ACADEMIA DE ŞTIINŢE A REPUBLICII MOLDOVA

INSTITUTUL INTEGRARE EUROPEANĂ ŞI ŞTIINŢE POLITICE

Sector Demografie

Olga GAGAUZ

FAMILIA CONTEMPORANĂ ÎNTRE TRADIŢIONAL ŞI MODERN

Chişinău 2011

316.356.2
G 13

Recomandată pentru publicare de Consiliul științific
al Institutului Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM

Referent: acad. Gheorghe PALADI

În monografie este abordată problema transformării familiei și căsătoriei, impactul acesteia asupra dinamicii indicatorilor demografici. În baza studiului socio-demografic sunt analizate aspecte ce țin de modificarea structurii familiale, dinamica nupțialității și divorțialității, atât la nivel național, cât și la nivel european. O atenție deosebită este acordată cercetării natalității, analizei schimbărilor în cadrul transversal și longitudinal, precum și natalității extraconjugale.

Sunt evidențiați factorii determinanți ai transformării familiei și căsătoriei, realizată analiza comparativă a politicilor demografice în țările cu natalitatea scăzută, elaborate propuneri ce țin de politicile familiale în Republica Moldova.

Se adresează specialiștilor în domeniile sociologiei și demografiei, studenților, doctoranzilor și tuturor celor preocupați de problemele demografice și familiale.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții
Gagauz, Olga
Familia contemporană între tradițional şi modern / Olga Gagauz. – Ch. : S. n., 2012
(„Tipogr.-Sirius" SRL). – 280 p.
170 ex.

ISBN 978-9975-57-021-3.
316.356.2
G 13

ISBN 978-9975-57-021-3

CUPRINS

CAPITOLUL III.
TRANZIȚIA DEMOGRAFICĂ
ȘI TENDINȚELE DE LUNGĂ DURATĂ ALE NATALITĂȚII

CAPITOLUL IV.
FAMILIA CA OBIECT ȘI SUBIECT AL POLITICILOR DEMOGRAFICE

CUVÂNT ÎNAINTE

Dintotdeauna omul a dorit binele și prosperarea urmașilor săi, promovând aceste valori, firește, în armonia cuplului familial. Familia pe parcursul istoriei s-a constituit drept cea mai adecvată formă de conviețuire între sexe și de viață conjugală, fiind o structură socială care asigură continuitatea neamului prin transmiterea experienței sociale, educația cuvenită a generațiilor tinere, și care contribuie la menținerea sănătății membrilor săi. Familia conferă un anumit sens existenței umane, îi inspiră omului încredere în sine, stimulează activitatea creatoare și armonizează viața lui spirituală.

Nu în zadar familia este considerată principala celulă a societății, care în miniatură reprezintă un adevărat organism social cu o întreagă diversitate de relații reciproce, obligațiuni și funcții, fiind o verigă constantă în evoluția umană, vectorul prin care se realizează obiectivele economice și sociale și obiectul politicilor de dezvoltare socioeconomică.

În ultimele decenii constatăm schimbări esențiale în peisajul familial. Modelele familiale, altădată marginale societății, devin din ce în ce mai răspândite în țara noastră, relațiile conjugale au devenit mai instabile, din an în an crește numărul și ponderea copiilor născuți în afara căsătoriei, formarea familiei și nașterea copiilor se amână pentru vârsta mai matură. Aceste schimbări ale familiei au repercusiuni importante, în special, asupra regimului de reproducere a populației, ceea ce la rândul său influențează dezvoltarea socioeconomică durabilă.

Acum de două deceniii, populația Republicii Moldova înregistrează sporul natural și migrațional negativ, astfel în evoluția demografică stabilindu-se faza de depopulare. Prognozele demografice elaborate demonstrează că această tendință se va păstra și în deceniile viitoare, îmbătrânirea populației devenind una din cele mai complexe probleme pentru societate în viitorul apropiat.

Modificarea atitudinii față de familie și copii este un fenomen observat în țările europene economic dezvoltate după anii 1960, motivele princi-

pale fiind transformarea valorilor, creşterea statutului femeii în societate, liberalizarea normelor morale, promovarea toleranţei faţă de diferite modele comportamentale, precum şi revoluţia contraceptivă, care oferă tot mai mari posibilităţi în ceea ce priveşte controlul natalităţii. Evident că progresul socioeconomic, schimbarea modului de viaţă au avut un impact semnificativ, restructurarea ciclului de viaţă familial intersectându-se cu cele din mediul economic și social. În prezent observăm modificări mari ale modului cum indivizii şi familiile privesc ocuparea, piaţa muncii, cariera profesională și securitatea socială ce derivă din ocupare.

Spre deosebire de Europa Occidentală, în ţările ex-socialiste, inclusiv în Republica Moldova, transformarea familiei s-a derulat pe fundalul crizei socioeconomice, care a provocat înrăutăţirea calităţii vieţii populaţiei, polarizarea societăţii, șomajul, migraţia de muncă în masă, agravarea sănătății populației, inclusiv celei reproductive, având un impact negativ asupra dezvoltării populației. În aceste condiții multe familii din Republica Moldova s-au pomenit în situații de supraviețuire, fiind nevoite să-și adapteze comportamentul familial la condițiile în permanentă schimbare, la incertitudinile care le însoţesc viaţa zi de zi. Cu toate acestea, ca și în țările occidentale, un impact important asupra comportamentului familial al populației a avut schimbarea câmpului valoric, liberalizarea normelor morale în sfera familiei și căsătoriei, acceptarea socială a diferitelor comportamente.

Una din cele mai importante schimbări care s-a produs în sânul familiei este scăderea natalității și reducerea numărului de copii în familie. Anume acest fenomen în cea mai mare măsură a afectat evoluția demografică, fiind cauza principală a scăderii sporului natural al populației și îmbătrânirii acesteia.

Trebuie de menționat, că în ultimii ani dinamica populației a devenit una din direcţiile prioritare în activitatea Guvernului Republicii Moldova, societatea şi statul conştientizând faptul că dezvoltarea socioeconomică durabilă este determinată de factorul demografic. În anul 2007 a fost creată Comisia Națională pentru Populaţie și Dezvoltare, a fost elaborat și aprobat Programul național strategic în domeniul securităţii demografice al Republicii Moldova (2011-2025), s-au depus eforturi pentru consolidarea activității diferitelor instituții în domeniul demografic. Evident că cercetările demografice au devenit mai solicitate, servind drept suport în elaborarea și implementarea politicilor demografice.

În acest context prezenta monografie abordează o tematică de actualitate deosebită, publicarea ei va contribui la cunoașterea unor tendințe demografice extrem de complexe, prezentând argumente solide cu privire la necesitatea promovării unor politici familiale adecvate și consecvente, menite să încurajeze natalitatea și, respectiv să atenueze consecințele evoluției demografice nefavorabile.

Lucrarea va îmbogăți arsenalul literaturii demografice din Republica Moldova, constituind o sursă de informații pentru cercetători, studenți, doctoranzi și un instrument de referință indispensabilă factorilor de decizie în politicile demografice, economice și sociale.

Academicianul
Gheorghe PALADI

INTRODUCERE

În a doua jumătate a secolului XX – începutul secolului XXI-lea în majoritatea ţărilor europene, inclusiv în Republica Moldova, s-au produs schimbări esenţiale în comportamentul demografic, familial și în relaţiile familiale. Familia tradiţională, bazată pe căsătorie, care decenii la rând asigura reproducerea stabilă a populaţiei, în prezent nu mai este un model familial dominant, suportând concurenţa cu diferite forme de convieţuire, mai mult sau mai puţin acceptate. Modificarea rolurilor conjugale, reducerea dimensiunilor familiei și reorganizarea structurii ei, redimensionarea contribuţiei soţilor la bugetul familial, schimbarea relaţiilor dintre generaţii, a normelor morale în sfera familiei și căsătoriei au creat o nouă imagine asupra familiei contemporane. Familia a devenit tot mai integrată în dinamica societăţii, tot mai mult condiţionată de schimbările economice și sociale, la rândul său influenţând evoluţia societăţii în ansamblu.

Fiind un subiect principal al proceselor demografice, familia joacă un rol important în dezvoltarea lor, reproducerea populaţiei fiind determinată de situaţia din sfera familiei și a căsătoriei. Vârsta de încheiere a primei căsătorii, numărul de copii în familie și stabilitatea ei, pe lângă alţi factori sociali, cum ar fi situaţia materială a familiei, sănătatea populaţiei, statutul femeii în societate și gradul de ocupare economică, într-o măsură hotărâtoare condiţionează regimul de reproducere a populaţiei. Pe parcursul multor decenii, în condiţiile natalităţii neregulate, dinamica numărului de căsătorii a marcat în mare măsură creșterea populaţiei. Actualmente, când în majoritatea ţărilor europene tipul dominant de familie a devenit familia cu un număr mic de copii, nupţialitatea și formarea familiei din nou au devenit factorii semnificativi ai reproducerii populaţiei în noile condiţii de natalitate scăzută.

Evoluţia institutului căsătoriei și al familiei reflectă caracterul social al proceselor demografice. Modificările istorico-evoluţioniste ale familiei au fost complicate de transformările radicale socioeconomice, politice și culturale în perioada după anul 1990, ceea ce a provocat o reacţie de adap-

tare a familiilor din Republica Moldova la condițiile sociale noi. Agravarea situației socioeconomice, scăderea bruscă a nivelului de trai, „explozia" sărăciei și a șomajului, migrația forțată a populației au consolidat ipoteza despre influența negativă a factorilor socioeconomici asupra indicatorilor demografici, inclusiv asupra scăderii numărului de căsătorii, reducerii natalității și frecvenței divorțurilor. Au cunoscut schimbări profunde și funcțiile familiei, care au fost sincronizate cu modificările din sfera socială și economică, una din ele – reproductivă, este exercitată în mod redus și nu asigură reproducerea populației. Dat fiind că în fertilitatea totală ponderea cea mai înaltă o au femeile căsătorite, schimbările produse în comportamentul nupțial și reproductiv au avut consecințe importante în evoluția proceselor demografice. Reducerea numărului populației și îmbătrânirea ei sunt două dintre problemele cele mai stringente cu care se va confrunta Republica Moldova în prima jumătate a acestui mileniu, ceea ce, la rândul lor, reprezintă esența modificărilor suportate de unul dintre cele mai importante elemente în structura familială – comportamentul reproductiv.

Totodată, transformarea familiei în Republica Moldova nu este un caz izolat în spațiul european. O bună parte din țările europene se confruntă cu modificări esențiale ale institutului familiei, am putea chiar afirma că gradul de deteriorare a familiei este mai înalt decât în țara noastră. Mai mult decât atât, în statele europene economic dezvoltate sunt observate evoluții structurale nefavorabile. Este evident că există factori cauzali și mecanisme comune ale modificărilor vizate pentru spațiul european, dat fiind faptul că la baza acestor schimbări stau condițiile materiale de viață, de muncă și de menaj care sunt asemănătoare pentru toate societățile industrial-urbane cu sistemul de valori respectiv. Totalitatea schimbărilor în sfera familiei și căsătoriei au obținut denumirea de „a doua tranziție demografică", care a cuprins spațiul european, evident având unele particularități proprii, diferența în ritmurile de desfășurare fiind determinată de multe aspecte: situația socioeconomică, contextul sociocultural, politic etc.

În Republica Moldova a doua tranziție demografică s-a instalat ferm începând cu mijlocul anilor 1990, când s-a produs cotitură radicală în tendințele natalității și nupțialității, s-a instalat înclinarea de majorare a vârstei medii a bărbaților/femeilor la prima căsătorie și a vârstei medii a mamei la prima naștere, indicatorii transversali ai nupțialității și natalității au început să scadă, iar proporția nașterilor în afara căsătoriei a început să crească.

În condițiile ritmului accelerat al schimbărilor tot mai mult se vorbește despre problema „crizei", a „declinului" sau „disoluției" familiei, care este privită cu tot mai multă îngrijorare, în special, în contextul scăderii semnificative a natalității. Dezinstituționalizarea, individualizarea și democratizarea vieții de familie sunt procesele cele mai frecvent amintite în discursul de specialitate. Totodată, criza familiei ca instituție socială ar însemna scăderea valorii acesteia în structura valorică a populației, pe când numeroase cercetări demonstrează că pentru cetățenii europeni, inclusiv pentru cetățenii Republicii Moldova, printre valorile primordiale figurează familia, parteneriatul de incredere, intimitatea, iubirea, sprijinul necondiționat, managementul de încredere și eficient în viața cotidiană.

Cu toate acestea, schimbările demografice observate și tendințele nefavorabile care se prefigurează înaintează necesitatea promovării unor politici demografice eficiente. Remarcăm că reculul natalității deja a deteriorat structura demografică a populației, a provocat instalarea procesului de depopulare. Situația creată este una deosebită și prin faptul că generațiile numeroase care s-au născut în anii postbelici sunt în pragul vârstei de pensionare, pe când la vârstă matură ajung generațiile puțin numeroase, născute în perioada natalității extrem de scăzute după destrămarea URSS. Astfel, în comparație cu generațiile precedente, efectivul părinților potențiali va fi redus, dar dacă vom presupune că aceste generații, atingând vârsta reproductivă, vor avea, la rândul lor, un număr redus de copii (ceea ce în prezent a devenit o normă socială), atunci situația demografică se va înrăutăți. Conform prognozelor existente, numărul populației Republicii Moldova către mijlocul secolului actual poate să se micșoreze cu circa 25%.

În aceste condiții a devenit mult mai retorică întrebarea: cum poate statul, prin politici publice, să ofere sprijinul necesar familiilor în luarea deciziilor cu privire la nașterea copiilor, luând în considerare preferințele cetățenilor și provocările demografice existente, precum și ce raționamente urmează să ghideze acest set de măsuri.

Este de remarcat că în ultimii ani problema dezvoltării demografice a țării a devenit una dintre direcțiile prioritare ale Guvernului Republicii Moldova. Recent a fost aprobat Programul național strategic în domeniul securității demografice al Republicii Moldova (2011-2025), în care sunt formulate obiectivele politicilor demografice orientate spre atenuarea tendințelor nefavorabile în evoluția populației, promovarea politicilor familiale și celor de încurajare a natalității, fiind menționate ca primordiale.

În acest context, cercetarea sociodemografică a familiei are un rol important de a contribui la evidențierea conexiunilor între condițiile sociale și reproducerea populației, perceperea îmbinărilor complexe ale factorilor socioeconomici, culturali, sociopsihologici, etc., precum și interdependenței dintre procesul de reproducere a populației și organizarea instituțiilor sociale, astfel ca familia și căsătoria, evoluția relațiilor gender etc.

Nivelul actual de abordare metodologică în elaborarea politicilor demografice, inclusiv ale celor familiale, condiționează faptul că în multe cazuri acestea se reduc la măsurile ce țin de protecția socială a familiei și stimularea financiară a natalității. Prin urmare, asigurarea analitico-științifică a procesului de elaborare, implementare și monitorizare a politicilor în domeniul familiei va contribui la creșterea eficienței măsurilor întreprinse, consolidarea rolului familiei în dezvoltarea socioeconomică sustenabilă prin realizarea completă de către familie a funcțiilor sale, în primul rând ale celor ce țin de nașterea și educația copiilor, asigurarea sănătății fizice și spirituale a lor.

Deși se recunoaște importanța cercetării problemelor sociodemografice ale familiei din perspectiva înțelegerii profunde a determinismului social al procesului de reproducere a populației, există încă multe lacune în acest aspect. Nu sunt elaborate modele adecvate pentru evaluarea impactului fenomenelor respective asupra proceselor demografice, necesită explicare particularitățile calitative ale interdependenței dintre factorii sociali și cei „pur” demografici, nivelul actual de abordare a problemelor vizate nu corespunde obiectivelor care în prezent sunt înaintate față de știința demografică, în special în ceea ce ține de prognozarea proceselor demografice.

Scopul prezentei lucrări constă în reflecția științifică asupra proceselor transformaționale în sfera familiei și căsătoriei, inclusiv asupra schimbărilor structurale ale natalității, evidențierea factorilor determinanți ai acestora, analiza experienței țărilor europene în domeniul politicilor familiale de încurajare a natalității, formularea unor propuneri și recomandări cu privire la elaborarea și implementarea politicilor familiale în Republica Moldova.

Într-o mare măsură, lucrarea continuă o problemă tratată de autor în mai multe lucrări anterioare. Sperăm ca, de data aceasta, să oferim cititorului nu numai o informație demografică considerabil mai bogată, inedită în bună parte, ci și o interpretare mai completă decât în studiile precedente.

Capitolul I
BAZELE TEORETICO-METODOLOGICE ALE STUDIERII FAMILIEI DIN PERSPECTIVA SOCIODEMOGRAFICĂ

1.1. Gradul de investigare științifică a aspectelor sociodemografice ale familiei

Familia, ca realitate sociala complexă și subiect principal al proceselor demografice, a constituit obiectul cercetării a numeroase studii inter- și multe-disciplinare, printre care cele demografice şi sociologice dețin pozițiile prioritare, iar psihologia, științele sociale, antropologia, istoria, etnografia și alte discipline au completat cunoştințele în domeniu.

Studiul familiei a început în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Unul dintre primii cercetători ai evoluției formelor istorice ale familiei a fost istoricul elvețian Bachofen J., urmat de renumitul cercetător american Morgan J.. Se consideră că primele investigații sociologice ale familiei au fost realizate de către Le Play F., care a efectuat studii monografice despre familiile muncitorești, care au stat ulterior la baza multor cercetări.

Pe la începutul secolului al XX-lea, sociologia familiei era orientată spre studierea unor astfel de probleme sociale, cum ar fi șomajul, criza economică, adaptarea culturală etc., probleme resimțite cu mare acuitate la nivelul familiei. Studiile pe aceste teme au fost încurajate de autorități, care doreau să ia deciziile în temeiul unor informații științifice. În această perioadă de dezvoltare a sociologiei familiei a fost adunat un bogat material faptic, s-au elaborat o serie de microteorii, care explicau, mai ales, tensiunile și neînțelegerile din interiorul familiei. În acest context, trebuie menționată lucrarea lui Thomas W. și Znaniecky F. *Țăranul polonez în Europa și America,* care poate fi considerată un studiu clasic în ceea ce privește viziunea procesuală a experienței familiale în vremuri de schim-

bare. Păstrând viziunea istorică, autorii consideră familia o verigă de legătură între transformarea vieţii sociale şi experienţa individuală, susţinând că ea poate să se adapteze la situaţii de criză. Criza reprezintă pierderea controlului asupra realităţii, o discrepanţă între aşteptări şi posibilităţi. În această situaţie există riscul de a pierde echilibrul anterior. Orice schimbare în vechiul mod de viaţă mobilizează familia să găsească soluţii eficiente pentru revizuirea metodelor convenţionale de control al realităţii, ceea ce reprezintă însăşi adaptarea.

Transformarea familiei a fost studiată de renumitul sociolog american de origine rusă Sorokin P., care a plasat acest grup social organizat în fundamentul ierarhic al structurilor sociale. Pentru prima dată au fost divizate funcţiile familiei şi ale altor instituţii sociale, şi, în primul rând, moştenirea statutului social al părinţilor, învăţământul şi educaţia. El a menţionat că apartenenţa familială este cea mai importantă coordonată socială, care caracterizează poziţia socială a individului în spaţiul social, determinându-i linia de comportament.

Creşterea vertiginoasă a numărului populaţiei Terrei în secolul XX, repartizarea ei neuniformă pe regiuni mari, intensificarea proceselor migraţionale au contribuit la intensificarea şi aprofundarea cercetărilor în domeniul populaţiei. Publicaţiile demografilor din diferite ţări au adus la cunoştinţa opiniei mondiale, precum şi a guvernelor şi oamenilor de ştiinţă, informaţii tot mai cuprinzătoare privind evoluţia populaţiei mondiale şi a principalelor procese demografice – natalitatea şi mortalitatea, şi în special privind consecinţele „exploziei demografice".

Analiza modificării natalităţii şi a reproducerii populaţiei în întregime, din perspectiva transformării condiţiilor socioeconomice, reprezintă o direcţie importantă a cercetărilor demografice în ţările occidentale. Schimbările intervenite în regimul de reproducere a populaţiei se propun a fi examinate în cadrul teoriei tranziţiei demografice (Tompson W., Notestein F.) sau revoluţiei demografice (Landry A.). Ultimul autor, în lucrarea sa „Traite de demographie", a prezentat o adevărată enciclopedie a cunoştinţelor despre populaţie, acumulate către mijlocul secolului XX.

În perioada de după cel de-al Doilea război mondial, cercetările demografice au luat o nouă amploare, creşterea cantitativă şi calitativă fiind înaintată ca unul din obiectivele principale în dezvoltarea populaţiei. Comunitatea ştiinţifică sesiza complexitatea provocărilor demografice, la care societatea urmează să reacţioneze într-un mod adecvat. În 1945, în

Franța, a fost creat Institutul Național de Cercetări Demografice (L'Institut national d'études démographiques), au cunoscut renaștere cercetările demografice și statistice în fosta URSS.

Un aport considerabil în studierea legităților reproducerii populației în perioada menționată au adus demografii din fosta URSS. Boiarskii A. a argumentat parametrii optimali ai populației din punctul de vedere al dezvoltării economice („optimum demografic"), Urlanis B. a analizat evoluția proceselor demografice în URSS, Europa și SUA, a elaborat metodologia prognozării demografice și a pus în discuție problemele globale ale creșterii populației.

În cercetarea evoluției numărului populației, o atenție deosebită a fost acordată studierii natalității. Savanții au observat că în majoritatea țărilor reducerea mortalității anticipează scăderea natalității, astfel creând premise obiective pentru modernizarea normelor sociale în ceea ce privește numărul de copii în familie. În această perioadă, una dintre cele mai populare a fost concepția cu privire la rolul determinant al ocupării femeii în activitatea de producere, dezvoltarea institutului familiei și evoluția natalității. Este explicabil de ce anume această temă a devenit una centrală: deoarece și până, și după cel de-al Doilea război mondial nivelul de ocupare a femeilor în URSS a fost cel mai înalt în lume. Pe lângă aceasta, în comparație cu țările capitaliste dezvoltate, a fost nivelat gradul de ocupare a femeilor căsătorite și necăsătorite. În plus, pentru toți demografii a fost clar că însuși faptul de implicare a femeilor în activitatea economică conduce la modificări semnificative ale conștiinței acestora în legătură cu schimbarea statutului lor ocupațional. Creșterea nivelului de educație și calificării profesionale, precum și independența materială au contribuit la activizarea necesităților de autoafirmare. Cercetările natalității realizate de Strumilin S., Vostrikova A., Tauber N. și alții au confirmat ipotezele autorilor și au constatat un număr mediu mai mic de copii (respectiv, dezirabil, așteptat și ideal) la femeile încadrate în câmpul muncii, comparativ cu cele ocupate în gospodăriile casnice. Studierea influenței ocupației economice a femeii asupra natalității a fost bazată pe ideea că fiecărei familii, ca și societății în întregime, sunt specifice trei funcții: de producere, de consum și de reproducere. Implicarea femeilor în activitatea de producere creează contradicție atât dintre funcția economică (de producere) și de reproducere, cât și dintre funcția de consum și reproducere, ceea ce cauzează reducerea natalității și diferențierea ei socială

(Râbakovskii L.). Impactul contradicţiilor menţionate a fost interpretat din două perspective: în primul rând, toţi cercetătorii au fost unanimi în punctul de vedere că condiţiile de trai şi de viaţă n-au atins acel nivel, care ar permite îmbinarea reuşită de către femei a rolurilor profesionale şi familiale (în special a celor de naşterea şi educarea copiilor). Problema „ocupării duble", în opinia multor cercetători, este cauza principală a limitării numărului de copii în familie, aceasta fiind, de asemenea, şi dorinţa mamei. În al doilea rând, ocuparea femeii este strâns legată de bunăstarea familiei, dat fiind faptul că salariul femeii constituie o parte importantă din venitul familiei (uneori egal cu cel al soţului). Naşterea copilului, în special celui de-al doilea sau al treilea, provoacă scăderea nivelului de trai al familiei, iar majorarea cheltuielilor familiei pentru creşterea şi educarea copiilor, precum şi a necesităţilor familiei în general, solicită creşterea şi a veniturilor familiei (Urlanis B., Sonin M.).

Borisov V. a menţionat că implicarea femeilor în activitatea de producere a schimbat nu pur şi simplu structura persoanelor ocupate, ci a contribuit la reevaluarea radicală a sistemului de valori în societate şi familie, inclusiv de femeile însele. În conştiinţa socială rolurile familiale ale femeii au început să fie tratate ca secundare, chiar conservative, care o împiedică să se manifeste pe deplin în viaţa socială.

Evoluţia şi adaptarea concepţiilor macroeconomice în ceea ce priveşte dinamica reală a natalităţii în perioada postbelică a fost însoţită de introducerea în circuitul demografic a noţiunilor sociologice, cum ar fi necesităţi, valori, norme, etc., precum şi a noţiunii împrumutate din literatura străină – „nevoia de a avea copii".

Trebuie de menţionat că cercetările cu privire la factorii determinanţi ai natalităţii în alte ţări s-au dezvoltat în aceeaşi direcţie. În cadrul abordării macroeconomice au activat cercetătorii Beshlou H., Leibenstein H., Caldwell J., Espenshade T. etc.

Aproximativ în acelaşi timp Becker G., bazându-se pe cercetările proprii cu privire la numărul ideal de copii în familii cu statut social şi venit diferit, a formulat conceptul de „economie a natalităţii". În opinia lui, progresul economic contribuie la creşterea valorii timpului uman, care, pe lângă factorul material, devine un factor important al bunăstării familiei şi personalităţii. Ca urmare, naşterea fiecărui copil reduce „utilitatea extremă" a acestuia, ceea ce reprezintă cauza principală a scăderii natalităţii. Totodată, menţionează Becker G., dezvoltarea economică înaintează cerinţe tot mai avansate faţă

de creșterea și educarea copiilor, astfel provocând o majorare a cheltuielilor familiei. Astfel, societatea și familia se află în situație de alegere alternativă dintre cantitatea și calitatea capitalului uman.

Teoria economică a natalității a fost perfectată de Easterlin R. care, susținând ideea raționalismului economic în comportamentul familiei, a introdus noțiunea cererii reale de a avea copii, ceea ce, în opinia cercetătorului, depinde de fluctuațiile venitului real și potențial al familiei, luând în considerare schimbările care pot interveni în salarizarea mamei.

Elaborările conceptuale menționate în ceea ce privește contradicțiile dintre necesitățile de creștere a familiei și posibilitățile de satisfacere au servit în calitate de bază conceptuală pentru un șir de cercetări cu privire la numărul optim de copii în familie (Belova V., Darskii L.). Indicatorii cu privire la numărul de copii dorit și așteptat au fost utilizați în URSS și în alte țări, în primul rând în SUA, pentru prognozarea nivelului de natalitate. Ulterior, savanții au conștientizat posibilitățile limitate ale concepțiilor sus-menționate pentru prognozare.

Totalurile discuțiilor cu privire la factorii determinanți ai natalității au fost reflectate într-un șir de lucrări, care aparțin lui Vișnevskii A., Antonov A., Boiko V., Kvașa A. etc. Astfel, Vișnevskii A. a elaborat conceptul universal cu privire la reproducerea populației – homeostaza demografică, în care putem urmări poziția lui Landry A. cu privire la reglarea reciprocă a natalității și mortalității în procesul de dezvoltare umană. Această reglare, în opinia autorului, este relativ independentă, iar sistemul demografic este numit de el autoreglator, care tinde spre balanță homeostatică în orice raporturi ale nivelului natalității și mortalității.

Ideile altor demografi teoreticieni (Becker G., Easterlin R., Caldwell J.) au fost reflectate în conceptul reducerii istorice a nevoii de a avea copii, inițial formulat în lucrările lui Borisov V. și dezvoltat de Antonov A., care atenționează asupra schimbărilor instituționale ale familiei pentru funcționarea societății contemporane în urma degradării normelor sociale în sfera familiei și căsătoriei, diminuării atractive a modului de viață familial. În afara de aceasta, Antonov A. atrage atenție deosebită studierii familiei ca fenomen sociocultural.

Boico V. a analizat factorii determinanți ai natalității în contextul socio-psihologic, precum și posibilitățile de a influența nivelul natalității prin măsurile politicilor demografice.

Un aport important în reflecția științifică a particularităților evoluției institutului familiei și funcțiilor lui au adus cercetările sociologice desfășurate de instituțiile sociologice din fosta URSS. Astfel, au fost cercetate unele probleme privind influența relațiilor intrafamiliale asupra formării personalității (Bodalev A., 1981); familia ca factor de reproducere a forței de muncă (Harcev A., 1982); stabilitatea relațiilor conjugale (Golod S., 1984); familia și reproducerea structurii sociale (Mațkovski M., 1987); potențialul social al familiei (Antonov A., 1988); educația familială și pregătirea tinerilor pentru viața de familie (Petrov V., 1989); familia ca obiect al politicii sociale (Pankratova M., 1986); problemele formării familiei ca microgrup social (Mațkovski M., Gurko T., 1989) etc.

O atenție deosebită în studiul familiei a fost acordată funcțiilor sociale ale acesteia, îmbinării funcțiilor individuale și sociale, funcției economice a familiei etc. Au fost examinate calitatea căsătoriei, problemele privind stabilitatea familiei și căsătoriei, conflictele în sfera relațiilor conjugale, interacțiunea familială și rolurile familiale, motivele și consecințele divorțului etc.

Mațkovski M. demonstrează corelația dintre condițiile economice ale societății și caracterul funcțiilor îndeplinite de familie, ierarhia lor, descrie funcțiile comune specifice familiei, societății și individului, analizează relația dintre necesitățile societății în familie și nevoile individuale de apartenență la grupul familial.

Miheeva A. a atras atenția asupra legăturilor dintre transformarea familiei și tendințele de lungă durată ale proceselor demografice specifice societăților industriale și postindustriale. În opinia cercetătorului, tendințele pe termen mediu și scurt accelerează modificarea proceselor ce țin de căsătorie și de familie, ceea ce argumentează necesitatea intervențiilor din partea statului prin măsurile specifice politicilor familiale.

Foarte mult au contribuit la studierea problemelor familiei, mai ales din punctul de vedere al specificului național, centrele științifice de nivel republican din fosta URSS. Cercetătorii lituanieni Gaidne V., Rapoport S., Soloviov N., Titarenko V. au atras atenția asupra problemei divorțului, au studiat rolul tatălui în familia contemporană. În Belarus s-au elaborat aspectele metodologice ale studiului familiei, s-au studiat problemele etice și juridice ale familiilor tinere (Iurkevici N.,1970). Tiit Ă., Tavit A. și Cutsar D. au făcut tentative de a utiliza experiența sociologilor occidentali în cercetarea particularităților specifice familiilor din Estonia.

Un interes deosebit în politica familială de stat a apărut la sfârșitul anilor `80-începutul anilor `90 ai secolului trecut, provocat de transformările sociale semnificative în spațiul ex-sovietic (Antonov A., Gurko T., Guslyakova L., Elizarov V., Zaslavskaia T., Klimantova G., Kuksa L., Rimashevskaya A. etc). Klimantova G. cercetează familia din perspectiva interesului și valorii politice, concentrându-se pe problemele socioeconomice ale familiilor în procesul de transformare, având în vedere politica familială de stat ca o parte componentă, relativ izolată de politică socială de stat, care influențează în mod activ stabilitatea politică și socială, securitatea națională.

Potrivit lui Kuksa L., în perioada actuală s-a schimbat natura priorităților sociale, acestea fiind reorientate de la producerea bunurilor materiale la reproducerea umană, ceea ce, prin urmare, trebuie să schimbe locul familiei în structura societății, anume ea urmând să fie baza de producere socială. Rolul central al politicilor familiale în condițiile create ține de „managementul institutului familiei" ca „management al contradicțiilor", având drept scop asigurarea dezvoltării durabile al acestuia. Astfel, politica familială urmează să constituie nucleul politicii sociale și punctul de reper pentru toate componentele ei.

La sfârșitul secolului XX – începutul secolului XXI, odată cu scăderea drastică a natalității și instalarea procesului de depopulare atât în spațiul țărilor ex-sovietice, cât și în alte țări europene, s-au intensificat cercetările natalității și, respectiv, ale factorilor determinanți ai procesului dat. Tranziția demografică și tendințele de lungă durată ale natalității, nupțialității și planificării familiale, transformarea modelelor de relații conjugal-parteneriale și impactul acestora asupra caracteristicilor structurale și nivelului natalității au fost în atenția multor cercetători din domeniul demografic, printre cele mai remarcabile pot fi numite lucrările savanților Vișnevskii A., Zaharov S., Andreev E., Harikova T., etc.

Problemele ce țin de determinarea principalelor caracteristici ale transformării institutului familiei și căsătoriei, precum și aspectele metodologice ale studierii acestor procese au fost reflectate pe larg în lucrările semnate de Volkov A., Avdeev A., Sinelinikov A., Borisov V., Antonov A., Zaharov S., Sorokin S., Bondarskaia G., Darskii L., Ilina I., Ivanov S., etc.

Un interes deosebit din punct de vedere al cadrului conceptual, metodelor de cercetare aplicate, varietății aspectelor abordate cu privire la evoluția familiei, recomandărilor ce țin de politicile demografice prezintă publicațiile științifice ale specialiștilor din cele mai recunoscute centre de

cercetare în domeniul populației din Europa Occidentală: Institutul de Demografie din Viena (Austria), Institutul de Cercetări Demografice Max Planck (Rostoc, Germania), Institutul Național de Cercetări Demografice din Franța (INED, Paris), Institutul Interdisciplinar de Demografie din Țările de Jos (NIDI), etc.

Au fost realizate un șir de cercetări cu privire la argumentarea teoretico-conceptuală a schimbărilor intervenite în procesul de reproducere a populației. Dezbaterile cu privire la tendințele recente ale natalității, transformarea familiei și căsătoriei în cadrul teoriei celei de-a doua tranziții demografice sunt cele mai aprinse în lumea științifică contemporană (van de Kaa D., Lesthaeghe R., Sobotca T., Fokkema T.& Liefbroer A., Zaharov S.).

Urmărirea legăturii dintre o varietate de orientări valorice, alegerea cursului de viață și formarea familiei prezintă un element crucial al teoriei celei de-a doua tranziții demografice (Surkyn J., Lesthaeghe R.). Optzeci de variabile care acoperă o varietate de dimensiuni (religiozitatea, etica, moralitatea civilă, valorile familiei, coeziunea socială, valorile expresive, relațiile și rolurile gender, încrederea în instituțiile statale, înclinații spre protest și post-materialism, toleranța pentru minorități, etc.) au fost analizate în raport cu pozițiile diferite ale tranziției gospodăriei casnice spre o viață independentă, coabitare și căsătorie, parentalitate și dizolvare a uniunii. Cercetările demonstrează profiluri valorice foarte similare în funcție de poziția gospodăriei casnice în cele trei grupe de țări, în ciuda faptului că debutul celei de-a doua tranziții demografice în țările scandinave s-a produs cu aproximativ 20 de ani înaintea țărilor Peninsulei Iberice. În plus, profilul de similitudine rămâne intact în cazul în care comparația este extinsă la un grup suplimentar de șapte foste țări comuniste din Europa Centrală și de Est.

În țările europene, de asemenea, au fost evidențiate caracteristicile principale ale celei de-a doua tranziții demografice (Lesthaeghe R. and Neels K., Lesthaeghe R., Neidert L. & Surkyn J.).

Nu au fost trecute cu vederea particularitățile tranziției demografice nici în țările în curs de tranziție, astfel ca Lituania (Stankuniene V. & Jasilioniene A.), Estonia (Katus K.), Ucraina (Perelli-Harris B.), România (Ghețău V., Rotariu T., Hoem J.M., Jasilioniene A., Kostova D. & Muresan C.,), Bulgaria (Hoem J.M. & Kostova D.), Ungaria (Oláh L., Fratczak E.), Republica Cehă (Kontorova V.), Polonia (Liefbroer A. Ș. & Frątczak E., Mishtal J.), Slovenia (Potančokova M., Vaňo B., Pilinska V., Jurčova D.).

Există deja studii complexe de specialitate privind schimbările recente în comportamentul marital și premarital în Europa Centrală și de Est, precum și interpretarea lor (Lesthaeghe R. & Surkyn J., Aassve A. et al., Spéder Z. & Camaras F., Zaharov S., Fialaova L., Pavlik Z. & Veres P., Frejca T., Kotowska I. E., Jozwiak J., Matysiak, A., & Baranowska A. Koytcheva, Thornton & Philipov D., Kostova D., Mureșan C., Klesment M. & Puur A., Katus K. et al., etc).

Un rol important în evidențierea particularităților ce țin de formarea familiei în spațiul european îi revine studiilor comparative, care au unit eforturile demografilor din diferite țări. Astfel, Hoem J.M., Gabrielli G., Jasilioniene A., Kostova D., Matysiak A., în baza studiului internațional „Gender and Generation", precum și a unor studii naționale, au realizat o analiză comparativă a profilurilor de vârstă ale riscurilor de formare a uniunilor maritale și non-maritale în Rusia, România, Polonia, Ungaria, Bulgaria şi Italia. Rezultatele obținute au demonstrat că există o variabilitate considerabilă în aceste populații privind nivelul, structura pe vârstă a riscurilor de intrare în aceste uniuni, având valori de la cele ridicate și precoce în Rusia, până la cele mult mai lente şi târzii în Italia, cu un accent pe căsătorie în Rusia, Polonia, Italia și, în special, în România, precum și rolul dominant al coabitărilor raportate la Bulgaria. Unele dintre aceste caracteristici sunt cunoscute, însă fiind incluse în cadrul studiului comparativ, pun în evidență mecanismele comune și cele specifice ale transformărilor de vârstă în formarea uniunilor maritale și nonmaritale.

Procesele transformaționale ale familiei în Europa au fost în vizorul unor astfel de cercetători, cum ar fi Sobotka T., Toulemon L., Kuijsten A.C., Musil J., Castiglioni M., Dalla Zuanna G., Kantorova V. & Stašova L. etc. Influența mediului familial asupra comportamentului marital și reproductiv al tinerilor, nivelul de studii și procesul de formare a familiilor sunt aspecte studiate de Michael R.T. & Tuma N.B., creșterea activității economice a femeilor și viața familială – de Oppenheimer V.K.; legătura dintre coabitare, căsătorie și prima naştere în țările europene – de Baizan P., Aassve A. & Billari F.C.; modificarea ciclului de viață, comportamentului marital și reproductiv – de Marini M.M., Mayer K.U. & Schoepflin U.; alegerea între căsătorie și parteneriat la tineri – de Liefbroer A., Manting D.

Răspândirea coabitărilor nonmaritale, creșterea independenței economice a femeii și răspândirea parteneriatului au fost studiate de Bracher M. & Santow G., Regnier-Loilier A., Beaujouan E. și Villeneuve-Gokalp C.,

Dominguez-Folgueras M., Castro-Martin T., Reneflot A., Le Goff J-M.; amploarea parteneriatului și a naşterilor extraconjugale – Musick K., Hayforg S., Guzzo K., Perelli-Harris B., Sigle-Rushton W., Kreyenfeld M., Lappegard T., Manlove J., Ryan S., Wildsmith E., Franzetta K., Zaharov S., Ivanova E. etc.

În condițiile când în toate țările europene familia se caracterizează printr-un nivel înalt de instabilitate, tot mai des obiectul cercetării devine tema divorțului (Jalovaara M., Torkild H., Haskey J.C., Hoem J.M., Lutz W., Wils A.B. & Nieminen M.) și impactul coabitării înainte de căsătorie asupra stabilității familiei (Lillard L.A., Brien M.J. & Waite L.J. etc).

Numeroase studii au abordat consecințele acestor schimbări pentru aranjamentul de viață și tipurile gospodăriilor casnice ale europenilor. Unele dintre aceste schimbări duc la modificarea aranjamentelor de viață pe întreaga durata a vieții (Hall R., 1986, Keilman N., 1987, 2005, Kuijsten A., 1996), dar cele mai multe dintre ele se concentrează pe anumite perioade ale cursului vieții, cum ar fi maturizarea tinerilor (Fussel E. & Furstenberg F. 2005, Elzinga C. & Liefbroer 2007) sau după maturizare/intrare în viața de adult (Corijn M. & Klijzing, E., Billari, F.C. & Wilson, C.).

Dat fiind că cea mai mare schimbare în cadrul familiei ține de reducerea numărului de copii, având consecințe multiple asupra reproducerii populației și dezvoltării societăților, o atenție deosebită a fost acordată studierii tendințelor de lungă durată ale natalității (Frejka T., Kohler H.-P., Billari F.C. & Ortega J.A.), precizării aparatului metodologic cu privire la evaluarea obiectivă a nivelului natalității în condițiile transformării structurale ale acesteia (Bongaarts J., Feeney G., Kohler H.-P., Billari F., Ortega J.A., Philipov D., Sobotka T. & Lutz W.).

În cercetarea natalității și aprofundarea cunoștințelor cu privire la cauzele de modificare ale acesteia, un rol important îl au studiile privind analiza impactului creșterii nivelului de educație a femeilor asupra comportamentului reproductiv, factorilor determinați ai creșterii vârstei de căsătorie și de naștere a primului copil (Blossfeld H.-P., Jaenichen U., Mills M., Kreyenfeld M.); efectului finalizării studiilor asupra intrării în maternitate (Buber I.); corelației dintre nivelul de studii și rangul nașterilor (Hoem J., Prskawetz A. & Neyer G., Kreyenfeld M.,); valoarea copiilor (Friedman D., Hechter M. & Kanazawa S.).

În ultimii ani o atenție deosebită a fost acordată studierii problematicii gender, emanciparea femeii fiind recunoscută drept un factor impor-

tant ce condiționează evoluția proceselor demografice. Totodată, trebuie să menționăm ca această direcţie de cercetare este relativ nouă. Astfel, Udry R. în lista bibliografică a studiilor cu privire la familie și căsătorie, din 12 mii de denumiri pentru perioada anilor 1964-1990 cuvîntul gen (gender) apare doar o singură dată. În anul 1972 Money J. a propus termenul ″sex″ să fie utilizat pentru divizarea distincţiilor biologice dintre bărbaţi și femei, iar a noţiunii de ″gen″ – pentru accentuarea diferenţelor de comportament dintre cele două sexe (Money J. & Ehrhardt A.). În general, atunci când vorbim despre gen, dorim să subliniem aspectul construcţiei sociale a relaţiilor dintre sexe, enunțând determinismul biologic implicat sugerat de cuvântul *sex* sau de expresiile de tipul „diferenţe de sex". De asemenea, cuvântul *gen* subliniază aspectul relaţional, bărbatul și femeia fiind definiţi unul în funcţie de celălalt și niciunul nu poate fi definit decât studiindu-i pe amândoi (Watkins S.).

Începând cu anii 1960, un grup mic de feministe (Blake J., Ridley J., Dixon R., Germain A.) au demonstrat în studiile lor că condiţiile și statutul femeii au implicaţii demografice importante. Însă, numai după anii 1980 aspectele de gen au început să ocupe un loc tradiţional în cercetările demografice, deși nici până acum genul nu devenit o variabilă centrală a teoriei tranziţiei demografice (Pinnelli A.). Treptat diferite studii au precizat și au clarificat semnificaţia condiţiilor femeii ca un concept multidimensional compus din autonomie, prestigiu, putere, posibilitate de a lua decizii, acces la resurse și control asupra viitorului său etc. Cadrul conceptual elaborat de Oppong C. și Abu C., numit „teoria a șapte roluri", a evidenţiat rolurile pe care le joacă femeia în societate: ca individ, soţie, mamă, casnică, muncitoare, membră a unei familii parentale și membră a comunităţii, a contribuit la explicarea dimensiunilor care determină condiţiile și statutul femeii, precum și la selectarea metodelor de colectare a informaţiilor și indicatorilor care pot face acest concept operabil.

În contextul problematicii gender, au fost studiate aspecte ce ţin de discriminarea de gen, poziţia femeii pe piaţa muncii în ţările în curs de tranziţie (Pailhe A.), dinamica relaţiilor de gen în familie (Kučerova O.); impactul modificărilor relaţiilor gender asupra natalităţii, familiei și căsătoriei (Prokofieva L., Maleva T., Sineavskaia O. etc.)

În aria cercetării se află și tema impactului factorilor economici asupra nivelului natalităţii. Astfel, Frejka T., Calot G., Gustafsson S., Happel S.K., Hill J.K. & Low S.A. au efectuat analiza economică a majorării vârstei

la prima naştere. Ekert O., Joshi J., Lynch K., Mougin R. & Rendall M. au studiat fertilitatea şi timpul naşterii în funcţie de statutul socioeconomic al femeii. Concepţiile cu privire la impactul factorului economic asupra fertilităţii au fost completate de studiile ce ţin de femeia-şomer şi întârzierea apariţiei primului copil (Hoem B., Kohler H.-P. & Kohler I., Meron M. & Widmer I.); impactul capitalului social asupra intenţiilor reproductive în Rusia (Ovcearova L. şi alţii, în Bulgaria şi Ungaria (Philipov D., Speder Z. & Billari F.). Declinul fertilităţii şi factorii determinanţi în ţările în curs de tranziţie au fost studiate de Fialova L., Pavlik Z. & Vereš P., Frejka T., iar Billingsley S. a realizat un studiu comparativ al natalităţii în Armenia şi Moldova în baza cercetării „Demographic and Health Survey" (DHS).

Transformarea familiei şi scăderea natalităţii până la nivelurile extrem de scăzute în spaţiul european a fortificat cercetările cu privire la evaluarea eficienţei politicilor de stat în domeniul familiei şi stimulării natalităţii. Un şir de cercetări realizate în ţările Europei Occidentale au fost axate pe căutarea relaţiilor de cauzalitate dintre politicile implementate şi schimbarea nivelului natalităţii. Întro listă care nu poate fi completă, printre cele mai valoroase putem menţiona lucrările unor astfel de autori, cum ar fi Adkins D., McDonald P., Esping-Andersen G., Gauthier A., Heitlinger A., Thevenon O., Weimer D.L., Vining A.R., Lutz W., Chesnais J.-C., Castles F., Ray R., Gornick J., Schmitt J., Baizan P., Michielin F., Billari F., Del Boca D., Glass D., Hank K., Kreyenfeld M., Hoem B., Laroque G., Salanie B., Neyer G., Ronsen M., Sleebos J., Frejka T., Sobotka T., Hoem J., Toulemon L. etc.

Pe măsură ce realizarea politicii devine tot mai complexă şi cuprinzătoare, tot mai fiabile devin şi dovezile cu privire la rezultatele acesteia. Astfel, Castles F. a identificat că politicile orientate spre favorizarea vieţii de familie au un impact pozitiv asupra nivelului de natalitate şi ponderii de participare a femeii în activitatea economică în 21 de ţări OCED (Organizaţia pentru Cooperare Economică şi Dezvoltare). Cercetătorul subliniază că există o corelaţie pozitivă puternică dintre natalitate şi nivelul de organizare a serviciilor de îngrijire a copiilor şi una minoră – dintre natalitate şi măsurile ce ţin de crearea condiţiilor speciale pentru femeile cu copii pe piaţa muncii.

Analiza comparativă a politicilor familiale în Franţa şi Italia a demonstrat că menţinerea unui nivel mai înalt de natalitate în Franţa se datorează factorilor instituţionali, care au uşurat femeilor franceze posibilitatea de a îmbina serviciul şi educaţia copiilor (Giraldo A., Mazzuco S. &

Michielin F.) În cercetarea cu privire la tendințele natalității în Italia, Del Boca menționează că accesibilitatea instituțiilor și serviciilor de educație extrafamilială, precum și posibilitatea de a avea ziua de muncă redusă, contribuie la creșterea probabilității că femeia va lucra și, totodată, va educa copilul.

Politicile de stimulare a natalității au fost examinate îndeaproape de contextul cultural al țărilor europene. Astfel, țările din Europa de Sud și cele germanofone au o caracteristică comună, conform căreia familia și statul sunt două subiecte diferite, ceea ce presupune că familia, fără implicarea statului, se preocupă de sine stătător de susținerea membrilor săi. Țările din Europa de nord, cele anglofone, francofone, precum și olandofone se deosebesc prin existența unor mecanisme instituționale dezvoltate de susținere a familiei, care se realizează pe parcursul ultimilor 20 de ani, precum și printr-un nivel relativ înalt al egalității dintre sexe în familie. Aceste diferențe în mare măsură determină specificul politicilor statale în domeniul familiei, cât și nivelul natalității (Bettio F. & Villa P.)

Adkins D., în baza analizei multidimensionale a politicilor în 18 țări europene, de asemenea, a depistat că diferențele în nivelul natalității pot fi explicate, inclusiv, prin deosibirile instituționale ale politicilor de stat. În afara de aceasta, el a menționat efectul pozitiv al îndemnizațiilor pentru copii (mărimea medie).

Gans J.S., Leigh A. au demonstrat că implementarea măsurilor financiare de stimulare a natalității au un efect de scurtă durată, provocând modificarea calendarului nașterilor. Explorarea relației dintre politica socială și schimbarea formelor de familie în cadrul Uniunii Europene au fost analizate de către Hoem J.M. & Neyer G.

Majoritatea cercetătorilor sunt unanimi în părerea că numai abordarea complexă a problemei de stimulare a natalității (îndemnizații, dezvoltarea serviciilor de îngrijire a copiilor, reduceri fiscale, condiții favorabile pentru mamele angajate în câmpul muncii, etc.) poate da rezultatele scontate.

Preocupările Guvernului Federației Ruse de starea demografică au contribuit la adoptarea de către Parlament a unui întreg ansamblu de măsuri economice. Conceptul politicii demografice a Federației Ruse pentru perioada de până în anul 2025 a fost examinat, fiind totodată supus de comunitatea științifică unei critici susținute. Problemele ce țin de politica demografică și dirijarea proceselor demografice și-au găsit reflectare în

lucrările lui Vișnevskii A., Zaharov S., Elizarov V., Arhangheliskii V., Borisov V., Volkov A., Golod S., Kvașa A., Medkov V., Andreev E. etc.

Un aport important în cunoașterea particularităților evoluției familiei și natalității au adus cercetările realizate și generalizate sub egida organizațiilor internaționale, începând cu mijlocul anilor 1960. În Europa au fost efectuate cercetări selective ce țin de studierea factorilor determinanți ai natalității, răspândirii diferitelor metode de planificare familială, dat fiind faptul că anume în această perioadă în țările europene și SUA pe piața farmaceutică au apărut mijloacele contraceptive efeciente, în special pastilele hormonale, ceea ce a provocat interesul cercetătorilor față de acest aspect al comportamentului reproductiv. Totodată, în realizarea cercetărilor se pune accentul pe universalizarea metodelor de determinare a eșantionului, precum și instrumentarului (chestionarelor). Astfel, în perioada anilor 1965-1972, având la bază metodele comparabile de cercetare, au fost organizate cercetări selective în 12 țări europene, SUA și Turcia, care ulterior au obținut denumirea oficială UNECE Comparative Fertility Surveys/CFS[1]. Rezultatele obținute în urma acestor studii au fost atât de importante pentru analiza comparativă și elaborarea politicilor demografice, că Divizia pentru populație a ONU a efectuat armonizarea bazelor de date, asigurând accesibilitatea acestora pentru un cerc larg de cercetători.

Către finele anilor 1960 Comitetul de cercetări comparative în domeniul natalității și planificării familiei al Uniunii Internaționale a Cercetătorilor în domeniul Populației (IUSSP Commitee on Comprarative Studies of Fertility and Family Planning), cu susținerea ONU, a finisat generalizarea cercetărilor selective cu privire la familie și natalitate în țările cu un nivel diferit de dezvoltare socio-economică. Rezultatul principal al acestei activități a fost elaborarea unui sistem de indicatori demografici și recomandări pentru desfășurarea cercetărilor selective în domeniul familiei și natalității.[2]

În anul 1972 a luat start proiectul „World Fetility Survey" (WFS) sub egida ONU, fiind coordonat de Institutul Internațional de Statistică. Programul WFS a devenit unul dintre cele mai importante proiecte de cerce-

1 Fertility and Family Planning in Europe around 1970: A comparative study of twelve national surveys// Population Studies. No.58. United Nations, N.Y., 1970.

2 Variables and Questionnaire for Comparative Fertility Surveys // Population Studies. No.45. United Nations, N.Y., 1970.

tare în domeniul științelor sociale. Către anul 1982 cercetarea selectivă a cuprins circa 40% din populația lumii, desfășurată în 42 de țări în curs de dezvoltare și 20 de țări economic dezvoltate.

Chestionarul WFS a inclus 7 compartimente cu privire la datele ce țin de caracteristicile socio-demografice și socio-economice a femeii și soțului ei, istoria de căsătorie, precum și informații detaliate despre numărul de graviditați, nașteri, decese ale copiilor, avorturi, precum și metode de planificare familială utilizate, numărul „ideal" și „dorit" de copii.

Rezultatele principale ale acestui studiu au fost publicate în seriile speciale ale Institutului Internațional de Statistică.[3] În acea perioadă de timp Republica Moldova făcea parte din componența URSS, care nu a participat în studiul menționat.

După anul 1990, sub egida organizațiilor internaționale, în țările din spațiul ex-sovietic s-a desfășurat un șir de cercetări, inclusiv în domeniul familiei și natalității. Astfel, în anul 1997 a fost realizat Studiul Sănătății Reproducerii în Moldova (SSRM) cu suportul financiar al Fondului ONU pentru Populație (UNFPA, Moldova). Chestionarul a acoperit un spectru larg de subiecte referitoare la sănătatea reproducerii tuturor femeilor, independent de starea civilă, și a inclus întrebări suplimentare asupra educației sexuale și a comportamentului sexual al tinerelor în vârstă de 15-24 ani. Un urma acestui studiu au fost obținute informații detaliate privind nivelul de cunoștințe, atitudini și comportament caracteristic tinerilor de 15-24 ani; modificările ratei fertilității și ale utilizării contraceptivelor, fiind studiați factorii care provoacă aceste modificări; răspândirea avorturilor; nivelul de cunoaștere a problemelor de transmitere a HIV/SIDA și prevenirea ei; identificate grupurile de risc major ce ține de comportamentul reproductiv. Rezultatele acestui studiu au fost utilizate de factorii de decizie pentru elaborarea programelor de educație sexuală și promovarea sănătății reproductive.

În anul 1989 a fost lansat proiectul american „Demographic and Health Survey" (DHS), având drept scop cercetarea proceselor demografice și sănătății reproductive.[4] Acest proiect a derulat în mai multe țări din

3 World Fertility Survey Comparative Studies. Voorburg: International Statistical Institute; World Fertility Survey Scientific reports. Voorburg: International Statistical Institute; World Fertility Survey: Major Findings and Implications. Voorburg: International Statistical Institute, 1984.

4 Questionnaire. Demographic and Health Survey. Phase II.DHS-II. Basic Documentation. No.1 Maryland: Institute for Resource development/Macro International. Inc. 1990. http://www.measuredhs.com

spațiul ex-sovietic, inclusiv Kazahstan, Uzbekistan, Kârgâzstan, Armenia, Azerbaidjan, Ucraina și Republica Moldova. Astfel, în țara noastră studiul a fost desfășurat în anul 2005 sub denumirea „Studiul Demografic și de Sănătate din Republica Moldova" (SDSM 2005), fiind realizat de Centrul Național Științifico-Practic de Medicină Preventivă al Ministerului Sănătății și Protecției Sociale.

Studiul conține informații detaliate cu privire la nivelurile fertilității, avortului, statutul matrimonial, activitatea sexuală, preferințele privind fertilitatea, cunoașterea și utilizarea metodelor de planificare a familiei, statutul nutrițional al femeilor și al copiilor mici, mortalitatea infantilă, sănătatea mamei și a copilului, sănătatea adultului, cunoașterea și comportamentul în ceea ce privește infecția HIV/SIDA și a altor maladii cu transmitere sexuală. Componentele suplimentare includ colectarea informației privind emigrarea cetățenilor, precum și problema violenței domestice.[5] Cu regret, rezultatele acestui studiu nu sunt utilizate plenar nici pentru analiza științifică multidimensională, nici pentru elaborarea unor programe speciale în domeniile vizate.

Un aport important în mediatizarea științifică și explicarea schimbărilor demografice și sociale, precum și factorilor care determină și influențează aceste schimbări, cu focalizare specială pe relațiile dintre părinți și copii (generații) și a celor dintre parteneri (gen) au adus studiile din cadrul programului internațional Generații și Gen *(Gender and Generation Programme*, http://www.ggp-i.org/data/data-access.html), lansat la mijlocul anilor 2000 sub coordonarea Comisiei Economice pentru Europa a Națiunilor Unite (UNECE). Studiile au fost desfășurate în mai mult de 30 de țări, inclusiv în România, Rusia, Bulgaria, Franța, Germania, Georgia, Ungaria, Țările Baltice și altele, în trei valuri, realizate în intervale de trei ani. Prin caracteristicile sale tehnice și funcționale, acest studiu este unul multidisciplinar, care asigură comparabilitatea datelor la nivel internațional, abordare aplicată pe relațiile intergeneraționale și parteneriale, oferind informații ample pentru construirea unor indicatori cantitativi și calitativi de analiză în dinamică a corelației dintre procesele demografice și dezvoltarea economică și socială.

Programul are două componente: cercetarea selectivă și crearea unei baze de date contextuale (BDC) cu informații din *Survey Gender and Ge-*

5 Studiul Demografic și de Sănătate din Republica Moldova. Raportul Final/ Centrul Național Științifico-Practic de Medicină Preventivă. 2006, http://www.measuredhs.com/pubs/pdf/FR178/FR178-Romanian.pdf

neration (SGG) și alte surse statistice și administrative. BDC include două mari compartimente: 1) informații cu privire la legislația în domeniul economiei, reglementării veniturilor, asigurării și deservirii sociale, politicilor sociale și altor componente cu impact asupra situației familiei și natalității; 2) datele statistice macro, care caracterizează tendințele sociale și economice generale. Îmbinarea cercetării selective și bazei de date contextuale are drept scop pregătirea datelor pentru analiza cantitativă și contextuală multidimensională.

Un șir de publicații bazate pe rezultatele cercetărilor, precum și conferințele speciale organizate în cadrul GGP, oferă informații demografice cu privire la formarea și dezvoltarea familiei, căsătoriei și relațiilor de parteneriat, fertilitate, nașterea și creșterea copiilor, situația socioeconomică populației de referință (comportamentul pe piața muncii, transferurile inter-generaționale, accesul și necesitățile în diferite servicii sociale, nivelul de bunăstare a gospodăriilor etc.). O atenție deosebită a fost acordată studierii schimbărilor în sistemul de valori și atitudini ale populației, care au contribuit la modificarea comportamentelor ce țin de familie și nașterea copiilor.

În Republica Moldova studierea problemelor privind formarea și funcționarea familiei își are începutul în anii `80 ai secolului trecut. În cadrul Secției de Filosofie și Drept al Institutului de Filosofie și Drept al Academiei de Științe a Moldovei, în anii 1983-1988 a fost realizat studiul sociologic „Problemele familiei contemporane" care a avut scopul de a cerceta viața de familie, influența factorilor sociodemografici asupra funcției de reproducere și educație. Ulterior, tematica familială a fost reflectată în diferite studii consacrate modului și calității vieții, timpului liber, cercetărilor gender (Timuș A., Danii T., Roșca A., Bejan-Volc Iu. etc.). Au fost cercetate problemele privind rolul familiei în reproducerea populației, socializarea tinerelor generații (Pahopol S., Blajco V., Gagauz O. etc.), violența în familie (Bodrug-Lungu V.) etc.

Cercetările sociodemografice în Republica Moldova s-au intensificat în ultimul deceniu al secolului trecut, având drept scop studierea problemelor familiei în societatea de tranziție, evidențierea aspectelor problematice în viața de familie, legăturilor dintre dinamica proceselor demografice și transformarea familiei, consecințelor economice și sociale ale modificărilor care au intervenit, precum și elaborarea recomandărilor practice privind optimizarea funcționării familiei în societatea contemporană și a relațiilor familie-societate.

Odată cu crearea Comisiei Naționale pentru Populație și Dezvoltare, preocuparea Guvernului Republicii Moldova de situația socio-demografică și tendințele nefavorabile care se înregistrează, cercetările în domeniul populației, inclusiv ale familiei, au devenit mai solicitate, ceea ce a servit un impuls pentru aprofundarea studiilor în domeniu. În vizorul mediului academic au fost astfel de probleme ca modificarea structurii familiei și a funcției reproductive (Paladi Gh., Matei C., Gagauz O., Sainsus V., Buciuceanu-Vrabie M.), prognoza numărului și structurii populației (Gagauz O., Penina O.), fenomenul nașterilor extraconjugale (Gagauz O.), sănătatea reproducerii (Paladi Gh., Stratulat P, Ețco L.), problemele de adaptare a familiilor tinere la condițiile relațiilor de piață (Sînchevici I.), impactul migrației de muncă asupra familiei și copiilor (Gagauz O., Buciuceanu-Vrabie M., Poalelungi O., Cheianu D.) etc.

Necesitatea monitorizării continue a dinamicii proceselor demografice, aprofundarea transformărilor în sfera familiei și căsătoriei cu un impact semnificativ asupra reproducerii populației imprimă o nouă dimensiune cercetărilor sociodemografice ale familiei, conturând în fața cercetărilor noi sarcini. În acest sens, un loc important revine prognozelor demografice, elaborării recomandărilor practice ce țin de politicile familiale în scopul ameliorării situației în acest domeniu, încurajarea natalității și asigurarea stabilizării efectivului populației Republicii Moldova.

1.2. Fundamente teoretico-metodologice ale cercetării sociodemografice a familiei

Fundamentele teoretico-metodologice pentru cercetarea problemelor sociodemografice ale familiei le constituie teoriile și concepțiile elaborate în cadrul științelor demografice și sociologice în Republica Moldova și peste hotare. O serie de paradigme, fiecare cu propriile concepte și metode de investigare, avantaje și dezavantaje, încearcă să explice evoluția, funcționalitatea și perspectivele de dezvoltare a familiei, relațiile gender constituind un element indispensabil în cercetarea acesteia.

În prezentarea cadrului teoretico-metodologic al lucrării am optat pentru următoarea divizare a teoriilor și concepțiilor: teoriile demografice generale, teoriile sociologice generale și ramurale, teoriile și concepțiile din domenii adiacente și complementare.

Trebuie de menționat că teoria demografică întotdeauna a fost proiecția unor idei sociologice. Astfel, teoria „clasică" a tranziției demografice a fost influențată de funcționalismul și concepțiile care identificau modernizarea cu vesternizarea, iar teoria celei de-a doua tranziții demografice este strâns legată cu ideile postmodernismului. Totodată, la începutul secolului XXI, tendințele de dezvoltare ale teoriilor sociologice și demografice au devenit mai divergente. În sociologie o popularitate tot mai mare obține conceptul de diversitate a contemporanității *(multiple modernities)*, dezvoltat de Eisenstadt S., Wittrock B., Muzelisa N.[6], pe când concepțiile „occidental-centriste" și cele unilineare trec pe planul secundar. În teoria demografică dezvoltarea în continuare este tratată ca o secvență de tranziții. După teoria „clasică" a tranziției demografice, care a apărut în mijlocul secolului trecut, a fost elaborată teoria celei de-a doua tranziții demografice și, mai recent, celei de-a treia tranziții. Evidențierea procesului de bază, starea lui inițială și finală, precum și tratarea dezvoltării ca tranziție de la o stare generală la alta, este modul de abordare în cadrul acestor concepte demografice. Unii cercetători însă pun la îndoială faptul că evoluția demografică este ceva ce o diferențiază de alte schimbări sociale, precum și necesitatea reflecției teoretice în cadrul ideii tranzițiilor consecvente. Pentru o înțelegere mai bună a problemei, în cele ce urmează vom prezenta ideile principale ale teoriilor demografice.

Baza generală a interpretării schimbărilor în evoluția populației, trecerea de la regimul de reproducere lărgită a populației la cel îngust în țările economic dezvoltate cele mai avansate pe traiectoria societății industriale, constituie teoria tranziției demografice.

Tranziția demografică, sau revoluția demografică[7], este un proces istoric de schimbare a tipului tradițional de reproducere a populației, caracteristică pentru civilizațiile agrare rurale, cu tipul nou, "modern", care

---

6 Eisenstadt S. Multiple modernities // Daedalus; Winter 2000. Vol. 129. N 1; Виттрок Б. Современность: одна, ни одной или множество? Европейские истоки и современность как всеобщее состояние// Полис. 2002. N 1. C. 141-159; Mouzelis N. Modernity: A non-European conceptualization // C. Keyder (ed.) Tradition in Modernity. Southern Europe in Question // Proceedings of the ISA Regional Conference for Southern Europe. Istanbul. June 20 - 21 1997. P. 25-44.

7 Pentru prima dată schimbările observate în evoluția populației au fost explicate sub denumirea „revoluției demografice" (Landry A., 1934), expresia „tranziția demografică" a fost împrumutată de la autori americani după cel de-al doilea război mondial (Davis K., Notestein F., 1944, F.W.Notestein et al., The Future Population of Europe and the Soviet Union: Population Projections, 1940-1970, Geneva, 1944). În paralel au fost publicate lucrări de Princeton University Press: W.Moore, The Economic Demography of Eastern and Southern Europe (1945); D.Kirk, Europe's Population in the Interwar Years (1946); F.Lorimerr, The Population of the Soviet Union: History and Prospects (1946).

corespunde condițiilor de viață ale societăților urbane industriale și post-industriale. Această teorie reprezintă un model explicativ al modificărilor care s-au produs în societate (emanciparea culturală, descoperirile științifice și geografice, acumularea bunurilor materiale, progresul medical etc.) și care au servit ca bază nu numai pentru revoluția industrială, ci și pentru revoluția (tranziția) demografică.

Prin urmare, tranziția demografică este tranziția de la un echilibru al nivelului înalt al mortalității și fertilității la un nou echilibru al nivelului scăzut al mortalității și fertilității. În calitate de mecanism de declanșare pentru tranziția demografică și, în același timp, prima fază a acesteia, a servit scăderea sensibilă și ireversibilă a mortalității – una dintre cele mai izbitoare manifestări din totalul schimbărilor economice și sociale progresive. Un număr mare de estimări istorice și demografice, acumulate până în prezent, demonstrează că de-a lungul istoriei omenirii, mortalitatea se menține la un nivel foarte ridicat, speranța de viață la naștere variind de la 20 până la 30 de ani și aproape niciodată mai mult de 35 de ani. Modificările se maturizau o perioadă lungă de timp și foarte lent și au devenit vizibile cu certitudine doar de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, la etapa inițială fiind specifice numai țărilor culturii europene.

Pe parcursul a mai multor milenii rata ridicată a mortalității a constituit piatra de temelie pentru clădirea tuturor normelor culturale, religioase și cerințelor etice care reglementează comportamentul oamenilor în domeniul demografic. În special, rata ridicată a mortalității dicta dezvoltarea convergentă a principiilor de viață socială, care țin de nașterea și creșterea copiilor, asigurarea continuității generațiilor. Indiferent cât de variate ar fi condițiile specifice ale vieții umane și reflectarea lor în normele culturale, toate acestea au avut întotdeauna un numitor comun – o rată ridicată a mortalității. Toate sistemele culturale și de reglementare, în special cele care țin în mod direct de procreare – relațiile dintre sexe, căsătorie, familie – erau subordonate necesității de supraviețuire, menținerii echilibrului demografic într-o mortalitate precoce mare, care prevede o rată înaltă a natalității (Вишневский А., 2009). Femeia a fost în primul rând, continuatorul neamului, un număr mare de copii a fost văzut ca o binecuvântare absolută, căsătoria trebuia să fie pe viață și orice intervenție în procreare a fost condamnată.

Scăderea bruscă a mortalității a condiționat pierderea semnificației pentru mai multe dintre aceste norme, ceea ce, la rândul său, a provo-

cat erodarea acestora, căutarea unor forme de organizare a vieții private a oamenilor și ambalajului lor cultural, în conformitate cu noile condiții, care includ nu numai nivelul mortalității, ci și unificarea metodelor de luptă cu ea.

Modernizarea mortalității, una dintre cele mai mari realizări ale civilizației moderne, a avut un rol excepțional datorită impactului său asupra întregii organizări a vieții sociale, fiecărui individ în parte și a societății în întregime. Unul dintre principalele motive pentru această organizare dintotdeauna a fost procesul fundamental al reproducerii umane. Nici o instituție socială, nici normele sociale și cultural-valorice nu puteau să ignore nevoia de reproducere continuă a speciei umane. Peste milenii de istorie umană, reglementarea socială a tuturor aspectelor care afectează reproducerea demografică, luând în considerare condițiile locale ale diferitelor popoare din diferite zone geografice, a atins un grad înalt de perfecțiune.

Declinul nivelului fertilității a constituit un răspuns la reducerea mortalității, deoarece în condițiile scăderii substanțiale a mortalității, devine inevitabilă și micșorarea fertilității legitime, nici o populație nefiind în stare să suporte la infinit un ritm de creștere cauzat de o mortalitate modernă (scăzută) și o fertilitate premodernă (ridicată). Astfel, tranziția fertilității a constituit nu numai cel de-al doilea element, în ordine logică, al tranziției demografice, ci un proces care se declanșează după începutul tranziției mortalității. Această succesiune în evoluția mortalității și natalității prezintă ideea centrală în teoria tranziției demografice.

În forma sa originară, teoria tranziției conține schița explicativă a tranziției fertilității, bazată pe invocarea influenței factorilor macrosociali, printre care și starea mortalității. Notestein F. și alți teoreticieni ai tranziției din perioada de început construiesc modelul clasic al tranziției, care în calitate de variabile explicative include „seria de factori I", formată din indicatori care măsoară nivelul de mortalitate, urbanizare, alfabetizare, densitatea rurală și productivitatea agricolă.

După cum se vede, aceștia sunt factorii modernizării și constituie cadrul general în care este privită tranziția. Acest model teoretic este completat de către Coale A. și Hoover E., care la factorii menționați au adăugat o serie de alți factori (seria de factori II), cum ar fi schimbările ce țin de cultură și religie, comunicare, structura pe vârste, oferta de forță de muncă, politicile de populație. Necesită a fi menționat că ultimul element

este valabil pentru ţările, care au intrat în tranziţie în perioada postbelică, atunci când s-a manifestat intervenţia factorului politic în reglarea ritmului de creştere a populaţiei. Prin urmare, revizuirea modelului explicativ a constat în acordarea rolului sporit al factorilor culturali în raport cu cei materiali, care dominau în modelul originar.

Scăderea fertilităţii în cadrul căsătoriilor nu putea fi realizată decât prin acţiunea directă şi conştientă a indivizilor implicaţi, spre deosebire de „reglările sociale" ale fertilităţii, produse prin intermediul unor instituţii sociale (căsătoria, în principal) sau al sistemului de cutume, norme şi valori sociale ce funcţionează în orice societate şi care influenţează indirect şi reproducerea. Prin urmare, decizia cuplului de a-şi regla fertilitatea este posibilă, dacă acest lucru este în interesul imediat al familiei, fără nici o legătură cu interesul general, adică cu dimensiunea demografică a societăţii. Desigur că o astfel de decizie a cuplului nu poate să apară decât dacă socialmente există anumite condiţii prielnice care s-o stimuleze. Coale A. a sintetizat foarte bine structura minimală a unui set de asemenea condiţii:

1. Fertilitatea trebuie să facă parte din rândul aspectelor ce pot fi supuse unui calcul de alegere/decizie conştientă. Părinţii potenţiali trebuie să se poată gândi (iar societatea să le permită acest lucru) că pot decide dacă să aibă sau nu un copil, supunând această eventuală alegere unei evaluări în termeni de avantaje şi dezavantaje.

2. Fertilitatea redusă trebuie să fie avantajoasă pentru cuplul care poate ajunge în situaţia să ia o astfel de decizie.

3. Să existe mijloace eficace de reducere a fertilităţii şi acestea să fie disponibile. Mai exact, e nevoie ca aceste mijloace, dacă există, să fie cunoscute de majoritatea oamenilor, iar costurile utilizării lor (psihologice şi monetare) să nu fie prea ridicate, sau în orice caz să nu fie mai ridicate decât costul creşterii unui copil (citat după Rotariu T., 2009).

Astfel, în opinia autorilor menţionaţi, „interesele cuplului" nu pot fi rupte de „interesele sociale", fiind este necesară realizarea anumitor condiţii sociale în sensul că o distribuţie mai echitabilă şi mai echilibrată are rolul de a mobiliza întreaga societate, ceea ce ar conduce la scăderea mortalităţii şi fertilităţii, în vreme ce una inegalitară ar menţine straturi foarte sărace, în care mortalitatea, ca şi natalitatea, este ridicată. Reieşind din acestea, se introduce în plus „seria de factori III", compusă din indicele salariului real, distribuţia pământului, venitul mediu al celor fără pământ

și cheltuielile de punere în valoare a pământului (Kook S. & Repetto R., 1982).

Evocarea celor trei faimoase condiții ale lui Coale A., precum și a modelului celor trei serii de factori menționați (listă ce poate fi lărgită fără prea multe dificultăți, prin introducerea altor elemente) s-a făcut pentru a sugera că actul de comportament procreativ se schimbă radical odată cu trecerea la controlul nașterilor legitime, ceea ce impune adoptarea unei paradigme explicative „individualiste", adică bazată pe raționalitatea comportamentului indivizilor. Pe de altă parte însă, individul și cuplul nu acționează într-un mediu vid, ci, de fapt, reacționează la noile condiții structurale ale societății moderne și o face în contextul noilor sisteme de credințe și valori atașate acestor condiții (Rotariu T., 2009).

Renumitul demograf rus Vișnievskii A. consideră că „tranziția demografică este o adevărată revoluție, având un impact enorm asupra societății". El insistă asupra faptului că această revoluție nu este o consecință a altor procese (industrializare, urbanizare etc), ci o parte egală a modernizării globale. Revoluția demografică este imposibilă fără de acestea și vice-versa (Вишневский А., 2009).

Unul dintre principalele rezultate ale tranziției demografice este modifcarea ciclului de viață al oamenilor, care prezintă plasarea consecventă tipică a evenimentelor biografice în viața omului de la naștere până la moarte, recurente în viața majorității oamenilor de la o generație la alta. Baza naturală a acestei recurențe o constituie schimbările fiziologice de vârstă (pubertate, perioada de îmbătrânire etc), asupra cărora se impun o serie de etape din biografia socială a individului, caracteristice pentru unele sau altele societăți (de exemplu, perioada de studii, perioada activității profesionale etc).

În cadrul tipului traditional de reproducere, ciclul de viață al oamenilor, astfel ca și a animalelor, practic coincidea cu ciclul demografic. Oamenii se căsătoreau și începeau nașterea copiilor foarte devreme, terminând procesul de procreare foarte târziu, iar după aceasta trăiau foarte puțin. Evenimentele demografice aveau un rol important în viața oamenilor, decesele și nașterile fiind însoțitorii lor frecvenți, strâns legate cu toate celelalte aspecte ale existenței lor.

Reproducerea populației, precum și producerea bunurolor materiale, face parte din câmpul obligatoriu în viața oamenilor și în cazul în care acest proces ocupă foarte mult loc în viață, acesta este unul dintre prin-

cipalele obstacole pentru extinderea libertății individuale. Anume așa a fost când domina tipul tradițional de reproducere a populației.

Reducerea semnificativă a mortalității a contribuit la schimbarea radicală a situației. Aceasta a permis extinderea duratei de viață a unui individ „mediu" (nu în exclusivitate) mai mult decât un minim al „limitei de siguranță" necesar pentru ca omenirea să nu fie pe calea de dispariție. Deci, oamenii au obținut un volum mare de timp suplimentar, liber de grijile asociate cu procrearea.

În același timp, reducerea mortalității a deschis calea pentru o revoluție în fertilitate, ceea ce a condus la o restructurare completă a ciclului demografic individual, reducerea locului acestuia în ciclul de viață, extinderea spațiului de libertate, care poate fi utilizat pentru altceva decât procreare, acestea fiind inaccesibil pentru oamenii care au trăit mai înainte.

Odată ce inovațiile tehnologiei medicale au permis reducerea semnificativă a mortalității infantile, numărul de copii în familie a devenit prea mare pentru existența ei la nivel acceptabil, ceea ce a contribuit la faptul că în conștiința indivizilor, familiilor, iar mai apoi și în cultură, s-a înrădăcinat ideea reducerii artificale a natalității. În paralel cu schimbările menționate, se modifica sistemul tehnologic, s-a trecut de la un sistem agrar la cel de tipul industrial de producere, ceea ce a provocat urbanizarea și apariția piețelor economice noi. Acest impuls, căuzat de evoluția condițiilor de viață, a condus la formarea modelelor diferențiate ale căsătoriei și parteneriatului, comportamentului reproductiv. La rândul lor, după ce au preluat un caracter de masă, noile modele au provocat schimbări în normele sociale. Iar schimbările valorico-normative cât privește maturitatea și relația acestea cu unele funcții socio-biologice și statutul social au declanșat instalarea unui sistem normativ orientat spre un nou tip de reproducere.

Deosebit de profund a fost impactul schimbărilor demografice asupra ciclului de viață al femeii. Înainte vreme, femeia trebuia să dedice timpul petrecut în căsătorie în mare parte nașterii, alimentării și creșterii copiilor, practic până ce se încheia perioada sa reproductivă. Femeia care s-a căsătorit până la vârsta de 20 ani și care a născut primul său copil până la împlinirea unui an și jumătate după nuntă, continua să nască copii până la vârsta de 39 de ani. Cu alte cuvinte, activitatea ei de reproducere continua pe parcursul a circa 19-20 de ani. Practic, întreaga viață a femeilor căsătorite a fost consacrată adu-

cerii pe lume a descendenților, moartea unora dintre copii anulând o parte din eforturile lor. Procrearea a fost datoria sacra a femeii, cea mai importantă funcție socială, în același timp, însă, aceasta fiind un lucru greu și nerecunoscător, pentru care o femeie jertfea cei mai buni ani din viața sa, chiar de multe ori și viața proprie. Trecerea la un nou tip de reproducere a populației a adus cu sine schimbări cardinale. În primul rând, acest nou tip i-a permis femeii să reducă esențial timpul pe care trebuia să-l consacre în mod inevitabil îndeplinirii sarcinii de procreare. În același timp, femeile au obținut posibiltatea să determine timpul cel mai potrivit din viața familială pentru îndeplinirea îndatoririlor materne, într-o măsură mai mică confruntându-se cu presiuni ce țin de realizarea sarcinilor numeroase, pe când oportunitățile în sfera educației și la locul de muncă au sporit considerabil.

Modificările în ciclul de viață al oamenilor, cauzate de tranziția demografică, inițial s-au manifestat în cultura europeană și au devenit din ce în ce mai diverse, pătrunzând în viața fiecărei persoane și fiecărei familii. Astfel, caracteristicile principale ale primei tranziții demografice au constituit creșterea controlului asupra natalității, care s-a soldat cu reducerea natalității la femeile de vârstă matură și micșorarea natalității generale. Nivelul controlului individual-familial asupra natalității, având o creștere lentă, s-a schimbat odată cu vârsta, majorarea duratei căsătoriei și a rangului nașterilor. Reducerea natalității la femeile de vârstă matură, în special după 40 de ani, a dus la micșorarea vârstei medii a mamei la naștere/prima naștere și, într-o măsură oarecare, a contribuit către anii `60 la scăderea vârstei la prima căsătorie. Toate acestea s-au produs în contextul economic și social-cultural respectiv, fiind marcat de emanciparea femeilor și participarea activă a acestora la activitățile economice în afara gospodăriei, creșterea duratei și a nivelului de educație, mobilitatea socială crescândă, reducerea funcției economice a familiei, slăbirea normelor tradiționale morale etc.

Treptat, aceste modificări au atins valori atât de mari și s-au răspândit atât de mult, încât au schimbat imaginea multor societăți moderne, ceea ce, la rândul lor, a demarat discuții despre o nouă etapă a tranziției demografice – „cea de-a doua tranzițe demografică" (Lesthaeghe R., 1998, Van de Kaa D., 2002). Astfel, declinul fertilității a constituit o reacție de răspuns la reducerea cantitativă a mortalității, dar aceasta a condus la o schimbare calitativă a normelor care afectează comportamentul repro-

ductiv și matrimonial, modelele de căsătorie și familie, moralitatea sexuală etc.

Una dintre principalele caracteristici ale acestor modificări ține de creșterea rapidă a libertății alegerii demografice și familiale a populației, astfel diversitatea precedentă a normelor culturale de grup este înlocuită de varietatea mai bogată a normelor culturale sancționate cu privire la organizarea individuală a vieții de familie. Chiar dacă analizăm doar schimbările demografice și consecințele lor culturale (deși există și multe altele) aceasta ne sugerează ideea că se modifică însuși tipul istoric al diversității culturale, ceea ce are o importanță fundamentală (Вишневский А., 2009).

Teoria „celei de-a doua tranziții demografice" poate fi privită atât ca teorie demografică venită să explice schimbările demografice apărute, în special în a doua jumătate a secolului XX, cât și ca teorie sociologică, care abordează schimbările din viața familiei/cuplului în societatea occidentală pe parcursul ultimelor decenii. Astfel, putem considera că fundamentul teoretic al primei tranziții demografice a fost conceptul de modernizare, iar cel pe care se bazează noua teorie este conceptul de postmodernitate. Însă există foarte multe întrebări și incertitudini, în special în ceea ce privește teoria celei de-a doua tranziții demografice. Mulți cercetători împărtășesc opinia că nu toate schimbările demografice se încadrează în modelul teoretic propus, în special, dacă se analizează dinamica proceselor demografice la nivel regional (Клупт М., 2008).

Este clar faptul că prin aceasta se recurge la un fundal asigurat de o paradigmă recunoscută, cum este cea a trecerii de la valorile moderne la cele postmoderne, ceea ce se numește "*silent revolution*" (Inglehart R., 1977), schimbări care s-au declanșat în anii ,60 ai secolului trecut.

Analiza procesului de schimbare în câmpul valoric a fost efectuată de Lesthaeghe R. și Surkyn J. (2003), în baza rezultatelor cercetării internaționale comparative European Values Surveys (trei valuri – în 1981, 1990 și 1999). Printre caracteristicile principale ale celei de-a doua tranziții demografice au fost evidențiate următoarele:

a) Secularizarea: scăderea influenței religiei, reducerea practicilor religioase, declinul sentimentelor religioase tradiționale (rugăciune, meditați, etc).

b) Orientarea spre „noua stângă": apropierea de spectrul politic de stânga liberală sau de verzi (indicatori care, în opinia autorilor, au legătu-

ră cu postmaterialismul), înclinarea spre protest, exprimarea neîncrederii în instituții și autorități etc.

c) Egalitarismul: sporirea disponibilității indivizilor de a accepta egalitatea și de a respinge diferențierile de gen, clasă socială, etnie, rasă, religie, cultură, zonă geografică etc.

d) Neconvenționalismul civic: creșterea toleranței față de diferite formele de viață neconvenționale și chiar față de unele comportamente deviante: consum de droguri, homosexualitate, concubinaj, precum și interferențele ce țin de viață și moarte (eutanasia, avortul, sinuciderea).

e) Neconvenționalismul moral: relativismul normelor și valorilor morale, respingerea „metanarațiunilor”, cum ar fi cele privind valoarea muncii, credința în progres, respectarea bătrâneții, statul național și suveranitatea lui, familia etc. (inclusiv religia, pe care aici am clasat-o separat, dată fiind poziția ei deosebită).

f) Individualismul: valorizarea importanței aspectelor individului, și nu ale grupului social mai mic sau mai mare din care acesta face parte; referirile vizează în principal ideea de autoîmplinire, preocuparea pentru propria persoană, satisfacerea plăcerilor personale, refuzul ideii de sacrificiu pentru ceilalți etc. Preferința pentru un loc de muncă interesant, care permite contactul social și inițiativa, mai mare decât avantajele materiale ale acestuia (plata, promovarea etc.)

g) Neconvenționalismul în relațiile maritale (de cuplu): importanța mai mare acordată calității relațiilor în cuplu (de comunicare, toleranță, înțelegere, satisfacție sexuală) decât aspectelor tradiționale și convenționale ale căsătoriei, toleranța față de abaterile de la comportamentul tradițional cerut în cuplu (adulterul, sexul ocazional etc.)

În perioada anilor 1990, această listă a fost completată cu aspectele privind coeziunea socială și capitalul social. Conținutul principal al celei de-a doua tranziții demografice constă în trecerea de la practica de limitare a numărului descendenților la optimizarea intervalului de timp între evenimentele demografice și a întregului ciclu de viață, ca răspuns la intrarea societății în faza de dezvoltare post-industrială. Formarea familiei și nașterea copiilor sunt mai puțin influențate de modificările mediului macro-economic și social-politic, care devin independente de individ. În comportamentul lor demografic oamenii vor fi ghidați, cel mai probabil, de valorile non-materialiste, adaptând calendarul evenimentelor demografice la diverse modificări ale circumstanțelor de viață.

La nivelul indicatorilor demografici, a doua tranziție demografică se manifestă prin creșterea vârstei medii la căsătorie și nașterea copiilor, creșterea intervalelor de timp dintre nașterile succesive, creșterea rolului natalității extraconjugale, ponderii persoanelor care n-au fost niciodată căsătoriți și n-au avut nici un copil. Autonomizarea celor trei tipuri de comportament: sexual, reproductiv și matrimonial este o caracteristică principală a celei de-a doua tranziții demografice (Захаров С., 2002).

Instrumentul de baza al unei noi faze de control al fertilității constituie utilizarea în masă a metodelor eficiente de planificare familială (mijloacele contraceptive), care oferă cuplului (femeii) posibilitatea de a distribui în timp evenimentul nașterii copiilor la propria decizie. Revoluția contraceptivă s-a transformat treptat într-un proces sistematic de punere în aplicare a noilor realizări în domeniul tehnologiilor avansate. În prezent planificarea familială nu este limitată numai la protecția contraceptivă, ci se asociază și cu reglementarea fertilității individuale ca atare, inclusiv prin intermediul tehnologiilor genetice.

Libertatea în alegerea partenerului conjugal și a formelor de conviețuire devine tot mai largă, crește responsabilitatea față de consecințele relațiilor sexuale, bazată pe dreptul la planificarea familială. Căutarea modelului optim al ciclului de viață individual (timpul când trebuie să aibă loc separarea de la familia părintească, finisarea studiilor și intrarea pe piața muncii, formarea propriei familii sau a relațiilor de parteneriat, nașterea copiilor etc.) care ar fi conforme cerințelor actuale față de nivelul de instruire și de bunăstare materială, participarea egală a soților la activitatea economică, formarea bugetului familial și, respectiv, distribuția proporțională a obligațiunilor din cadrul gospodăriei casnice, contribuie la aranjarea vieții omului contemporan în baza orientărilor și posibilităților individuale, circumstanțelor concrete, situației economice și mai puțin ținând cont de tradiții și de restricții normative.

A doua tranziție demografică a devenit o "narațiune de chintesența de schimbări valorice și culturale". Principala deosebire de prima tranziție demografică constă în preocuparea copleșitoare de auto-împlinire, libertatea propriei alegeri, dezvoltarea personală și stilul de viață, emanciparea, toate acestea reflectându-se în formarea familiilor, atitudinea față de reglementarea fertilității și motivația de a deveni părinte (Van de Kaa D., 1996).

Una dintre principalele lecții ale tranziției demografice constă în capacitatea reală și dorința persoanelor și a întregilor comunități de a

accepta, chiar dacă nu imediat, libertatea alegerii culturale în condițiile noilor diversități culturale propuse de dezvoltarea istorică. Indiferent de dorința cuiva, schimbările demografice distrug „monoculturalismul multiplu" (Amartya Sen), contribuind foarte mult la dezvoltarea unui multiculturalism adevărat și formarea identității multiculturale flexibile. Acest lucru este un rezultat al alegerilor libere făcute de reprezentanții culturilor diferite în procesul de adaptare la condițiile schimbate, care arată nu doar enorma capacitate de adaptare a culturilor diferite, ci și posibilitatea lor de coexistență pașnică fără nici o „ciocnire" (Вишневский А., 2009).

Conceptul celei de "a doua tranziție demografică", dezvoltat de Lesthaeghe R. și Van de Kaa D. este probabil cel mai popular, deși există și opinii contradictorii care în mod mai clar descriu schimbările demografice, exemplu fiind discuțiile și interpretările altor demografi (de exemplu, Cliquet R., 1991, Coleman D., 2004, Sobotka T., 1989, 2003, 2008). Lesthaeghe R. și Van de Kaa D. interpretează schimbările demografice (scăderea intensității căsătoriilor și creșterea instabilității acestora, răspândirea uniunilor nonmaritale și a natalității extraconjugale, celibatului definitiv etc.) ca semne de slăbire a instituției familiei. Conform altor opinii, acest proces rezultă din schimbările în structura economică care au consolidat independența economică a oamenilor (bărbaților și femeilor), precum și din tendințele culturale, în special din procesul de secularizare și din amploarea ideologiei de auto-dezvoltare (Inglehart R., 1977).

Schimbările demografice în țările post-socialiste, au provocat dezbateri similare cu cele din țările din Europa Occidentală în cadrul teoriei celei de-a doua tranziții demografice. Studiile demonstrează că adaptarea la acest model cultural are loc preponderent în partea occidentală a lumii (Inglehart R. și Baker G, 2000), dar ar putea fi de așteptat că schimbările în organizarea vieții familiale în majoritatea țărilor europene vor decurge într-o direcție similară. Cu toate acestea, calendarul de debut al celei de-a doua tranziții demografice și viteza de derulare a acesteia s-ar putea să depindă de rata de preluare a acestui model cultural nou de către țările europene. Pentru a explica unele contradicții aparente la nivel regional se utilizează un model conceptual de "pregătire, dorință și capacitate" (*reading, willing and able*) susținut de Lesthaeghe R. și Vanderhoeft C. (2001). Pregătirea semnifică că comportamentul demografic nou oferă unele avantaje pentru indivizi și familii în termeni de costuri și beneficii; dorința se manifestă prin faptul că noul comportament demografic este

acceptabil din punctul de vedere al valorilor etnice și religioase; capacitatea semnifică disponibilitatea surselor necesare pentru practicarea acestuia (materiale, juridico-organizaționale, precum și condițiile de macro nivel). Toate acestea, de asemenea, explorează natura complexă a celei de-a doua tranziții demografice între două grupuri diferite și subliniază un paradox aparent: în timp ce persoanele cu nivelul de educație mai înalt împărtășesc de multe ori valori care pot fi caracterizate ca fiind mai degrabă tradiționale, ele manifestă frecvent un comportament familial asociat cu tranziția, cum ar fi natalitatea nonmaritală, instabilitatea relațiilor conjugale, prevalența ridicată de conviețuire pe termen lung. Acest lucru sugerează ideea că există două căi diferite în evoluția celei de-a doua tranziții demografice. Se susține rolul constrângerilor structurale pentru difuzarea tranziției între straturile sociale defavorizate. Totodată, se subliniază faptul că a doua tranziție demografică nu condiționează neapărat scăderea fertilității sub nivelul de înlocuire a generațiilor.

Formularea schimbărilor demografice în termeni de „tranziție", așa cum se propune în cadrul teoriei celei de-a doua tranziții demografice, sugereaza o mișcare dintr-o stare stabilă la alta. Acest aspect înaintează ideea că „în final" este de așteptat ca în Europa să apară o convergență în comportamentul demografic și, ca rezultat, în cursul de viață (Kuijsten A.,1996). Dacă această ipoteză a teoriei celei de-a doua tranziții demografice este corectă, atunci rămâne doar de așteptat ca convergența să fie atinsă în termen lung, divergența între timp fiind condiționată de diferențele în debutul și viteza acestei tranziții demografice în diferite țări (Fokkema T., Liefbroer A., 2008). Lesthaeghe R. afirmă că această tranziție a modelelor culturale va fi determinată de caracteristicile economice, culturale și instituționale ale societăților. De exemplu, în țările cu politici asistențiale extinse efectele a celei de-a doua tranziții demografice pot fi mai pronunțate decât în statele cu un succes modest în acest domeniu. Sau, în țările cu o orientare familistă puternică impactul a celei de-a doua tranziții demografice poate fi mai redus, decât în țările în care rolul familiei istoric a fost mai puțin important. Astfel, în perioada de tranziție, convergența în aranjamentele de viață în țările europene poate fi una mai mică, iar pe când divergența va domina din cauza debutului și vitezei diferite a celei de-a doua tranziții demografice.

Explozia populației în țările în curs de dezvoltare este o consecință directă a tranziției demografice, care a creat o asimetrie demografică

imensă dintre țările sărace, dar suprapopulate din sud și țările bogate, dar depopulate, din zona de nord a planetei, provocând astfel migrația inevitabilă pe scară largă de la sud spre nord. Există o mare probabilitate ca în a doua jumătate a secolului XXI în unele țări nordice, ca urmare a imigrației și a nivelului diferit de fertilitate a populației autohtone și a imigranților, mai mult de jumătate din populație vor constitui migranții recenți și descendenții lor. Această nouă fază de dezvoltare demografică mondială, care duce la schimbarea compoziției etnice a populației, este denumită uneori ca „a treia tranziție demografică" (Coleman D., 2004).

În cadrul teoriei tranziției demografice transformarea familiei contemporane este privită ca un proces firesc de modernizare a acesteia. Esența principală a modernizării demografice şi familiale constă în deplasarea controlului social asupra comportamentelor demografic şi familial de la nivelul instituțional la cel individual: controlul „extern" din partea statului, bisericii şi a comunității fiind înlocuit cu controlul „intern", sau cu autocontrolul. Totodată, libertatea alegerii individuale devine o dominantă care determină valorile şi comportamentul oamenilor în viața privată. În această situație vechiul sistem al relațiilor, normele şi instituțiile adaptate la metodele de control „extern" se confruntă cu o criză profundă (Вишневский A., 2006).

Una din pozițiile centrale în tendințele moderne de transformare a familiei și căsătoriei și a teoriei celei de-a doua tranziții demografice revine reevaluării statutului sociocultural al femeilor, care au obținut o libertate deplină în toate sferele vieții sociale (economică, politică, culturală), inclusiv libertatea în ceea ce privește formarea familiei (timpul potrivit, modelul respectiv – căsătoria legală sau parteneriat), precum și nașterea copilului (timpul potrivit, numărul de copii dorit, născut în căsătorie legală sau în parteneriat). Pe fundalul creșterii statutului femeii, bărbatul, în mare măsură, și-a pierdut rolul de principalul întreținător al familiei, fiind mai mult implicat în activități familiale, care anterior erau considerate netradiționale pentru el. Astfel, s-a trecut de la familia tradițională (patriarhală) la familia modernă (egalitară), cu relații de tip sincretic, cu un grad înalt de convergență a rolurilor conjugale și familiale care se manifestă prin egalizarea nivelurilor de participare a soților în munca domestică, educarea copiilor și repartizarea bugetului familial, în special în cadrul familiilor tinere sau al celor în care soțul are un nivel înalt de studii (superioare sau cel puțin la nivel de colegiu).

Alți cercetători, deși evidențiază într-un mod analogic schimbările structurale și funcționale care s-au produs în cadrul institutului familiei (nivelul redus al natalității și descreșterea lui continuă, micșorarea numărului de căsătorii înregistrate și răspândirea uniunilor libere și a altor forme de conviețuire, instabilitatea căsătoriei și creșterea numărului de divorțuri, transformarea solidarității familiale în solidaritate socială, a relațiilor între generații, liberalizarea moravurilor familiale), le consideră caracteristice fenomenului de „criză a familiei" (conceptul alarmist). Astfel, adepții conceptului „crizei familiei" – Antonov A., Medkov V., Gasparean Iu. (Rusia), Popenoe D., Nisbet R. (SUA) și alții explică modificările sociale și demografice ale familiei ca manifestare particulară a destrămării familiei ca instituție socială, crizei sistemice a familiei. Criza familiei, în opinia lor, se manifestă prin „slăbirea normelor sociale de reglare a relațiilor familiale, transformarea simbolurilor și modelelor culturale, diminuarea valorilor căsătoriei, familiei cu copii, unitatea tuturor generații familiale (Медков В. И др., 2002).

Antonov A. consideră că cea mai adecvată formă a organizării vieții de familie este familia tradițională: multigenerațională, cu mulți copii și de lungă durată (căsătoria pe viață) și numai acest tip de familie poate asigura reproducerea populației. Familiile nucleare, incomplete, „familiile de facto" (concubinajul, parteneriatul etc.) și alte forme de familii care au apărut în ultimul timp, sunt fragmente în urma dezintegrării întregului.

Alt reprezentant al școlii „crizei familiei" – Popenoe D., deși recunoaște „formele noi" ale familiei, atenționează asupra instabilității acestora, problema principală fiind destrămarea lor.

Reprezentanții conceptului „crizei familiei" consideră că odată cu slăbirea autorității și valorii familiei, în societate începe să domine individualismul, care este tratat ca un fenomen negativ. Astăzi noi observăm aprofundarea aspirațiilor ce țin de interesele și „drepturile" unei personalități orientate individualist, egocentriste, care s-a format pe parcursul secolelor de existență a civilizației occidentale (Медков В. И др., 2002).

Unul dintre fondatorii abordării menționate, sociologul american Nisbet R., subliniează că anume familia, și nu individul, este molecula adevărată a societății (Nisbet R., 2000).

Cauza principală a crizei familiei, în opinia cercetătorilor menționați, este „capitalismul de piață", și „civilizația industrială". Criza funcțională a familiei, în special a celei lărgite, este consecința transformărilor eco-

nomice și politice fundamentale, care au invadat societatea în ultimele două secole (XIX-lea și al XX-lea).

Capitalismul de piață nu este orientat spre familie, ci invers, este în contradicție cu aceasta, din cauza că cuantumul salariului angajaților cu un număr diferit de copii este același. Astfel, în condițiile capitalismului de piață familiile cu copii sunt cele mai neprotejate categorii ale populației, în pofida faptului cât de reușit se va dezvolta sectorul economic. Reieșind din aceasta se optează pentru creșterea familiei și a modului de viață familial. Familia cu copii urmează să beneficieze de credite preferențiale și scutiri fiscale. În condițiile natalității scăzute copilul trebuie recunoscut ca un bun social, iar indemnizațiile familiale (concediul de maternitate, concediul parental etc.), precum și asigurarea îngrijirii calitative a copilului la nivel instituțional avantajoase nu numai pentru familiile beneficiare, ci și pentru societate în general.

Analizând conceptul „crizei familiei", Jurjenko T. menționează că în cadrul acestei abordări tot ce provine din familie prin definiție este pozitiv, pe când toate fenomenele negative sunt determinate de influența externă asupra familiei din partea societății și a statului (Журженко Т., 2003).

Orice deviere de la etalonul familiei tradiționale se consideră a fi ceva negativ. De exemplu, Carlson A. consideră că încălcarea procesului istoric de divizare a muncii dintre femei și bărbați constituie una dintre cele mai principale probleme ale modificării familiei (Carlson A. 1998). Antonov A. și Medkov V. atenționează că ocupația profesională a femeii reprezintă unul dintre factorii care au provocat instabilitatea relațiilor conjugale. În opinia lor, activitatea economică a femeii, provocând scăderea salarizării bărbaților, contribuie la concurența soților și soțiilor pe piața muncii, astfel, relațiile de conflict din sfera economică pătrund în sfera relațiilor conjugale. În cadrul familiei nucleare autoritatea familială comună a fost fragmentată în două autorități parentale, aflate în confruntare. În plus, s-a produs scăderea autorității tatălui, pe de o parte, și creșterea autorității mamei, pe de altă parte (Антонов А., Медков В., 1996).

Căutarea unei teorii generale menite să dea explicare transformărilor sociodemografice a generat elaborarea mai multor paradigme aplicabile unor circumstanțe sociale, economice și instituționale specifice.

Abordarea alegerii raționale stipulează că, în decizia de a se căsători sau de a avea copii, indivizii estimează costuri și beneficii posibile. Din această perspectivă modificarea comportamentului reproductiv al fami-

liei are următoarele explicații: costul copilului a crescut, pe când venitul familiei a diminuat, sau preferințele cuplului s-au modificat în favoarea altor „bunuri" și în detrimentul copilului (Becker G., 1981). „Calitatea copilului" a devenit mai importantă decât „cantitatea", investițiile în copii (educație, pregătire profesională) fiind în creștere permanentă. Coleman J. susține că în timp ce costul copilului poate fi estimat în termeni financiari, beneficiile copilului au mai degrabă caracter psihologic, pe care este greu de estimat (Coleman J., 1998). Din punctul de vedere al politicilor de stimulare a natalității teoria alegerii raționale constată că pentru a obține creșterea fertilității este necesar de a reduce costurile economice ale copilului, sau de a mări veniturile familiilor cu copii prin oferirea diferitelor indemnizații, scutiri fiscale, servicii etc. În ceea ce privește schimbarea preferințelor pentru copil în detrimentul altor bunuri, acest deziderat este mai greu de realizat din cauza că valorile se schimbă mai lent și în mare măsură depind de mediul social cultural.

Abordarea „aversiunii de risc" adaugă o nouă dimensiune teoriei alegerii raționale, fiind bazată pe ipoteza că indivizii analizează costurile și beneficiile faptului de a avea copii în condiții de certitudine cognitivă. Procesele de globalizare și creșterea nivelului de studii al populației au contribuit la majorarea cerințelor, în special al tinerilor, față de bunăstarea materială. Beck U. (1999) a argumentat că societatea contemporană este o societate a riscurilor în creștere, astfel încât comportamentul indivizilor este orientat mai degrabă pe investiții în securitatea economică (educație continuă, munca suplimentară, economii etc.). Nașterea copilului imediat modifică statutul economic al familiei: veniturile scad, cresc cheltuielile, precum și apar unele incertitudini și dificultăți ce țin de revenirea femeii pe piața muncii. Astfel, prin decizia de a avea copii, indivizii fac o alegere care le va afecta cursul vieții, planurile și percepțiile cu privire la viitor (McDonald P., 2001).

Dereglarea pieței muncii a condus la diferențieri semnificative în salarizare, stabilitatea locului de muncă, posibilitățile de creștere profesională. În aceste condiții tinerii tind să aleagă căi ce permit evitarea diferitelor riscuri. În afara de aceasta nivelul înalt al șomajului printre tineri contribuie la aprofundarea sentimentului de risc. Lipsa serviciului, pierderea veniturilor, dificultățile de angajare în condițiile concurenței pe piața muncii sporește incertitudinea în ziua de mâine. Deși obținerea de către tineri a independenței economice la vârstă timpurie facilitează

întemeierea familiei la o vârstă mai tânără, pentru societatea contemporană este caracteristică obţinerea stabilităţii economice la o vârstă mai matură, stabilitatea fiind definită din punctul de vedere al cerinţelor economice crescute ale populaţiei.

Ipoteza veniturilor relative lui Easterlin R. atenţionează asupra legăturii dintre schimbările economice şi modificarea fertilităţii. Schimbarea esenţială a condiţiilor macro-economice şi-a lăsat amprenta asupra comportamentului reproductiv în întreaga lume, contribuind la schimbarea structurii posibilităţilor sociale, ceea ce, la rândul său, a afectat calendarul individual al deciziilor cu privire la naşterea copiilor. Astfel, problemele ce ţin de posibilitatea de a avea copii şi gradul de certitudine cu privire la ziua de mâine se transformă în problema resurselor pentru a deveni părinte.

După Easterlin R. deciziile cu privire la naşterea copiilor depind de veniturile relative ale indivizilor. Doi factori principali influenţează aceste decizii: venitul aşteptat pe piaţa muncii şi aspiraţiile economice ale individului.

În timp ce venitul real de pe piaţa muncii este determinat direct de situaţia pe piaţa forţei de muncă (locuri de muncă şi salarizarea), aspiraţiile economice se formează în procesul de socializare a individului, fiind condiţionate de situaţia economică a familiei de origine, precum şi de condiţiile economice sociale în anii copilăriei şi adolescenţei. În baza acestor ipoteze Easterlin R. susţine că acelaşi venit absolut poate arăta destul de diferit în două cupluri cu disparitate „economică" substanţială din punctul de vedere al experienţei de socializare.

Fiecare generaţie de tineri doreşte să-şi realizeze cel puţin acelaşi nivel de prosperitate pe care l-au avut părinţii lor (sau chiar mai mare, în conformitate cu concluziile renumitului economist John Galbraith). În al doilea rând, salariul, de care dispun tinerii la începutul carierei profesionale, este dependent de efectivul populaţiei tinere cu care concurează pe piaţa forţei de muncă. Pentru generaţiile numeroase competitivitatea profesională este mai mare, având din start salarii mai mici, care, de asemenea, cunosc o creştere mai lentă decât a generaţiilor mici. Generaţiile care la etapa de maturizare au perspective nefavorabile în ceea ce priveşte venitul şi avansarea în carieră, nu se vor grăbi să-şi întemeieze familia şi să nască copii. Astfel, va creştere vârsta medie la prima căsătorie şi la naşterea primului copil, şi cel mai probabil numărul total de copii născuţi

va fi mai mic decât la generația care a dispus de perspective economice prospere. Argumentele expuse pot fi rezumate după cum urmează: atunci când venitul tinerilor este în declin sau relativ scăzut, iar condițiile de pe piața forței de muncă sunt nefavorabile și/ sau economia este în recesiune sau criză, aceștia vor simți mai mult stres economic, respectiv fiind mai puţin predispuși de a deveni părinţi (Easterlin R., 1987). Astfel, tinerii vor încerca să-și mențină un nivel de trai și de consum constant (Lesthaeghe R.,1998), asemenea circumstanțe fiind definite de Easterlin R. drept deprivare relativă. Ca rezultat al acestui comportament social se formează ciclurile de creștere și scădere a fertilității pe o durată a două generații (50 de ani). Argumentarea lui Easterlin R. este valabilă, în special pentru ţările în curs de tranziţie, în care transformările radicale politice și economice au fost însoţite de criza economică de lungă durată, care a afectat considerabil nivelul de trai al populației, provocând astfel scăderea natalității (amânarea nașterilor pentru timpurile mai bune).

Teoriile și concepțiile sociologice aduc un aport important în reflecția științifică asupra schimbărilor în cadrul familiei contemporane. Existența multor teorii, uneori chiar contradictorii, dar care totodată au multe puncte de conexiune, demonstrează ambiguitatea, discontinuitatea, contradicțiile, paradoxurile și conflictele care caracterizează procesul de dezvoltare a vieții de familie. În lucrarea dată vom prezenta numai o parte din teoriile sociologice, care în cea mai mare măsură au contribuit la formularea unui model explicativ în ceea ce privește transformarea familiei în Republica Moldova, constituind, împreună cu teoriile demografice analizate mai sus, cadrul demersului sociodemografic al familiei.

Concepțiile sociologice sunt axate pe stabilirea determinismului social în dezvoltarea proceselor demografice. În acest aspect baza mediatizării problemelor vizate o constituie teoria realismului social a lui Durkheim E., care interpretează societatea ca unitate integră și realitate socială dominantă. În cadrul societății, fiecare instituţie exercită un anumit rol funcţional; problema socială prezintă o situație indezirabilă care poate și trebuie modificată; opinia publică este o stare a sufletului colectiv al societății, care influențează comportamentul individual prin orientările valorice, determinând astfel motivația oamenilor de a se căsători sau de a avea un număr mai mare sau mai mic de copii; eficacitatea reglatorilor sociali este determinată nu numai prin caracterul său forțat, ci și prin oportunitatea sa pentru indivizi.

Sociologul polonez Sztompka P. a elaborat teoria schimbărilor sociale, care prezintă activitatea socială ca un proces dinamic, în continuă schimbare, iar societatea ca un câmp social dinamic – câmpul „moale" al relațiilor interpersonale, deci a realității sociale, în care există rețeaua relațiilor, afecțiunilor, dependențelor, schimburilor, relațiilor de fidelitate personală, care unesc indivizii și care se află în permanentă schimbare.

Teoria instituționalismului, elaborată în cadrul sociologiei economice, contribuie la mediatizarea problemelor socio-demografice ale familiei din punct de vedere instituțional. Adepții teoriei vizate (Nort D., Bessonova O., Kirdina C., Thévenot L., Boltanskii L., etc.) accentuează rolul instituțiilor sociale în procesul de reproducere a relațiilor sociale, economice, juridice, culturale, etc., structurând astfel viața socială prin definirea normelor de conduită a indivizilor și organizațiilor; pe când deformarea instituțiilor sociale este la baza dezorganizării sociale.

Abordarea sociologică din perspectiva macrosocială tratează familia ca instituție socială, dezvoltarea ei fiind examinată la nivelul familie-societate în baza a două teorii principale: teoria structural-funcționalistă și teoria conflictului.

Teoria structural-funcționalistă (Parsons T., Merton R.), care studiază legăturile dintre familie şi societate, explică dezvoltarea sistemului familial prin capacitatea familiei de a se adapta la influențele distrugătoare externe și de a constitui echilibrul sistemic nou. Această teorie pune accent pe stabilitatea familiei, a rolurilor și funcțiilor ei, acordând o atenție deosebită funcției de socializare, de transmitere a normelor și valorilor sociale. Din perspectiva structural-funcționalistă se admite nu numai influența macrosistemului asupra subsistemelor, ci și autonomia relativă a reacțiilor subsistemelor și influența lor asupra macrosistemului. Totodată, această teorie accentuează inerția și independența familiei de influențele exterioare și atenuează capacitatea ei de a iniția unele schimbări sociale.

Merton R. afirmă că în orice societate, pe lângă funcții, există și disfuncții determinate de procese și fapte sociale, cel mai edificator exemplu fiind sărăcia ca factor important în generarea tulburărilor sociale. Disfuncțiile exprimă tendința unor activități sociale ce pot afecta coeziunea socială. Înlăturarea sau diminuarea influenței disfuncționalităților sunt esențiale pentru revenirea la stabilitate, consens social și integrare socială. O altă cerință dezvoltată de funcționaliști este împărtășirea de către

toţi sau de către majoritatea membrilor unei societăţi a aceloraşi credinţe şi valori, pentru că numai astfel s-ar realiza consensul social.

Din perspectiva structural-funcţionalistă tranziţia demografică de la tipul tradiţional de reproducere a populaţie către cel contemporan (modernizare demografică) poate fi privită ca o dezvoltare treptată, ce se aprofundează de la o generaţie la alta, găsindu-şi reflectare în sistemul de valori şi reguli normative. De regulă, în calitate de purtători ai comportamentului social nou evoluează tinerii, care îşi modifică comportamentul individual prin practicarea sau testarea modelelor noi de acţiune. Astfel, se creează situaţii de precedent pe care sistemul social în întregime, precum şi diferite grupe sociale, dar mai mult generaţia respectivă (comportamentul semenilor este unul de referinţă) urmează să le preia, să le integreze în structura existentă, să creeze chiar spaţiul necesar pentru ele. În aşa mod se formează anumite tipare (*patterns*), norme culturale şi sociale ale generaţiei, care integrează tendinţele noi ale epocii. Totodată, în orice societate există grupuri sociale conservative, având ca orientări de referinţă normele şi valorile generaţiei lor, iar ca urmare, în orice societate sistemul general de norme şi valori reprezintă o totalitate a normelor socio-culturale specifice diferitelor generaţii, ceea ce determină varietatea, ambiguitatea, sau caracterul vag al acestora. Astfel, generaţiile se adaptează treptat la condiţiile lumii exterioare (tehnologiile moderne, progresul sanitar, mobilitatea teritorială sporită etc), pentru aceasta având la dispoziţie perioade lungi de timp.

Pe lângă transformările înregistrate la nivelul social, teoria structural-funcţionalistă pune în discuţie şi problema schimbărilor care intervin în interiorul familiei: tranziţia cuplului de la structura de tip tradiţional la cea de tip modern (democratic), fiind dezbătută, în special, problema rolurilor în cadrul cuplului conjugal. Tranziţia familiei de la structura de tip tradiţional la cea de tip modern a adus o serie de schimbări în ceea ce priveste relaţiile afective, creşterea importanţei acestora atât în alegerea partenerului, cât şi ca factor care asigură stabilitatea relaţiilor familiale. O atenţie tot mai mare se atribuie problemei divizării rolurilor în familia contemporană, cercetătorii evidenţiind tendinţa de scădere a diviziunii rolurilor, stabilirea unui caracter universal al acestora datorită integrării femeii în viaţa profesională. S-a constat, de asemenea, că structura rolurilor conjugale este condiţionată şi de nivelul educaţional şi cultural al partenerilor, de catego-

ria socio-profesională căreia îi aparţin, dar şi de relaţiile exterioare ale nucleului conjugal cu familia extinsă, prieteni, vecini etc.

S-a pus în discţie şi problema în ce măsură cuplul cu dublă carieră, în care atât femeia, cât şi bărbatul ocupă poziţii profesionale care necesită o calificare înaltă, având un nivel de responsabilităţi comparabile, găseşte modalităţi de îmbinare reuşită a rolurilor profesionale şi familiale. Reflecţia ştiinţifică consecventă a tendinţelor menţionate a contribuit la faptul că tot mai mult acestea se regăsesc în politicile familiale, în special în ţările europene economic avansate.

O altă teorie de nivel macro este teoria conflictului (Simmel J., Coser L., Vander Zanden J.W., Collins R.), care subliniază natura dinamică a vieţii de familie şi rolul factorilor externi (economia, politica, structura socială) asupra ei. Ideea centrală a acestei teorii este că schimbarea, deci şi dezvoltarea, se bazează pe conflictul de interese, indiferent de faptul dacă acestea sunt individuale sau de grup, soluţionarea căruia conduce la un nou echilibru social, generator însă şi de noi conflicte. Din această perspectivă conflictele familiale interne oglindesc conflictele macrostructurii sociale: conflictele conjugale, de exemplu, reprezintă consecinţe ale modului de alocare a resurselor, ale diviziunii muncii şi puterii, ale inegalităţii sexelor. Teoria conflictelor, utilizată în abordarea problemelor vieţii de familie, oferă un model pentru explicarea consecinţelor perioadei de tranziţie asupra dezvoltării acestui institut social.

Versiunea modernă a teoriei conflictului cu privire la familie a fost propusă de Hartmann P., care a numit-o „marxist-feministă." În opinia ei, o înţelegere adecvată a naturii familiei nu are nici o legătură cu analiza relaţiilor emoţionale din cauza că „familia este un loc de luptă", în care se realizează producerea economică şi redistribuirea bunurilor materiale, ceea ce provoacă conflictul de interese în cadrul grupului familial, precum şi la nivel de societate. Conflictele ţin de repartizarea obligaţiunilor casnice şi a bugetului familial, participarea la activitatea economică, în special, concilierea rolurilor profesionale şi familiale, poziţia femeii şi a bărbatului în familie, educaţia copiilor etc.

Dezvoltarea sistemului capitalist patriarhal a condus la concentrarea bunurilor economice în mâinile capitaliştilor – bărbaţilor. Pentru a asigura supravieţuirea claselor inferioare (lucrători şi femei) trebuie să fie create mecanismele de redistribuire a resurselor materiale. Munca salarizată reprezintă o modalitate de redistribuire a unei părţi de bogăţie a

capitaliștilor în favoarea lucrătorilor, iar în cadrul familiei se redistribuie, în principal, bogăția bărbaților, în urma căreia și femeile obțin o parte din aceasta. Conform acestui punct de vedere, familia devine un câmp de luptă în cazul în care există conflicte de redistribuire a resurselor, inclusiv pentru activitatea de menaj și creșterea copiilor, cu responsabilități mai mari pentru femei, ceea ce constituie o formă de exploatare dezvoltată în cadrul sistemului capitalist-patriarhal.

Conflictele în cadrul familiei reprezintă un izvor pentru apariția conflictului între familie și societate, ultima, fiind interesată în funcționarea normală a familiei și îndeplinirea de către aceasta a funcțiilor sociale importante, urmează să creeze prin politici familiale mecanisme eficiente pentru diminuarea conflictelor în interiorul familiei.

Teoria dezvoltării (ciclurilor vieții), care este utilizată atât în cadrul sociologiei, cât și în psihologie, tratează ciclurile vieții individuale și familiale în termeni de etape specifice. Schema ciclurilor vieții familiale, elaborată de Hill R. (1970), precizează intervalele de timp în care se produc schimbări în dezvoltarea familiei. Această teorie se concentrează asupra modului în care familia trece prin diferite etape ale „ciclului de viață familială". La fiecare etapă de dezvoltare a familiei ea urmează să exercite unele funcții (obligațiuni) specifice, care sunt determinate atât de nevoile individuale, cât și de normele culturale. Cariera familială reprezintă o serie de etape prin care trece familia de la „nașterea ei" (căsătorie), până la sfârșitul relațiilor ca urmare a decesului unuia sau al ambilor parteneri. Din punctul de vedere al analizei socio-demografice a formării și dezvoltării familiei, această teorie constituie un suport metodologic semnificativ în descrierea schimbărilor înregistrate în ciclul de viață familială, în special din perspectiva realizării funcției reproductive a familiei. Totodată, evidențierea problemelor cu care se confruntă familia la fiecare etapă a ciclului de viață permite să fie argumentată necesitatea măsurilor specifice din cadrul politicilor familiale pentru atenuarea acestora.

De menționat că această teorie este una combinată, dat fiind faptul că utilizează pe scară largă ideile funcționalismului structural (familia – un sistem social care funcționează în conformitate cu legile interne proprii și în beneficiul societății, fiind o parte indispensabilă a acesteia), precum și ale interacționismului (familia este o „uniune a personalităților ce interacționează", accentul fiind pus pe rolul social în perceperea vieții de familie). Adepții acestei teorii au adăugat factorul de timp, care permite

să fie explicat comportamentul familiei din punctul de vedere al etapei din ciclul de viață familială.

În analiza schimbărilor din cadrul interior al familiei teoria interacționismului simbolic a servit în calitate de suport metodologic (Mead G., Blumer N., Kuhn M., Shibutani T., Denzin N.). Din perspectiva acestei teorii, deci la nivel microsocial, familia este considerată un grup uman care interrelaționează cu mediul social, studiul ei concentrându-se asupra fenomenelor și interacțiunilor din interiorul familiei și asupra reacției grupului familial la anumite evenimente și situații. Interacțiunea este analizată, mai ales, prin intermediul percepțiilor și simbolurilor (Blumer G.).

Conduita în funcție de rolul jucat, sau mai exact crearea rolului (*role-making*), este un proces dinamic, explorativ, creator, interacțiunea are un caracter formator, acțiunile modificându-se în funcție de apreciere; normele culturale, statuturile și rolurile reprezintă cadrul în care se realizează acțiunea socială, însă nu constituie factorul lor determinant. Adepții acestei teorii examinează familia ca un sistem de roluri sociale. Formele simbolice ale interacțiunii de rol și-au găsit reflectare în etnometodologia lui Goffman E., Garfinkel G. etc.

Această teorie prezintă interes pentru studiul actual din punctul de vedere al reflecției științifice asupra transformării rolurilor familiale în cadrul familiilor din Republica Moldova, care sunt atât ca rezultat al evoluției istorico-culturale, cât și al perturbațiilor mai generale și mai diverse provocate de migrația forțată a populației. Astfel, teza lui Kuhn M., conform căreia individul își formulează planurile de conduită în funcție de rolurile exercitate, oferă unele explicații față de fenomenul inversării rolurilor familiale în familiile migranților.

Teoria socială a postmodernismului elaborată de sociologul american de origine poloneză Bauman Z. nu este o teorie sociologică pură, dat fiind faptul că se bazează pe rezultatele cercetărilor din diferite domenii: lingvistică, antropologie, matematică, în special semiotică, care include nu numai limba, ci și alte sisteme de semne. În comparație cu teoriile sociologice clasice și alte teorii contemporane, postmodernismul social are un caracter relativist, deoarece nu este orientat spre căutarea adevărului, însă propune unele explicații referitor la modificarea comportamentului uman. Ideea principală a acestei teorii constă în lipsa tiparelor (*patterns*), codurilor și regulilor stabile în realitatea contemporană care pot fi alese în calitate de orientări durabile de viață pentru ca indivizii să se conducă

de ele și să le supună; pluralismul tradițiilor, ideologiilor, valorilor şi normelor de viață. Ambivalența moralei se exprimă inclusiv prin schimbul frecvent al partenerilor conjugali și sexuali, răspândirea căsătoriilor neînregistrate, uniunilor homosexuale și altor comportamente deviante, față de care societatea postmodernă este cu mult mai tolerantă. Toate acestea provoacă amploarea și diversificarea grupurilor cu risc social sporit, iar adaptarea la noile condiții ale dinamicii socio-culturale devine tot mai dificilă.

Contradicțiile perioadei de globalizare, crizele economice periodice, instalarea tendințelor demografice nefavorabile în majoritatea țărilor europene, precum şi perspectivele care se prefigurează implică o atenţie tot mai mare a savanţilor şi practicienilor față de experienţa internaţională în politicile sociale, standardele înaintate în domeniul pieței muncii, condițiilor de muncă și de viață, respectarea drepturilor omului etc. Totodată, creşte importanţa practicilor locale, specificul de dezvoltare a proceselor economice, sociale şi demografice. În acest context, ideile neo-managerialismului, care s-au dezvoltat în Europa şi SUA după criza economică din anii 1970 și pe parcursul anilor 1980, accentuează necesitatea raționalizării și optimizării resurselor limitate în sfera socială, utilizarea în sectorul social a tehnologiilor manageriale din sfera comercială, evaluarea (măsurarea) eficienței politicilor și programelor implementate, formarea sistemului de dirijare a calității serviciilor sociale. Ideile neo-managerialismului în sfera socială au fost elaborate de Steinn H., Weimer D., Vining A., iar în ultimii ani acestea au devenit foarte populare şi în Rusia (Klepikov A., Rjanițina A.), în care se implementează un şir de programe sociale noi, politici de stimulare a natalității și protecție socială a familiei. Conform principiilor neo-managerialismului, statul social este perceput ca un set de garanţii minime față de riscurile economiei de piață. În prezenta lucrare ideile neo-managerialismului au fost utilizate, în special la elaborarea capitolului 4 „Familia ca subiect și obiect al politicilor sociale”.

1.3. Transformarea familiei – parte componentă a tranziției sociale și economice

Emile Durkheim afirma că sociologia nu poate fi decât comparativă. Aceasta înseamnă că ipotezele de lucru de cele mai multe ori se nasc prin observarea anumitor asemănări și deosebiri în evoluția fenomenelor sociale atât în cadrul unor populații, cât și la nivel regional, global. În demografie se întâmplă același lucru, studierea problemelor începe doar de la presupuneri și comparații. Compararea indicilor demografici la nivel european, precum și raportarea lor la schimbările în sânul familiei, ne sugerează ideea că anume familiile sunt responsabile, în special, pentru scăderea fertilității și, ca urmare, pentru îmbătrânirea populației și stabilirea unui regim îngust de reproducere a populației care nu asigură înlocuirea generațiilor.

Familiile din societățile contemporane au suferit transformări profunde, atât de importante, încât chiar și noțiunea de familie a devenit tot mai ambiguă, ea tinzând să acopere astăzi modele diferite, care se deosebesc semnificativ de cele caracteristice generațiilor precedente. Pe parcursul multor secole familia, ca instituție socială, a fost cel mai favorabil mediu ce asigura păstrarea tradițiilor și a valorilor naționale, transmiterea lor de la o generație la alta, în acest sens fiind una dintre cele mai conservatoare segmente ale societății. Deși familia este relativ independentă în raport cu societatea în interiorul căreia se formează, organizarea și evoluția ei, de asemenea, sunt determinate și influențate, în ultimă instanță, de modul de organizare a societății pe care o reprezintă. Spre deosebire de alte instituții sociale, familia este un întreg destul de stabil, tradițional, bine organizat, care, având raporturi și interese interne puternice, sub influența dezvoltării sociale se destramă cu mult mai lent, decât alte grupuri.

Totodată, observăm că în ultimele decenii familia a devenit tot mai sensibilă la toate transformările produse în societate. Familia devine din ce în ce mai mult un loc de refugiu afectiv pentru membrii ei, ca reacție la condițiile stresante ale mediului exterior, pierzând foarte mult din caracterul ei de instituție socială. Cuplul conjugal contemporan este mai mult interesat de satisfacerea propriilor interese, autorealizare în plan profesional (familiile cu dublă carieră) și mai puțin de îndeplinirea sarcinilor pe care societatea le atribuie instituției familiale. Schimbarea statutului social al femeii, prin impli-

carea ei mai largă în activitatea economică, a determinat noi configurații în raportul dintre cei doi parteneri și a provocat redefinirea rolurilor conjugale. Orientarea femeii spre o carieră profesională și, ca urmare, modificarea traiectoriei sociale feminine au complicat destul de mult atât relațiile interpersonale, cât și realizarea de către femeie a funcției reproductive. Aceasta nouă perspectivă a indus schimbări majore la nivelul funcțiilor familiale, deoarece perturbările manifestate la nivelul uneia dintre ele au avut un impact direct și asupra celorlalte funcții.

Schimbările prin care a trecut „celula de bază a societății" sunt determinate de trei grupuri de factori: sociobiologici, socioeconomici și socioculturali, care urmează să fie în strânsă legătură cu dezvoltarea științei moderne și implementarea rezultatelor în practică.

Factorii sociobiologici reprezintă o pre-condiție a tranziției demografice și transformării familiei, care se manifestă prin reducerea mortalității. Fără controlul asupra mortalității, scăderea fertilității și toate celelalte schimbări ale familiei nu ar putea să persiste în timp. Creșterea considerabilă a speranței de viață în societățile moderne a avut un impact important asupra familiei: acesta este un motiv semnificativ de a nu avea un număr mare de copii, atașamentul psihologic al părinților față de copii devine mai pronunțat, căsătoria (parteneriatul) fiind o probabilitate de-a lungul vieții, precum și că tot mai mulți oameni au experiența conviețuirii simultane a trei, patru, chiar și a cinci generații.

Impactul factorilor socioeconomici se manifestă prin faptul că bunăstarea persoanelor fizice, mai ales în etate nu depinde de numărul de copii în familie sau de existența rudelor apropiate. Securitatea lor economică este condiționată mai mult de abilitățile individuale și sistemele de protecție socială, care în situații de criză le oferă suportul necesar. În general, multe funcții tradiționale ale familiei au fost preluate, total sau parțial, de către structurile sociale mai mari. Creșterea mobilității sociale și geografice a slăbit cu mult familia extinsă, familia nucleară (cuplul conjugal cu sau fără copii) ocupând poziții dominante.

În afară de aceasta, modificarea comportamentului indivizilor în sfera familiei și căsătoriei, care a determinat reculul natalității este legată cu două valuri ale schimbărilor socioeconomice care s-au produs în doua jumătate a secolului trecut și își continuă acțiunea în secolul actual. Primul val, care a început în anii 1960 și s-a fortificat în anii 1970, a fost creșterea rapidă a liberalismului social, acest fenomen fiind cunoscut și sub denu-

mirea de *„modernizare reflexivă”*. Cel de-al doilea val, care a început în anii 1980 și s-a consolidat în anii 1990, are o strânsă legătură cu trecerea bruscă la economia nereglementată și, ce este mai important, la piața muncii nereglementată, aceste schimbări fiind denumite „capitalismul cel nou” (McDonald P., 2006).

Primul val al schimbărilor sociale a constituit reevaluarea de către indivizi și grupuri sociale a caracterului instituțiilor sociale existente în corespundere cu modul de viață contemporan, descrise ca reorientarea tinerilor de la valorile materialiste la cele post-materialiste în cadrul teoriei celei de-a doua tranziții demografice. Aceste schimbări, pe care unii sociologi (Beck U., Giddens A. & Lash S., 1994) le numesc „modernizarea reflexivă”, au contribuit atât la modificări instituționale și legislative, cât și la majorarea bruscă a potențialului individului din perspectiva obținerii independenței personale și a posibilităților de a-și forma de sine stătător personalitatea contrar stereotipurilor, stabilite de normele și instituțiile sociale. Reflecția socială a proceselor de modernizare, în primul rând, s-a manifestat prin faptul că oamenii au devenit mai conștienți cu privire la importanța caracteristicilor calitative ale capitalului uman pentru a obține prosperitate și libertate personală, valori care au scos de pe piedestal valorile tradiționale. Conștientizarea de către populație a avantajelor investițiilor în capitalul uman propriu (educație, aptitudini, experiență), ca o strategie de comportament de succes economic și social, a cauzat amânarea unor evenimente, cum ar fi crearea familiei și nașterea copiilor.

Relațiile de piață pătrund și în sfera relațiilor familiale. În știința economică liberală apar noțiunile „piața căsătoriei”, „pierderea veniturilor” (inclusiv pe contul timpului necesar pentru îngrijirea copilului și îndeplinirea diferitelor responsabilități familiale), „costurile și beneficii” ce țin de nașterea și educația copilului, „investiții în capitalul uman” etc. Compararea eficacității în două domenii – activitatea economică și familia – din punctul de vedere al obținerii veniturilor personale demonstrează că investițiile în capitalul uman propriu (educație, sănătate, creștere profesională) aduce venituri bănești mult mai mari, decât cele ce țin de familie și copii (timpul și costurile). Părinții-investitori sunt în pierdere din perspectiva de scurtă și lungă durată, dat fiind faptul că îngrijirea copilului necesită o reducere semnificativă a timpului pentru activitatea profesională, chiar întreruperea completă a muncii de către unul dintre părinți, de regulă mama, pentru câțiva ani și oportunități limitate pentru mobilitatea

profesională și geografică. Acest fapt reduce veniturile bănești curente, ceea ce, la rândul său, duce la diminuarea contribuțiilor în fondurile sociale și a veniturilor în viitor.

În acest context, dorința de libertate, independență, stabilitate financiară au intrat în conflict cu intențiile de a avea copii și cu responsabilitățile de îngrijire a persoanelor în vârstă. Un alt rezultat social important al modernizării ține de schimbarea relațiilor familiale în urma procesului de urbanizare și extinderii modului de viață urban, ceea ce provoacă slăbirea relațiilor familiale, contribuind totodată la consolidarea libertății și responsabilității individuale.

Principalul efect al modernizării economice reflexive este asociat cu participarea femeilor pe piața forței de muncă, care a ridicat problema de redistribuire a funcțiilor între familii, piața muncii și statul privind creșterea și educarea copiilor, îngrijirea persoanelor în vârstă. Sporirea nivelului de educație al femeilor a mers mâna cu mâna cu îmbunătățirea condițiilor pe piața muncii pentru femei. A devenit evident faptul că activitatea economică a femeilor poate fi efectiv combinată cu responsabilitățile familiale numai în condițiile dezvoltării diferitelor servicii sociale, care pot oferi copiilor și bătrânilor un nivel acceptabil de îngrijire. Astfel, libertatea economică a femeilor, pe de o parte, și dezvoltarea serviciilor sociale, pe de altă parte, au stimulat creșterea importanței funcțiilor sociale ale statului. Cu alte cuvinte, modernizarea economică ca proces a generat o serie de probleme sociale. În cazul în care statul își asumă realizarea modernizării economice, acesta urmează să se implice în rezolvarea unui șir de probleme sociale asociate cu procesul dat, a căror ignorare poate diminua efectele economice.

Schimbările sociale din ultimele decenii ale secolului trecut, și care continuă să se deruleze în prezent, legate de neoliberalismul în economie și etapa postindustrială de dezvoltare în țările occidentale, au stimulat creșterea sectorului serviciilor, transformând în mod substanțial relațiile pe piața forței de muncă. Acest lucru a dus la schimbarea structurii cererii de muncă, prioritatea fiind acordată nivelurilor mai înalte de educație și formare profesională, ca rezultat a crescut semnificativ mobilitatea pe verticală și orizontală a forței de muncă. Epoca în care persoana lucra în unul și același loc de muncă, acest principiu fiind considerat a fi o carieră de succes, s-a încheiat. Creșterea mobilității forței de muncă, flexibilitatea înaltă, numirea în funcții de rang înalt și disponibilizările au devenit sem-

ne distinctive ale epocii contemporane. Persoanele cu mai multe cunoștințe și mai puțin împovărate de obligații sociale, respectiv, au șanse mai bune de a câștiga această competiție. În general, modificările menționate au contribuit, pe de o parte, la creșterea nivelului de trai al populației, dar pe de altă parte, la majorarea inegalității financiare. Ultima urmează a fi atenuată prin sistemul de asigurări sociale și diferite programe pentru grupurile sociale cu risc sporit, precum și prin sprijinul guvernamental pentru familii în diferite etape ale ciclului de viață asociate cu pierderea veniturilor, în primul rând, reducerea acestora după nașterea copiilor. O atenție deosebită se acordă, de asemenea, dezvoltării unor sisteme de pensii echitabile.

Schimbările menționate prezintă cadrul social al modernizării evolutive care, pe de o parte, a dus la creșterea activității economice, productivității, veniturilor, speranței de viață și înăsprirea cerințelor față de nivelul de calificare profesională a angajaților, iar pe de altă parte, la o creștere a inegalității în veniturile obținute. Pentru a răspunde acestor noi cerințe și standarde, familia a renunțat de la un număr mare de copii și a delegat statului o parte din competențele sale ce țin de creșterea și educația copiilor și îngrijirea persoanelor în vârstă. În același timp, tinerii amână căsătoria și formarea familiei pentru o perioadă mai târzie, ceea ce la rândul său a contribuit la liberalizarea comportamentului premarital. Granițele tradiționale de clasă dispar, însă sunt înlocuite cu inegalități economice, șansele de viață a persoanelor într-o măsură mai mare fiind determinate de cunoștințele acumulate, de obținerea unor studii superioare, precum și de capacități de învățare, comunicare și de însușirea unui volum mare de informații. Angajații au dobândit o libertate mai mare în ceea ce privește posibilitățile de „vânzare" a cunoștințelor și abilităților profesionale acelui angajator care îi va propune cel mai bun „preț", iar utilizarea largă a tehnologiilor informaționale a contribuit la creșterea esențială a productivității muncii. Prin urmare, oamenii devin martori ai unor succese în activitatea profesională. O particularitate distinctă a vieții în condițiile modernizării reflexive este faptul că individul, nu societatea, este complet responsabil pentru consecințele activității sale.

În acest context, dacă vorbim despre formarea și funcționarea familiei în condițiile modernizării reflexive, piața muncii, dar mai exact, modificarea ei, a influențat cel mai mult această structură socială. Dacă în țările occidentale „statul bunăstării sociale", dominant până în

anii 1970, se implica prin diferite măsuri în protecţia socială a angajaţilor, asigurarea salariilor decente, toate acestea au fost realizate din motivul că angajații trebuiau să-și întreține familia și copiii. În ţările socialiste protecţia socială a angajaților a fost unul dintre obiectivele principale ale statului, precum și susținerea familiilor cu copii, ceea ce în mare măsură a contribuit la formarea mentalității paternaliste a populației. La etapa actuală de dezvoltare economică, în condițiile „capitalismului nou", astfel de mecanisme de protecţie socială a angajaților au fost destrămate, ceea ce presupune că angajatorul nu are responsabilitatea pentru viața familială a angajaților săi. Mai mult de atât, la fel ca și modernizarea reflexivă, capitalismul nou a căpătat susținerea din partea organelor de resort prin introducerea modificărilor legislative și instituționale respective cu privire la relațiile de producere, comerţ, finanţe și sistemul fiscal, dreptul la asigurare socială.

Totodată, nu putem nega faptul că în condițiile capitalismului nou a fost obţinut un șir de rezultate pozitive în domeniul dezvoltării economiei și creșterii nivelului de trai, în special în ţările occidentale. Tinerii aduc un aport esenţial în creșterea nivelului de consum și, ca urmare, a cerințelor și năzuințelor materiale. În asemenea condiții, pentru menținerea nivelului material respectiv, tinerii se orientează tot mai mult spre consolidarea capitalului uman propriu, ceea ce în multe cazuri înseamnă amânarea planurilor cu privire la căsătorie și nașterea copilului.

Încă două schimbări importante în societatea contemporană au contribuit mult la modificarea comportamentului populației în sfera familiei și a căsătoriei: asigurarea egalității de gen prin oferirea pentru femei a posibilităților de autorealizare în afara gospodăriei casnice și năzuința tot mai mare a tinerilor de ambele sexe de a evita riscurile, care apar în condițiile concurenței sporite pe piața muncii.

În majoritatea ţărilor europene în trecutul neîndepărtat a avut loc diferențierea rolurilor familiale: asigurarea materială a familiei îi revenea preponderent bărbatului, pe când femeia se ocupa cu gospodăria casnică și îngrijirea membrilor familiei. În ţările Europei Occidentale în anii 1960-1970 astfel de divizare dură a rolurilor sociale a fost pusă la îndoială în contextul protestelor împotriva instituirii de către societate a stereotipurilor de comportament pentru femei și bărbați și întru oferirea mai multor libertăți oamenilor. În rezultat, a crescut considerabil nivelul de studii al femeilor, care au obţinut oportunități multiple în sfera muncii sa-

lariate, ceea ce la rândul său, a constituit o temelie pentru dobândirea de către femei a unui nivel semnificativ de egalitate în sfera învățământului și pe piața muncii. Dat fiind faptul că eforturile pentru asigurarea egalității de gen au fost concentrate preponderent pe instituțiile sociale orientate către fiecare individ în parte, pentru instituțiile cu referire la familie, dar cel mai mult pentru familia însăși, este caracteristică inegalitatea de gen, fiind manifestată, în primul rând, prin distribuirea rolurilor familiale. Atunci când femeile tinere încep să se gândească la formarea familiei, ele deja au simțit gustul libertății și avantajele egalității de gen, conștientizând că odată cu apariția copilului acestea vor fi mult mai reduse. Acest lucru este într-o măsură mai mare caracteristic pentru piețele muncii care nu au mecanisme speciale pentru crearea condițiilor favorabile de reconciliere a vieții profesionale și familiale pentru femei. Astfel, aspectului economic îi revine un rol important în rezolvarea problemei asimetriei de gen (McDonald P., 2006).

În asemenea situații femeia își controlează foarte riguros fertilitatea, amână crearea familiei pentru perioade mai târzii, preferă să aibă un număr mai mic de copii, iar în unele cazuri, care devin tot mai frecvente, refuză în general la familie și copii. Ca rezultat, observăm micșorarea generală a natalității până la niveluri foarte scăzute. În acest context, este elocvent să remarcăm că cele mai scăzute rate ale fertilității se observă în țările din sudul Europei și în alte societăți în care domină sistemele tradiționale de relații dintre sexe, inclusiv în familie. De subliniat că pentru femei crearea familiei are mai multe riscuri, decât pentru bărbați. Reieșind din aceasta, ele sunt mai prudente în ceea ce privește formarea familiei și nașterea copilului, mai ales, dacă nu sunt sigure că vor avea posibilitate să îmbine rolurile familiale cu alte posibilități apărute, în special în sfera activității salariate. În același timp, în societatea contemporană se consideră că femeia însăși este responsabilă pentru nașterea copilului la o vârstă tânără, ceea ce poate să-i reducă posibilitățile de realizare a potențialului propriu în sfera învățământului și carierei profesionale și viceversa. Dacă ea refuză de întemeierea familiei și de maternitate – responsabilitatea, de asemenea, îi revine ei.

În formarea familiei tinerii atrag o atenție tot mai mare asupra veniturilor partenerului, astfel, fiind în creștere năzuința de a evita riscurile. Femeile singure înțeleg că în primii ani după nașterea copilului venitul lor mai degrabă va scădea și din aceste considerente vor avea tendința de a

se căsători cu un bărbat care posedă un venit stabil. Bărbații, la rândul lor, tind sa obțină stabilitatea materială și un statut profesional corespunzător înainte de căsătorie, conștientizând faptul că după formarea familiei, mai ales după nașterea copilului, posibilitățile de a investi în capitalul uman propriu vor diminua, la fel și timpul liber, probabilitatea mobilității teritoriale etc.

În timp ce formarea familiei și nașterea copiilor în continuare rămâne un scop important pentru majoritatea populației, în condițiile riscurilor posibile specifice societății contemporane, realizarea acestui scop se amână pentru perioade mai târzii, ceea ce ulterior poate determina faptul că numărul de copii în familie va fi unul mai mic, decât cel considerat de cupluri ca fiind ideal.

Încă un aspect important, care nu poate fi trecut cu vederea – majorarea timpului liber. Societatea contemporană oferă posibilități multiple de petrecere a timpului liber extins enorm și care puternic concurează cu valorile familiei tradiționale, în special, cu modelul familiei numeroase. Totodată, cererile și exigențele pentru dezvoltarea individuală au sporit considerabil nu numai în domeniul educației și formării profesionale, ci și în domeniul relațiilor de parteneriat și de părinți-copii.

Inovațiile științifice și tehnologice au jucat un rol important în schimbările demografice recente, afectând și familia. Răspândirea masivă a inovațiilor tehnice cum ar fi televiziunea, internetul, călătoriile mai rapide și mai accesibile au crescut semnificativ orizonturile fizice și mentale ale persoanelor și au contribuit la schimbări în atitudinile și așteptările lor.

O atenție deosebită trebuie să fie atrasă asupra tranziției contraceptive, care prezintă tranziția de la metodele tradiționale de prevenire a sarcinii nedorite la cele moderne (sterilizare, pilule contraceptive, dispozitivul intrauterin), care asigură un nivel înalt al controlului fertilității. Această revoluție contraceptivă este una dintre cauzele principale ale reducerii natalității începând cu anii 1960. Dacă comparăm indicatorii, cum ar fi numărul de copii în familie și numărul dorit de copii, între acestea nu există diferențe atât de mari în comparație cu cele observate înainte de răspândirea metodelor contraceptive moderne. Astfel, în principal s-a diminuat numărul de copii nedoriți, sau mai bine zis neplanificați. În plus, contraceptivele moderne au schimbat atitudinile și comportamentul în ceea ce privește luarea deciziilor cu privire la nașterea copiilor, ca rezultat, numărul dorit de copii s-a micșorat. Dacă în perioada de până la răspân-

direa în masă a contraceptivelor, ele erau un mijloc de evitare a sarcinii nedorite, în prezent, dimpotrivă, decizia de întrerupere a utilizării contraceptivelor se ia pentru a avea o sarcină dorită și la timpul potrivit.

Pierderea statutului căsătoriei și al familiei tradiționale, creșterea rolului femeilor în activitatea economică, schimbarea poziției lor în familie nu pot fi atribuite numai progresului tehnico-științific obținut și factorilor economici. Există motive mai profunde care stau în spatele civilizației occidentale, şi anume dezvoltarea unor astfel de trăsături, ca individualismul și liberalizarea câmpului social-valoric. Creșterea veniturilor, securitatea economică și politică oferită de societățile democratice occidentale au contribuit la modificarea cadrului sociocultural, care se manifestă prin schimbarea relațiilor dintre sexe, creșterea toleranței și permisivității față de diferite comportamente, precum și a receptivității față de diferite valori și modele de conduită. Cultura modernă oferă oamenilor posibilități sporite de autoîmplinire, totodată, pluralismul ideologic mai larg și relativismul pronunțat au condus nu numai la o libertate sporită și alegere personală a modelelor comportamentale, dar și la anomie, diminuarea controlului social-normativ. Răspândirea largă a uniunilor non-maritale a contribuit la creșterea ponderii nașterilor în afara căsătoriei și a familiilor monoparentale, sporirea divorțurilor – la amploarea familiilor binucleare, formate din părinții divorțați, care educă atât copiii de la căsătoria anterioară, cât și copiii comuni. Creșterea celibatului definitiv și refuzul benevol de la nașterea copiilor, de asemenea, sunt rezultatul înrădăcinării valorilor individualiste în societatea contemporană.

Parentalitatea, ca rol social, a cunoscut modificări esențiale. Cuplurile își planifică nașterea copiilor reieșind din planurile individuale, orientându-se spre timpul cel mai convenabil pentru ei: după finisarea studiilor, obținerea unui statut profesional și material, precum și maturizării psihologice pentru creșterea și îngrijirea copilului. Parentalitatea, fiind o parte importantă a proiectului de viață a indivizilor, presupune existența unei orientări mai ridicate față de necesitățile emoționale ale copilului și îngrijirea lui, ceea ce într-o măsură oarecare limitează posibilitățile cu privire la dezvoltarea profesională, în comparație cu oameni fără copii. Astfel, refuzul benevol al oamenilor de la parentalitate, care nu este determinat de sănătatea reproductivă sau statutul familial, a devenit posibil, ceea ce demonstrează că parentalitatea ca atare încetează să fie un rol prescris și devine un rezultat al deciziei conștiente a individului.

Treptat schimbările survenite au condus la o situație în care nevoile individuale și cele sociale cu privire la continuitatea generațiilor nu mai coincid. Persoanele fizice și cuplurile în condițiile modului de viață modern sunt orientate spre un copil, sau cel mult doi copii, pe când din perspectiva de lungă durată, pentru asigurarea reproducerii populației este necesar ca o proporție substanțială a familiilor să aibă trei și patru copii, pentru a compensa familiile fără copii și cu un copil. Dacă în perioada următoare fertilitatea se va menține la un nivel mai scăzut decât nivelul de înlocuire a generațiilor, dimensiunea societăților se va micșora.

Caracterul convergent al dezvoltării proceselor demografice în vestul și estul Europei determină existența unor tendințe demografice comune, deși decalajul vădit în ceea ce privește avansarea acestora continuă să existe. Convergența tendințelor se manifestă prin totalitatea schimbărilor similare care în țările occidentale s-au declanșat cu mult mai devreme, găsindu-și explicare în cadrul teoriei celei de „a doua tranziții demografice". În țările ex-sovietice acestea au devenit mai pronunțate după anii 1990, odată cu declanșarea reformelor socio-politice și socio-economice, precum și căderea cortinei de fier. În afara de scăderea bruscă a natalității, aceste tendințe includ amânarea căsătoriei și nașterii copiilor către vârste mai mature, răspândirea opțiunilor alternative pentru viața de familie, în special, a uniunilor non-maritale și a nașterilor extraconjugale etc.

În comparație cu țările Europei Occidentale, fundamentul socio-economic al transformărilor demografice în țările din Europa Centrală și de Est a fost diferit: în multe țări odată cu proclamarea independenței și trecerea la economie de piață, după o perioadă dificilă de restructurare a economiei, consolidării instituțiilor politice și economice, a fost obținută o creștere economică semnificativă, de exemplu, în Polonia, Ungaria, Republica Cehă. În Republica Moldova, ca și în România, Bulgaria, Ucraina, aceste procese până în prezent nu s-au soldat cu rezultatele scontate, iar avantajul schimbărilor socioeconomice a simțit de o mică parte a populației, pe când majoritatea se confruntă cu multiple probleme (lipsa locurilor de muncă, șomajul, veniturile scăzute, inaccesibilitatea locuinței etc). În astfel de condiții formarea familiei și nașterea copiilor se amână pentru vremuri mai bune. Cu toate acestea, constrângerile materiale și imposibilitatea de a-și asigura un nivel de trai decent au forțat mulți tineri să plece peste hotare în căutarea unui loc de muncă. Evident că familiarizarea cu modul de viață al tinerilor din țările europene economic dezvoltate, însu-

șirea valorilor și normelor respective contribuie substanțial la modificarea comportamentului demografic (familial) al acestora.

Totodată, procesele de transformare a familiei, în special modificarea funcției ei reproductive, au avut un caracter similar în țările central și est europene, deși contextul social și economic nu a fost identic. Acest fapt constituie o confirmare solidă a tezei că transformările observate după anii 1990 nu sunt determinate în mod exclusiv de factorii economici surveniți (degradare economică), care au întreținut în mod esențial scăderea natalității, ci de alți factori în bună măsură de natură ne-economică, proveniți din schimbările profunde pe care le-au cunoscut societățile post-socialiste și care și-au pus amprenta pe atitudinea tinerilor vizavi de căsătorie, familie, locul copilului în ierarhia valorilor, priorități și opțiuni.

Trebuie de remarcat că în rândul demografilor a evoluat o dezbatere intensă cu privire la întrebarea dacă consecințele crizei economice, șomajul și alte constrângeri, au fost cauzele principale ale declinului natalității sau noi oportunități și schimbarea valorilor au fost mai mult responsabili pentru modificarea modelelor de fertilitate (de exemplu, Захаров С., 2000). Alți cercetători recunosc faptul că ambii factori au avut un rol important, subliniind că „restructurarea generală a societății” a accelerat schimbările valorice și demografice (Lesthaeghe R., Surkyn J., 2002).

Transformarea familiei și modelului de natalitate în țările Europei Centrale și de Est numai la prima vedere are un caracter uniform, evident că există un șir de factori complexe care au influențat pocesul de formare a familiei și comportamentul reproductiv. De exemplu, în Polonia și România, a avut loc consolidarea religiozității, biserica promovând activ valorile familiei tradiționale, în timp ce alte state, cum ar fi Republica Cehă și Germania de Est, sunt printre cele mai secularizate. În unele țări, odată cu tranziția la economia de piață, discriminarea femeilor la locul de muncă a devenit mai pronunțată, a crescut și inegalitatea între sexe. Europa Centrală și Țările Baltice au cunoscut o schimbare a structurii forței de muncă, fiind dezvoltată sfera serviciilor, pe când în unele țări ex-socialiste, inclusiv în Republica Moldova a crescut proporția populației ocupate în agricultură, a luat amploare migrația de muncă. Acestea și mulți alți factori au afectat evoluția familiei și natalității. Cu toate acestea, mai multe oportunități, o libertate sporită de alegere și un control general mai mare al oamenilor asupra vieții lor, inclusiv controlul asupra reproducerii sale datorită disponibilității și accesibilității contraceptivelor moderne au

contribuit în mare parte la „vesternizarea" comportamentului familial și reproductiv al populației.

Transformarea familiei în Republica Moldova, ca și în alte țări ex-socialiste, este o parte componentă a unei tranziții sociale și economice mai largi, care a progresat cu o viteză uluitoare din cauza constrângerilor economice emergente, conectarea la valorile occidentale, formarea familiei și natalitatea fiind influențate de întregul cadru al transformărilor sociale și economice.

Capitolul II
EVOLUȚIA FAMILIEI ȘI CĂSĂTORIEI

2.1. Nuclearizarea familiei, evoluția dimensiunilor și structurii ei

Tranziția politică și socială în țările din Europa Centrală și de Est de la începutul anilor 1990 a provocat transformări esențiale în viața de familie. Datele statistice denotă schimbări semnificative în formarea și funcționarea familiilor, cum ar fi amânarea căsătoriei spre vârste mai mature și, respectiv, nașterea primului copil, declinul nupțialității și răspândirea coabitărilor non-maritale; scăderea bruscă a natalității și creșterea nașterilor extraconjugale, în special în cadrul uniunilor non-maritale. În această perioadă de timp a crescut numărul gospodăriilor casnice constituite dintr-o singură persoană, s-a micșorat mărimea medie a unei familii și a gospodăriei casnice.

Îmbătrânirea populației a determinat o creștere a cotei familiilor vârstnicilor și persoanelor văduve. Migrația internațională masivă, de asemenea, a provocat un șir de probleme ce țin de stabilitatea familiei, potențialul ei educativ și sănătatea membrilor săi. Amploarea cu care se răspândește HIV/SIDA solicită noi abordări în cultura de planificare familială, în special în țările unde avorturile au constituit o metodă accesibilă pentru prevenirea sarcinii nedorite. Răspândirea rapidă a maladiilor cu transmitere sexuală și a altor boli contagioase, cum ar fi tuberculoza, nu a fost anticipată.

Nimeni nu contestă esența revoluționară a schimbărilor politice și economice care s-au produs în ultimii 20 de ani, însă în caracterul formării familiei contemporane aceste schimbări sunt subapreciate până în prezent. Chiar dacă sunt observate, se percep ca anomalii sau mutații in-

dezirabile, care urmează să fie corectate prin metodele ingineriei sociale (Захаров С., 2007).

Schimbările care au afectat familia în mare măsură constituie consecința tranziției rapide de la un regim totalitar la o societate democratică, care a afectat toate domeniile societății: politic, economic, social și cultural. Această transformare radicală este puternic cauzată de schimbările în normele sociale, în special, valorile şi normele de ţin de căsătorie și familie. Anomia socială și incertitudinea în ziua de mâine au afectat funcționalitatea familiei. Situația socială ambiguă a condus la diversificarea strategiilor de adaptare în formarea și dezvoltarea familiei. O modalitate de adaptare la condițiile sociale în schimbare a devenit amânarea evenimentelor cruciale din viața persoanelor (căsătoria și nașterea copilului), inversarea ordinii acestora: nașterea copilului în multe cazuri este precedată de înregistrarea căsătoriei, iar coabitările non-maritale tind să substituie căsătoria legală (Philipov D., 2003).

Eforturile pentru asigurarea bunăstării familiei au crescut datorită cerințelor exigente în domeniul activității economice și educației, reproducerea forței de muncă, respectiv, a surselor (timpului şi finanțelor) pentru menținerea nivelului profesional cuvenit; amploarea migrației, etc. În cazul Republicii Moldova, ca și a altor țări în tranziție, situația familiilor a fost agravată de scăderea bruscă a nivelului de trai, șomaj, migrația de muncă forțată, creșterea inaccesibilității locuințelor, în special pentru familiile tinere, diminuarea garanțiilor sociale, timpul prelungit de lucru (ocupația dublă) în scopul asigurării necesităților materiale ale familiei, răspândirea comportamentului deviant (alcoolism, narcomanie, violența în familie). În timp ce unele persoane și familii reușesc să facă față problemelor, altele sunt nevoite să se bazeze pe societate. Acest lucru este deosebit de vădit pentru persoanele solitare, părinţii singuri, familiile cu mulţi copii, persoanele în vârstă, etc. În aceste condiții guvernele, în special cele ale țărilor în tranziție, urmează să elaboreze şi să perfecţioneze politicile sociale, astfel ca ele să corespundă noilor necesități ale persoanelor.

Înainte de începerea celei de a doua tranziţii demografice, adică până la mijlocul anilor 1990, comportamentul populației Republicii Moldova în sfera familiei și căsătoriei se definea prin următoarele caracteristici: căsătoria era precoce și practic universală, vârsta medie a femeilor la prima căsătorie constituia aproximativ 22 de ani, fiind cu 3-4 ani mai scăzută decât în țările Europei Occidentale. Totodată, ponderea femeilor care nu

au fost căsătorite niciodată era una foarte mică. Nașterea primului copil în familie, de regulă, avea loc în primul an de căsătorie. Circa 90% din numărul total de nașteri anuale revenea femeilor în vârstă de până la 30 ani. Ponderea femeilor care n-au născut nici un copil pe parcursul vieții, de asemenea, a fost nesemnificativă. S-a observat prevalența modelului familial cu doi copii, proporția nașterilor extraconjugale era relativ mică, constituind circa 13%.

Aceste caracteristici au fost specifice pentru majoritatea țărilor ex-socialiste, cu excepția Estoniei, Ungariei, Iugoslaviei și Republicii Democrate Germane. În ultimele două pierderea universalității căsătoriei și amânarea formării familiei s-au înregistrat încă din timpul socialist, la sfârșitul anilor 1980.

După anii 1990 comportamentul populației în sfera familiei și căsătoriei a cunoscut schimbări profunde în toate țările ex-socialiste, se părea că acestea tind să ajungă din urmă Europa Occidentală nu numai din punctul de vedere economic, ci și în ceea ce privește modificarea comportamentului demografic. Pe parcursul multor secole Europa occidentală a avut un rol istoric deosebit, fiind un promotor al transformărilor socio-economice, politice, tehnologice și culturale. Oare și în aspectul demografic comportamentul populației din Europa Occidentală și de Nord reprezintă un prototip pentru comportamentul viitor al populației din Europa Centrală și de Vest? Răspunsul la această întrebare provoacă discuții aprinse în mediul științific. Demografii sunt unanim de acord doar în ceea ce privește necesitatea stringentă de a promova politici sociale și demografice eficiente în scopul diminuării efectelor negative ale schimbărilor intervenite în funcționarea institutului familiei.

Căsătoria este actul prin care să întemeiază familia, marcând prima etapă a ciclului de viață familială, în cadrul căreia au loc diferite evenimente demografice, cum ar fi nașterile succesive ale copiilor, căsătoriile lor și formarea familiilor proprii, precum și disoluția familiei prin divorț sau prin decesul unuia dintre soți. Comportamentul nupțial ce să manifestă prin atitudinea față de familie și propensiunea pentru căsătorie, care, împreună cu comportamentul reproductiv, se formează pe parcursul dezvoltării istorice a societății, fiind o expresie a unui model cultural, ceea ce determină inerția acestor fenomene și modificarea lor treptată.

În a doua jumătate a secolului XX – începutul secolului XXI în toată lumea au avut loc schimbări profunde şi multilaterale în domeniul dezvoltării populaţiei. Faza actuală a tranziţiei demografice – a doua tranziţie demografică – se exprimă, în primul rând, prin modificarea comportamentului nupţial. Dacă la prima etapă a tranziţiei demografice s-a constatat reducerea natalităţii în cadrul căsătoriilor, atunci la etapa actuală scăderea ei este determinată de schimbările intervenite în comportamentul nupţial (amânarea căsătoriilor spre vârste mai mature, răspândirea căsătoriilor neînregistrate şi a celibatului definitiv). În orice caz, toate deosebirile înregistrate în nivelul natalităţii în ţările industrial dezvoltate sunt condiţionate de tipurile comportamentului nupţial şi reproductiv (Иванов С., 2002). La nivelul indicatorilor demografici a doua tranziţie demografică se caracterizează prin creşterea vârstei medii la încheierea căsătoriei şi naşterea copilului, majorarea intervalelor dintre naşteri şi a numărului de copii extraconjugali, creşterea ponderii persoanelor care nu au fost căsătorite niciodată şi nu au avut copii. Unitatea tradiţională a celor trei tipuri de comportament: sexual, matrimonial şi reproductiv rămâne definitiv în trecut (Вишневский А. 2006, Захаров С., 2002).

Structura populaţiei după statutul matrimonial (persoane căsătorite, necăsătorite, văduve şi divorţate) reprezintă pentru fiecare grup de vârstă totalurile mişcării nupţiale a populaţiei în vârstele anterioare, altfel spus, totalurile încheierii primelor căsătorii, divorţurilor, văduviilor şi căsătoriilor repetate. La rândul său, repartiţia femeilor din fiecare grup de vârstă după numărul de copii născuţi, condiţional reprezintă situaţia lor reproductivă, precum şi totalul activităţii reproductive la vârstele anterioare. Astfel, intensitatea nupţialităţii, repartizarea după vârstă a căsătoriilor, precum şi stabilitatea lor sunt factori care influenţează natalitatea într-o măsură hotărâtoare.

Reducerea intensităţii căsătoriilor, ratele mici ale fertilităţii şi îmbătrânirea populaţiei au provocat schimbarea structurii gospodăriilor casnice, precum şi compoziţia populaţiei conform stării civile. Analiza tipurilor gospodăriilor casnice în Republica Moldova şi unele ţări europene atât economic dezvoltate, cât şi cele în tranziţie, demonstrează că la începutul secolului XXI mărimea medie a unei gospodării casnice în Europa a coborât sub nivelul de 3 persoane per gospodărie, iar în unele ţări se apropie chiar de 2 persoane (Germania, Finlanda, Franţa etc.) Acest fenomen se datorează ponderii înalte a gospodăriilor alcătuite dintr-o singură persoană, care în ţările menţionate constituie mai mult de o treime (tab.1).

Tabelul 1.

Structura şi mărimea medie a gospodăriilor casnice
(în baza datelor ultimelor recensăminte ale populației în țările respective)

	Cupluri familiale cu şi fără copii	Gospodării casnice alcătuite dintr-o persoană	Familii monoparentale	Alte tipuri de gospodării	Mărimea medie a unei gospodării casnice*
Germania	55,4	35,8	5,9	2,9	2,1
Finlanda	49,8	37,3	7,6	5,3	2,2
Franța	58,3	31	8	2,7	2,3
Norvegia	52,2	37,7	8,6	1,5	2,3
Estonia	46,8	33,5	14,7	5	2,3
Austria	52,9	33,5	9,7	3,9	2,3
R. Cehă	53,6	30,3	12,9	3,2	2,4
Lituania	40,9	28,7	7,2	23,2	2,4
Belarus (2009)	43,5	29,7	11,3	15,5	2,4
Suedia	63,9	-	-	36,1	2,5
Ungaria	57	26,2	10,7	6,1	2,5
Bulgaria	52,1	22,7	6,5	18,7	2,5
Italia	62,3	24,9	8,9	3,9	2,6
Grecia	64,9	19,7	8,7	6,7	2,8
Polonia	56,4	24,8	12,6	6,2	2,8
Portugalia	69,1	17,3	8,6	5	2,8
Slovenia	59	21,9	12,5	6,6	2,8
Federația Rusă	-	-	-	-	2,8
România	62,8	18,9	9,3	9	2,8
Spania	62,9	20,3	9,9	6,9	2,8
Republica Slovacă	50,6	19,4	9,2	20,8	3,0
Republica Moldova (2004) **	64,4	20,2	12,4	3	3,0

Sursa: OECD Family database:http://www.oecd.org/document/4/0,3746, en_2649_34637_37836996_1_1_1_1,00.html; www.demoscope.ru/weekly; www.statistica.md
** Mărimea medie a unei gospodării casnice în țările europene, cu excepția Republicii Moldova, Belarus și Federației Ruse este determinată pentru membrii, care trăiesc în aceeași locuință și include copiii de toate vârstele aflați în întreținere. Pentru Republica Moldova, Belarus și Federația Rusă este prezentată mărimea medie a unei gospodării pentru toate tipurile acestora.*
*** Fără raioanele de Est și mun. Bender.*

Este bine cunoscut faptul că în țările din Europa Occidentală tinerii părăsesc casa părintească la o vârstă fragedă, închirierea unei locuințe separate nu constituie o problemă dificilă pentru ei. Totodată, îmbătrânirea populației europene lasă o amprentă specifică prin creșterea gospodăriilor casnice formate din persoane solitare în vârstă înaintată. Numai două republici – Moldova și Slovacia – se evidențiază prin mărimea medie a gospodăriei casnice de 3 persoane, ceea ce în mare măsură se explică prin accesibilitatea redusă a locuințelor, în special pentru tineri, și separarea lor mai târzie de familia părintească.

După ponderea gospodăriilor casnice alcătuite dintr-o singură persoană, Republica Moldova ocupă unul din ultimele locuri, cea mai mică pondere a acestora fiind înregistrată în Republica Slovacă, România și Portugalia. Altă caracteristică specifică a structurii gospodăriilor casnice în țările europene constituie gospodăriile casnice formate din familii monoparentale, în majoritatea cazurilor din mame solitare cu copii. În acest aspect Republica Moldova se aliniază la țările cu ponderea înaltă ale acestora în structura gospodăriilor casnice (Slovenia, Polonia, Republica Cehă, Estonia).

Numărul de familii și de gospodării casnice se înregistrează la recensămintele populației. În majoritatea cazurilor, gospodăria este identică cu familia, deși există unele deosebiri. Astfel, gospodăria casnică este o unitate sociodemografică complexă, având mai multe funcții: economică (de producție și consum al bunurilor materiale), de reproducere și educare a tinerei generații etc. Din perspectiva dezvoltării sociodemografice a țării, cea mai mare importanță reprezintă familia ca unitate biologic-socială, principala caracteristică a ei fiind raporturile de rudenie dintre persoanele care o alcătuiesc, precum și alte caracteristici, de exemplu, locuința comună și bugetul comun. Totodată, trebuie menționat faptul că această analiză în demografie și sociologie poate fi efectuată la două niveluri: macro, înțelegându-se populația totală, și micro – la nivelul familiei. În ultimul timp majoritatea cercetătorilor din domeniul demografiei și sociologiei atrag atenția asupra familiei și funcției sale de reproducere, dat fiind faptul că numai la nivelul acestei unități microsociale și microdemografice pot fi urmărite, înțelese și determinate astfel de procese importante ca scăderea nupțialității și natalității, motivațiile unui anumit comportament demografic, valorile familiale etc.

La Recensământul populației Republicii Moldova din 2004, conform standardelor internaționale, în calitate de unitate de observare pentru prima dată a fost utilizat termenul „gospodăria casnică", dar nu „familia", după cum era la recensămintele anterioare.

Prin urmare, în corespundere cu recomandările ONU pentru efectuarea recensămintelor, baza pentru evidențierea gospodăriei casnice o constituie menajul comun al persoanelor înrudite sau neînrudite, ea putând fi alcătuită și dintr-o singură persoană. În calitate de caracteristică principală se evidențiază gospodăria casnică comună sau traiul în comun într-o unitate de locuință (casă sau apartament) ori combinarea lor. În afara gospodăriilor casnice ale populației a fost recenzată și populația instituțională, care este întreținută total sau parțial de către stat, organizații de caritate sau de biserică, precum și persoanele aflate în instituții penitenciare, cazarme etc.

În cadrul gospodăriilor casnice au fost studiate, de asemenea, nucleele familiale din componența lor. „Nucleu familial" se consideră cuplul fără copii sau cu copii necăsătoriți, ori un părinte cu copii necăsătoriți.

Informațiile statistice obținute oferă posibilitatea de a urmări numărul gospodăriilor casnice și al nucleelor familiale. Analizând aceste informații aflăm repartiția lor în cadrul diferitelor subpopulații, numărul mediu de persoane care revin la o gospodărie și la un nucleu familial etc.

Numărul gospodăriilor casnice înregistrate la Recensământul populației din 2004 (cu excepția raioanelor de Est și a mun. Bender) a fost de 1131,8 mii, în care locuiau 99,2% din populația țării. Restul de 0,8% sunt copiii din casele internat și persoanele de vârstă înaintată din azilurile pentru bătrâni. Mărimea medie a unei gospodării casnice a constituit 3,0 persoane, fiind mai înaltă decât în Rusia (2,84) și media pentru Uniunea Europeană (2,6).

În mediul rural mărimea medie a unei gospodării casnice constituie 3,1 persoane, iar în cel urban – 2,8. În profil teritorial numărul mediu de persoane pe o gospodărie variază între 2,5 și 3,5 persoane, submedia pe țară la acest indicator fiind înregistrată în nordul și în centrul republicii (raioanele Dondușeni, Briceni, Edineț, Ocnița, Soroca, Călărași, Rezina și mun.Chișinău). Cele mai mari dimensiuni ale gospodăriilor casnice s-au constatat în U.T.A. Găgăuzia (3,5). Mărimea medie a unei gospodării casnice este mai înaltă decât media pe țară în raioanele Cantemir, Taraclia, Cahul, Criuleni, Leova etc.

La Recensământul populației din 1989 toate familiile au fost grupate după tipurile demografice, urmărindu-se evidențierea nucleului familial – a cuplului conjugal cu copii. Acest nucleu poate fi complet sau incomplet (unul din părinți cu copii), iar într-o familie putea fi înregistrate unul sau mai multe nuclee familiale. Totodată, nu a fost menționată existența în familie a altor persoane în afara relațiilor de rudenie sau de căsătorie, deoarece aceasta nu se încadra în definiția familiei utilizată în cadrul recensământului. Însă grupul „alte tipuri de familii" putea să includă și familiile cu o componență diferită, fapt menționat de specialiștii în domeniu. Conform totalurilor Recensământului populației Republicii Moldova din 2004, gospodăriile familiale alcătuite din două și din mai multe persoane au fost grupate în mod similar, luând în considerare faptul că într-o gospodărie pot locui și persoane neînrudite. Pornind de la acestea, s-a încercat de a compara unitatea de observare „familia" din datele recensămintelor populației precedente cu unitatea de observare „gospodăria casnică" din recensământul din 2004. Comparând tipurile familiilor observate la recensământul din 1989 cu tipurile gospodăriilor casnice din 2004, cu unele aproximații putem trage concluzia că unității de observare "familia" din 1989 îi corespunde unitatea de observare "gospodăria familială" din 2004.

Tabelul 2.

Gospodăriile casnice după numărul de cupluri conjugale

	Număr absolut (mii)	În %
Gospodării casnice, în total	1131,8	100,0
Gospodării familiale în total,	870,0	77,0
inclusiv:		
cu un cuplu conjugal	687,0	79,0
cu 2 cupluri conjugale	41,5	4,8
cu 3 cupluri conjugale și peste	0,8	0,2
gospodării monoparentale	140,7	16,0
Gospodării nefamiliale	262,0	23,0

Sursa: Recensământul populației RM, 2004

Din repartizarea gospodăriilor casnice pe tipuri (tab.2) rezultă că în Republica Moldova predomină gospodăriile familiale, care la data recensământului constituiau 870 mii (77% din total), urmate de cele nefamiliale, în număr de 262 mii (23%).

Printre gospodăriile familiale ponderea cea mai mare o dețin gospodăriile alcătuite dintr-un cuplu conjugal cu sau fără copii (79%), urmate

de gospodăriile constituite din două cupluri conjugale (4,8%), din trei și mai multe cupluri conjugale (0,2%). Peste 16% (140,7 mii) din gospodăriile familiale sunt familii incomplete (monoparentale), alcătuite din mamă sau din tată cu copii, cu alte rude ori persoane neînrudite sau fără ele. Ponderea gospodăriilor din mediul rural formate dintr-un cuplu conjugal cu sau fără copii depășește cu 7,1 puncte procentuale ponderea acestui tip de gospodării din mediul urban. Ponderea gospodăriilor monoparentale din mediul urban este cu 9,2 puncte procentuale mai înaltă decât în mediul rural. Majoritatea gospodăriilor casnice nefamiliale (87,4%) sunt alcătuite dintr-o singură persoană sau din persoane neînrudite, care trăiau și făceau menajul în comun.

Comparând rezultatele distribuirii gospodăriilor casnice alcătuite din două și din mai multe persoane după tipuri, cu totalurile recensămintelor precedente, putem trage următoarele concluzii:

- în perioada intercensitară s-a constatat o reducere semnificativă, cu 14%, a familiilor nucleare complete, având în componența lor un cuplu conjugal cu sau fără copii. Acest tip de familie a constituit 83% la recensământul populației din 1989, în Republica Moldova fiind înregistrată cea mai mare pondere a familiilor nucleare din toate republicile fostei URSS;

- ponderea familiilor lărgite (cu două sau mai multe nuclee familiale) constituie 5%, ceea ce reprezintă o creștere cu 1,4% în comparație cu anul 1989. În Republica Moldova separarea copiilor de familia părintească după căsătorie este o tradiție. Până în anul 1989 se înregistra o reducere treptată a numărului de familii alcătuite din două sau mai multe cupluri conjugale, creșterea actuală a acestui tip de familie în structura gospodăriilor casnice familiale (sau a familiilor) fiind evident legată de dificultatea obținerii unei locuințe proprii de către familiile tinere, care continuă să trăiască cu părinții unuia dintre soți;

- s-a constatat o creștere semnificativă a ponderii gospodăriilor monoparentale, cu 6 puncte procentuale. Una dintre cauzele principale ale acestei schimbări frapante în coraportul familiilor complete și incomplete poate fi considerată creșterea numărului de căsătorii neînregistrate. Nu este exclus, însă, că aceasta poate fi o particularitate a realizării recensământului și prelucrării datelor statistice. La recensămintele precedente a fost fixată starea civilă reală a populației (după informația prezentată de către respondenți), dar nu a fost pusă întrebarea despre înregistrarea căsătoriei. De aceea nu este exclus faptul că evidențierea la ultimul recen-

sământ a două categorii de căsătorii – înregistrată și neînregistrată – în unele cazuri putea condiționa pentru unele persoane confundarea statutului familial real cu tipurile gospodăriilor familiale, fapt care necesită o studiere suplimentară.

O caracteristică importantă pentru analiza evoluției familiei o reprezintă mărimea medie a acesteia. Datele prezentate în tabelul de mai jos demonstrează reducerea continuă a acestui indicator, îndeosebi în perioada de după anul 1989 (tab.3).

Tabelul 3.

Dinamica numărului de familii şi a dimensiunilor lor în Republica Moldova, conform recensămintelor populației din 1959-2004 (în %)

Anul recensământului	Numărul de familii, (mii)	Inclusiv cu numărul de membri					Mărimea medie a unei familii
		2	3	4	5	6 şi mai mult	
Total populație							
1959	704373	25,7	25,4	20,5	13,1	15,3	3,8
1970	863799	26,6	24,5	22,2	12,5	14,2	3,8
1979	1024397	30,7	28,2	23,2	9,8	8,1	3,4
1989	1143423	30,7	25,6	26,7	11,0	6,0	3,4
2004*	870000	-	-	-	-	-	3,15

**Fără raioanele de Est și mun.Bender.*

Prezintă interes repartizarea gospodăriilor casnice după numărul de copii. În 2004 au fost înregistrate 518 mii de gospodării casnice care aveau copii în vârsta sub 18 ani, dintre care 274,0 mii de gospodării aveau câte un copil în vârsta sub 18 ani, alte 183,2 mii de gospodării – câte doi copii, 44,2 mii de gospodării – câte trei copii, 10,7 mii gospodării – câte patru copii și 4,5 mii gospodării aveau câte cinci și mai mulți copii în vârsta sub 18 ani. Mărimea medie a unei gospodării cu copii în vârsta sub 18 ani era de 4,1 persoane, numărul mediu al copiilor de această vârstă într-o gospodărie alcătuia 1,6 (în mediul urban – 1,4 și în mediul rural – 1,7). Analizând aceste date, constatăm schimbări esențiale în structura gospodăriilor familiale după tipuri în funcție de numărul de copii în vârsta sub 18 ani. Între anii 1989-2004 ponderea familiilor fără copii a crescut cu 4,7 puncte procentuale. Printre familii cu copii s-a majorat ponderea familiilor cu un singur copil (cu 3,6%), s-a micșorat ponderea familiilor cu 2 copii (cu 5%) și a familiilor numeroase cu 3 și mai mulți copii (cu 3%). Comparând datele recensămintelor populației din 1970, constatăm în această perioadă o creștere continuă a numărului de familii fără copii și

reducerea numărului de familii numeroase cu 3 și mai mulți copii. Totodată, observăm că până în anul 1989 numărul de familii cu un singur copil s-a micșorat, iar numărul de familii cu doi copii a crescut. Situația a devenit contrară la ultimul recensământ al populației, când numărul de familii cu un singur copil a crescut, iar cel al familiilor cu doi copii s-a micșorat. Este evident faptul că în condițiile crizei socioeconomice, când pentru a supraviețui majoritatea familiilor sunt nevoite să reducă toate cheltuielile, inclusiv cele pentru creșterea și educația copiilor, multe dintre acestea se limitează doar la un singur copil.

După cum s-a menționat deja, în rezultatul recensământului s-au obținut și informații referitor la nucleele familiale, în toate gospodăriile fiind înregistrate 949,6 mii de nuclee familiale. Aproximativ un sfert dintre ele erau alcătuite din cupluri conjugale fără copii (234,2 mii), 56,8% (539,2 mii) – din cupluri cu copii și 18,6% (176,2 mii) – din mamă sau tată cu copii. Ponderea nucleelor familiale constituite dintr-un părinte cu copii în mediul urban depășea cu 9,1 puncte procentuale ponderea acestora în mediul rural. Din numărul nucleelor familiale alcătuite din cupluri conjugale cu sau fără copii, 11,2% aveau vârsta sub 30 de ani.

În concluzie, putem sublinia faptul că în a doua jumătate a secolului XX – începutul secolului XXI cele mai răspândite tipuri de familie în Republica Moldova sunt:

- cuplul conjugal cu sau fără copii (familia nucleară);
- unul din părinți cu copii (familia nucleară incompletă);
- cuplul conjugal cu sau fără copii cu unul din părinți ai soților sau cu alte rude (familia extinsă cu nucleul familial).

Este evident faptul că procesul de nuclearizare a familiei încă nu a ajuns la etapa finală, în mare măsură din cauza problemelor ce țin de obținerea locuinței, ceea ce nu permite separarea completă a cuplului conjugal.

Reducerea nupțialității a condus la schimbări importante în structura populației după starea civilă. Aceasta este o caracteristică de moment care oferă posibilitatea de a pătrunde în esența proceselor de formare și disoluție a familiilor, tendințelor de schimbare a natalității, mortalității și a reproducerii populației în întregime. Ca și alte caracteristici demografice, structura nupțială a populației reflectă dinamica proceselor demografice în perioada intercensitară și permite de a prognoza tendințele lor de dezvoltare (fig. 1).

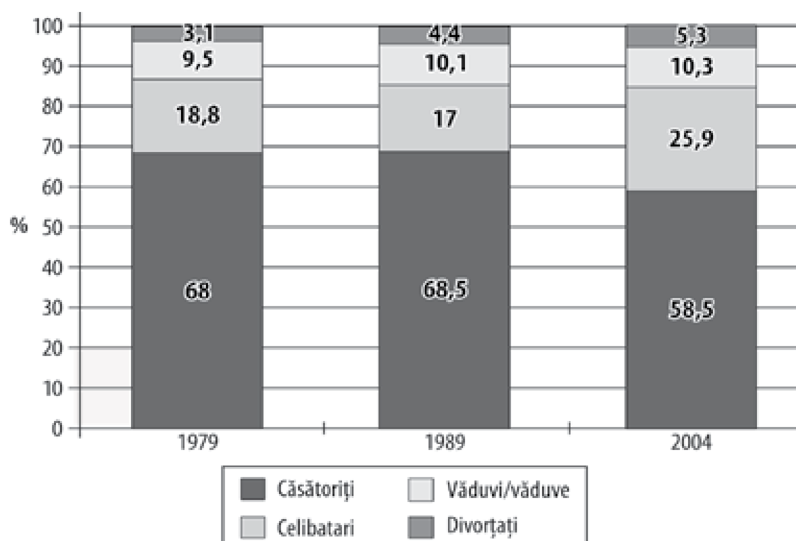

Fig. 1. Structura populației Republicii Moldova după starea civilă, anii 1979-2004 (în %)
Sursa: Recensămintele populației.

Observăm că dacă la recensămintele populației din anii 1979 și 1989 ponderea persoanelor căsătorite se menținea la nivelul de 68-68,5%, atunci pe parcursul a 15 ani numărul acestora s-a micşorat cu 10%. Totodată, ponderea celibatarilor a constituit mai mult de 25%. În perioada anilor 1979-2004 s-a înregistrat o creştere lentă și a numărului persoanelor divorțate. Conform datelor Recensământului populației din 2004, cea mai mare pondere a bărbaților necăsătoriți și divorțați s-a constatat în mediul urban, constituind 5,6%, de 2 ori mai mare decât cel constatat în mediul rural (2,5%). Este mai mare, de asemenea, ponderea femeilor necăsătorite și a celor divorțate, constituind 9,3% și, respectiv, 6,2%. Ponderea persoanelor văduve între anii 1989-2004 a rămas la același nivel, de 10,1%. De menționat faptul că în mediul rural persoanele căsătorite și cele văduve dețineau o pondere mai mare decât în cel urban.

Cercetarea structurii populației după starea civilă în funcție de vârstă și sex permite să analizăm mai profund acest fenomen. În primul rând atrage atenția diferența mare a numărului de femei și bărbați căsătoriți în vârsta de până la 25 ani. Ponderea femeilor căsătorite este cu 58% mai mare decât cea a bărbaților, ceea ce vorbește despre faptul că femeile de vârste tinere se că-

sătoresc mai des decât bărbații, care amână căsătoria după finisarea studiilor, serviciului militar sau după asigurarea unui nivel material, care, după părerea lor, le va permite să se căsătorească. Numărul de femei și de bărbați căsătoriți la 1000 locuitori de vârsta respectivă se egalează numai după 30 de ani, deci majoritatea populației își formează familiile până la 30 de ani (fig. 2 și 3).

Totodată, se observă o prevalență a numărului de femei în vârste înaintate care nu au fost niciodată căsătorite, precum și prevalența bărbaților căsătoriți la aceste vârste. Aceasta este un rezultat al supramortalității bărbaților în vârsta aptă de muncă și în vârsta înaintată, de asemenea și al faptului că frecvența recăsătoriilor la bărbați este mai înaltă decât la femei.

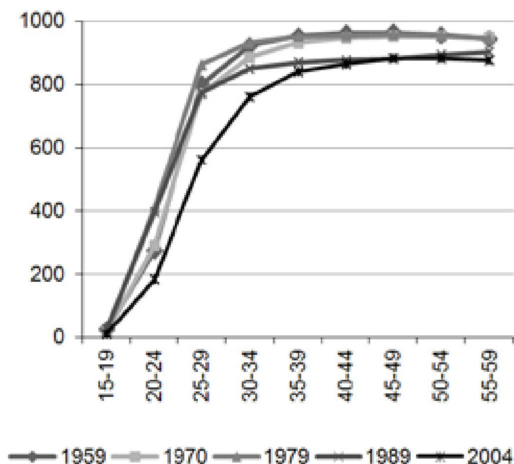

Fig. 2. Numărul de bărbați căsătoriți la 1000, populația totală

Datele obținute demonstrează că majoritatea femeilor și bărbaților din Republica Moldova la începutul secolului al XXI-lea aveau tendința de a se căsători și o realizau. Acest fapt confirmă numărul redus al persoanelor în vârstă de până la 50 ani care nu au fost niciodată căsătorite. Numai 3,9% dintre bărbați și 3,5% dintre femei de această vârstă au rămas în afara căsătoriei, indicatorul fiind cu mult mai

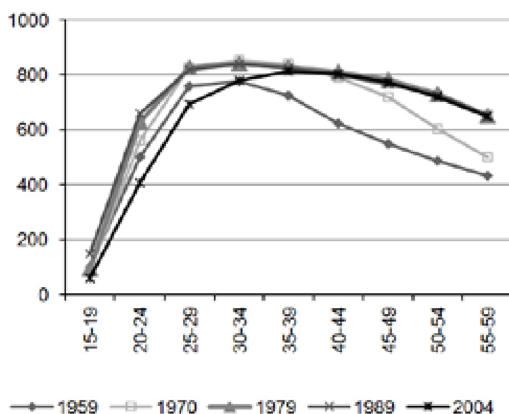

Fig. 3. Numărul de femei căsătorite la 1000, populația totală

Sursa: calculele autorului în baza recensămintelor populației.

scăzut decât în țările occidentale pentru care este caracteristic „tipul european al căsătoriei", iar valoarea indicatorului celibatului definitiv ajunge la 10%. Totodată, trebuie să menționăm că în perioada de după recensământul populației din 1989 ponderea celibatului definitiv a crescut la bărbați de trei ori (de la 13‰ până la 39‰), iar la femei – cu 34% (de la 26‰ până la 35‰).

În comparație cu femeile, la bărbați se observă nu numai o pondere mai mare a celor căsătoriți, dar și șanse mai multe șanse de a se recăsători, dat fiind faptul că numărul de femei văduve și divorțate în continuare rămâne a fi mai mare, decât cel al bărbaților.

Dacă la recensămintele populației din anii 1959, 1970 și 1979 constatăm că majoritatea bărbaților în vârstă de 30 ani și mai mult erau căsătoriți (circa 950 la 1000), atunci la ultimele două recensăminte valoarea acestui indicator a scăzut semnificativ: în vârstă de 30-34 ani au fost căsătoriți 850 și, respectiv, 762 bărbați (la 1000). La femei observăm altă tendință: în grupele de vârstă tinere (până la 30 ani) observăm scăderea numărului de femei căsătorite, pe când în vârstele mai mature proporția acestora este în creștere, ceea ce se explică prin atenuarea disproporțiilor semnificative în structura populației în funcție de sexe care au apărut după cel de-al Doilea război mondial. Totodată, la grupa de vârstă de 45-49 ani numărul de bărbați căsătoriți a fost cu 13% mai mare decât la femeilor căsătorite.

La Recensământul populației din 2004 s-a înregistrat o micșorare semnificativă a ratei specifice de nupțialitate, îndeosebi printre persoanele tinere. Numărul de persoane căsătorite în grupele de vârstă de 15-19 ani la bărbați s-a micșorat mai mult de 2 ori, iar la femei – cu 45%. Reducerea ratei specifice de nupțialitate fiind mai semnificativă în mediul urban: la bărbați acest indicator s-a micșorat cu 68%, iar la femei – cu 60,4%. Aceste schimbări mărturisesc despre faptul că în cadrul generațiilor tinere are loc amânarea căsătoriei la vârste mai mature. Totodată, în grupul de vârstă de 20-24 ani rata specifică de nupțialitate la bărbați s-a micșorat cu 55%, iar la femei – cu 40%. În grupul de vârstă de 25-29 ani rata specifică de nupțialitate la bărbați s-a redus cu 32% și la femei – cu 18%, ceea ce semnifică reducerea esențială a intensității căsătoriilor și modificarea comportamentului nupțial.

Analiza pe medii sociale demonstrează o evoluție similară a fenomenului la bărbați: scăderea numărului de persoane căsătorite de toate vârstele, în special în vârstele tinere (fig. 4 și 5).

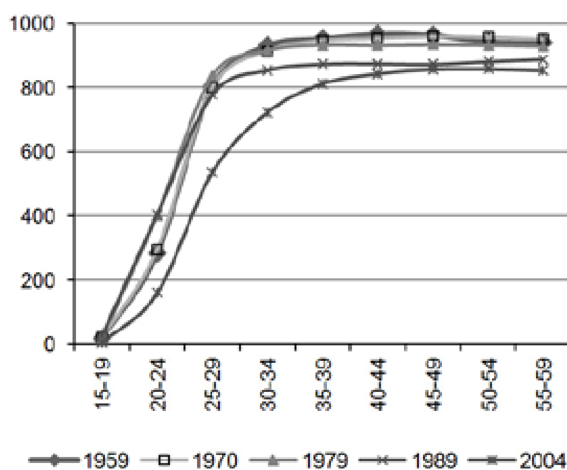

Fig. 4. Numărul de bărbați căsătoriți la 1000, populația urbană

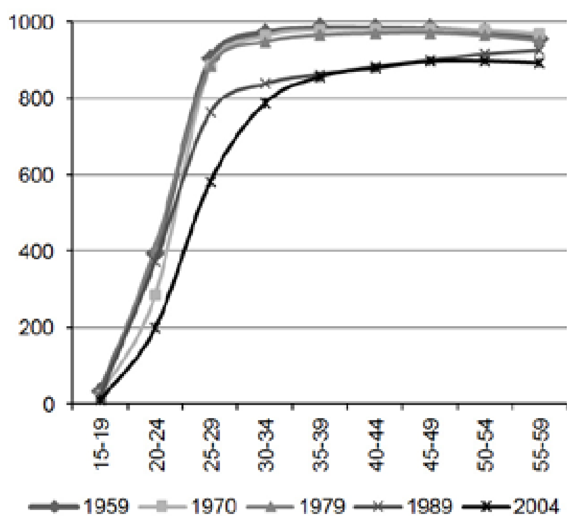

Fig. 5. Numărul de bărbați căsătoriți la 1000, populația rurală

Sursa: calculele autorului în baza recensămintelor populației.

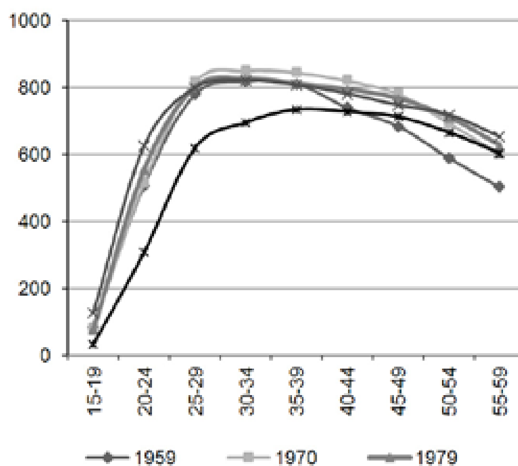

Fig. 6. Numărul de femei căsătorite la 1000, populația urbană

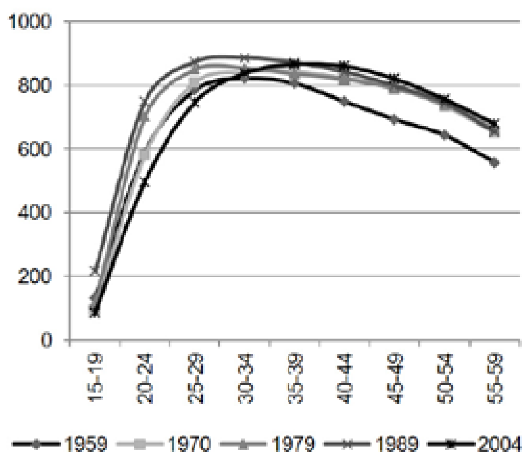

Fig. 7. Numărul de femei căsătorite la 1000, populația rurală

Sursa: calculele autorului în baza recensămintelor populației.

Situația femeilor, însă, este diferită: în orașe constatăm o reducere semnificativă a numărului de femei căsătorite de toate vârstele, în grupele de vârstă până la 30 ani – de două ori, iar în cele mai mature – cu 10-15% (fig. 6 și 7).

Deși la femeile din mediul rural se observă o tendință de reducere treptată a proporției femeilor tinere căsătorite, la cele în vârsta de 30 ani și mai mult valoarea indicatorului se menține la nivelul recensămintelor precedente, cu excepția celui din anul 1959. Este evident că în sate procesele de restructurare a nupțialității se derulează cu un ritm mai lent.

Se constată unele schimbări și în repartizarea pe grupe de vârstă a persoanelor divorțate. Între ultimele două recensăminte ponderea bărbaților divorțați a scăzut, în special în grupele de vârstă de la 35 până la 54 ani, precum și a femeilor divorțate în vârstă de 39 ani și mai mult. Această modificare nu semnifică reducerea divorțurilor, ci mai degrabă este rezultatul scăderii căsătoriilor și răspândirii uniunilor nonmaritale (fig. 8 și 9).

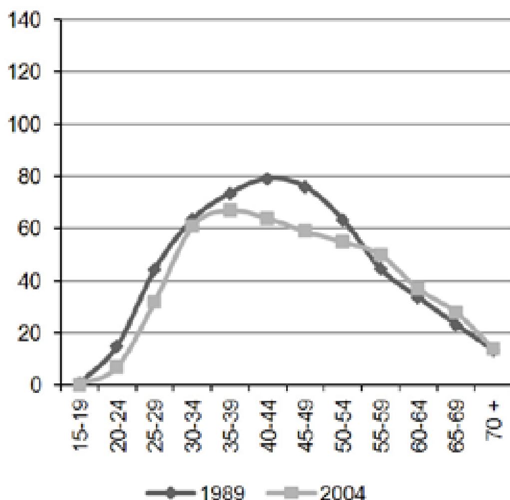

Fig. 8. Numărul de bărbați divorțați la 1000, populația totală

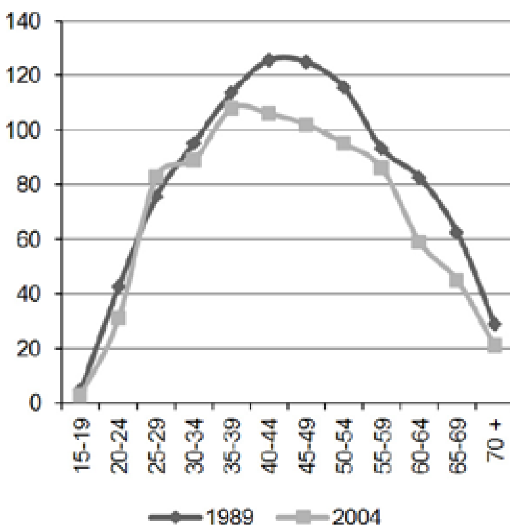

Fig. 9. Numărul de femei divorțate la 1000, populația totală

Sursa: calculele autorului în baza recensămintelor populației.

2.2. Dinamica nupțialității

Importanța cercetării nupțialității din perspectivă sociodemografică este condiționată de faptul că aceasta, având o strânsă legătură cu procesul de reproducere a populației, împreună cu astfel de fenomene ca văduvia și divorțialitatea, determină structura nupțială a populației, evoluând în calitate de factor important al natalității, mortalității, formării familiei și transformării structurii familiale a populației. Totodată, nupțialitatea, fiind un fenomen social, se află sub influența condițiilor socioeconomice ale etapei istorice concrete, precum și a normelor socioculturale, sociopsihologice, juridice, religioase, reacționează la schimbarea lor. La rândul său, acțiunea factorilor menționați asupra nupțialității este determinată de procesele demografice (formarea structurii populației după vârstă și sex, nivelul de natalitate, mortalitate etc.).

Ca fenomen social, nupțialitatea este condiționată de diferiți factori interdependenți, ceea ce necesită studierea complexă a nivelului, structurii, dinamicii și geografiei ei pentru aprofundarea cunoștințelor privind mecanismul de interacțiune a sistemului socioeconomic cu situația sociodemografică. În studierea acestui fenomen, însă, există multe dificultăți rezultate din complexitatea conexiunilor dintre factorii respectivi.

Evident că nupțialitatea se dezvoltă în conformitate cu anumite legități, deși fiind strâns legată de alte procese sociale și demografice, poate fi examinată ca un fenomen demografic relativ independent. Cercetarea nupțialității este dictată de necesitatea proiectării nivelului de reproducere a populației, elaborării politicilor de stat în acest domeniu, precum și a măsurilor concrete pentru ameliorarea situației demografice și asigurarea dezvoltării durabile a țării. Ținând cont de aceasta, este foarte actuală analiza particularităților contemporane ale nupțialității, tendințelor și legităților de schimbare, având o importanță teoretică și practică.

În lucrarea sa celebră „European Marriage Patterns", Hajnal J. a descris două modele de căsătorie: vest european și est european. Tradițional în țările Europei occidentale căsătoriile erau mai târzii și mai rare, cu o pondere relativ înaltă a celibatului definitiv, pe când în țările din Europa de est (Bosnia, Bulgaria, România, Rusia și Serbia) căsătoria era timpurie și aproape universală. La țările sus menționate, ca prototip al modelului de est, Hajnal J. adaugă Grecia și Ungaria în calitate de intermediari între

cele două grupuri. Dat fiind faptul că analiza efectuată de Hajnal J. a acoperit perioada înainte de cel de-al Doilea război mondial, el a menţionat, de asemenea, că în anii postbelici majoritatea ţărilor europene s-au confruntat cu o revoluţie a căsătoriei, fiind caracterizată prin creşterea intensităţii căsătoriilor timpurii, ceea ce părea să marcheze dispariţia modelului european occidental de căsătorie. Oare acesta a fost un epizod ciclic, ca mai apoi căsătoria evoluând în mod tradiţional, iar diferenţa observată de Hajnal J. dintre ţările din Europa de Vest şi cea de Est continuă să se menţină sau noi observăm un decalaj în timp al evoluţiilor similare? Este evident că în ţările din Europa de Est căsătoria aproape universală a eşuat: frecvenţa căsătoriilor scade, creşte vârsta medie a tinerilor la încheierea primei căsătorii, precum şi numărul persoanelor care nu au fost niciodată căsătorite. Aceste schimbări au început să fie observate în perioada de tranziţie, după anii 1990. În acest context mai apare o întrebare: schimbările survenite sunt o parte componentă a modernizării societăţii sau sunt temporare, fiind provocate de dificultăţile socioeconomice ale perioadei de tranziţie? La aceste întrebări vom încerca să răspundem analizând dinamica nupţialităţii în Republica Moldova în contextul tendinţelor europene.

De la început trebuie menţionat faptul că insuficienţa materialelor statistice necesare, inaccesibilitatea unora dintre ele şi incomparabilitatea datelor au creat unele dificultăţi în procesul de analiză a fenomenului nupţialităţii în Republica Moldova, de aceea au fost folosite diferite surse: statistica anuală, recensămintele populaţiei, datele statistice publicate în literatura de specialitate, precum şi surse din internet.

Analizând dinamica ratei nupţialităţii în Republica Moldova şi în unele ţări europene, observăm schimbările curbelor nupţialităţii: creşterea ratei brute de nupţialitate în perioada anilor 1952-1960 în majoritatea ţărilor europene şi perioada de stabilizare a situaţiei după anii de război (fig.10).

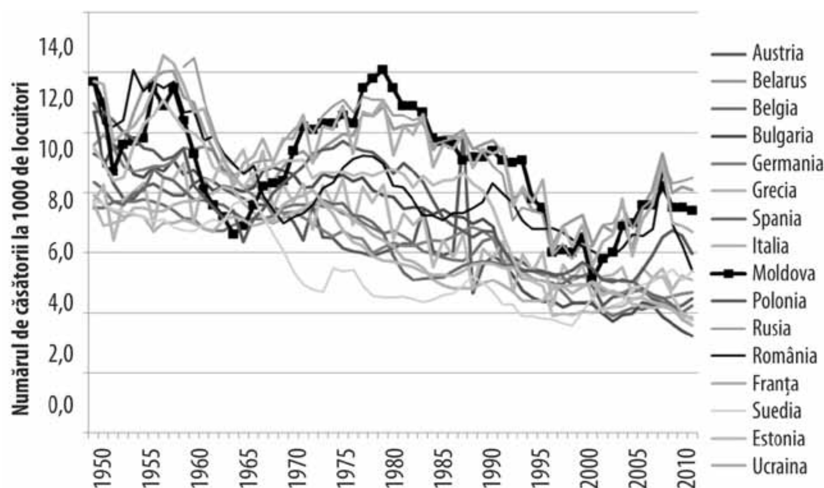

Fig. 10. Dinamica ratei de nupțialitate în Republica Moldova și în unele țări europene, anii 1950-2010

Sursa: www.demoscope.ru/weekly

Către anii 1964-1965 se observă o tendință de reducere a valorilor nupțialității, acest proces având o derulare similară în țările ex-sovietice: Federația Rusă, Ucraina, Belarus, inclusiv Republica Moldova, precum și în România, Bulgaria, Polonia. Această descreștere a ratei brute de nupțialitate se datorează modificărilor în structura populației după vârstă și sex, dat fiind faptul că în vârsta nupțiabilă au intrat generațiile mai puțin numeroase din perioada celui de-al Doilea război mondial și în anii postbelici. Următoarea perioadă, până la sfârșitul anilor ’80, este marcată de creșterea ratei brute de nupțialitate în Federația Rusă, Ucraina, Belarus, România, Bulgaria, Polonia, în Republica Moldova fiind atinsă cea mai mare valoare, de 12,1‰, în anul 1979. După anii ’80 în aceste țări se observă o evoluție descendentă a ratei brute de nupțialitate, cea mai mare scădere fiind înregistrată în perioada anilor 1994-2000. Astfel, menționăm particularități comune în evoluția nupțialității în Republica Moldova și alte țări ex-sovietice în a doua jumătate a secolului XX – începutul secolului XXI. Un loc aparte printre aceste țări ocupă Estonia, unde rata brută de nupțialitate în diferite perioade istorice a înregistrat valori cu mult mai modeste decât în restul țărilor ex-sovietice, iar începând cu anul 1989 curba nup-

țialității a evoluat pe linia descendentă, atingând către anul 2005 valori similare celor din Suedia.

Cu totul altă situație se constată în țările europene nordice (Suedia, Danemarca, Irlanda). Chiar și în anii '50 valorile ratei brute de nupțialitate în aceste țări nu se ridicau mai sus de 8‰, iar în a doua jumătate a secolului al XX-lea curba nupțialității treptat s-a deplasat spre valori și mai reduse.

În a doua jumătate a secolului XX – începutul secolului XXI numărul de căsătorii și rata de nupțialitate în Republica Moldova au evaluat în mod diferit, după cum a fost menționat mai sus, fiind marcate de structura populației pe vârste și sexe, care s-a format sub influența diferiților factori exogeni și endogeni. Creșterea din anii 1950-1960 a fost urmată de eșecul de la mijlocul anilor 1960 (ecoul războiului), apoi observăm o creștere impunătoare, cel mai mare număr de căsătorii fiind înregistrat în anii 1980, când statul sovietic a stimulat formarea familiilor prin diferite înlesniri și măsuri de susținere a familiilor cu copii.

Ultimele două decenii ale secolului trecut au fost marcate de scăderea continuă a numărului de căsătorii încheiate pe parcursul anului, cei mai scăzuți indicatori ai nupțialității s-au înregistrat în anul 2000 când au fost încheiate 21,7 mii de căsătorii, rata nupțialității constituind 5,1 la 1000 locuitori – cea mai mică valoare în perioada de după anii 1950. În anii 2001-2010 indicatorii nupțialității au crescut semnificativ. Cel mai mare număr de căsătorii a fost înregistrat în anul 2009 (29,2 mii), rata de nupțialitate constituind 8,1‰ – cea mai înaltă valoare din ultimii 15 ani. În anii 2008-2010 atât numărul absolut, cât și rata de nupțialitate se mențin la un nivel aproximativ egal: 26,5-26,8 mii de căsătorii și, respectiv, 7,4-7,5‰ (fig.11).

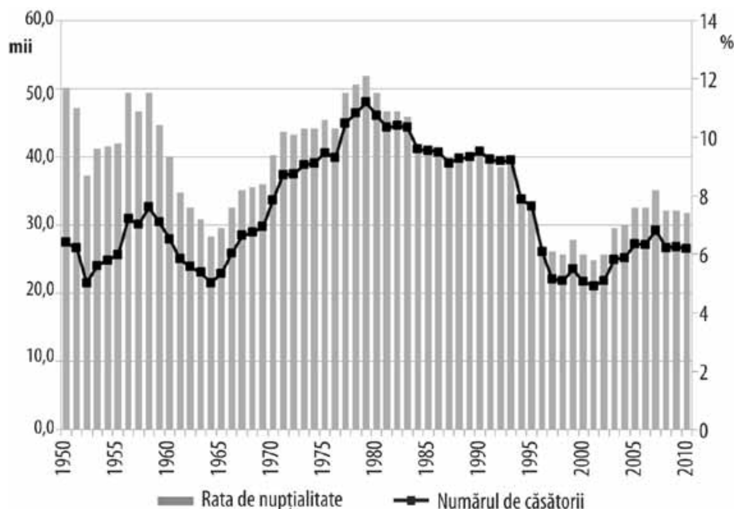

Fig. 11. Dinamica numărului de căsătorii şi a ratei de nupţialitate, populaţia totală, anii 1950-2010

Sursa: Biroul Naţional de Statistică. Începând cu anul 1997 fără populaţia raioanelor de Est şi mun. Bender.

Pe parcursul mai multor ani atât numărul absolut, cât și rata de nupțialitate au fost mai mari în localitățile rurale datorită faptului că în structura generală a populației predomina populația rurală. Ritmurile înalte ale urbanizării, migrația populației de la sate în orașe au intensificat creșterea numărului anual de căsătorii încheiate în mediul urban, valoarea maximă fiind obținută în anul 1990 (21,3 mii). Dezintegrarea teritorială a republicii și prezentarea datelor statistice fără populația raioanelor de Est și mun. Bender (cu o pondere înaltă a populației urbane) a determinat reflectarea în statistica oficială a unui număr mai mic de căsătorii înregistrate pe parcursul anului. Totodată, după anul 2000 observăm o majorare atât a numărului de căsătorii, cât și a ratei de nupțialitate (fig.12).

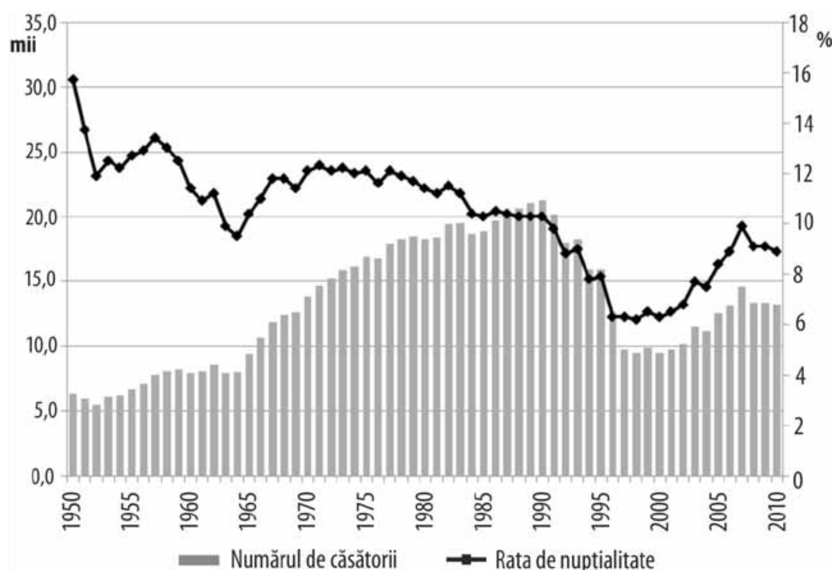

Fig. 12. Dinamica numărului de căsătorii
şi a ratei de nupţialitate, mediul urban, anii 1950-2010

Sursa: Biroul Național de Statistică. Începând cu anul 1997 fără populația raioanelor de Est și mun. Bender.

În mediu rural evoluția numărului de căsătorii și a ratei de nupțialitate are același vector. Evoluția neuniformă a indicatorilor, de asemenea, este condiționată semnificativ de structura populației. Ca și în mediul urban punctul culminant al numărului de căsătorii încheiate revine anului 1979, apoi se instalează o dinamică descendentă, cu unele oscilații nesemnificative. După anul 2002 numărul anual de căsătorii pe medii sociale înregistrează valori aproximativ egale (13,2-13,4 mii), pe când rata de nupțialitate, datorită componentei structurale a populației mai tinere, este mai înaltă în mediul urban: în anul 2010, respectiv 8,9‰ și 6,4‰. (fig. 13).

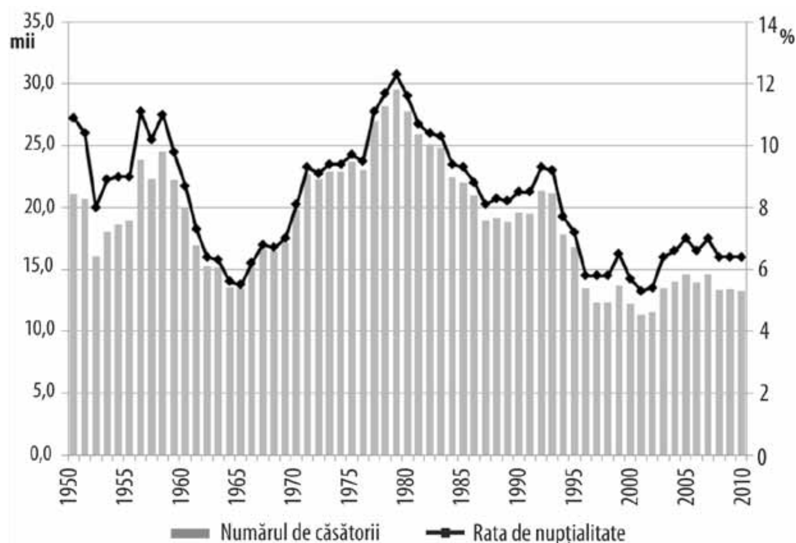

Fig. 13. Dinamica numărului de căsătorii și a ratei de nupțialitate, mediul rural, anii 1950-2010

Sursa: Biroul Național de Statistică. Începând cu anul 1997 fără populația raioanelor de Est și mun. Bender.

Cu toate că rata de nupțialitate este un indicator general care include mai mulți factori: structura populației, structura populației în vârstă de căsătorie etc. și este folosit pe larg la scară națională și internațională, există anumite dificultăți de interpretare. În primul rând, deși este evident faptul că o căsătorie implică doi indivizi, rata de nupțialitate se raportează la evenimentul demografic (căsătorie) și la numărul de persoane. În al doilea rând, mai important este faptul că numitorul cuprinde toată populația și nu doar persoanele în vârstă de nupțialitate. O altă problemă constă în intensitatea nupțialității extrem de diferită pe vârste, ceea ce face ca structura pe vârste să-și impună efectul în valoarea indicatorului, atât datorită variației ponderii diferitelor grupe de vârstă în care populația este nupțiabilă, cât și a ponderii vârstelor ce nu participă la acest fenomen. Totodată, asupra valorilor indicatorului respectiv o influență semnificativă o exercită și frecvența nupțialității în diferite grupe de vârstă, repartizarea populației pe aceste grupe, precum și pe sexe. Un teritoriu cu nivelul înalt al nupțialității și ponderea mare a copiilor în structura populației poate avea aceeași rată a nupțialității ca și în cazul unui teritoriu cu nivelul scăzut al nupțialității și ponderea redusă a copiilor. Astfel, ratele

generale ale nupțialității, precum și cele speciale, nu permit descrierea relevantă a fenomenul nupțialității. De aceea, rata de nupțialitate oferă posibilitatea de a cerceta intensitatea fenomenului pentru o primă aproximație, însă nu permite analiza mai substanțială a lui.

După cum s-a menționat, majorarea numărului de căsătorii se datorează structurii favorabile a populației în vârstă nupțiabilă. Numărul de bărbați și femei în vârstă de 20-35 ani a crescut semnificativ din contul generațiilor numeroase născute în anii 1980. Astfel, numărul populației în vârsta nupțialității maxime (20-30 ani) în anul 2010 a crescut cu 106,1 mii, sau cu 18,6%, în comparație cu anul 2000 (fig.14).

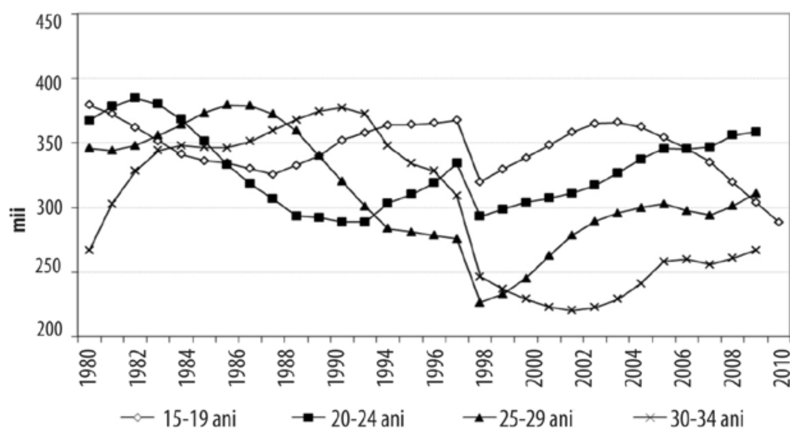

Fig. 14. Numărul mediu anual al populației de ambele sexe pe grupe de vârstă nupțiabilă, anii 1980-2010

Sursa: Biroul Național de Statistică. Începând cu anul 1997 fără populația raioanelor de Est și mun. Bender.

În această perioadă de timp, de asemenea, este favorabil raportul dintre numărul potențialilor miri și mirese în vârstele cele mai potrivite pentru încheierea căsătoriei. Reieșind din norma răspândită că mirele este mai în vârstă cu 2-3 ani decât mireasa, atunci putem concluziona că în ultimii ani raportul dintre miri și mirese s-a ameliorat: fiecărei potențiale mirese în vârstă de 20-24 de ani îi revine aproximativ un mire (fig.15).

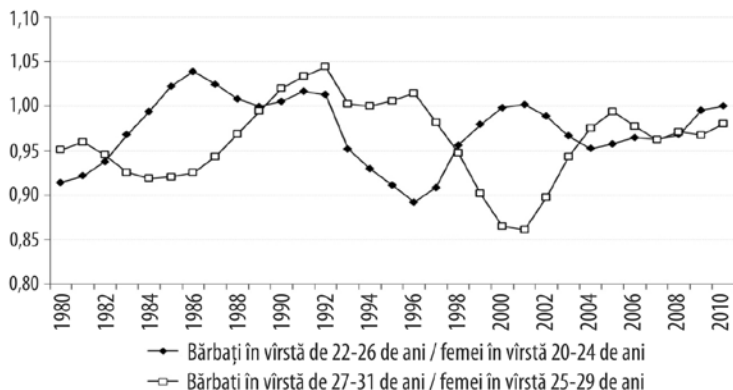

Fig. 15. Raportul dintre miri şi mirese potenţiale în vârstele de nupţialitate maximă. Numărul de bărbaţi în vârstă de 22-26 ani şi 27-31 ani la o femeie în vârstă de 20-24 şi 25-29 ani, anii 1980-2009

Sursa: calcule autorului în baza datelor Biroului Național de Statistică. Începând cu anul 1997 fără populația raioanelor de Est și mun. Bender.

Creșterea absolută și relativă a indicatorilor nupțialității în ultimii ani, după cum a fost deja menționat, este rezultatul structurii favorabile pe vârste a populației, pe când tendința principală în ultimele decenii a constituit scăderea intensității de încheiere a căsătoriilor, despre ce ne vorbește dinamica ratei totale de nupțialitate pentru primele căsătorii (numărul mediu de căsătorii care revine unei femei sau unui bărbat în vârstă de la 16 până la 50 ani, cu condiția menținerii intensității căsătoriilor pentru anul calendaristic respectiv).

În toate țările europene se observă o scădere semnificativă a indicatorului rata totală de primo-nupțialitate. În comparație cu anul 1990, valoarea acestuia pentru Republica Moldova a scăzut de două ori. Aceeași situație este caracteristică și pentru alte țări în tranziție. Inaccesibilitatea datelor statistice pentru calcularea acestui indicator nu permite analiza lui și în alte țări europene. Este, însă, cunoscut faptul că în Europa occidentală scăderea intensității căsătoriilor s-a înregistrat cu cel puțin două decenii mai devreme, decât în spațiul ex-socialist (tab.4).

Tabelul 4.

Dinamica ratei totale de primo-nupțialitate, anii 1990-2009

	1990	1995	2000	2009
Belarus			0,65	-
Bulgaria	0,9	0,55	0,52	0,43
Estonia	0,79	0,45	0,39	0,4
Letonia	0,92	0,47	0,4	-
Lituania	1,06	0,68	0,51	-
Polonia	0,91	0,67	0,63	-
R. Moldova	1,19	0,89	0,58	0,68
România	0,92	0,73	0,64	-
Rusia	1	0,75	0,6	-
Slovenia	0,51	0,51	0,45	-
Ungaria	0,77	0,56	0,49	-
R.Slovacă	0,96	0,58	0,52	-

Sursa: anii 1990, 1995, 2000 D.Filipov. http://www.un.org/esa/socdev/family/Publications/mtphilipov.pdf Pentru Republica Moldova calculele autorului; Anul 2009 Bulgaria – calculele autorului; Estonia – oficiul statistic al Estoniei.

În Republica Moldova numărul mediu al căsătoriilor pentru femei și bărbați a coborât mai jos de ”1” de la mijlocul anilor 1980. O creștere relativă a nupțialității s-a înregistrat în a doua jumătate a anilor 1980, ca rezultat al politicilor familiale promovate în această perioadă. Această creștere a schimbat scăderea semnificativă a indicatorului rata totală de nupțialitate, care pe parcursul a câțiva ani a coborât până la un nivel extrem de scăzut (0,56 pentru femei și 0,58 pentru bărbați în anii 2001-2002). În ultimii ani, însă, se observă o creștere relativă a ratei totale de nupțialitate (fig.16).

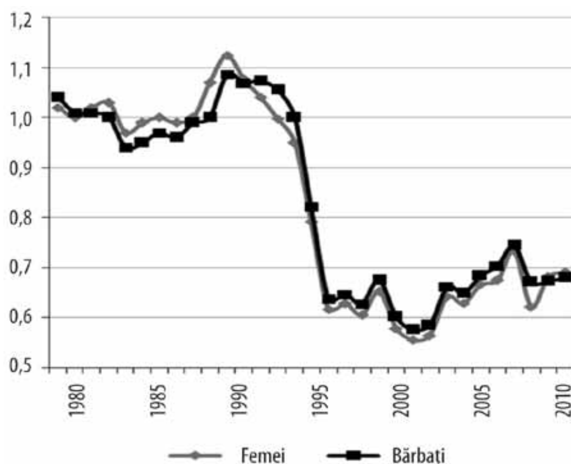

Fig. 16. Dinamica ratei totale de nupţialitate pe sexe, anii 1980-2010

Sursa: calculele autorului în baza datelor Biroului Naţional de Statistică. Începând cu anul 1997 fără populaţia raioanelor de Est şi mun. Bender.

Diferenţieri semnificative în dinamica ratei totale de fertilitate se înregistrează pe medii sociale. În mediul urban acest indicator încă în anul 1980 a fost mai jos de ″1″, mai mult de atât, la femei înregistra valori mai scăzute, decât la bărbaţi. Acest decalaj se explică prin situaţia mai avantajoasă a bărbaţilor pe piaţa nupţială în localităţile urbane ca urmare a migraţiei masive a femeilor de la sate la oraşe. În mediul rural, până la mijlocul anilor 1990, numărul mediu al primei căsătorii care revine unui bărbat şi unei femei a fost mai mare de ″1″[8]. După anul 1990 intensitatea de încheiere a căsătoriilor a scăzut semnificativ atât în oraşe, cât şi în sate. Astfel, în anii 2001-2002 rata totală de fertilitate a înregistrat cele mai scăzute valori (0,5-0,6), în anii următori, însă, observăm o creştere a acestui indicator, în special în mediul urban (fig. 17 şi 18).

Analizând datele existente, observăm că dinamica ratei totale de nupţialitate a avut acelaşi caracter ca şi rata de nupţialitate. Cu toate că acest indicator este influenţat mai puţin de structura pe vârste a populaţiei, nici el nu constituie un instrument ideal pentru măsurarea intensităţii fenomenului dat, din cauza că depinde foarte mult de calendarul nupţialităţii. Amânarea timpului de formare a familiei şi încheierii căsătoriei

8 În cazul în care primele căsătorii se concentrează în vârstele tinere, indicatorul rata totală de nupţialitate poate avea valori mai mari de ″1″.

spre vârste mai mature, ceea ce observăm în comportamentul matrimonial al tinerilor în ultimele decenii, contribuie la diminuarea valorilor ratei totale de fertilitate. În afară de aceasta, evaluarea obiectivă a nivelului de nupțialitate este dificilă din cauza răspândirii fenomenului căsătoriilor neînregistrate, sau a parteneriatelor consensuale.

O influență cu mult mai semnificativă asupra dinamicii nupțialității l-a avut amânarea căsătoriei la persoanele în vârste tinere, proces cauzat, în primul rând, de situația socioeconomică din țară: scăderea nivelului de trai, șomajul, lipsa garanțiilor sociale, dificultatea în obținerea unei locuințe etc. Un impact important asupra procesului de formare a familiilor a fost exercitat și de migrația de muncă în masă, care are un caracter de lungă durată și a cuprins toate păturile sociale, în special tinerii.

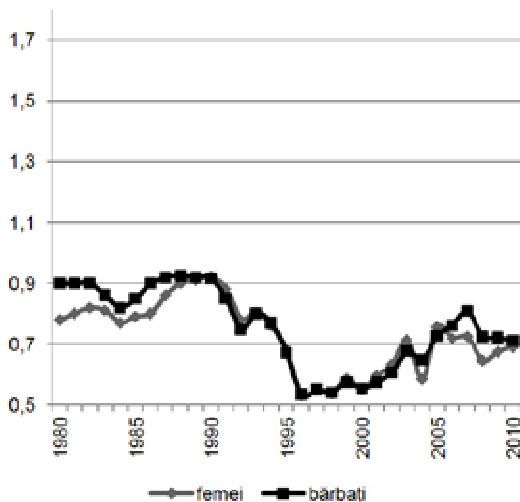

Fig. 17. Rata totală de nupțialitate pe sexe, populația urbană, anii 1980-2010

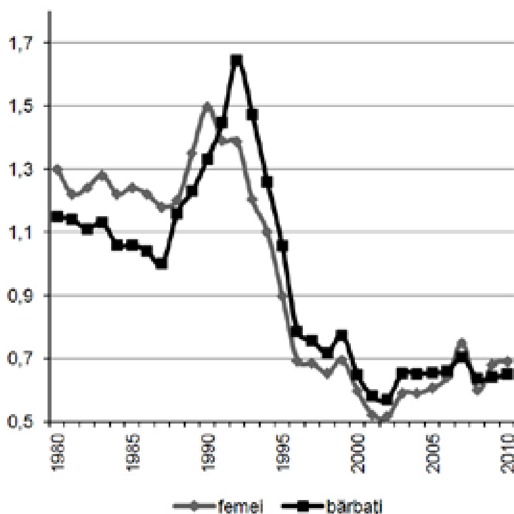

Fig. 18. Rata totală de nupțialitate pe sexe, populația rurală, anii 1980-2010

Sursa:calculele autorului în baza datelor Biroului Național de Statistică. Începând cu anul 1997 fără populația raioanelor de Est și mun. Bender.

Analiza ratelor de nupțialitate pe vârste pentru trei decenii demonstrează scăderea constantă a valorilor acestui indicator la bărbați și la femei, în special în vârste tinere, cu o izbucnire temporară la începutul anilor 1990 ca o reacție a populației la schimbările sociopolitice și culturale ale acestei perioade: democratizarea vieții sociale și proclamarea independenței Republicii Moldova. Este evident că așteptările sociale ale populației au fost foarte mari, iar speranța de a avea o viață mai bună a constituit un stimulent pentru mulți tineri să formeze familii. Odată cu aprofundarea crizei socioeconomice de la mijlocul anilor 1990, mulți oameni s-au confruntat cu situații materiale foarte dificile și pentru a face față problemelor apărute, inclusiv de adaptare la noile condiții de viață, au fost nevoiți să amâne astfel de evenimente din biografia personală, ca căsătoria și nașterea copiilor. După anul 2000, însă, ratele de nupțialitate s-au stabilizat și se înregistrează deplasarea nupțialității spre vârste mai mature. La bărbați se observă o reducere a nupțialității în grupul de vârstă de 20-24 ani și o creștere în grupul de 25-29 ani și 30-34 ani. La femei valorile ratelor de nupțialitate au scăzut semnificativ în cel mai tânăr grup de vârstă – sub 20 de ani și au crescut în grupul de vârstă de 20-24 ani. O creștere lentă a nupțialității se observă și în grupul de vârstă de 25-29 ani (fig. 19 și 20).

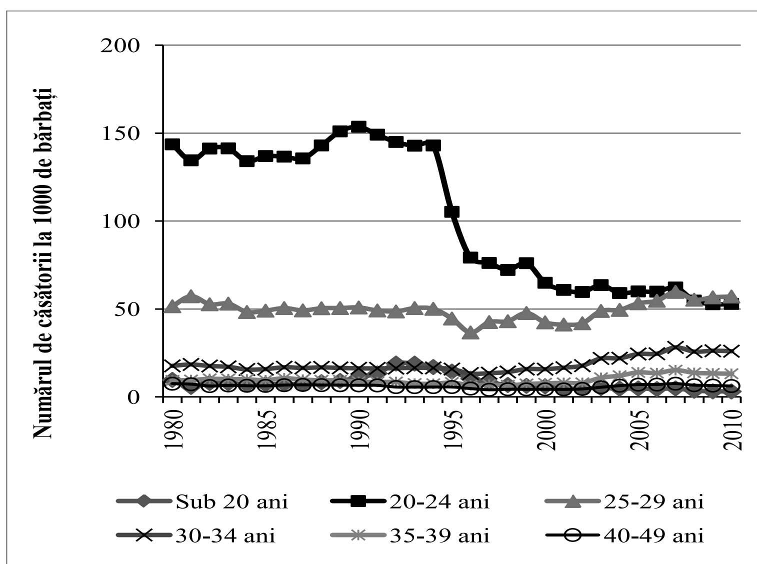

Fig. 19. Dinamica ratei de nupțialitate pe grupe de vârstă la bărbați, total pe republică, anii 1980-2010

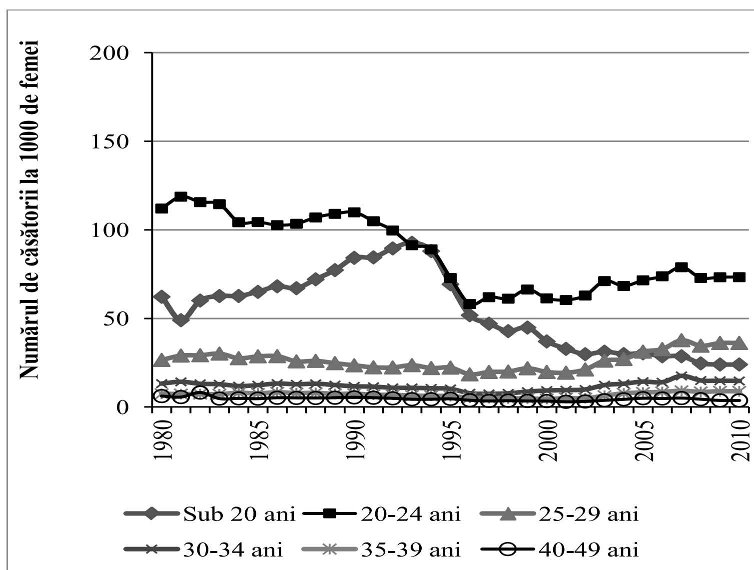

Fig. 20. Dinamica ratei de nupțialitate pe grupe de vârstă la femei, total pe republică, anii 1980-2010

Sursa: calculele autorului în baza datelor Biroului Național de Statistică. Începând cu anul 1997 fără populația raioanelor de Est și mun. Bender.

Ca să pătrundem în particularitățile evoluției nupțialității este necesară analiza dinamicii ratelor de nupțialitate pe vârste și medii sociale. În mediul urban transformarea modelului de nupțialitate s-a desfășurat treptat, deși observăm o creștere temporară a indicatorilor în perioada respectivă. La bărbați constatăm instalarea unui model al nupțialității târzii, după anul 1995 ratele de nupțialitate în grupele de vârstă mature (25-29 ani, 30-35 ani și 35-39 ani) cresc continuu, iar începând cu anul 2005 valorile ratei de nupțialitate la grupul de vârstă de 25-29 ani le depășesc pe cele pentru grupul de vârstă de 20-24 ani. La femei au scăzut semnificativ, în primul rând, indicatorii nupțialității la cele mai tinere grupe de vârstă (sub 20 de ani). După scăderea compensatorie a ratelor de fertilitate la femeile de 20-24 ani de la mijlocul anilor 1990, la acest grup de vârstă s-a instalat o tendință de creștere a nupțialității. Totodată, cresc continuu ratele de nupțialitate la femeile în vârstă de 25-29 ani, tot mai mult apropiindu-se de nivelul caracteristic celor din grupul de vârstă de 20-24 ani (fig. 21 și 22).

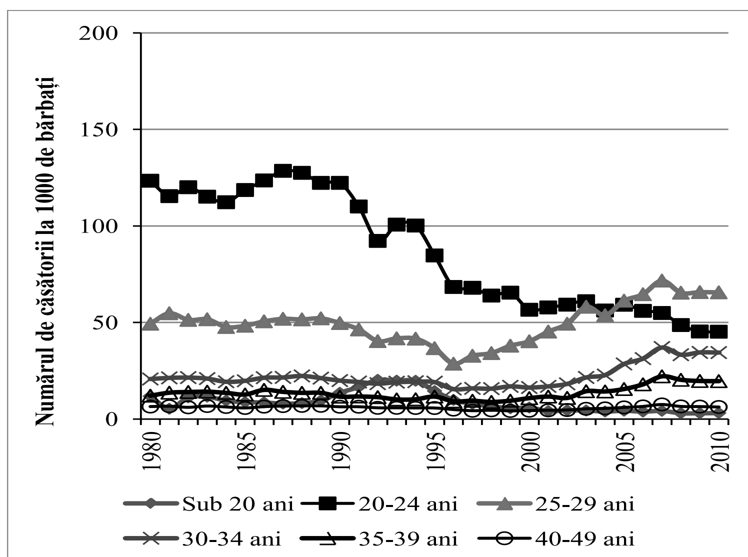

Fig. 21. Dinamica ratei de nupțialitate pe grupe de vârstă la bărbați, mediul urban, anii 1980-2010

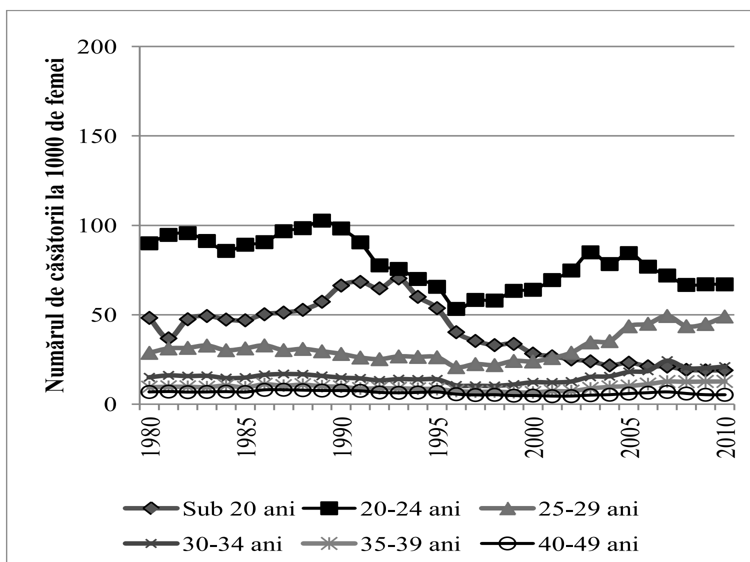

Fig. 22. Dinamica ratei de nupțialitate pe grupe de vârstă la femei, mediul urban, anii 1980-2010

Sursa: calculele autorului în baza datelor Biroului Național de Statistică. Începând cu anul 1997 fără populația raioanelor de Est și mun. Bender.

Spre deosebire de mediul urban, evoluția nupțialității în mediul rural pe grupe de vârstă a avut un caracter neuniform, o adevărată explozie a fenomenului se atestă la sfârșitul anilor 1980 – începutul anilor 1990. O mare parte dintre tinerii în vârstă de 20-24 ani și tinerele în vârsta sub 20 de ani și de 20-24 ani au reacționat la schimbările intervenite în viața socială prin căsătorie. Altfel spus, căsătoriile planificate au fost realizate mai devreme, ceea ce s-a manifestat prin scăderea compensatorie bruscă a ratelor de nupțialitate la categoriile respective de vârstă în perioada imediat următoare. După anii 1995 rata de nupțialitate la bărbați se menține la un nivel scăzut, cea mai mare reducere a indicatorilor a avut loc în grupul de vârstă de 20-24 ani. Totodată, creșterea ratelor de nupțialitate se observă numai la bărbații în vârstă de 30-34 ani, având un caracter foarte lent, pe când nupțialitatea în grupul de vârstă de 25-29 ani, după scăderea de la începutul anilor 2000, se menține la nivelul anilor 1980. Prin urmare, constatăm nu numai deplasarea calendarul nupțialității, ci și scăderea drastică a nivelului acesteia. La femeile de la sate, după izbucnirea natalității la începutul anilor 1990, tendința principală în evoluția fenomenului constă în reducerea căsătoriilor la cel mai tânăr grup de vârstă (sub 20 de ani) și creșterea ratelor de nupțialitate în grupul de vârstă de 20-24 ani și 25-29 ani, astfel, constatăm îmbătrânirea modelului de nupțialitate la populația rurală (fig. 23 și 24).

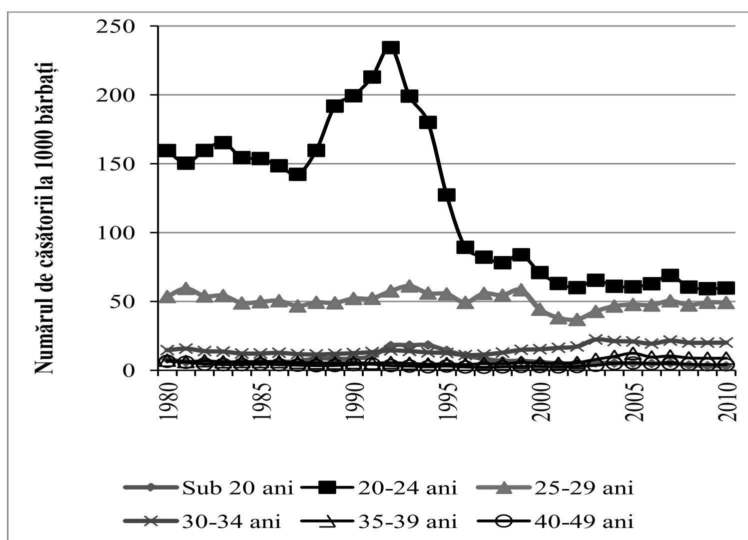

Fig. 23. Dinamica ratei de nupțialitate pe grupe de vârstă la bărbați, mediul rural, anii 1980-2010

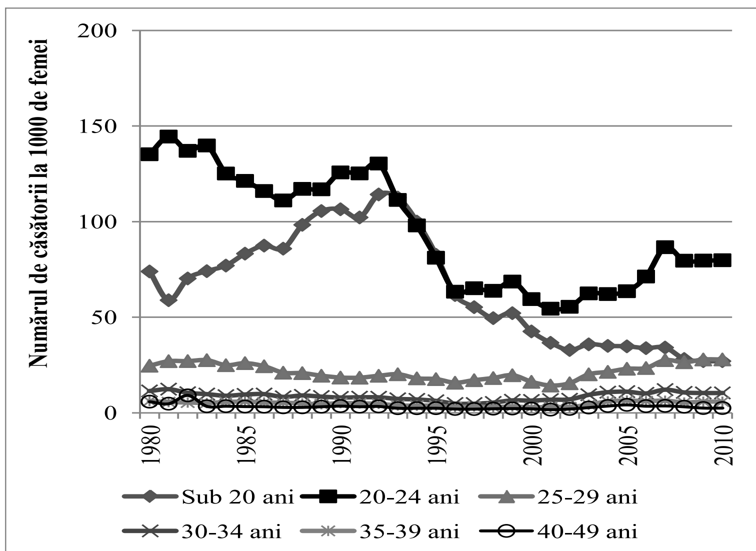

Fig. 24. Dinamica ratei de nupțialitate pe grupe de vârstă la femei, mediul rural, anii 1980-2010

Sursa: calculele autorului în baza datelor Biroului Național de Statistică. Începând cu anul 1997 fără populația raioanelor de Est și mun. Bender

Frecvența căsătoriilor a scăzut în special la populația tânără, fiind amânat evenimentul primei căsătorii. Astfel, intensitatea de încheiere a primelor căsătorii s-a redus la toate grupele de vârstă atât la bărbați, cât și la femei, însă cea mai mare scădere observăm la cele mai tinere grupe de vârstă: la bărbați de 21-25 ani și la femeile de 18-23 ani (fig. 25 și 26).

Tendința constantă de reducere a numărului de căsătorii la cele mai tinere grupe de vârstă, care s-a manifestat elocvent în ultimele decenii, a condus la o creștere treptată a vârstei medii de încheiere a căsătoriei la ambele sexe. În comparație cu valorile minime înregistrate în anul 1993, conform calculelor noastre, vârsta medie de încheiere a căsătoriei pentru bărbați a crescut cu 3,4 ani, constituind 28,7 ani în anul 2010, inclusiv pentru primele căsătorii – cu 3,3 de ani (de la 23,7 ani până la 27 ani). Pentru femei creșterea vârstei medii de încheiere a căsătoriei, de asemenea, a fost considerabilă: cu 2,9 ani, înregistrând 25,6 ani în anul 2010. Pentru primele căsătorii creșterea indicatorului a constituit 2,8 ani, de la 21,3 ani până la 24,1 ani (fig. 27 și 28).

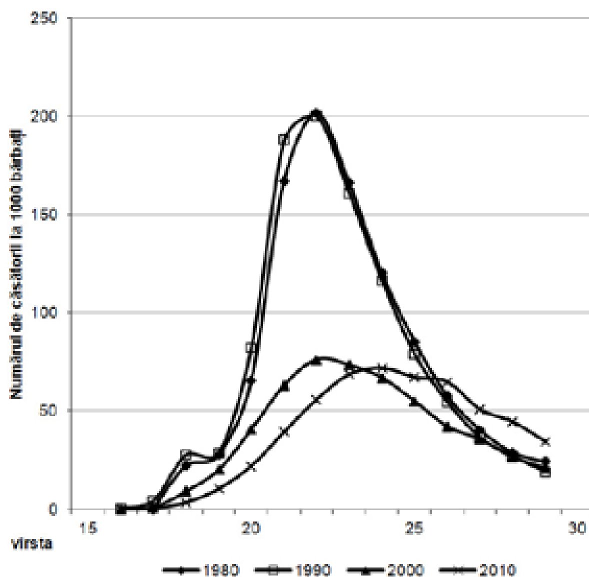

Fig. 25. Numărul primelor căsătorii la 1000 de bărbați de vârsta respectivă, anii 1980-2010

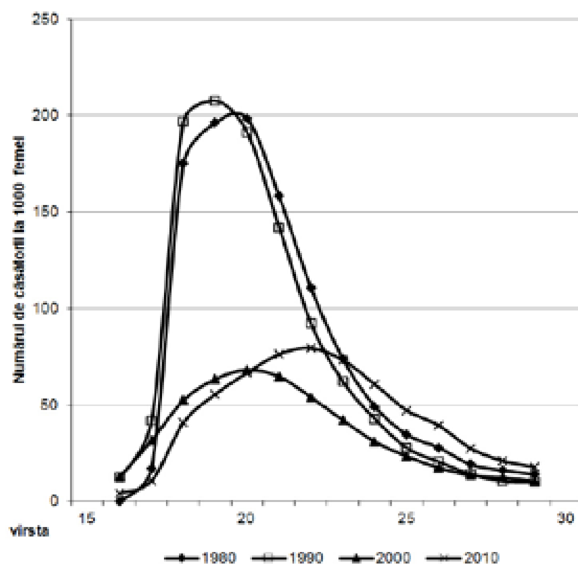

Fig. 26. Numărul primelor căsătorii la 1000 de femei de vârsta respectivă, anii 1980-2010

Sursa: calculele autorului în baza datelor BNS. Anii 2000 și 2010 fără populația raioanelor de Est și mun. Bender

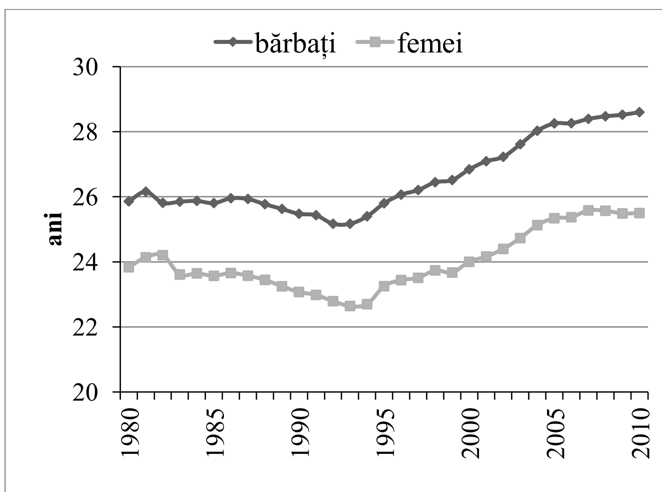

Fig. 27. Dinamica vârstei medii la căsătorie, ambele sexe, anii 1980-2010

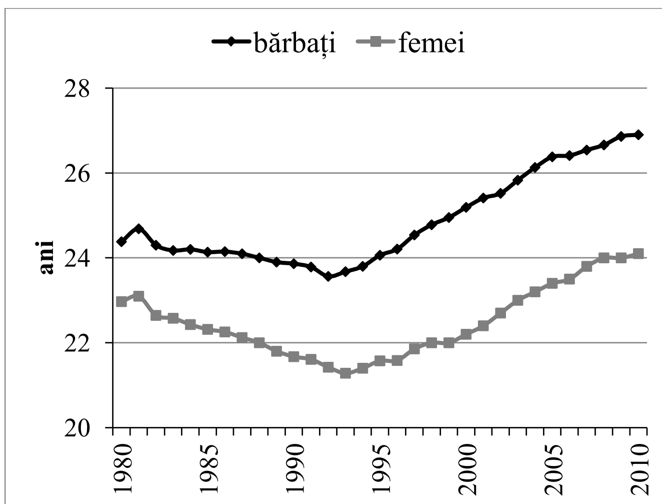

Fig. 28. Dinamica vârstei medii la prima căsătorie, ambele sexe, anii 1980-2010

Sursa: calculele autorului în baza datelor statistice ale BNS. Începând cu anul 1997 fără populația raioanelor de Est și mun. Bender.

Vîrsta medie la căsătorie a fost calculată în baza ratelor de nupțialitate pe vârste după grupe cincinale, iar vârsta medie la prima căsătorie – după intervalul de un an, pentru miri și mirese, care și-au încheiat căsătoria până la 50 de ani.

La bărbați se observă o „îmbătrânire" rapidă a nupțialității, ceea ce a contribuit la majorarea diferenței medii dintre vârsta mirelui și a miresei. Dacă la începutul anilor 1980 această diferență constituia circa 2 ani, atunci către anul 1990 era deja de 2,5 ani, iar către anul 2010 – până la 3,1 ani. Pentru primele căsătorii diferența în vârsta mirelui și a miresei, de asemenea, a crescut semnificativ, ajungând aproape la trei ani (2,8 ani).

Analiza schimbărilor în vârsta medie la încheierea primei căsătorii pe medii sociale demonstrează că la orășeni creșterea acestui indicator se derulează cu ritmuri mai rapide, decât la săteni. Dacă până la mijlocul anilor 1995 diferența în vârsta de încheiere a primei căsătorii la bărbații de la orașe și de la sate a fost minimă (0,1 ani), atunci către anul 2010 ea a ajuns la 1,7 ani. La femei diferența în vârsta de încheiere a primei căsătorii a fost mai mare chiar în anii 1980 (în medie cu un an) și această caracteristică s-a menținut pe parcursul mai multor ani, după anul 2005 fiind înregistrată o creștere până la 1,5 ani. În prezent locuitorii orașelor își formează prima căsătorie puțin mai târziu decât sătenii: bărbații la vârsta de 27,5 ani, iar femeile – la 25 ani; locuitorii satelor la 26,2 ani și, respectiv, 23,4 ani (fig. 29 şi 30).

Schimbările în vârsta medie la căsătorie ne mărturisesc despre schimbarea comportamentului social al ambilor parteneri. Tinerii nu să grăbesc să-și încheie căsătoria, orientându-se mai mult spre obținerea, în primul rând, a independenței materiale, mai ales că rolul căsătoriilor timpurii stimulate de sarcina extraconjugală se reduce (în vârstele tinere în paralel are loc scăderea natalității și creșterea componentei ei extraconjugale). La încheierea căsătoriei fetele tot mai mult se orientează spre parteneri cu un statut material și social stabil.

Tendințele menționate nu constituie o excepție pe fundalul altor țări europene. Astfel, în țările occidentale economic dezvoltate primele semne ale transformării comportamentului matrimonial au fost observate în a doua jumătate a anilor 1970, iar în anii 1980 această tendință a devenit predominantă, practic, în toate țările europene și neeuropene, cu excepția țărilor din Europa Centrală și de Est. Vârsta medie la prima căsătorie s-a modificat nu doar în țările economic dezvoltate, ci și în țările din Asia de sud-est, America Latină, care în ultimele decenii demonstrează o dinamică socioeconomică pozitivă. În prezent tinerii din Republica Moldova se căsătoresc aproximativ la aceeaşi vârstă ca și tinerii din Ucraina, Federația Rusă și Belarus. Pe de altă parte, românii

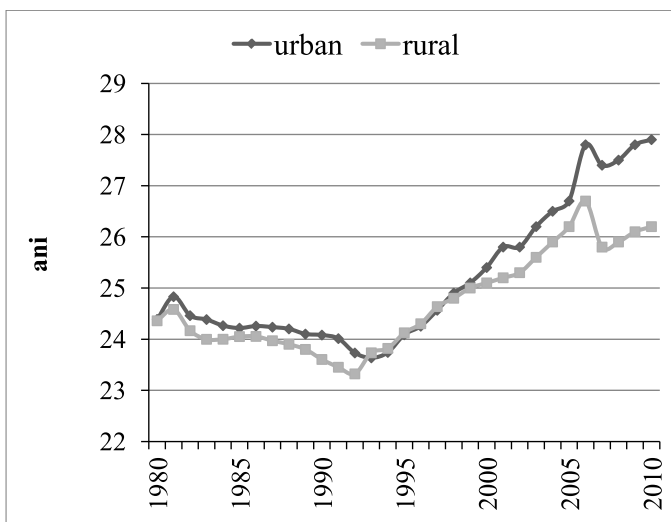

Fig. 29. Dinamica vârstei medii la prima căsătorie la bărbați, pe medii sociale, anii 1980-2010

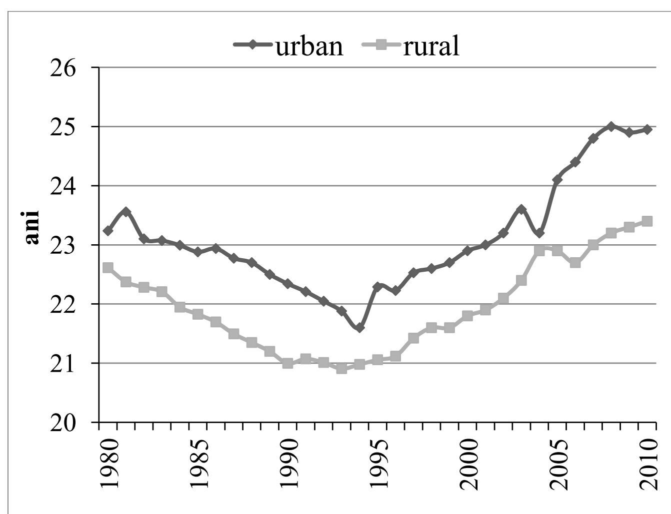

Fig. 30. Dinamica vârstei medii la prima căsătorie la femei, pe medii sociale, anii 1980-2010

Sursa: calculele autorului în baza datelor statistice ale Biroului Național de Statistică. Începând cu anul 1997 fără populația raioanelor de Est și mun. Bender.

își formează familiile cu doi ani mai târziu, nemții – cu cinci ani, iar suedezii – cu circa cu opt ani mai târziu, căsătoriile fiind formate abia după 30 de ani (fig. 31).

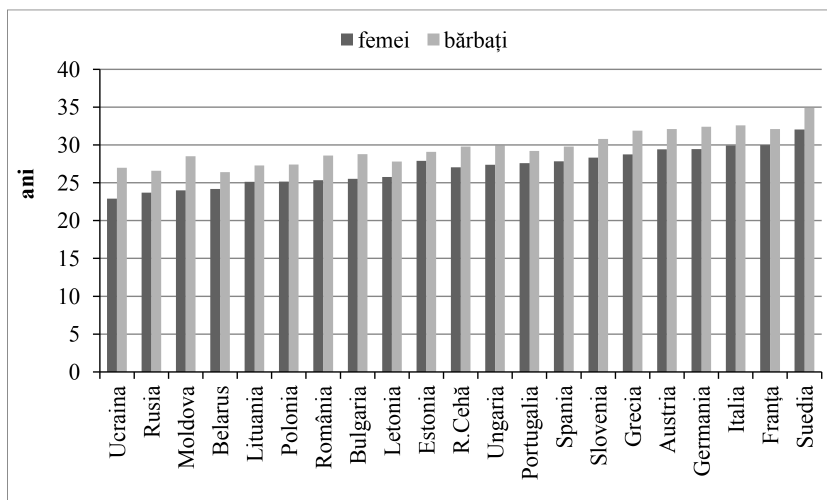

Fig. 31. Vârsta medie a femeilor şi bărbaților la încheierea primei căsătorii, anul 2008

Pentru Republica Moldova, Ucraina, Federația Rusă și Belarus – anul 2010.

Sursa: OECD Family database; http://www.oecd.org/document/4/0,3746, en_2649_34637_37836996_1_1_1_1,00.html; www.demoscope.ru/weekly; www.statistica.md

Ca și în alte țări europene, principalele cauze ale majorării vârstei medii la căsătorie în Republica Moldova sunt creșterea nivelului de educație al tinerilor și prelungirea duratei învățământului, fie că e vorba de învățământul obligatoriu, fie de cel superior. Acesta din urmă a cunoscut o adevărată explozie în țările occidentale în a doua jumătate a secolului al XX-lea, iar dat fiind faptul că influențează comportamentul matrimonial prezintă interes și din punctul de vedere statistic. Cât privește Republica Moldova, numai în ultimele două decenii durata învățământului obligatoriu s-a majorat cu un an, a studiilor liceale – cu doi ani și, respectiv, pentru obținerea diplomei de studii superioare este nevoie de mai mult timp. Posibilitatea de a face studii în bază de contract a condus la mărirea considerabilă a numărului de studenți în instituțiile universitare din țară. Toate acestea au condiționat prelungirea perioadei de maturizare socială a tinerilor și obținerea independenței materiale. În paralel, mai sunt in-

vocate schimbările importante intervenite în statutul femeii, antrenarea activă a acesteia în activitățile economice şi orientarea spre o carieră profesională, ceea ce, de asemenea, influențează comportamentul matrimonial. Un rol important în creșterea vârstei medii la prima căsătorie îl are și fenomenul uniunilor consensuale. Mulţi tineri duc o viaţă conjugală până la înregistrarea căsătoriei, ceea ce este specific pentru majoritatea ţărilor europene economic dezvoltate și, ca rezultat, diferența dintre vârsta medie a mamei la naşterea primului copil și vârsta medie a femeii la prima căsătorie este una minimă, iar în unele perioade ultima având chiar valori mai scăzute (fig. 32).

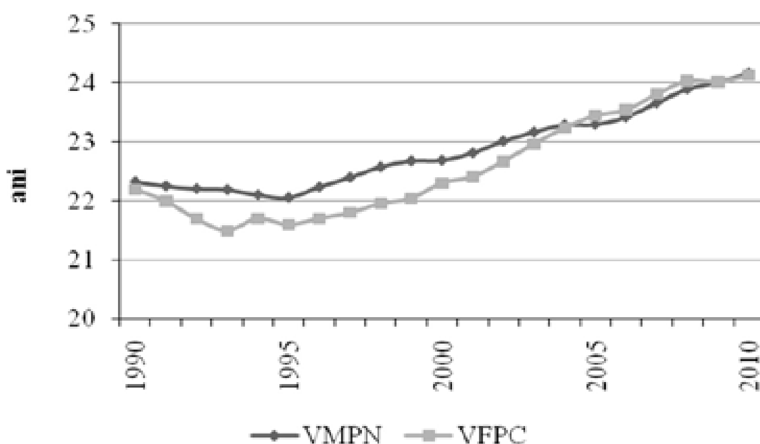

Fig. 32. Dinamica vârstei femeii la prima căsătorie (VFPC) şi vârsta mamei la prima naştere (VMPN), total pe republică, anii 1990-2010

Sursa: calculele autorului în baza datelor statistice ale Biroului Național de Statistică. Începând cu anul 1997 fără populația raioanelor de Est și mun. Bender.

Aceeași dinamică se înregistrează și pe medii sociale, în special în mediul rural, unde după anul 2003 vârsta medie a mamei la nașterea primului copil a fost mai mică decât vârsta medie a femeii la prima căsătorie, ceea ce constituie rezultatul răspândirii relațiilor sexuale premaritale, concubinajului și a căsătoriilor stimulate de sarcini. În mediul urban, deși valorile acestor doi indicatori s-au apropiat, totuși se menține un decalaj de 0,4-0,5 ani (fig. 33 și 34).

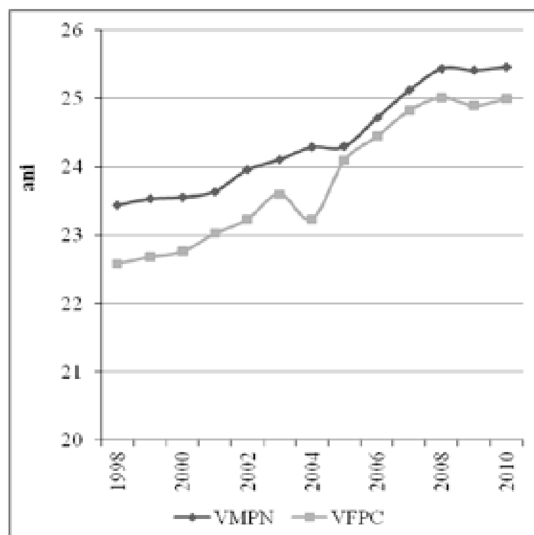

Fig. 33. Dinamica vârstei femeii la prima căsătorie (VFPC) şi vârsta mamei la prima naştere (VMPN), mediul urban, anii 1998-2010

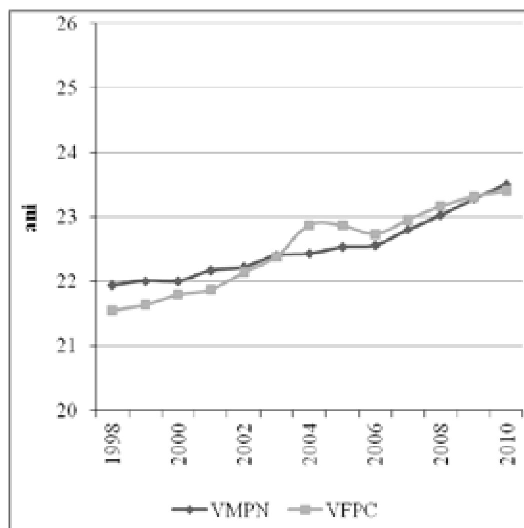

Fig. 34. Dinamica vârstei femeii la prima căsătorie (VFPC) şi vârsta mamei la prima naştere (VMPN), mediul rural, anii 1998-2010

Sursa: calculele autorului în baza datelor statistice ale Biroului Național de Statistică. Fără populația raioanelor de Est și mun. Bender.

Este evident că în mare măsură transformarea modelului de vârstă a căsătoriei se datorează deteriorării statutului socioeconomic al populației Republicii Moldova: creșterea șomajului în rândul tinerilor, inaccesibilitatea locuințelor pentru familiile tinere, migrația forței de muncă etc. Prin urmare, din aceste cauze tinerii amână formarea familiei spre vârste mai mature. Totodată, trebuie să menționăm că în Republica Moldova există o tradiție de separare a tinerilor însurăței de familia părintească. În condițiile actuale intențiile tinerilor de a se separa de familia părintească după încheierea căsătoriei, pe de o parte, și existența unor circumstanțe de ordin socioeconomic în asigurarea independenței materiale și procurarea locuinței, pe de altă parte, reprezintă factori esențiali care contribuie la creșterea vârstei medii la prima căsătorie.

2.3. Analiza comportamentului matrimonial în baza tabelelor de nupțialitate

Instrumentul cel mai veridic de măsurare a comportamentului matrimonial sunt *tabelele de nupțialitate*, care caracterizează în timp procesul de încheiere a căsătoriilor în rândul populației care aparține unei anumite totalități. Tabelele de nupțialitate oferă posibilitatea de a descrie procesul nupțialității independent de influența structurii pe vârste a populației, de a-l compara pe medii sociale, de a-i analiza legitățile interne, precum și caracteristicile structurale.

Fenomenul nupțialității a fost cel mai mult analizat de demografii ruși, metodologia elaborării și analizei tabelelor de nupțialitate fiind detaliat descrisă de Darskii L. și Iliina I. În literatura rusă de specialitate sunt cunoscute tabelele primo-nupțialității pentru generațiile reale, elaborate în baza studiilor cu privire la natalitate (Iliina I.) și în baza datelor statisticii curente (Volkov A.). Tabelele de nupțialitate ale generațiilor ipotetice au fost elaborate pentru populația URSS (Darskii L., Toliț M.), Ucraina (Korciak-Cepurkovski Iu., Toliț M., Ciuiko L.). Dintre cele mai noi realizări menționăm tabelele complete de primo-nupțialitate pentru cohortele feminine cu anul nașterii 1900-1974, elaborate de Scherbov S. și van Vianen H. în baza datelor microrecensământului populației Federației Ruse din 1994. Menționăm însă că utilizarea unor metode diferite în elaborarea tabelelor de nupțialitate în multe cazuri nu permite compararea lor.

În pofida faptului că demografia românească are multe cercetări aprofundate cu privire la evoluția fenomenelor demografice, în ceea ce privește nupțialitatea, însă, există un număr relativ mic de studii, pentru perioada contemporană fiind cunoscute tabelele de nupțialitate elaborate de Gândac I., Ghețău V. și Șerban Gh.

În Republica Moldova până în prezent nu au fost elaborate tabele de nupțialitate, unele informații despre particularitățile acestui fenomen în țara noastră le găsim în lucrarea savanților ruși Darskii L. și Iliina I., care au studiat aspectele etnice ale nupțialității în baza tabelelor primo-nupțialității elaborate pentru etniile titulare din fostele republici ale URSS pentru perioada anilor 1980-1984. Conform acestui studiu, la moldoveni s-a înregistrat unul din cele mai înalte nivele ale nupțialității atât la femei, cât și la bărbați, precum și cel mai scăzut nivel al celibatului definitiv (ponderea persoanelor care nu s-au căsătorit până la 50 de ani) – sub 1%. Fig.35 și 36 demonstrează că la moldoveni, în comparație cu unele etnii ale URSS, în perioada menționată s-a constatat cea mai înaltă intensitate a primo-nupțialității în cele mai potrivite vârste pentru căsătorie.

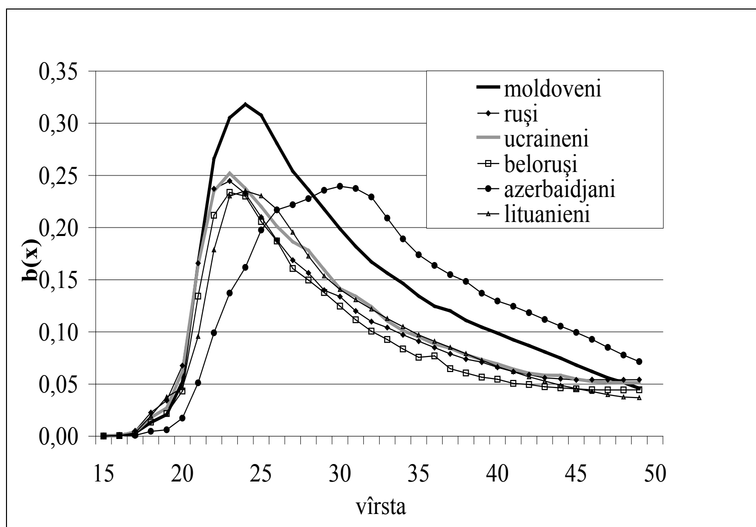

Fig. 35. Probabilitatea primo-nupțialității b(x) la unele etnii ale fostei URSS, anii 1980-1984, bărbați

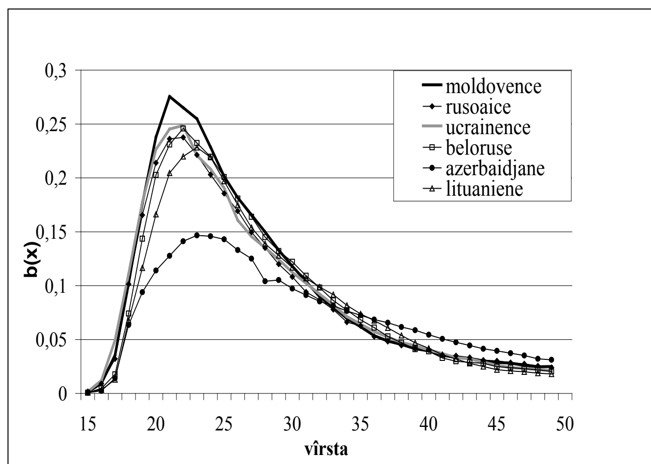

Fig. 36. Probabilitatea primo-nupțialității b(x) la unele etnii ale fostei URSS, anii 1980-1984, femei

Sursa: elaborat în baza datelor prezentate de Дарский Л.Е., Ильина И.П. Брачность в России. Анализ таблиц брачности – Москва, 2000.

La bărbați valorile maxime ale probabilităților revin vârstelor de 23-25 ani, respectiv: 0,3053, 03182 și 0,3077, ceea ce semnifică că la aceste vârste se căsătoresc 30-31% dintre bărbații celibatari care nu au fost căsătoriți până atunci. Vârsta nupțialității maxime și vârsta medie la prima căsătorie coincid, constituind 24 de ani. Către 25 de ani au fost căsătoriți 75% dintre bărbații generației ipotetice.

La femei valorile probabilităților de primo-nupțialitate la patru etnii din cele șase prezentate în fig.36 (cu excepția lituanienelor și azerbaidjenelor) sunt apropiate. Pentru moldovence aceste valori fiind mai înalte la vârstele de 19-24 ani, în vârstele mai mature obținând un nivel asemănător cu al ucrainencelor, rusoaicelor, beloruselor și lituanienelor. La moldovence vârsta nupțialității maxime a constituit 21 de ani, la această vârstă se căsătoreau 27,5% dintre femeile care nu au încheiat prima căsătorie până la vârsta dată. Vârsta medie a primo-nupțialități la moldovence a constituit 22,1 ani, iar către vârsta de 23,2 ani 75% dintre femeile generației ipotetice au fost căsătorite.

Astfel, la mijlocul anilor `80 ai secolului trecut la moldoveni nupțialitatea a avut un caracter universal, iar către anul 1989 rata specifică de nupțialitate a înregistrat valori înalte în toate grupele de vârstă. În această

perioadă căsătoria și familia erau foarte populare, statul stimulând creșterea numărului de familii prin măsurile luate (înlesniri pentru familii și copii, servicii fără plată, impozit lunar pentru persoane celibatare etc.) Astfel, în anii 1979-1989 numărul de familii a crescut cu 119 mii (12%). În această perioadă formarea familiilor și nașterea copiilor au avut loc în vârste mai tinere, nivelul înalt al nupțialității și creșterea numărului de familii noi în țară fiind condiționate și de unii factori cu caracter obiectiv, astfel ca densitatea înaltă a populației și fluxurile migraționale pozitive.

Recensământul populației din 2004 a înregistrat o micșorare semnificativă a ratei specifice de nupțialitate, îndeosebi printre persoanele tinere. Numărul de persoane căsătorite la vârstele de 15-19 ani s-a micșorat la bărbați mai mult de 2 ori, iar la femei – cu 45%. Reducerea ratei specifice de nupțialitate fiind mai semnificativă în mediul urban: la bărbați acest indicator s-a micșorat cu 68%, iar la femei – cu 60,4%. Aceste schimbări mărturisesc despre faptul că în cadrul generațiilor tinere are loc amânarea căsătoriei pentru vârste mai mature. Totodată, în grupul de vârstă de 20-24 ani rata specifică de nupțialitate s-a micșorat la bărbați cu 55%, iar la femei – cu 40%. În grupul de vârstă de 25-29 ani rata specifică de nupțialitate s-a redus la bărbați cu 32% și la femei – cu 18%, ceea ce semnifică reducerea esențială a intensității căsătoriilor și modificarea comportamentului nupțial. De menționat că deplasarea calendarului căsătoriei a avut loc preponderent în grupele de vârstă de la 16 până la 25 ani, pe când numărul absolut și relativ al nupțialității târzii (după 25 de ani) și foarte târzii (după 30 de ani) nu a înregistrat nici o majorare.

În scopul analizei profunde și detaliate a fenomenului nupțialității în Republica Moldova, pentru anii 2003-2004 au fost elaborate tabelele complete de primo-nupțialitate pentru femeile și bărbații generațiilor ipotetice în baza datelor recensământului populației și statisticii curente din anii apropiați ai acestuia. Tabelele de nupțialitate pentru generația ipotetică caracterizează intensitatea nupțialității în perioada dată calendaristică, demonstrând succesiunea de încheiere a căsătoriei pe vârste a persoanelor unei generații ipotetice, a cărei nupțialitate în fiecare vârstă ar corespunde perioadei examinate. Principiul major în elaborarea tabelelor de nupțialitate constă în raportul, pentru fiecare grup de vârstă și sex, dintre numărul de persoane care și-au înregistrat căsătoria într-un anumit an și numărul de persoane necăsătorite anterior, conform datelor recensământului.

Merită de subliniat că examinarea probabilităților de primo-nupțialitate reprezintă un interes deosebit, dat fiind faptul că primele căsătorii constituie o bună parte din numărul total al căsătoriilor încheiate pe parcursul unui an, în cadrul cărora se înregistrează cel mai mare număr de nașteri anuale, respectiv, vârsta și intensitatea încheierii primei căsătorii au implicații importante asupra nivelului natalității.

Înainte de a trece la analiza tabelelor elaborate, este necesar să menționăm că numărul potențial de parteneri pentru căsătorie disponibili pentru bărbați și femei afectează semnificativ principalele structuri ale societății, inclusiv asupra elementelor sociale, culturale, economice și psihologice. Existența disproporțiilor dintre efectivul numeric al bărbaților și femeilor influențează statutul lor și puterea, normele comportamentului sexual, stabilitatea familiei și natalitatea. Astfel, în ansamblu pe Republica Moldova, patru evaluări a coraportului dintre sexe pentru femeile în vârstă de 20-24 ani, bazată pe numărul total al femeilor și bărbaților de această vârstă, numărul femeilor și bărbaților solitari (necăsătoriți, văduvi și divorțați) cu diferența fixată de 0 ani, 2 și 3 ani demonstrează crearea unei situații favorabile pe piața nupțială. Pe medii sociale se înregistrează un tablou mai favorabil în mediul rural, în special, pentru femei: toate raporturile prezentate constată un număr mai mare de bărbați solitari la 100 de femei solitare, având implicații importante asupra intensității căsătoriilor în comparație cu mediul urban, unde acest raport este mai puțin avantajos pentru crearea familiilor noi (tab. 5).

Tabelul 5. Raportul dintre femei şi bărbaţi de vârstă nupţială în anul 2004 (numărul de bărbaţi la 100 de femei de vârsta respectivă)

		Total	Urban	Rural
1.	Numărul total al populației masculine în vârstă de 20-24 ani Numărul total al populației feminine în vârstă de 20-24 ani	104	91	114
2.	Bărbați solitari în vârstă de 20-24 ani Femei solitare în vârstă de 20-24 ani	143	111	182
3.	Bărbați solitari în vârstă de 22-26 ani Femei solitare în vârstă de 20-24 ani	106	80	138
4.	Bărbați solitari în vârstă de 23-27 ani Femei solitare în vârstă de 20-24 ani	90	68	117

Sursa: Recensământul populației din 2004.

De menționat că liberalizarea normelor morale în sfera familiei și căsătoriei, răspândirea divorțialității și căsătoriilor repetate contribuie la lărgirea totalității de parteneri potențiali pentru căsătorie, dat fiind faptul că ea va include atât persoane necăsătorite, cât și cele căsătorite. Prin urmare, orice persoană, femeie sau bărbat, este permanent accesibilă pentru căsătorie, cel puțin teoretic, indiferent de faptul dacă este căsătorit sau necăsătorit. Această regulă tot mai mult pătrunde în societatea contemporană, provocând modificări importante în structura familiilor și gospodăriilor casnice.

Datele din tabelele de nupțialitate demonstrează scăderea esențială a ratei totale de primo-nupțilitate în pofida faptului că structura populației pe vârste și sexe este relativ favorabilă pentru formarea pieței nupțiale. Astfel, dacă în anii 1988-1989 acest indicator a fost la nivelul de 1,0 pentru ambele sexe (numărul de căsătorii, care revine unui bărbat sau unei femei în vârstă de 16-50 de ani), atunci către anii 2003-2004 el a coborât la 0,73 pentru bărbați și 0,71 pentru femei.

Tabelele de primo-nupțialitate pentru anii 2003-2004 demonstrează caracterul neted al repartizării probabilităților independente de încheiere a primei căsătorii la ambele sexe, curba probabilităților având o asimetrie de stânga cu valori maxime la femei în intervalul de vârstă de 22-25 ani și la bărbați – 23-27 ani, deci la vârstele cu cel mai înalt nivel al intensității de încheiere a primei căsătorii. Vârful curbei probabilităților de încheiere a primei căsătorii la femei revine vârstei de 24 ani, iar la bărbați – 26 ani. După aceasta curbele probabilităților independente ale primo-nupțialității sunt în descreștere continuă, iar la vârstele de 34 ani la bărbați și 33 ani la femei se reduc la valorile observate la ambele sexe pentru vârsta de 18 ani. Nupțialitatea maximă la femei se înregistrează la vârstele de 22-23 ani, valorile probabilităților independente pentru aceste vârste constituind 0,1466 și 0,1488, respectiv, la aceste vârste se căsătoresc 14,6% și 14,9% dintre femeile care nu s-au căsătorit până atunci. La bărbați probabilitatea maximă a primo-nupțialității se înregistrează la vârsta de 25-27 ani, valorile acesteia pentru toate trei grupe de vârstă fiind asemănătoare – 0,1300, respectiv, la aceste vârste se căsătoresc câte 13% din numărul bărbaților generației ipotetice care nu au intrat în căsătorie până la vârsta respectivă (fig.37).

Rezultatele obținute denotă menținerea tradițiilor de încheiere a căsătoriilor timpurii, în special la femei. Dacă la bărbații în vârsta de până

la 20 ani ponderea persoanelor căsătorite are valori minime (sub 1% din numărul total al bărbaților din generația ipotetică), atunci la femei către această vârstă 10,2% deja erau căsătorite.

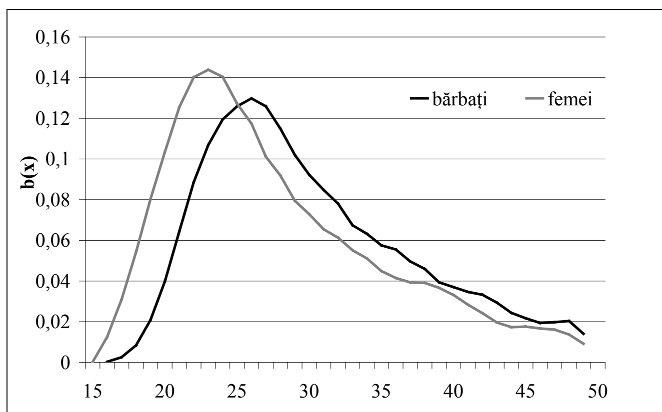

Fig. 37. Probabilitatea primo-nupțialității b(x), ambele sexe, anii 2003-2004

Compararea valorilor probabilităților independente de primo-nupțialitate în funcție de sex arăta că la femei intensitatea de încheiere a primei căsătorii este relativ mai înaltă, decât la bărbați, la care se observă deplasarea curbei probabilităților spre vârste mai mature. Către 45 de ani probabilitatea primo-nupțialității la ambele sexe se reduce înregistrând valori la fel de scăzute.

Analiza comparativă a duratei de încheiere a primelor căsătorii la ambele sexe demonstrează că bărbații, de regulă, se căsătoresc cu câțiva ani mai târziu decât femeile, însă „viteza" de primo-nupțialitate a generațiilor ipotetice ale femeilor și bărbaților nu diferă semnificativ (tab. 6).

Tabelul 6. Repartizarea după vârstă a primo-nupțialității la femeile şi bărbații generațiilor ipotetice, anii 2003-2004

	prima quartilă*	mediana**	a treia quartilă***	Vârsta medie de încheiere a primei căsătorii	vârsta modală****
bărbați	23,2	25,7	29,4	27,1	23
femei	20,6	23,0	26,5	24,5	22

vârsta la care prima căsătorie au încheiat 25% din numărul total de persoane ce s-au căsătorit prima dată; ** vârsta la care prima căsătorie au încheiat 50% din numărul total de persoane ce s-au căsătorit prima dată; * vârsta la care prima căsătorie au încheiat 75% din numărul total de persoane ce s-au căsătorit prima dată; ****vârsta la care se înregistrează cel mai mare număr al primelor căsătorii.*

Astfel, diferența dintre vârsta medie de încheiere a primei căsătorii constituie 2,6 ani, între primele quartile – 2,5 ani, între mediane – 2,6 ani și între a treia quartilă – 3 ani. Se menține tradiția de căsătorie universală, 75% dintre femeile și bărbații ce s-au căsătorit prima dată și-au încheiat căsătoria până la 24,5 ani și, respectiv, 27,1 ani.

Calculele realizate în profil „urban-rural" au permis evaluarea diferențierii nupțialității în funcție de medii sociale. Astfel, în mediul urban repartizarea probabilităților primo-nupțialității este uniformă, în special la vârstele cu cel mai înalt nivel de intensitate a căsătoriilor, prin linia șerpuită evidențiindu-se intervalul de la 33 până la 50 de ani la bărbați. Curba probabilităților la sexul masculin este deplasată mai spre dreapta (spre vârstele mai mature), vârful acesteia revenind vârstei de 27 ani (0,1405). Cele mai înalte valori ale probabilităților de prima căsătorie s-au constatat la vârstele de 25-25 ani, probabilitatea căsătoriilor timpurii (până la 20 de ani) fiind foarte scăzută (fig. 38).

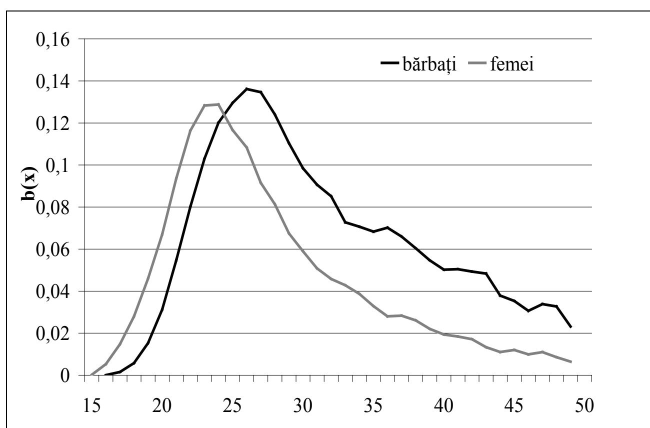

Fig. 38. Probabilitatea independentă a primo-nupțialității b(x), ambele sexe, populația urbană, anii 2003-2004

În comparație cu bărbații, la femeile din mediul urban intensitatea nupțialității este mai scăzută, atât în vârstele cu cea mai înaltă intensitate a căsătoriilor, cât și în perioadele de scădere a acesteia, ceea ce demonstrează repartizarea probabilităților independente. Astfel, în vârsta de 35 de ani și peste la bărbați valorile probabilităților ale primo-nupțialității sunt de două ori mai mari, decât la femei. Prin urmare, ponderea persoanelor care nu s-au căsătorit până la 50 de ani din generația ipotetică a

femeilor este mai semnificativă, constituind, respectiv, 18,8% și 10,1%. Într-o măsură relativ scăzută sunt răspândite căsătoriile timpurii: 5,4% din numărul total de femeile generației ipotetice și-au înregistrat căsătoria până la 20 de ani.

În mediul rural (fig. 39) intensitatea de încheiere a primelor căsătorii este relativ mai înaltă, decât în orașe, cele mai înalte valori ale probabilităților independente fiind înregistrate la femeile în vârstă de 21-22 ani (0,1647-0,1633). În rândul femeilor de la sate sunt răspândite căsătoriile timpurii (15% din numărul total al femeilor generației ipotetice s-au căsătorit până la 20 de ani).

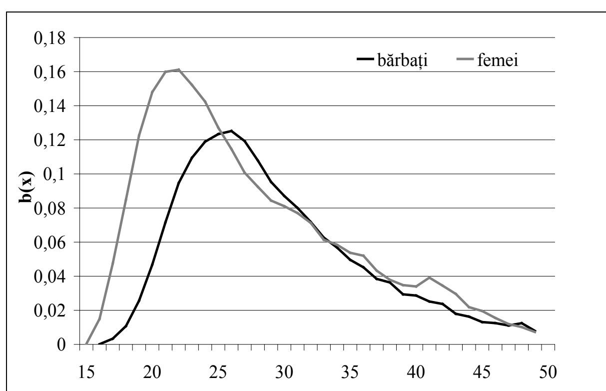

Fig. 39. Probabilitatea independentă a primo-nupțialității b(x), ambele sexe, populația rurală, anii 2003-2004

În comparație cu femeile, la bărbații săteni curba probabilităților este deplasată spre vârstele mai mature, vârful acesteia revenind vârstei de 26 ani (0,1278). În intervalul după 30 de ani valorile probabilităților independente la ambele sexe din mediul rural se apropie, iar după 47 de ani ajung la nivelul valorilor specifice vârstelor timpurii: la bărbați – vârstei de 18 ani și la femei – 16 ani.

După cum se vede, tabelele primo-nupțialității populației pe medii sociale pentru anii 2003-2004 au înregistrat consecințele dereglării raportului dintre numărul de bărbați și femei ca rezultat al migrației dezechilibrate pe sexe. Păstrarea nivelului înalt al migrației femeilor din sate în orașe a provocat dereglări în raportul dintre sexe în vârstele tinere, astfel, poziția bărbaților pe piața nupțială în sate s-a înrăutățit, în același timp, s-a ameliorat poziția femeilor rămase în sate.

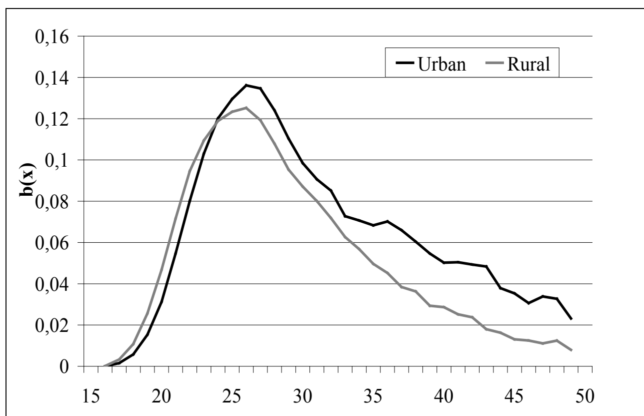

Fig. 40. Probabilitatea independentă a primo-nupțialității b(x) pe medii sociale, bărbați, anii 2003-2004

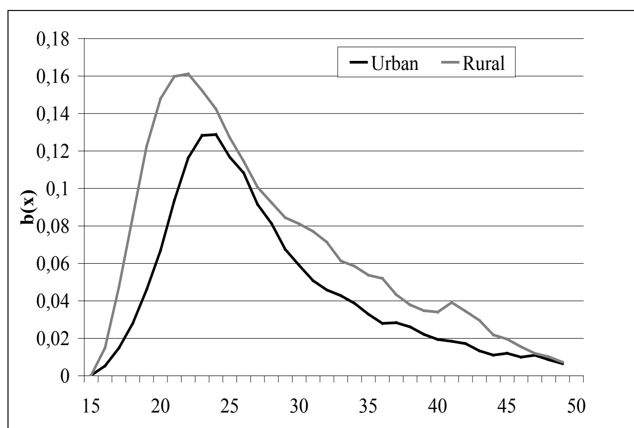

Fig. 41. Probabilitatea independentă a primo-nupțialității b(x) pe medii sociale, femei, anii 2003-2004

În perioada examinată nupțialitatea bărbaților din sate și orașe (fig. 40), în special în grupele de vârstă până la 25 de ani, diferă nesemnificativ. Vârfurile curbelor revin vârstei de 26 ani, atât în orașe, cît și în sate ponderea căsătoriilor timpurii la bărbați este minimă, respectiv, 1,2% și 0,5%. Însă în perioada următoare probabilitățile primo-nupțilaității la bărbații săteni sunt mai scăzute, decât la orășeni, ceea ce, probabil, este determinat de deficitul femeilor pe piața nupțială de la

sate. În special, decalajul dintre valorile probabilităților crește pentru vârsta de 33 ani și peste.

Pentru nupțialitatea feminină (fig. 41) situația corespunde normelor tradiționale: în mediul rural femeile se căsătoresc la vârste mai tinere, având probabilitățile primo-nupțialității mai înalte la toate vârstele, decât cele din mediul urban, îndeosebi în intervalul de la 16 până la 24 de ani. Femeile de la sate se căsătoresc în medie cu doi ani mai devreme, decât cele de la orașe, ponderea persoanelor necăsătorite către vârsta de 50 de ani fiind de peste două ori mai scăzută, ceea ce reprezintă un rezultat cumulativ al tradițiilor de căsătorie timpurie la sătence, precum și al situației create pe piața nupțială.

În orașe situația este contrară: fluxurile migraționale ale femeilor tinere de la sate înrăutățesc condițiile pe piața nupțială, încetinind procesul de formare a familiei. Acest fapt este confirmat de indicatorii mai înalți de repartizare după vârstă a primo-nupțialității la femei: decalajul dintre ponderea persoanelor ce nu au încheiat prima căsătorie la 20 de ani constituie 16%, la 25 de ani – 18,9%, la 30 de ani – 12,4%, la 50 de ani – 10,5% (tab.7).

Tabelul 7. Repartizarea după vârstă a persoanelor necăsătorite, pe sexe şi medii sociale, anii 2003-2004

Sexul	mediul	Ponderea (în %) persoanelor ce nu au încheiat prima căsătorie până la vârsta de:				
		18 ani	20 ani	25 ani	30 ani	50 ani
Bărbați	urban	99,9	98,2	65,2	32,8	10,1
	rural	99,9	96,8	60,5	32,7	15,5
Femei	urban	98,2	91,3	51,4	31,4	18,8
	rural	94,7	75,3	32,5	18,7	8,3

Una din caracteristicile importante ale comportamentului matrimonial reprezintă răspândirea celibatului definitiv (ponderea persoanelor rămase necăsătorite la vârsta de 50 ani). Conform tabelelor de nupțialitate, dacă intensitatea primo-nupțialității se va menține la nivelul anilor 2003-2004, atunci nivelul celibatului definitiv la generația ipotetică va înregistra valori impresionante. Datele din tabelul de mai sus demonstrează ponderea înaltă a persoanelor necăsătorite în vârsta de 50 ani, în special, la femeile din mediul urban și la bărbații din mediul rural.

Astfel, migrația femeilor de la sate spre orașe în anii precedenți, provocând formarea disproporțiilor între bărbați și femei pe piața nupțială, a accentuat diferențele tradiționale existente cu privire la nupțialitatea femeilor și bărbaților. Dacă la populația din mediul urban diferența dintre indicatorii de repartizare după vârsta primo-nupțialității între bărbați și femei constituie circa 2 ani, atunci la populația din mediul rural aceasta se majorează până la 3 ani (tab.8).

Tabelul 8. Repartizarea după vârsta primo-nupțialității la femeile şi bărbații generațiilor ipotetice pe medii sociale, anii 2003-2004

		prima quartilă	mediana	a treia quartilă	vârsta medie la prima căsătorie	vârsta modală
Urban	bărbați	23,6	26,2	30,1	27,7	24
	femei	21,7	23,9	27,3	25,3	22
Rural	bărbați	22,8	25,3	28,8	26,6	23
	femei	19,8	21,9	25,3	23,5	20

Vârsta mediană de primo-nupțialitate a femeilor din mediul rural a constituit 21,9 ani, iar la bărbați 25,3 ani; 25% din numărul total al persoanelor ce și-au încheiat căsătoria la femei revine vârstei de 19,8 ani, iar la bărbați – 22,8 ani. Cea mai des întâlnită vârsta de căsătorie la bărbați este de 23 ani și la femei – 20 ani. Remarcăm că 75% dintre femei își înregistrează prima căsătorie (din numărul total al celor ce au încheiat căsătoria) către vârsta de 27,3 ani în orașe și 25,3 ani în sate, iar bărbații către vârsta de 30,1 ani în orașe și 28,8 ani în sate. Astfel, constatăm că ritmul de primo-nupțialitate pe medii sociale nu înregistrează diferențieri semnificative.

Analiza tabelelor de nupțialitate demonstrează modificarea modelului de vârstă a comportamentului matrimonial, deplasarea nupțialității spre vârste mai mature, amânarea sau chiar refuzul de la înregistrarea căsătoriei, ceea ce contribuie la creșterea ponderii persoanelor necăsătorite în structura populației după starea civilă. Schimbările intervenite în comportamentul matrimonial al populației în ultimele decenii ai secolului XX – începutul secolului XXI se manifestă prin scăderea esențială a intensității căsătoriilor la ambele sexe, în primul rând, din contul vârstelor tinere și, respectiv, deplasării calendarului nupțialității. Astfel, dacă la recensământul populației din anul 1989, ponderea persoanelor necăsătorite în grupul de vârstă de 25-29 ani a constituit 8,7% la femei și 14%

la bărbați, atunci către recensământul din 2004 acest indicator a crescut până la 21% și, respectiv, 40%.

Rezultatele obținute demonstrează că procesul de încheiere a primelor căsătorii la generația ipotetică se caracterizează prin următoarele aspecte: intensitatea redusă a primo-nupțialității la ambele sexe și concentrarea ei la grupele de vârstă tinere; nivelul scăzut al căsătoriilor pretimpurii și timpurii, cu excepția femeilor din mediul rural; intensitatea redusă a căsătoriilor târzii; ponderea scăzută a persoanelor căsătorite la o anumită vârstă, fiind mai accentuată la bărbați; existența unor diferențe pronunțate pe medii sociale; ponderea înaltă a celibatului definitiv la ambele sexe, în special la femeile din mediul urban și bărbații din mediul rural; durata și „viteza" relativ egală a primo-nupțialității la femei și bărbați.

Modelarea statistică și analiza nupțialității demonstrează răspândirea standardelor noi în comportamentul social și demografic al populației Republicii Moldova sub influența factorilor sociali, economici și culturali. Totodată, diferențierea intensității nupțialității, în special pe medii sociale, reprezintă o reflectare a structurii sociodemografice a populației care s-a format în perioada anterioară.

2.4. Modele alternative: uniuni non-maritale

Până nu demult căsătoria legală constituia singura formă acceptată de organizare a relațiilor personale intime și sexuale, care în mod ideal presupunea „unicitatea și originalitatea" soților unuia pentru celălalt, fidelitatea „în necazuri și bucurii". Desigur că viața reală a fost foarte departe de acest ideal, dar modelul în care o relație personală apropiată ar trebui să evolueze și să fie perfectată într-o căsătorie, ultima fiind o instituție cu singură „intrare", a fost dominant. La sfârșitul secolului XX situația a început sa se schimbe dramatic: relațiile sexuale înainte de căsătorie au devenit o normă socială și culturală, divorțurile și recăsătoririle au devenit și ele mai frecvente, iar uniunile non-maritale (uniuni consensuale, parteneriate) au început treptat „să constrângă" căsătoria. Astfel, au apărut formele alternative de organizare a relațiilor, iar căsătoria s-a transformat într-un institut cu mai multe „intrări" și „ieșiri". Treptat, linia de demarcație dintre căsătorie și uniune non-maritală a devenit tot mai instabilă, iar conceptele de descriere a fenomenelor – mai

puțin distincte. Este greu de spus cu certitudine prin ce diferă un cuplu în care partenerii au trăit toată viața împreună și au crescut copiii, dar care nu și-au înregistrat relațiile, de un cuplu care, de asemenea, a trăit toată viața în comun și au crescut copiii într-o căsătorie. Sau dintre persoana care s-a căsătorit de trei ori și a divorțat, de persoana care „s-a întorlocat" și s-a despărțit de trei ori, însă fără înregistrarea relațiilor.

Răspândirea acestui fenomen a motivat efectuarea unor analize multilaterale, cercetătorii observând că uniunile non-maritale constituie de fapt un simbol al relației de dragoste în societatea postmodernă. Astfel, interpretările sunt valabile și pentru cuplurile căsătorite legal care în acest context dezvoltă un nou tip de relație, numită „relație pură", relația de „dragoste confluentă". În acest context, relația pură reprezintă o „situație în care relația socială a fost inițiată numai pentru ea însăși și continuă numai în măsura în care amândoi partenerii consideră că aceasta le aduce suficiente satisfacții" (Giddens A., 1992).

Despre transformările sociale și culturale ale căsătoriei și a relațiilor sexuale ne vorbesc elocvent schimbările în sistemul de noțiuni din ultimele două decenii, în special în publicațiile autorilor de peste hotare în problemele căsătoriei și familiei: tot mai puțin se vorbește despre „căsătorie" (*marriage*) ca unicul model de organizare a relațiilor personale apropiate și tot mai mult despre „parteneriatele intime" (*intimate relationships*), nu despre „soți" (*spouses*), ci despre „parteneri" (*partners*) și „cupluri consensuale" (*couples*).

Pentru Republica Moldova procesele de revizuire culturală și schimbare a relațiilor conjugale nu sunt mai puțin importante decât pentru țările europene. Acest fenomen nu este totalmente nou, trebuie să constatăm, însă, apariția unei noi configurații în relațiile conjugale, unele uniuni cultural acceptate ca alternativă pentru căsătoria înregistrată.

În pofida faptului că uniunile non-maritale devin tot mai frecvente, semnificația culturală și statutul lor social au un caracter ambiguu. Oricum ar fi, în prezent cele mai multe cupluri încep viața în comun în cadrul uniunilor non-maritale și în cele mai multe cazuri nu le consideră foarte diferite de cuplurile conjugale înregistrate, sau nici nu se așteaptă la vreo schimbare în calitatea relațiilor după înregistrarea lor. Cu toate acestea, pentru majoritatea oamenilor o căsătorie oficială este foarte importantă, iar reticența partenerilor de a încheia căsătoria poate fi un obstacol serios în calea continuării relațiilor. Cu toate acestea, există cupluri pentru care

căsătoria a condus la destrămarea relațiilor. Cu alte cuvinte, pe de o parte, conviețuirea este aceeași ca și căsătoria, numai fără certificate oficiale și ceremonii de căsătorie, iar hotarul dintre căsătorie și uniune non-maritală pare sa fie instabil și „transparent". Pe de altă parte, conviețuirea se manifestă ca auto-valoare, o alternativă a instituției căsătoriei (în unele cazuri se transformă într-o căsătorie, iar în altele nu), iar hotarul dintre căsătorie și conviețuire pare destul de clar și „închis".

Înainte de a trece la analiza sociodemografică a uniunilor non-maritale, este necesar de făcut o delimitare în ceea ce privește noțiunile utilizate. Spre deosebire de conceptele utilizate în literatura anglofonă pentru definirea relațiilor în afara căsătoriei, în cultura noastră este dificil de găsit o noțiune relevantă. Cuvântul „concubinaj" poartă un clișeu negativ, dezaprobat social și cultural. Noțiunea „căsătoria neînregistrată", pe care și autorul a utilizat-o foarte larg în lucrările sale precedente, pare a fi nu chiar corectă, dat fiind faptul că căsătoria de la sine presupune înregistrarea legală. De asemenea, nu considerăm relevantă operarea cu noțiunea „căsătorie civilă" răspândită în uz, fiind o traducere mot-a-mot din limba rusă, care nici ea nu reflectă acest fenomen, din cauza că căsătoria civilă după sensul ei presupune înregistrarea în organele civile. Reieșind din aceste considerente, în descrierea ulterioară a fenomenului vom opera cu noțiunile „uniune non-maritală" și „parteneriat", ambele accentuând acordul reciproc al partenerilor cu privire la viața în comun fără înregistrarea oficială a relațiilor.

În scopuri sociodemografice, analiza nupțialității, indiferent de forma sa juridică, prezintă un interes deosebit, deoarece face posibilă cercetarea unui astfel de fenomen important cum este natalitatea extraconjugală, precum și particularitățile comportamentului reproductiv în cadrul căsătoriilor și uniunilor non-maritale.

Din perspectiva sociologică, lipsa sau existența înregistrării juridice a relațiilor conjugale reprezintă o caracteristică importantă a stării institutului familiei. Unii cercetători consideră că dezicerea de la înregistrarea căsătoriei și amploarea concubinajului mărturisesc despre criza familiei, degradarea valorilor familiale, ceea ce se reflectă asupra bunăstării sociale și favorizează formele deviante ale comportamentului social (Medkov V., 2005). Atitudinea tolerantă față de relațiile conjugale neînregistrate provoacă coroziunea în conștiința persoanelor, mai ales a celor tinere, a valorii căsătoriei legitime şi a familiei ca formă normativă unică a vieții în comun.

Indicele ratei brute de nupțialitate calculat în baza statisticii oficiale reflectă desigur doar intensitatea căsătoriilor înregistrate. Deoarece acest indicator scade brusc chiar și în condiții obișnuite, presupunem că un număr semnificativ de cupluri nu sunt înregistrate oficial, ceea ce, de fapt, creează dificultăți la evaluarea numărului căsătoriilor reale.

În perioada sovietică, când uniunile non-maritale erau dezaprobate oficial, numărul lor se micșora, iar stabilitatea căsătoriilor înregistrate, conform datelor accesibile pentru observare, era în creștere. Însă este destul de dificil să tragem unele concluzii privind situația reală în sfera relațiilor conjugale în această perioadă. Tendința de scădere a ratei totale de nupțialitate și de majorare a vârstei medii de încheiere a primei căsătorii tangențial demonstrează practicarea traiului în comun fără înregistrarea oficială a relațiilor. Prima încercare de a înregistra numărul uniunilor non-maritale a fost întreprinsă în fosta URSS în anul 1967, în procesul de pregătire pentru recensământul din 1970. Recensământul de probă a fost realizat pe un contingent de populație de 229 mii de persoane, iar rezultatele obținute au constatat că în uniunile non-maritale se aflau de la 9% până la 13% din numărul total de respondenți care se considerau căsătoriți.

Răspândirea uniunilor non-maritale a avut o amploare semnificativă, ele fiind foarte populare, în special în rândul tinerilor, și pot fi privite ca un fenomen concurent pentru căsătoriile legale. Cea mai scăzută pondere a uniunilor non-maritale din datele disponibile pentru țările europene s-a înregistrat în Polonia, acest fenomen fiind explicabil prin importanța majoră a valorilor religioase în această țară. Grecia și Italia, de asemenea, se caracterizează prin dimensiuni scăzute ale fenomenului vizat, datorită menținerii normelor și valorilor tradiționale. În Republica Moldova, ca și în Ucraina, Belarus, Federația Rusă, ponderea uniunilor non-maritale este relativ mai mare, decât în țările din Europa de Sud și aproape de două ori mai mică decât în Norvegia, Estonia și Franța (fig. 42).

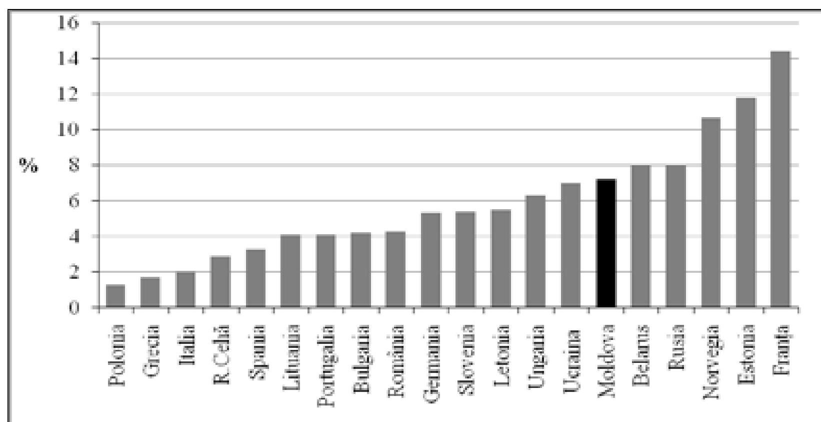

Fig. 42. Ponderea uniunilor non-maritale în numărul total de cupluri

Sursa: OECD Family database; http://www.oecd.org/document/4/0,3746, en_2649_34637_37836996_1_1_1_1,00.html; www.demoscope.ru/weekly; www.statistica.md

Conform datelor recensământului populației Republicii Moldova din 2004, uniunile non-maritale[9] au constituit 58 de mii (7,2%) din numărul total al cuplurilor conjugale recenzate (801 mii), care au declarat că trăiesc în comun fără înregistrarea căsătoriei. Cel mai mare număr de cupluri neînregistrate s-a înregistrat în mediul rural (68,7%), fiind specifice mai mult persoanelor tinere în vârstă de până la 25 ani. În vârstele mai mature frecvența acestor uniuni scade până la 6-7% și mai mult se referă la căsătoriile repetate, pe care oamenii maturi și mai în vârstă nu consideră necesar să le înregistreze. Mai mult decât atât, o mare parte a acestor uniuni revine celor mai tinere grupe de vârstă, în special de 15-19 ani, pe când în grupele de vârstă mai mature ponderea căsătoriilor neînregistrate are valori reduse. Dacă la femeile în vârstă de 15-16 ani se constată cea mai înaltă pondere a uniunilor non-maritale (50-59%), iar la bărbații în vârstă de 17 ani (55%), atunci în grupul de vârstă de 20-24 ani acest indicator la ambele sexe este mai mic de două ori, iar către vârsta de 30 ani și mai mult oscilează în limitele de 5-7% (fig. 43).

Este evident că tinerii în vârstă de până la 20 de ani încă nu au reușit să-și asigure independența materială și statutul social necesar, din aceste considerente nici nu se grăbesc să încheie căsătoria. Totodată, discordanța în timp dintre atingerea de către tineri a maturității fiziologice și soci-

9 La Recensământul populației RM din anul 2004 a fost utilizată noțiunea „căsătorii neînregistrate"

ale, precum și liberalizarea moravurilor referitor la practicarea relațiilor sexuale înainte de căsătorie, duce la răspândirea conviețuirii înainte de căsătorie.

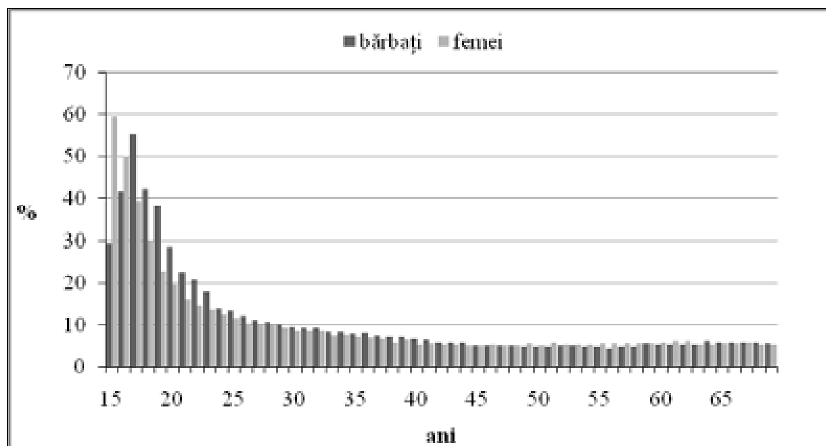

Fig. 43. Repartizarea uniunilor non-maritale pe grupuri de vârstă şi sexe, anul 2004. Proporția din numărul total de persoane, care au declarat că sunt căsătorite

Sursa: Recensământul populației din 2004.

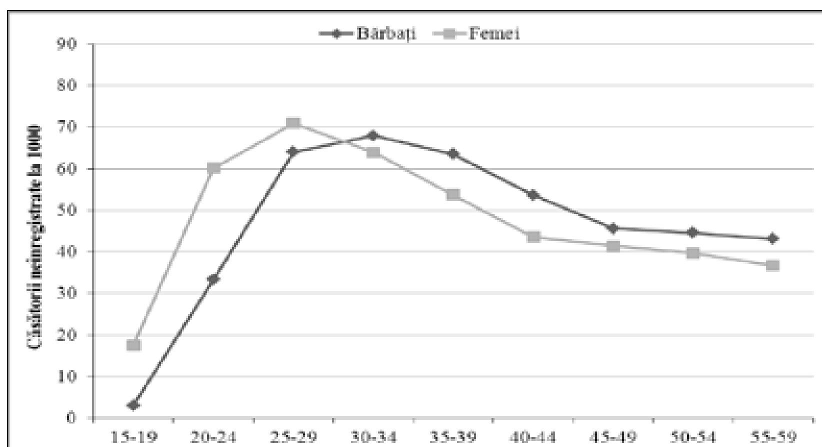

Fig. 44. Uniuni non-maritale pe grupe de vârstă şi sexe, total pe republică

Sursa: Recensământul populației din 2004.

Răspândirea uniunilor non-maritale în cadrul populației totale demonstrează (fig. 44) că în cea mai mare măsură acestea sunt specifice femeilor din grupele de vârstă de 20-24, 25-29 și 30-34 ani și bărbaților din grupele de vârstă de 25-29, 30-34 și 35-39 ani, la femei valorile maxime fiind înregistrate în grupul de vârstă de 25-29 ani (71 cazuri la 1000 de femei) și la bărbați – în grupul de 30-34 ani (68 cazuri la 1000 de bărbați). În grupele de vârstă mai mature proporția populației care trăiesc în uniuni non-maritale scade, menținându-se la un nivel aproximativ egal pentru ambele sexe, 40 cazuri la 1000 de bărbați/femei.

Este paradoxal faptul, dar cel mai mare număr de uniuni non-maritale s-a înregistrat în mediul rural, cele mai mari valori fiind semnalate la femeile din grupul de vârstă de 25-29 ani (82 cazuri la 1000 de femei), iar la bărbați – de 30-34 ani (72,9 cazuri la 1000 de bărbați). Valori similare aparțin femeilor în vârstă de 20-24 ani și bărbaților în vârstă de 25-29 și 35-39 ani. La vârstele mature proporția persoanelor care preferă traiul în comun fără înregistrarea căsătoriei se menține la nivelul de 50 cazuri la 1000 bărbați/femei. În mediul urban proporția persoanelor care trăiesc în uniuni non-maritale este cu mult mai scăzută în toate grupele de vârstă cu circa 25%. Necesită o atenție deosebită cazurile de răspândire a acestor parteneriate în cel mai tânăr grup de vârstă (15-19 ani), în special în mediul rural, care în multe situații duc la nașteri extraconjugale (fig. 45 și 46).

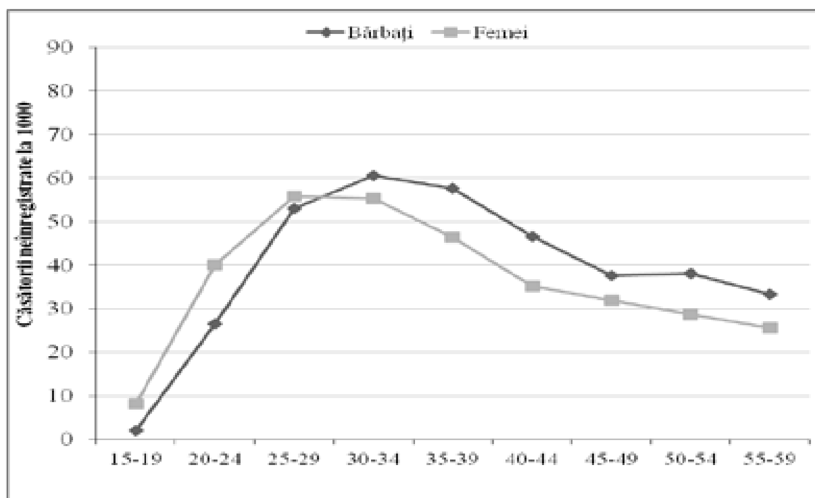

Fig. 45. Uniuni non-maritale pe grupe de vârstă şi sexe, populația urbană

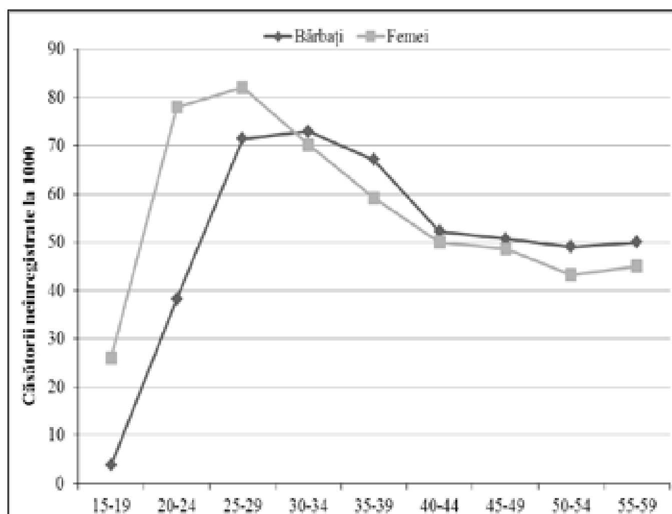

Fig. 46. Uniuni non-maritale pe grupe de vârstă şi sexe, populația rurală

Sursa: Recensământul populației din 2004.

Informația statistică obținută din rezultatele recensământului populației permite analiza uniunilor non-maritale în linii generale, unele precizări, în special cu privire la atitudinea populației față de acest fenomen, pot fi obținute din cercetările sociologice.

Tabelul 9. Atitudinea respondenților față de traiul în comun fără înregistrarea căsătoriei (în %)

Variante de răspuns	urban	rural	femei	bărbați
pozitivă, daca este dragoste ștampila nu contează	30,4	32,3	34,0	28,0
negativă, așa nu este corect	31,9	36,2	33,3	34,5
negativă, există multe probleme	7,6	5,9	7,2	6,0
trăiesc așa deoarece el/ea nu vrea să oficializăm relațiile	2,6	1,7	2,5	2,0
mi-i tot una, principalul sa fie totul bine	27,5	23,9	22,8	29,5
Total	100	100	100	100

Astfel, rezultatele cercetării din anul 2008[10] demonstrează o atitudine foarte tolerantă a populației față de traiul în comun fără înregistrarea

10 „Probleme socio-demografice ale funcționării familiei la etapa contemporană" (eșantionul reprezentativ la nivel național de 1280 respondenți), 2008. Coordonator O.Gagauz.

căsătoriei. Doar a treia parte din populația intervievată are opinie negativă față de acest fenomen, considerând că așa „nu este corect", proporția acestora în mediul rural fiind nesemnificativ mai mare decât în cel urban, respectiv, 36,2% contra 31,9% (tab. 9).

Remarcăm că la momentul intervievării o pondere însemnată a respondenților au indicat că „trăiesc cu cineva în calitate de soț/soție fără înregistrarea căsătoriei: 37% dintre cei necăsătoriți, 22,2% – văduvi/văduve, 27% – divorțați.

Analizând motivele traiului în comun fără înregistrarea căsătoriei în baza opiniilor respondenților, în linii mari nu există diferențe semnificative în funcție de vârstă, sex și mediul de trai. Este important să remarcăm semnificația înaltă a căsătoriei oficiale pentru tineri: numai fiecare al zecelea respondent în vârstă de 18-25 ani este de acord cu opinia că „căsătoria oficială și-a pierdut însemnătatea", proporția acestora este mai mare în grupul de vârstă de 25-30 ani – 17,5% și de 31-40 ani – 25,3%. Respondenții din cele mai tinere grupe de vârstă (18-25 ani și 26-30 ani) în mai multe cazuri consideră că omenii trăiesc în comun fără înregistrarea căsătoriei, dat fiind faptul că „își probează sentimentele și compatibilitatea" (36,6% și, respectiv, 34,9%), că „aceasta este o etapă premergătoare căsătoriei" (32,4% și, respectiv, 38,1%). Totodată, este destul de mare proporția respondenților care consideră că „așa este mai comod, nu trebuie să-ți asumi angajamentele", această atitudine fiind împărtășită mai mult de persoanele mature (41-50 ani și 51-60 ani), probabil din cauza că în această vârstă, de regulă, la uniunea non-maritală persoanele recurg după divorț sau decesul soțului/soției, ceea ce le face mai reticente față de înregistrarea oficială a relațiilor (tab.10).

Este remarcabil faptul că cea mai mare diferență în opiniile respondenților după medii de reședință s-a înregistrat în răspunsul la afirmația că a trăi în comun fără înregistrarea căsătoriei „este mai comod, nu trebuie să-ți asumi angajamente", orășenii fiind mai mult de acord în comparație cu sătenii (35,2% și respectiv 24,8%). Totodată, mai mulți orășeni consideră că „aceasta este o etapă premergătoare căsătoriei" (28,4% contra 24,2%). În restul situațiilor părerile, practic, sunt unanime: fiecare al cincilea orășean și sătean este de acord cu opinia că „căsătoria oficială și-a pierdut însemnătatea", circa o treime (28% și, respectiv, 29,6%) consideră că persoanele care trăiesc în comun fără înregistrarea căsătoriei „își probează sentimentele și compatibilitatea". Circa fiecare al zecelea res-

pondent a indicat că acest fenomen se produce din cauza că tinerii „nu au bani pentru înregistrarea căsătoriei… și pentru nuntă”.

Tabelul 10. În ultima vreme au apărut multe cazuri când oamenii trăiesc în comun fără înregistrarea căsătoriei. Cum credeți, de ce? (în %, răspuns multiplu)

	Total pe eşantion	Vârsta respondenților					Sexul		Locul de trai	
		18-25 ani	26-30 ani	31-40 ani	41-50 ani	51-60 ani	bărbați	femei	urban	rural
căsătoria oficială și-a pierdut însemnătatea	21,4	9,9	17,5	25,3	21,7	19,4	20,6	22	21,5	21,3
ei își probează sentimentele și compatibilitatea	28,9	36,6	34,9	29,6	26,2	27	26	31,1	28	29,6
așa este mai comod, nu trebuie să-ți asumi angajamente	29,6	28,2	27	27,9	30,1	33,25	29,2	29,8	35,2	24,8
aceasta este o etapă premergătoare căsătoriei	26,1	32,4	38,1	23,3	25,6	23,65	26,2	26,1	28,4	24,2
nu au bani pentru înregistrarea căsătoriei	3,4	8,5	3,2	3,2	2,5	4	3,8	3,1	2,6	4,1
nu au bani pentru nuntă	7,5	12,7	7,9	6	7,2	8,65	8,1	7	6,7	8,2

În concluzie menționăm că, spre deosebire de țările occidentale unde ponderea acestora uneori depășește 20% și reprezintă nu numai un factor de amânare a căsătoriei, ci și unul de înlocuire a acesteia, în Republica Moldova practica uniunilor non-maritale în majoritatea cazurilor poate fi tratată ca o perioadă de conviețuire a tinerilor înainte de căsătorie. Durata vieții în comun fără înregistrarea căsătoriei în rândul tinerilor este cu mult mai scurtă și, de regulă, dacă se planifică nașterea unui copil sau după nașterea lui, aceste relații se legalizează.

Datele generale destul de bine conturează structura parteneriatelor intime libere, însă este evident faptul că existența soțului sau a partenerului, precum și răspândirea relativă a căsătoriei și a alternativelor ei sunt nemijlocit legate de caracteristicile de vârstă. Bazându-ne pe ipoteza privind diferențele de conținut ale „situațiilor de viață” și, respectiv, pe dife-

rențele în „comportamentul conjugal" al persoanelor de vârste diferite, am ajuns la concluzia că la tineri traiul în comun fără oficializarea relațiilor de parteneriat este premergător căsătoriei, iar la vârstele măture nu se înregistrează o căsătorie repetată. Persoanele care au suferit vreodată un eșec în căsătorie nu se grăbesc să legalizeze alte relații. Odată cu înaintarea în vârstă, crește numărul persoanelor care au rămas văduvi/văduve în urma decesului unuia dintre soți. Formând un cuplu la bătrânețe, adeseori nu se consideră necesară înregistrarea acestor relații.

De aici rezultă că răspândirea preponderentă a uniunilor non-maritale în cele mai tinere grupe de vârstă este provocată de liberalizarea normelor comportamentale și constituie o etapă premergătoare a căsătoriei, totodată, dimensiunile de scădere a nupțialității prevalează cu mult nivelul de răspândire a uniunilor non-maritale. O situație asemănătoare se înregistrează și în alte țări CSI, ceea ce ne permite să concluzionăm că în perioada de după anul 1990 a avut loc o reducere reală a nupțialității, nu trecerea ei de la înregistrată la cea neînregistrată (Борисов В.А., Синельников А.Б., 1996).

2.5. Stabilitatea căsătoriei

Pe parcursul multor ani, în condițiile natalității neregulate, schimbarea numărului de căsătorii avea un impact considerabil asupra creșterii populației. În prezent, când în majoritatea țărilor europene tipul dominant al familiei este cel cu un număr redus de copii, nupțialitatea și formarea familiei devin din nou un factor important în reproducerea populației, acum în condițiile nivelului scăzut al natalității. Însă în dezvoltarea familiei au apărut particularități noi, printre care cea mai remarcabilă – desfacerea benevolă a casătoriei.

Pe când majoritatea nașterilor au loc în cadrul căsătoriei, este foarte important să cunoaștem influența divorțialității asupra natalității. În ultimii ani în cadrul populațiilor europene divorțul devine tot mai frecvent, deși acest fenomen nicidecum nu mărturisește despre insatisfacția față de institutul familiei ca atare și nici despre criza familiei, dat fiind faptul că majoritatea cercetărilor demonstrează că familia ocupă primele locuri în structura valorilor și este o componentă importantă a calității vieții (Митрикас А, 2004; Синельников А., 2009; Gagauz O., 2009 etc). Ce fel

de modificări în formarea și funcționarea familiei duc la disoluția ei și cum poate statul prin politicile familiale să contribuie la consolidarea institutului familiei? Aceste întrebări au o importanță nu numai științifică, dar și practicią. Ca să obținem un răspuns adecvat este necesar să cunoaștem dimensiunile reale ale fenomenului, precum și cauzele acestei tendințe de creștere a frecvenței divorțurilor.

Totodată studierea divorțialității, în comparație cu alte evenimente demografice, este complicată din cauza insuficienței datelor statistice primare, precum și dificultăților metodologice de măsurare și analiză a fenomenului, de aceea numărul publicațiilor științifice, bazate pe abordări metodologice relevante de studiere a fenomenului este foarte restrâns. Evident că analiza divorțialității se bazează pe datele statistice cu privire la desfacerea căsătoriei, deci se studiază cazurile când disoluția familiei a fost constatată juridic, pe când „disoluțiile interne" nu nimeresc în atenția cercetătorilor. Diferența dintre numărul real al divorțurilor de numărul statistic depinde foarte mult de legislația cu privire la divorț. Cu cât aceasta este mai dură, cu cât mai complicată este procedura divorțului, evident, cu atât mai mare va fi această diferență.

Un alt factor important care nu poate fi trecut cu vederea în studierea divorțialității ține de răspândirea diferitelor forme de căsătorie, care în ultimele decenii au obținut o amploare în statele europene. Este vorba de uniunile non-maritale, pe care le-am analizat în paragraful precedent. Dat fiind că acestea nu se înregistrează, respectiv, și desfacerea lor nu este în vizorul statistic

În afara de aceasta, numărul de divorțuri nu permite să facem concluzii cu privire la intensitatea fenomenului. Pentru a stabili intensitatea divorțialității deseori se compară numărul divorțurilor cu numărul de căsătorii încheiate în același an sau cu un an înainte, deși această abordare nu permite evaluarea obiectivă, dat fiind faptul că căsătoriile desfăcute într-un an calendaristic, au fost formate mai înainte, deci numărul de cupluri conjugale supuși riscului de a divorța este cu mult mai mare, decât numărul de căsătorii încheiate în același an. De aceea este mai corect de a compara numărul de divorțuri înregistrate pe parcursul unui an cu numărul total al cuplurilor existente, ci nu numai cu cele încheiate în anul respectiv. Însă datele cu privire la numărul total de cupluri conjugale poate fi obținut numai în urma recensământului populației, deci o dată în zece ani. Evaluări curente ale

numărului de cupluri sunt foarte dificile şi se fac într-un număr redus de ţări, fiind considerate aproximative.

Ca să înțelegem mai bine evoluţia fenomenului dat vom prezenta un scurt istoric cu privire la legislaţia în domeniu. Dreptul canonic a stabilit indisolubilitatea principială a căsătoriei. După recunoașterea divorţului, mai întâi în ţările protestante, iar mai apoi catolice, desfacerea căsătoriei a fost prezentată ca un eveniment exclusiv, care ar putea să aibă loc numai în cazul constatării culpei unuia din soți, astfel, divorțul a fost în același timp o sancțiune pentru unul din soți, iar pentru celălalt – o compensare. Anume această noțiune, divorțul-sancțiune, (divorce-sansction) figurează în legislaţia mai multor ţări europene pe parcursul secolelor XIX și XX.

În unele cazuri divorțul se acceptă în baza acordului comun al soților (Codul lui Napoleon din anul 1804, pe care, de exemplu s-a bazat legislația României în perioada anilor 1864-1948). Începând cu anii 1920, țările scandinave, paralel cu divorțul-sancțiune, aprobă noțiunea de divorț-faliment, când nu mai este necasară probarea vinovăției unuia dintre soți, ci era de ajuns constatarea că relațiile dintre soţi sunt puternic afectate, încât cei doi soţi sunt conștienți (deși nu în egală măsură) că uniunea lor nu mai poate continua. Anume la divorț-faliment face referire legislația engleză şi olandeză, astfel divorțul în baza unui acord comun al soților este acceptat mai ușor, deși deseori ca condiție obligatorie pentru desfacerea căsătoriei se adaugă durata traiului separat al soților.

Divorțul-remediu (divorce-reméde), fiind ca un tip intermediar dintre divorțul-sancțiune și divorțul-faliment, eliberează pe soțul „nevinovat" de la viața conjugală nefericită (în cazul nebuniei, maladii etc.)

Noțiunea divorț-confirmare (divorce-constat) a fost introdusă prin legislația suedeză, conform căreia divorțul se acceptă automat în baza acordului comun al ambilor soți; dacă numai unul dintre soți înaintează cerere cu privire la divorţ, se oferă 6 luni pentru a se gândi bine asupra problemei, dacă și după acest termen persoana se adresează la judecată, căsătoria se desface, dar nici în primul, nici în cel de-al doilea caz nu se investighează motivele disoluției familiei.

Cel mai mult interdicția cu privire la divorț s-a menținut în țările europene catolice Spania și Italia, în care divorțul a fost legiferat abia în anii 1970, precum și în Irlanda, unde divorțul a fost recunoscut la nivel legislativ în anul 1997.

În spațiul ex-sovietic, reieșind din principiul libertății la divorț, de asemenea, s-a utilizat noțiunea de divorț-confirmare, ca mai apoi să revină la tipul de divorț-faliment, păstrând ca condiție obligatorie acordul ambilor soți.

Bazându-ne pe cercetările relevante în domeniu, precum și pe cercetările proprii, vom încerca să conturăm unele caracteristici ale divorțialității în Republica Moldova în contextul tendințelor europene. Studiile demografice existente demonstrează că în majoritatea țărilor europene, sau în țările cu tipul civilizației european, în a doua jumătate a secolului XX se observă creșterea frecvenței divorțurilor, care se desfășoară în paralel cu schimbarea fără precedent a atitudinii față de divorț, găsindu-și reflectare în modificarea legislației.

Studiul realizat la Institutul Național de Cercetări Demografice din Franța (INED) de către Festy P. și Prioux F. a permis de a descrie și a compara frecvența divorțurilor în corelare cu modificarea legislației în țările europene după ani 1950. Punctul de pornire pentru cercetare au servit datele cu privire la numărul de divorțuri pe ani și repartizarea acestora după durata căsătoriei. Astfel, demografii au calculat suma raporturilor căsătoriilor desfăcute de fiecare durată la numărul de căsătorii încheiate în anii calendaristici respectivi. Ca rezultat, numărul de divorțuri înregistrate pe parcursul anului nu se raportează la numărul de căsătorii încheiate în același an, ci la numărul total de căsătorii care au fost supuși riscului de divorț în acest an. Datele obținute au demonstrat că după anii 1950 frecvența divorțurilor în țările Europei Occidentale a fost relativ stabilă, însă au fost observate diferențieri semnificative de la o țară la alta (6,5 divorțuri la 100 de căsătorii în Belgia și 18,5 în Danemarca). De regulă, divorțurile au fost concentrate în primii ani de căsătorie. După anii 1960 schimbările au cuprins toate țările europene.

În Europa de Est creșterea indicatorilor divorțialității se constată începând cu anii 1950. Nivelul mediu al frecvenței divorțurilor pentru anii 1956-1960 a constituit 18-19% în România, Ungaria 17-19%, Cehoslovacia -13%, Bulgaria -10%. În fosta URSS în baza unor date incomplete frecvența divorțurilor în aceasta perioadă a fost evaluată la nivelul de 10% (Festy P., Prioux F., 1975).

Analizând dinamica ratelor de divorțialitate pentru perioada anilor 1960-2010, observăm existența a câteva situații la nivel european. Un grup aparte îl formează republicile ex-sovietice, inclusiv Republica Mol-

dova, unde, încă la mijlocul anilor 1960 divorţialitatea era în creştere continuă şi atingea niveluri destul de înalte. Creşterea esenţială a divorţialităţii se observă după anul 1965, după ce a fost adoptată o Hotărâre a Sovietului Suprem al URSS care a simplificat esenţial procedura divorţului, iar în anii 1968-1969 a fost revizuit Codul cu privire la familie şi căsătorie. În comparaţie cu anul precedent ratele divorţialităţii în anul 1966 în Republica Moldova, Ucraina, Rusia s-au dublat, în Belarus şi Estonia la fel s-a constat o creştere, dar valoarea acesteia a fost una mai mică. Mii de oameni care demult nu trăiau în comun şi, posibil, aveau alte familii neînregistrate şi-au perfectat divorţul, ceea ce s-a reflectat asupra statisticii oficiale (fig. 47).

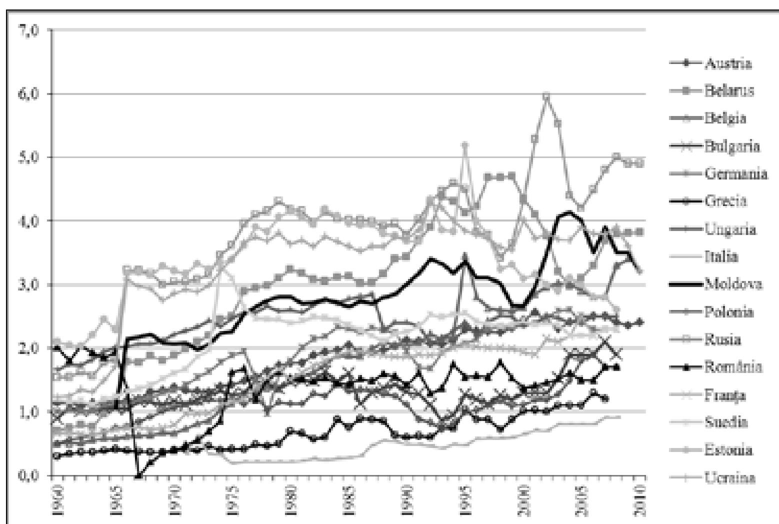

Fig. 47. Dinamica ratei divorţialităţii în Republica Moldova şi în unele ţări europene în anii 1960-2010 (la 1000 de locuitori)

Sursa: Demoscope Weekly

Cazul României la fel ne demonstrează elocvent sensibilitatea divorţialităţii la modificări legislative. Decretul din octombrie 1966, care a introdus restricţii foarte dure în ceea ce priveşte dreptul cuplurilor conjugale de a divorţa, a dus la dispariţia quasitotală a divorţurilor în ultimul trimestru al anului respectiv şi în anul 1967 (47 de divorţuri pronunţate în anul 1967 comparativ cu 37 de mii în anul 1965). România, care până la decretul din anul 1966 avea o dinamică de divorţialitate similară cu ţara

vecină Ungaria în perioadă, nu putea să-și restabilească nivelul firesc al divorțialității decât după simplificarea procedurii în anul 1974.

Tendință de creștere a divorțialității se menține și după destrămarea U.R.S.S., având unele variații, uneori înregistrându-se chiar și o tendință descendentă. Printre țările ex-sovietice cel mai înalt indice al divorțialității a fost înregistrat în Rusia (5,95‰) în anul 2002. În Republica Moldova, Ucraina și Belarus rata brută a divorțialității oscilează în limitele de 3,8-3,5‰.

La polul opus se află țările cu divorțialitatea redusă, în primul rând, cele catolice din sudul Europei, în care, cum a fost menționat mai sus, practic până la sfârșitul secolului al XX-lea divorțul era interzis de biserica oficială. La acest grup se aliniază unele țări ortodoxe, precum Grecia, unde indicele divorțialității se află la cel mai scăzut nivel de 1,2‰). Foarte aproape de acestea sunt România, Bulgaria, Polonia, în care în anul 2010 indicele respectiv a constituit 1,7-1,9 ‰.

În sfârșit, o categorie aparte de state o formează cele nordice (în diagrama acest grup este prezentat de Suedia), care se caracterizează prin indicii medii de divorțialitate, aproximativ 2‰, dar acest fapt nicidecum nu vorbește despre stabilitatea căsătoriilor în regiunea dată. Aceasta se datorează răspândirii largi a uniunilor non-maritale, care în unele cazuri chiar substituie definitiv căsătoria oficială, ratele de nupțialitate având valori reduse (fig. 48).

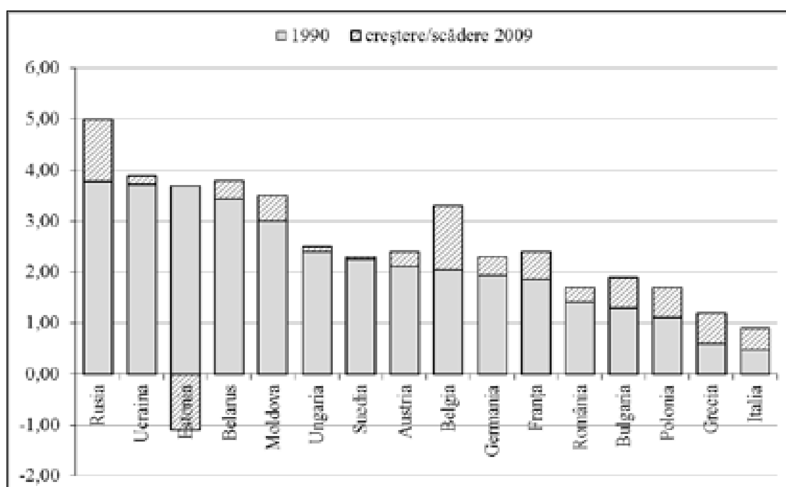

Fig. 48. Creşterea ratei brute de divorțialitate, anul 2009 comparativ cu 1990

Sursa: Demoscope Weekly; OECD Family Database

Dinamica negativă a ratelor brute de divorțialitate nu ne permite să facem concluzii pesimiste cu privire la dezintegrarea familiilor și dispariția căsătoriei ca un contract pe viața. Comparațiile nefavorabile dintre prezent și trecut pot fi înșelătoare. Paradoxal, dar unul din motivele pentru care ratele divorțialității au crescut este că un număr mai mare de oameni se căsătoresc. A fost stabilită o corelație dintre nivelul înalt al ratelor brute de nupțialitate și nivelul înalt al ratelor brute de divorțialitate (Krieger H., 2005).

Analiza fenomenului în baza indicatorului rata totală de divorțialitate demonstrează că după anii 1990 nu sunt înregistrate schimbări semnificative, fluctuațiile în urma unor modificări legislative având un caracter temporar și scurt. Nivelul înalt al ratei totale de divorțialitate (0,4-0,5 divorțuri per bărbat/femeie) se constată în Estonia, Lituania și Letonia, niveluri similare în aceste țări fiind observate până la începutul perioadei de tranziție. Rata totală de divorțialitate la nivelul de 0,5 semnifică că dacă pe parcursul a mai multor ani se va menține același regim de desfacere a căsătoriilor, atunci se vor destrăma circa 50% dintre acestea. Valuri înalte temporare au fost observate în anii 1992-1993 după destrămarea URSS. În Republica Cehă și Slovacă, precum și în Ungaria o creștere ușoară a divorțialității a fost observată în anul 1989, până la inițierea perioadei de tranziție și a atins nivelul aproximativ de 0,35 în Republica Cehă și Ungaria, precum și 0,25 în Republica Slovacă. Același nivel a for caracteristic pentru țările din Europa Occidentală. După anii 1990 rata totală de divorțialitate în aceste trei țări a crescut ușor.

Rata totală de divorțialitate la nivelul de sub 0,2 a fost înregistrată în Bulgaria, Croația, Polonia și România. După anii 1990 au fost observate unele fluctuații în valoarea indicatorului însă nivelul de 0,2 rareori a fost depășit.

Astfel, după anii 1990 în țările Europei Centrale și de Est se observă o creștere lentă a nivelului de divorțialitate. Totodată, luând în vedere scăderea drastică a intensității căsătoriilor în perioada vizată și existența corelației dintre căsătorii și divorțuri, probabil că divorțurile în raport cu căsătoriile au crescut. Remarcăm că modelele de divorț în țările din Europa centrală și de est sunt diferite, spre deosebire de alte fenomene demografice.

În Republica Moldova în a doua jumătate a secolului XX atât numărul de divorțuri, cât și rata totală de divorțialitate au cunoscut o creștere

continuă, în evoluția acestor indicatori fiind observate unele „valuri" și „eșecuri", provocate de schimbarea legislației, condițiilor socio-economice, precum și modificarea normelor în sfera familiei și căsătoriei. Primul val al divorțurilor se observă la mijlocul anilor 1960, după liberalizarea legislației cu privire la divorț. În anul 1966 numărul de divorțuri a crescut de două ori în comparație cu anul precedent. A fost înregistrat un val de procese de încetare a căsătoriei, în special a celor care demult existau numai pe hârtie. După o stabilizare relativă, care a durat până la mijlocul anilor 1970, din nou constatăm o creștere a divorțialității pe parcursul unui deceniu (1975-1985), după care urmează o perioadă de stagnare (până în anul 1990). După anii 1990 a avut loc creșterea atât a indicatorilor absoluți, cât și relativi ai divorțialității. Scăderea bruscă a numărului de divorțuri în anul 1997 și diminuarea ușoară a ratei totale de divorțialitate este determinată de neprezentarea datelor statistice din partea stângă a Nistrului, unde ponderea populației urbane este mai mare, respectiv și nivelul divorțialității fiind mai mare. După anul 2000 observăm reluarea creșterii indicatorilor divorțialității, obținând în anul 2004 valori maxime: 14,9 mii de divorțuri și 4,1‰. Începând cu anul 2005 numărul de divorțuri a scăzut, în anul 2010 rata de divorțialitate stabilindu-se la nivelul anului 1991 – 3,2‰, (fig. 49).

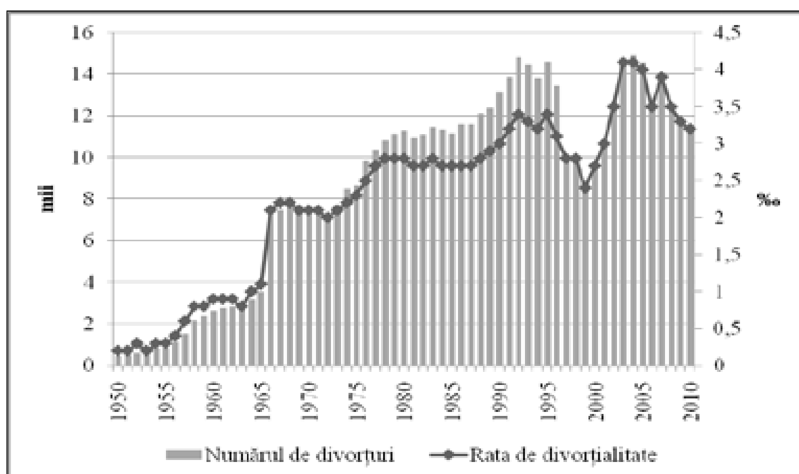

Fig. 49. Dinamica numărului de divorțuri şi ratei de divorțialitate, populația totală, anii 1950-2010

Sursa: Biroul Național de Statistică. Începând cu anul 1997 fără populația raioanelor de Est și mun. Bender

Analiza disoluției familiilor pe medii sociale demonstrează că divorțul este specific mai mult pentru populația din mediul urban. Deși la începutul anilor 1950 numărul de divorțuri înregistrate în orașe, precum și rata de divorțialitate aveau valori nesemnificative, către sfârșitul deceniului observăm o creștere impunătoare, iar liberalizarea legislației din anii 1960 a provocat o adevărată explozie a divorțurilor, rata de divorțialitate în anii 1966-1967 constituind 6,3-6,5‰. Al doilea val al divorțialității este înregistrat la mijlocul anilor 1990, în anul 1995 fiind înregistrate 14,6 mii de divorțuri, rata totală de divorțialitate fiind 6,9‰. După scăderea indicatorilor din cauza neînregistrării datelor statistice cu privire la populația raioanelor de Est și mun. Bender, după anii 2000 se constată creșterea numărului de divorțuri: în anul 2007 s-a înregistrat cea mai înaltă valoare a ratei de divorțialitate – 7,5 ‰ (fig. 50).

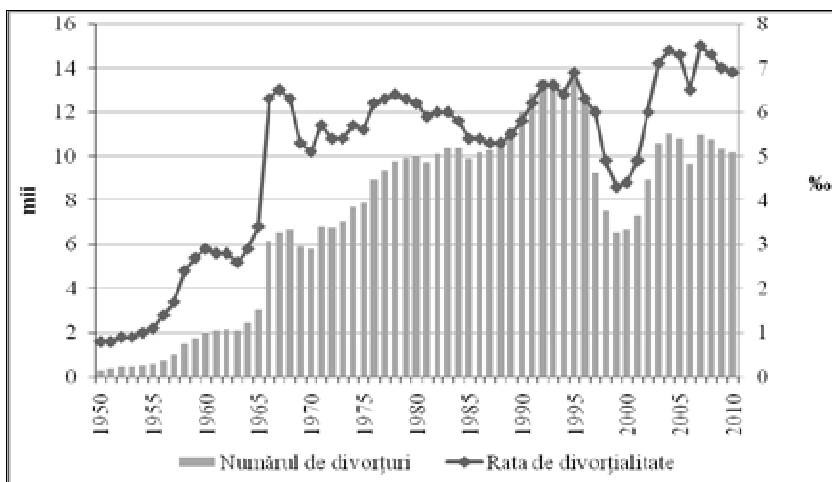

Fig. 50. Dinamica numărului de divorțuri şi ratei de divorțialitate, populația urbană, anii 1950-2010

Sursa: Biroul Național de Statistică. Începând cu anul 1997 fără populația raioanelor de Est și mun. Bender

În mediul rural pe parcursul mai multor decenii nivelul de divorțialitate a fost scăzut, un mic val revine anilor 1960, după care observăm o evoluție uniformă a fenomenului. Schimbările au survenit la sfârșitul ultimului deceniu al secolului trecut, cele mai mari valori ale divorțialității fiind înregistrate în anii 2002-2005 (1,8-1,9‰), apoi observăm scăderea indicatorilor, în anul 2010 rata de divorțialitate a constituit 0,6‰ (fig. 51).

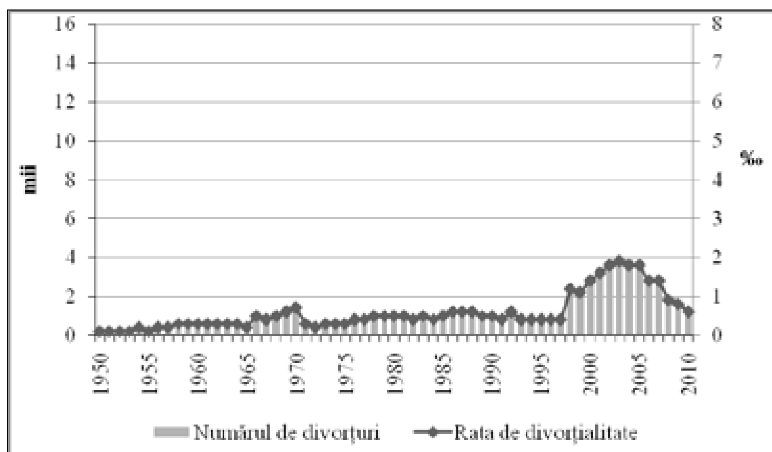

Fig. 51. Dinamica numărului de divorţuri şi ratei de divorţialitate, populaţia rurală, anii 1950-2010

Sursa: Biroul Naţional de Statistică. Începând cu anul 1997 fără populaţia raioanelor de Est şi mun. Bender

Cercetările realizate în domeniul familiei ne sugerează ideea că instabilitatea familiilor din mediul rural a fost provocată de migraţia de muncă în masă. Este cunosc faptul că la prima etapă de amploare a fenomenului mulţi cetăţeni ai Republicii Moldova plecau peste hotare în căutarea unui loc de muncă ilegal, mult timp nu aveau posibilitate să-şi contacteze familia o perioadă mare de timp (3-5 ani), ceea ce a condus la destabilizarea relaţiilor familiale şi dizolvarea multor familii formal sau informal.

În plus la aceasta urmează de remarcat că transformările socio-economice ce au condus la reconfigurarea ruralului, în ultimele două decenii, au avut mai mult efecte negative asupra nivelului de trai al populaţiei rurale, pe cât rezultatele scontate n-au fost obţinute. Procesul de schimbare socială în rural a fost destul de oscilant, neunitar şi, adesea, contradictoriu. Comparativ cu rezidenţii din mediul urban populaţia rurală a fost mai mult afectată de sărăcie, de şomaj sau de lipsa accesului la servicii publice de calitate, factori ce au determinat precaritatea condiţiilor de viaţă pentru o parte însemnată a locuitorilor de la sate. Transformarea a atins şi componenta valorică, care multe decenii la rând constituia acel fundament al vieţii de familie, care asigura stabilitatea, educaţia cuvenită a tinerilor, transmiterea valorilor naţionale de la o generaţie la alta. În pe-

rioada de tranziție satul moldovenesc s-a pomenit la răscruce spirituală: valorile tradiționale vechi au erodat, iar cele noi încă nu s-au format, ceea ce a provocat răspândirea comportamentului deviant (alcoolismul, narcomania), cazuri de violență în familie etc.

Revenind la analiza datelor cu privire la divorțialitatea menționăm că despre creșterea intensității divorțurilor ne vorbesc astfel de indicatori ca rata totală de divorțialitate și indicele divorțialității, a căror dinamică ne amintește modificarea efectivului numeric al divorțurilor și ratei de divorțialitate: creșterea semnificativă în anii 1990-1994, apoi o scădere observată până în anul 2000, după ce survine o nouă creștere (fig. 52 și 53).

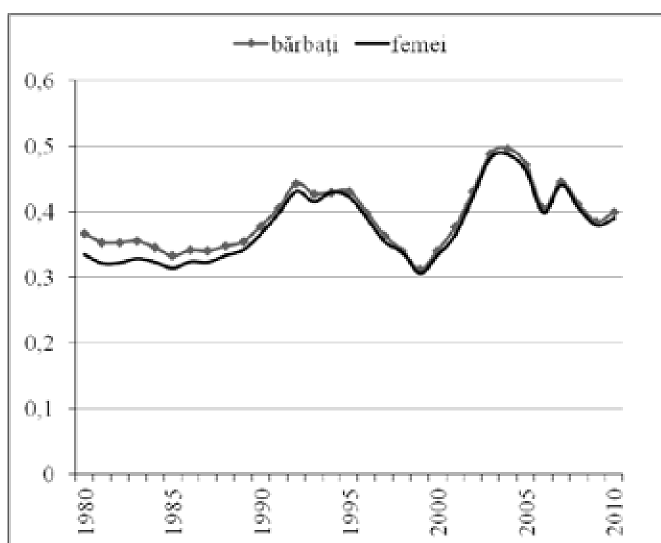

Fig. 52. Rata totală de divorțialitate (numărul de divorțuri per bărbat/femeie). Populația totală, anii 1980-2010

Remarcăm, că scăderea intensității de încheiere a căsătoriilor oficiale se desfășoară cu ritmuri mai rapide, decât creșterea intensității divorțurilor. Astfel, valoarea ratei totale de nupțialitate în anul 2010 a scăzut în comparație cu anul 1990 cu 36%, iar în comparație cu anul 2000 cu 20%, pe când rata totală de divorțialitate a crescut, respectiv, cu 3,6% și 13,5% (cea mai mare creștere a fost înregistrată în anul 2004 – cu 33% în raport cu anul 1990).

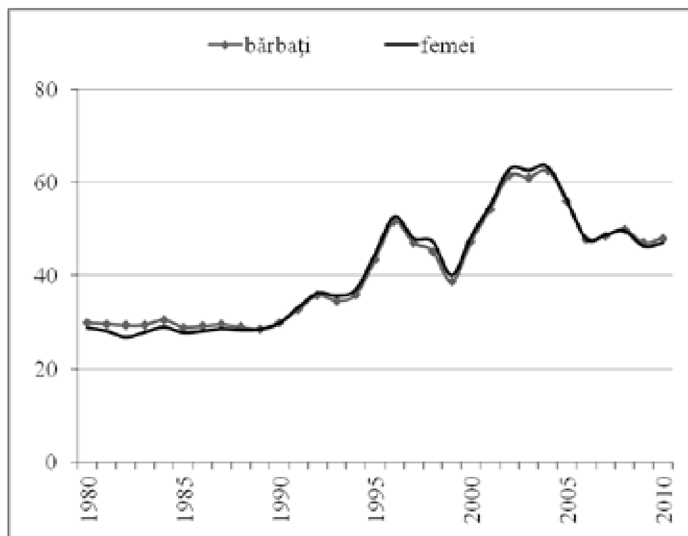

Fig. 53. Indicele divorțialității (raportul ratei totale de divorțialitate la rata totală de nupțialitate). Populația totală, anii 1980-2009

Sursa: Recensământul populației din 2004.

În a doua jumătate a secolului XX – începutul secolului XXI s-a înregistrat creșterea ratei speciale de divorțialitate – raportul dintre numărul de divorțuri și numărul de cupluri conjugale, care poate fi calculat numai în baza datelor recensământului populației și datelor statisticii curente pentru anii apropiați de recensământ. În comparație cu anii 1958-1959 rata specifică de divorțialitate a crescut de cinci ori și aproape de două ori comparativ cu anii 1978-1979 (tab. 11)

Tabelul 11. Rata specială de divorțialitate

	1958-1959	1969-1970	1978-1979	1988-1989	2003-2004
Numărul de divorțuri la 1000 de cupluri conjugale	3,6	9	11,5	12,3	19,9

Sursa: calculat în baza datelor recensămintelor populației și statisticii curente

În paralel cu creșterea intensității divorțurilor se observă modificarea structurii lor. Tot mai des se desfac căsătoriile cu o durată vieții în comun mai mare de 15 ani, pe când proporția divorțurilor cuplurilor conjugale tinere este în scădere. Astfel, în comparație cu anul 1980 ponderea divor-

țurilor printre căsătoriile cu durata mai mare de 20 de ani a crescut de la 14,4% până 20% îl ultimul deceniu. De asemenea, se observă creșterea divorțialității printre căsătoriile cu durata de 15-19 ani (aproape de două ori). Divorțul tot mai puțin reprezintă rezultatul unor decizii nechibzuite ale persoanelor tinere cu privire la căsătorie și tot mai des se răsfrânge asupra cuplurilor conjugale cu o experiență mare de viață în comun (tab.12).

Tabelul 12. Repartizarea divorțurilor în funcție de durata căsătoriei (% din numărul total)

	Până la un an	1-4 ani	5-9 ani	10-14 ani	15-19 ani	20 ani şi peste
1980	4,2	32,2	27,8	13,9	7,5	14,4
1985	3,8	33,9	28,4	15,3	7,3	11,0
1990	4,8	31,4	25,5	15,3	10,2	12,1
1995	3,3	32,5	26,1	15,4	10,2	12,1
2000	4,3	21,7	30,4	17,6	11,8	14,2
2005	4,6	21,3	21,0	19,4	13,5	20,1
2006	4,7	24,0	20,4	18,3	13,0	19,7
2007	5,3	24,6	19,9	17,2	13,4	19,6
2008	4,7	26,5	22,8	15,6	13,5	20,1
2009	3,6	27,4	20,9	14,9	13,8	19,5
2010	3,0	28,6	21,6	13,7	13,3	19,8

Sursa: calculat în baza datelor Biroului Național de Statistică

În urma restructurării divorțialității a crescut valoarea duratei medii a căsătoriei la momentul desfacerii. În anul 1995 aceasta pentru prima dată a depășit pragul de 10 ani, iar în anul 2003 a obținut nivelul maxim – 11,5 ani. Valoarea acestui indicator este similară cu cea înregistrată în România, Rusia, Ucraina, Belarus, fiind mai scăzută în comparație cu țările din Europa Occidentală în care aceasta a atins nivelul de 14-17 ani.

Deplasarea calendarului căsătoriilor duce la creșterea vârstei medii a bărbaților și femeilor care divorțează. În anul 2010 vârsta medie la momentul divorțului la bărbați a constituit – 36 de ani, iar la femei aproape 34, fiind în creștere cu circa doi ani comparativ cu anul 1980 (fig. 54 și 55).

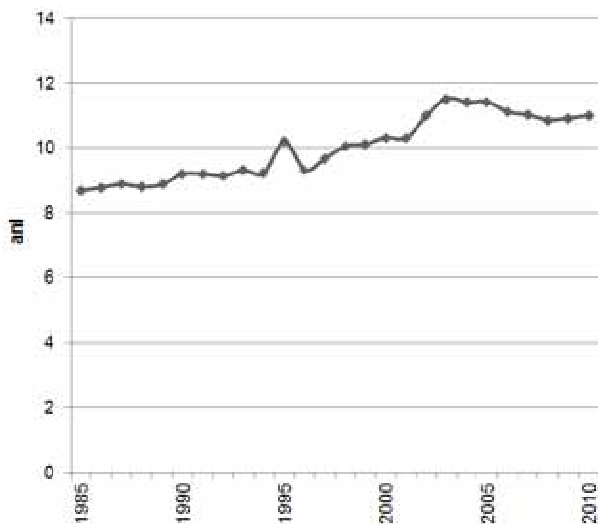

Fig. 54. Durata medie a căsătoriei la momentul divorțului. Populația totală, anii 1985-2010

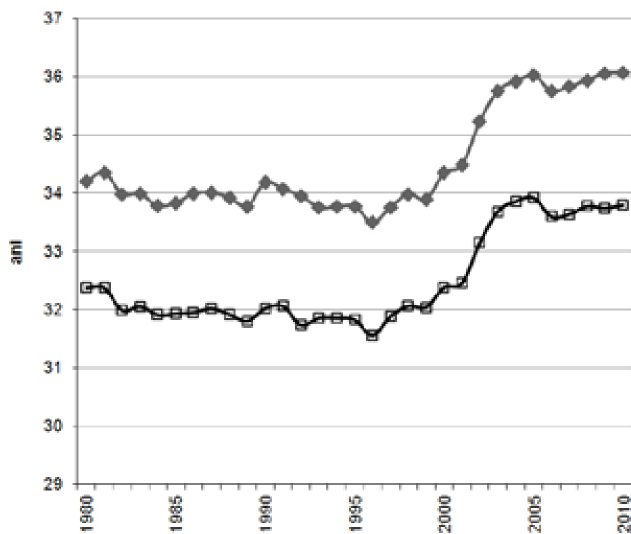

Fig. 55. Vârsta medie la desfacerea căsătoriei. Populația totală, anii, 1980-2010

Sursa: calcule autorului în baza datelor Biroului Național de Statistică al RM. Vârsta medie la momentul divorțului a fost calculată în baza coeficienților de divorțialitate pentru grupuri cincinale ale femeilor și bărbaților, care și-au desfăcut căsătoria în vârstă până la 50 de ani. Începând cu anul 1997 fără populația raioanelor de Est și mun. Bender

Stabilitatea căsătoriei foarte puţin depinde de numărul de copii în familie. În primul rând, numărul de cupluri conjugale care rămân fără copii pe parcursul vieţii în comun este nesemnificativ. În al doilea rând, căsătoriile cu copii se desfac destul de intens, faptul care se confirmă prin numărul mediu de copii care revine la un divorţ, conform datelor statisticii oficiale. Deşi proporţia divorţurilor cu copii comuni a scăzut considerabil (mai mult de două ori în comparaţie cu anul 1998), numărul mediu de copii per divorţ în anul 2010 s-a coborât la nivelul de 0,41. Totodată riscul divorţului în familiile care au mai mult de un copil este destul de înalt, numărul mediu de copii per divorţ în familiile cu copii se menţine la un nivel relativ de stabil fiind mai mare de „unu" (tab.13).

Tabelul 13. Divorţuri după numărul de copii comuni. Populaţia totală, anii 1998-2010

	Numărul de divorţuri	Numărul de divorţuri cu copii comuni	Divorţuri cu copii comuni, %	Numărul copiilor comuni	Numărul mediu de copii. Total	Numărul de copii la un divorţ (în familii cu copii)
1998	10156	6600	65,0	9427	0,93	1,43
1999	8913	5891	66,1	8209	0,92	1,39
2000	9707	5998	61,8	8248	0,85	1,38
2001	10808	6252	57,8	8565	0,79	1,37
2002	12698	5472	43,1	7518	0,59	1,37
2003	14672	5451	37,2	7768	0,53	1,43
2004	14918	4749	31,8	6574	0,44	1,38
2005	14521	4443	30,6	6251	0,43	1,41
2006	12594	3633	28,8	5019	0,40	1,38
2007	13923	4665	33,5	6345	0,46	1,36
2008	12601	3746	29,7	5119	0,41	1,37
2009	11884	3376	28,4	4666	0,39	1,38
2010	11504	3452	30,0	4697	0,41	1,36

Sursa: calculele autorului în baza datelor Biroului Naţional de Statistică al RM

În contextul reculului drastic al natalităţii prezintă interes depistarea impactului divorţurilor asupra acesteia. Statistica existentă nu permite obţinerea unor astfel de informaţii, evident că un studiul sociologic special ar putea să facă lumina în acest domeniu. Totodată experţii menţionează că diferite restricţii religioase, tradiţionale sau legislative cu privire la divorţ în prezent au o influenţă mai degrabă negativă asupra natalităţii,

din cauza că diminuează șansele oamenilor de a deveni părinți în cupluri conjugale noi. În acest aspect cel mai elocvent exemplu este cel al Italiei în care stabilitatea cuplurilor este foarte înaltă, în același timp nivelul natalității este cel mai scăzut în Europa (Захаров С., 2010)

Divorțul nu este cauza principală a încetării căsătoriei. Acest fapt are loc și în urma decesului unuia din soți și văduviei altuia. În rezultatul văduviei apare o familie incompletă, de regulă, în frunte cu femeie. La momentul Recensământului populației RM din anul 2004 în țară au fost înregistrați 53,1 mii bărbați văduvi și 224,4 mii femei văduve, pe când numărul persoanelor divorțate/despărțite a fost de 49 mii printre bărbați și circa 100 de mii printre femei. Atrage atenția prevalența femeilor văduve și divorțate. Într-o anumită măsură acest fenomen are legătură cu consecințele îndepărtate ale războiului, cu frecvența mai înaltă a recăsătoririlor la bărbați, precum și cu diferențele mortalității pe sexe. Conform cercetărilor demografice 22,6% de căsătorii încetează din cauza decesului soției, 23,9 – din cauza divorțului și 53,5% din cauza decesului soțului (Волков А., Савченко Н., 1985). Deja către vârsta de 40 de ani văduvia femeilor este un pericol real, iar în medie această soartă revine femeilor către vârsta de 60 de ani (Fig. 56).

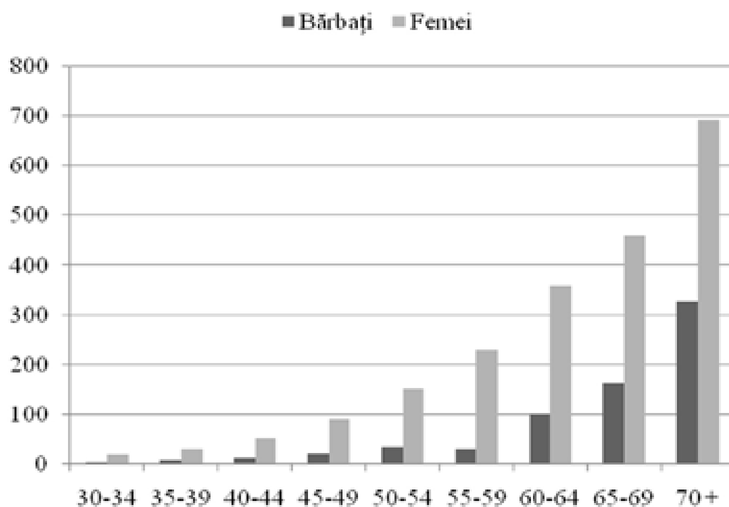

Fig. 56. Persoane văduve la 1000 de populație de vârsta respectivă

Sursa: Recensământul populației RM din 2004

Nivelul înalt al mortalității bărbaților în vârstă aptă de muncă contribuie la menținerea unui nivel înalt al riscului văduviei. Amploarea văduviei provoacă diminuarea dimensiunii medii a gospodăriei casnice, duce la creșterea numărului de familii incomplete. Astfel, în problema stabilității căsătoriei nu trebuie să trecem cu vederea problema încetării căsătoriei ca urmare a decesului unuia din soți, mai ales din cauza că începând cu vârsta de 30 de ani mortalitatea bărbaților este cu mult mai înaltă decât cea a femeilor. Îndeosebi problema dată este actuală pentru mediul rural, unde în grupul de vârstă de 45-49 de ani fiecare a zecea femeie este văduvă, în vârstă de 55-59 – fiecare a patra. În acest context învigorarea sănătății soților nu este mai puțin importantă, decât preîntâmpinarea încetării căsătoriilor din cauza divorțului.

O parte însemnată a persoanelor divorțate și văduve se recăsătoresc, mai ales bărbați, deși căsătoriile repetate nu compensează complet disoluția primelor căsătorii. Probabilitatea căsătoriei în mare parte depinde de vârsta persoanelor divorțate, durată perioadei postdivorţ, iar pentru femei la acestea se adaugă existența copiilor și numărul lor.

În general pentru persoanele divorțate și văduve s-a lărgit cu mult posibilitatea alegerii viitorului lor, dat fiind faptul că recunoscând divorțul ca un atribut indispensabil al căsătoriei, societatea a devenit mai tolerantă în ceea ce privește răspândirea diferitelor modele de viață în comun. La etapa actuală observăm creșterea rolului compensatoriu al căsătoriilor repetate, ponderea cărora în anii 1980-1996 a fost în creștere continuă: la bărbați fiecare a cincea căsătorie este repetată, practic același nivel înregistrează recăsătoririle la femei (18 %). Ca rezultat al unui nivel mai înalt al divorțialității în mediul urban, proporția recăsătoririlor la fel este mai mare: în anul 1996 la bărbați acestea au depășit pragul de 30%, iar la femei – 27%, pe când la populația rurală nivelul recăsătoririlor la bărbați și femei oscilează în limitele de 15%. În anii 1996-2010 ponderea căsătoriilor repetate în orașe scădea continuu, faptul care își găsește explicație în reducerea mai mare a intensității de încheiere a căsătoriilor. La săteni acest indicator pe parcursul perioadei examinate a crescut treptat, cu unele fluctuații de scădere observate în anii 1992-1993 și 2008-2010. În comparație cu anul 1980 proporția căsătoriilor repetate la bărbați de la sate a crescut cu circa 5%, iar la femei cu 7% (fig. 57 și 58).

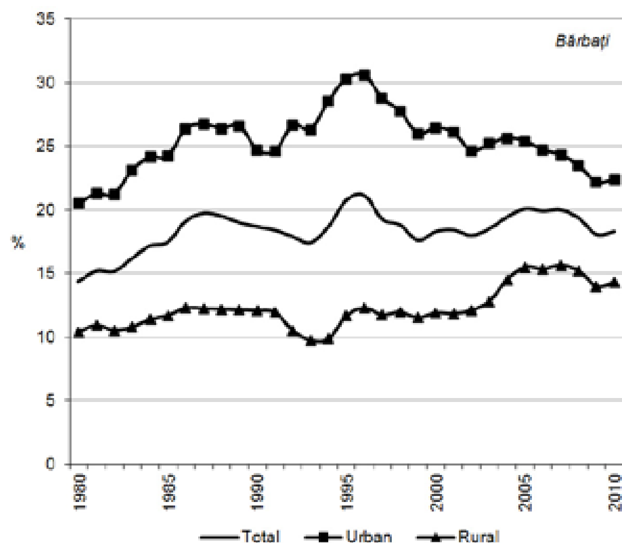

Fig. 57. Căsătoriile repetate. Populația totală, anii 1980-2010

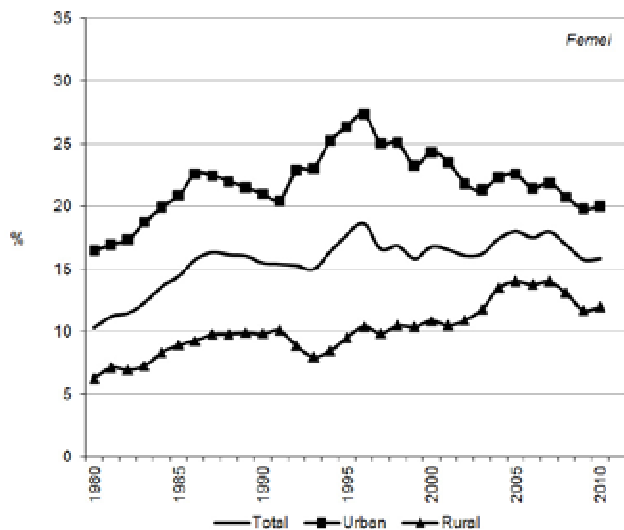

Fig. 58. Căsătoriile repetate. Populația totală, anii 1980-2010

Sursa: calcule autorului în baza datelor Biroului Național de Statistică al RM. Începând cu anul 1997 fără populația raioanelor de Est și mun. Bender

Creșterea divorțialității însoțită de majorarea numărului de căsătorii repetate a condus la situația că în prezent căsătoria contemporană este privită ca o alianță instabilă, care în orice moment poate fi desfăcută la dorința soților sau a unuia dintre soți. Unii cercetători folosesc termenul „monogamia în serii" pentru analiza problemelor contemporane ale căsătoriei (Медков В., 2005).

În ultimele decenii stabilitatea căsătoriei în Republica Moldova a suferit din cauza migrației de muncă în masă. Datele cercetărilor sociologice demonstrează că o mare parte a migranților (65,9%) sunt persoane tinere căsătorite: 38% de 20-29 ani, 23,1% de 30-39 ani. Anume la aceste vârste majoritatea oamenilor își formează familia, nasc și educă copiii. În familie se ia decizia privind plecarea la muncă peste hotare, motivația fiind legată de schimbarea structurii familiale sau dictată de anumite etape ale vieții familiale. Costul migrației de muncă a populației Republicii Moldova are o dimensiune socială care tinde să fie foarte mare, în special pentru familiile migranților.

Cercetările realizate în cadrul Sectorului Demografie[11] pe problema migrației demonstrează că acest fenomen evoluează ca un factor distructiv puternic pentru stabilitatea familiilor. În opinia populației munca peste hotare reprezintă o sursă pentru înrăutățirea relațiilor conjugale și destrămarea familiei. Mai mult de jumătate din respondenți (58,2%) cunosc cazuri (între prieteni, rude, cunoscuți) când familia s-a destrămat în rezultatul muncii peste hotare a unuia dintre soți.

În prezent putem constata apariția unui model familial nou, pe care l-am numit „familia la distanță" (Gagauz O., 2006), specific pentru migranți permanenți care lucrează peste hotare mai mult de un an. Conform rezultatelor cercetării fiecare a treia persoană implicată în muncă peste hotare este migrant permanent. Circa 28% sunt migranți permanenți sezonieri care lucrează în Rusia și petrec cu familia în medie 2-3 luni pe an. În prezent putem menționa că traiul separat al soților, întâlnirile rare la sărbători au devenit o normă pentru multe familii din Republica Moldova. Rezultatele studiului demonstrează că acest tip de familii este cel

11 Studiul sociologic „Impactul migrației de muncă asupra stabilității familiei", 2005. Eşantionul a cuprins 310 de familii, inclusiv 210 de familii ai căror membri în ultimii 4 ani au lucrat peste hotare şi 100 de familii fără migranți de muncă; focus-grup (40 de persoane) şi studii de caz (30). Coordonator Gagauz O. Studiul sociologic „Probleme socio-demografice ale funcționării familiei la etapa contemporană", 2008. Eşantionul reprezentativ la nivel național, 1280 de respondenți. Coordonator Gagauz O.

mai vulnerabil din punctul de vedere al stabilității relațiilor familiale, din cauza că are loc dereglarea ciclului familial. Iar în condițiile lipsei unuia din membri, familia, fiind un sistem social, începe să funcționeze în regim independent de compensare, ceea ce duce la „înstrăinarea" membrului plecat peste hotare de la grupul familial, contribuind la destabilizarea relațiilor conjugale.

Un grup de risc din punctul de vedere al stabilității relațiilor conjugale reprezintă familiile tinere. Traiul separat al soților, lipsa experienței necesare de viață în comun duce la dereglarea vieții conjugale și a relațiilor părinți-copii. În multe cazuri după nașterea copilului soțul este nevoit să plece peste hotare în căutarea unui loc de muncă. În acest aspect trebuie de menționat că rolul tatălui având natura socială se deformează mai repede decât rolul mamei care are natură biologică.

Alt fenomen cu implicații importante asupra familiei reprezintă amploarea migrației feminine, care în prezent constituie mai mult de 35%. Implicarea largă a femeilor în procesele migraționale la a afectat semnificativ funcțiile familiei, în special cea educativă și reproductivă. După cum ne demonstrează studiile sociologice în comparație cu bărbații, femeile în majoritatea cazurilor pleacă la muncă ilegală în țară străină fiind forțate de situația materială critică (Полетаев Д., 2005).

Migrația femeilor căsătorite a provocat transformarea rolurilor în familie. Rata înaltă a șomajului în rândurile bărbaților a pus sub semnul întrebării modelul familial tradițional. Mii de femei din Republica Moldova și-au părăsit căminele familiale, luând asupra lor povara asigurării materiale a familiei. Femeia-mamă principalul educator al copiilor și organizator al grupului familial se îndepărtează de problemele obișnuite ale familiei, fiind implicată în câștigarea banilor pentru asigurarea traiului familial, ea devenind capul familiei.

Familia incompletă este o structură cu un deficit în funcționare. Studiile numeroase demonstrează că numai familia completă poate asigura dezvoltarea normală a copilului. Iar dereglarea completă a condițiilor de creștere și educație, lipsa contactelor de lungă durată cu mama pot avea consecințe grave pentru dezvoltarea copilului, împiedicând adaptarea în mediul social sau provocând unele modele de comportament asocial.

În ultimul timp în structura fluxurilor migraționale crește numărul persoanelor tinere, inclusiv a femeilor necăsătorite. Analiza comportamentului premarital al acestui contingent de migranți arată că femeile

tinere mai mult sunt orientate spre crearea familiei în străinătate. Spre deosebire de femei, pentru bărbații tineri acumularea surselor materiale în urma migrației de muncă în multe cazuri servește în calitate de capital de star pentru crearea propriei familii la baștină.

Reieșind din rezultatele obținute putem concluziona că în cadrul procesului de migrație a forței de muncă există multe riscuri care ar putea avea consecințe grave pentru familie. În primul rând, migrația de muncă favorizează destabilizarea relațiilor conjugale, ceea ce sporește numărul de divorțuri. Dereglarea ciclului de viață al familiei, inversarea rolurilor familiale, inclusiv, modificarea rolurilor feminine, contribuie la transformarea esențială a valorilor familiale, degradarea autorității familiei tradiționale cu implicații negative în funcționarea și dezvoltarea familiei la nivel de instituție socială.

Perturbarea funcției educative, relațiilor părinți-copii, legăturilor dintre generații, precum și transmiterea experienței sociale a tinerilor în mod fragmentar, provoacă destrămarea procesului de educație familială, împiedică socializarea pozitivă a tinerilor.

Este evident faptul că atenuarea consecințelor negative ale migrației de muncă poate fi rezolvată numai în complexul unor măsuri ce țin de intensificarea dezvoltării socio-economice a țării, creșterea nivelului de trai și protejarea lucrătorilor migranți prin încheierea acordurilor bilaterale, precum și contracararea migrației ilegale.

***

Fiecare din fenomenele descrise mai sus ne explică particularitățile evoluției familiei și căsătoriei în a doua jumătate a secolului XX – începutul secolului XXI, în special modificările ce țin de nupțialitatea populației: intensitatea căsătoriilor este în scădere, crește vârsta medie la căsătorie, proporția celibatului definitiv, uniunile non-maritale devin cu mult mai frecvente, în special în rândul tinerilor.

Fiind un fenomen social, nupțialitatea este foarte sensibilă la toate schimbările care se produc în societate. Astfel, transformările socioeconomice din ultimele decenii și efectele care le însoțesc: înrăutățirea calității vieții, nivelul scăzut al veniturilor și salarizării, șomajul și migrația de muncă în masă, dificultățile în obținerea unei locuințe, lipsa garan-

ţiilor sociale şi insuficienţa măsurilor de protecţie socială a familiei, amploarea comportamentului deviant (alcoolismul, narcomania, violenţa), precum şi modificarea priorităţilor valorice, preluarea modelului de viaţă occidental în paralel cu depopularea ţării, unele disproporţii în structura populaţiei pe grupe de vârstă şi sexe au provocat modificarea comportamentului matrimonial al populaţiei.

Deşi în mare parte căsătoria în Republica Moldova şi-a păstrat trăsăturile descrise de Hajnal J. şi specifice ţărilor vest europene, s-a conturat o tendinţă clară spre formarea unui tip modern al căsătoriei specific pentru majoritatea ţărilor europene. Căsătoria se dovedeşte a fi un fenomen mai contrastant, relaţiile sexuale premaritale şi uniunile non-maritale au devenit o parte componentă a peisajului moral actual.

Capitolul III
TRANZIȚIA DEMOGRAFICĂ ȘI TENDINȚELE DE LUNGĂ DURATĂ ALE NATALITĂȚII

3.1. Dinamica natalității: viziunea transversală

În a doua jumătate a secolului XX – începutul secolului XXI natalitatea în Republica Moldova a avut o dinamică care, prin amplitudinea sa, i-a conferit particularități importante în raport cu celelalte populații europene, chiar dacă evoluția dominantă a fenomenului în aceste populații – cea de scădere – este definitorie și pentru țara noastră. Aceste particularități se datorează atât nivelului de dezvoltare economică și socială, structurii populației, în special repartizarea pe medii sociale (urban/rural), cât și politicilor demografice promovate în perioada socialistă.

În acest capitol propunem, în primul rând, o analiză a evoluției natalității în Republica Moldova după anul 1950, fiind utilizate datele din recensămintelor populației, datele statisticii curente cu privire la numărul de nașteri și ratele natalității. Perioada de după anul 1970 este prezentată mai detaliat și include structura natalității pe grupe de vârstă. În baza informațiilor statistice disponibile, am încercat să analizăm natalitatea la nivel longitudinal, prin prezentarea fertilității complete a unor generații feminine. Astfel, avem posibilitatea să urmărim evoluția natalității în Republica Moldova dintr-o perspectivă dublă – transversală și longitudinală, inclusiv unele manifestări specifice pe fundalul european.

Datele statistice oficiale permit studiul fertilității pe vârste sau grupe de vârstă doar începând cu anul 1970, cu unele dificultăți în ceea ce privește analiza structurii fertilității pe medii sociale pentru anii 1970-1980. Totuși, perioada de 40 de ani nu este mică, dar nici suficientă, pentru a pătrunde în caracteristicile mișcărilor de lungă durată și, mai ales, pentru

a scoate în evidență schimbările fertilității în cadrul unui număr mare de generații feminine, acolo unde se definește și se adoptă modelul reproductiv constituit din cei doi indicatori fundamentali - intensitatea (prevalența) și calendarul nașterilor.

Indiferent dacă facem referință la nevoile stricte ale studierii și cunoașterii propriei istorii demografice, ori la studii comparative cu alte țări, datele disponibile cu privire la natalitate din țara noastră pot fi calificate drept modeste, atât în ceea ce privește perioada acoperită, cât și caracteristicile fenomenului respectiv. Dacă după anul 1980 informațiile existente, ca volum și număr de caracteristici, satisfac necesitățile analizei demografice, atunci pentru perioada anterioară, lipsesc datele detaliate atât privind structura natalității, cât și numărul populației, în special privind repartizarea pe grupe de vârstă și medii sociale, ceea ce în mare măsură împiedică realizarea descrierii complexe a istoriei demografice și cunoașterea particularităților tranziției demografice în Republica Moldova, proces care reprezintă de fapt o componentă a evoluției generale a societății.

O abordare și o viziune generală, la nivelul întregii țări, precum și analiza comparativă a unor indicatori ai natalității la nivel european, ne permite să sesizăm specificul evoluției fenomenului natalității în țara noastră, comparativ cu alte țări europene. Totuși, prioritate vom acorda analizei evoluției natalității pe medii sociale, dat fiind faptul că schimbările de mare amploare care intervin în evoluția fenomenelor demografice în general, și a natalității în special, la nivelul unei populații naționale, în aproape toate cazurile încep la nivelul unor subpopulații.

Evoluția indicatorului ratei totale a fertilității (RTF) în Republica Moldova și țările europene ne oferă un prim set de informații foarte valoroase (fig. 1).

Ca și alte țări europene, Republica Moldova se confruntă cu un declin al fertilității de lungă durată, care a provocat nu numai reducerea sporului natural al populației, ci și instalarea sporului negativ. Evoluția descendentă este rezultatul aceluiași complex de factori, de natură extrem de variată, care a determinat scăderea fenomenului în ansamblul populațiilor europene, în pofida particularităților naționale de intensitate și plasare în timp a acestei scăderi. În mare parte, motivele sunt asociate cu transformările socio-economice și socio-culturale profunde care au afectat majoritatea țărilor europene în a doua jumătate a secolului trecut.

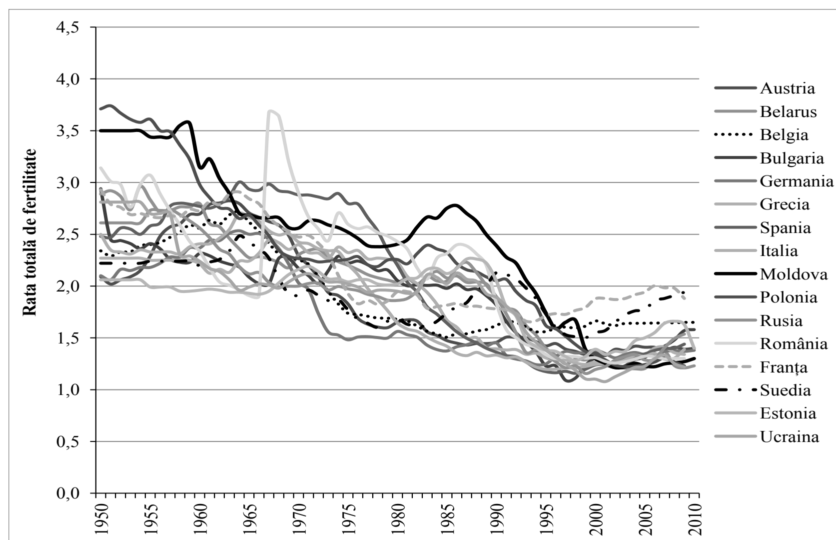

Fig. 1. Rata totală de fertilitate în Moldova şi unele ţări europene, anii 1950-2010
Sursa: http://demoscope.ru/weekly/app/app4007.php

Universalitatea problemei și un spectru larg de factori care influențează comportamentul reproductiv, contribuie la extinderea și aprofundarea cercetărilor asupra natalității, dezvoltarea concepțiilor teoretice care tind să dea anumite explicații declinului natalității. Conform teoriei de modernizare a familiei și natalității, scăderea natalității este determinată de transformarea modelului istoric socio-cultural de reglementare a acesteia. În urma dezvoltării istorice a societății a avut loc trecerea de la controlul preponderent social, specific societății tradiționale, la controlul individual-familial, în cadrul căruia decizia cu privire la nașterea copilului se ia în funcție de percepția individuală cu privire la obținerea bunăstării familiale în condițiile schimbărilor rapide în societatea contemporană. Criteriile calitative ale transformărilor moderne vizează, mai întâi de toate, divizarea celor trei tipuri de comportament: sexual, matrimonial, reproductiv, precum și eficiența controlului individual asupra fertilității pentru a avea copilul dorit și la timpul dorit (Вишневский А., 2006, Захаров С., 2002).

În Republica Moldova declinul natalității s-a instalat ferm pe toată durata perioadei examinate, însă comparativ cu alte țări, scăderea s-a produs de la valori mai mari ale RTF. Dacă în Rusia în 1950 RTF era de 2,89,

Belarus – 2,61, Ucraina – 2,8, România –3,14, Bulgaria –2,94, atunci în țara noastră valoarea era de 3,5. Până în anul 1990, RTF în Republica Moldova era la nivelul care asigura reproducerea simplă a populației (2,39). Este remarcabil faptul că deși declinul natalității s-a declanșat de la niveluri diferite, deja în anii 2000-2001 RTF a ajuns la cele mai scăzute valori (1,1-1,2), ca și în țările ex-socialiste. Deși în țările europene economic dezvoltate, astfel ca Suedia, Franța, Belgia, RTF a coborât sub nivelul de înlocuire a generațiilor (2,1), promovarea politicilor familiale eficiente și de lungă durată a contribuit la menținerea unui nivel de fertilitate mai ridicat.

Dacă în țările din Europa Occidentală declinul fertilității au avut un caracter lent, în țările ex-socialiste evoluția acestui fenomen s-a desfășurat neuniform, fiind înregistrate unele „valuri" de creștere a fertilității, urmate de „căderi" adânci, ca urmare a unor politici promovate de guvernele socialiste și dinamica compensatorie a natalității în perioadă următoare. De exemplu, în dinamica fertilității în România se evidențiază anii 1967-1968, când indicatorii fertilității au crescut semnificativ, avorturile fiind interzise prin reglementări normative. Cât privește evoluția fertilității în țările din fosta URSS, „valul" de creștere revine anilor 1981-1990, când au fost introduse unele măsuri de ameliorare a situației familiilor cu copii, inclusiv campania antialcool din anii 1985-1986. De asemenea, așteptările sociale ale populației la sfârșitul anilor 1980 - începutul anilor 1990 au influențat pozitiv dinamica natalității. Ca rezultat, în această perioadă Republica Moldova se înscrie printre țările cu cele mai înalte valori ale ratei totale a fertilității.

Către anul 2010 majoritatea țărilor europene au depășit pragul minimului istoric al RTF. În Republica Moldova acest nivel a fost înregistrat în anul 2002 (1,21 născuți per femeie de vârstă fertilă), la fel ca și în România (1,26), Lituania (1,24), Slovenia (1,2) și alte țări. În Ucraina cel mai mic nivel (1,1) a fost atins în 2011, iar în Rusia (1,17) în 1999. După scăderea bruscă a RTF, în prezent se înregistrează o creștere lentă a acesteia, chiar și în țările care aveau indicatori mai înalți ai natalității (de exemplu Franța, Țările de Jos). În afară de aceasta, cu cât mai scăzută a fost valoarea RTF, cu atât mai mare este ritmul de creștere a ei. Cum se explică acest fenomen? Mulți demografi consideră că în majoritatea țărilor – în unele mai repede, în altele mai lent – potențialul de creștere a vârstei medii a mamei la naștere s-a epuizat. Este cunoscut faptul că transformarea modelului de maternitate prin creșterea vârstei medii a mamei la naștere a fost o tendință generală, caracteristică majorității țărilor europene pe

parcursul aproximativ a trei decenii. De asemenea, se știe că dacă fiecare generație următoare devine părinte la o vârstă mai matură, aceasta conduce la distorsiunea caracteristicilor conjuncturale ale natalității pentru anii calendaristici, micșorând astfel valoarea indicatorului RTF, chiar dacă numărul mediu de copii, dorit și planificat, rămâne neschimbat. Încetarea ritmurilor de ″îmbătrânire″ a maternității, ceea ce se observă în multe țări europene, conduce la creșterea inevitabilă a RTF, apropierea ei de nivelul natalității așteptate a generațiilor reale. Prin urmare, indicatorul respectiv pentru generațiile ipotetice (ani calendaristici) reflectă mai adecvat intensitatea natalității (Захаров С., 2010).

Declinul fertilității în majoritatea țărilor europene a devenit cauza principală a stabilirii regimului îngust de reproducere a populației, rata netă de reproducere[12] având valori mai mici de ″1″. În ultimii ani în Republica Moldova valoarea acestui indicator oscilează în limitele de 0,6-0,63, ceea ce semnifică că reproducerea populației, luând în considerare nivelul actual de mortalitate, se asigură în proporție de 63%. Dacă în continuare indicatorii natalității și mortalității nu se vor modifica, atunci fiecare următoare generație-fiică va fi mai mică decât cea anterioară cu 37% (fig. 2).

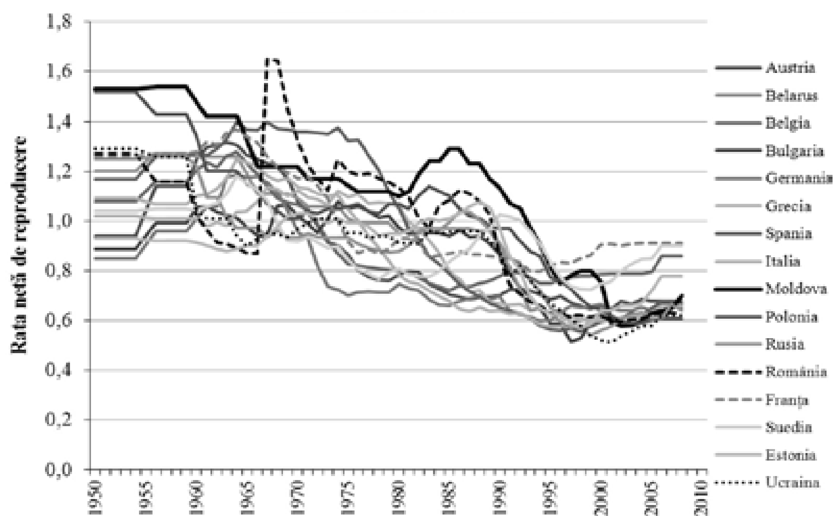

Fig. 2. Rata netă de reproducere în Moldova şi unele ţări europene, anii 1950-2010
Sursa: http://demoscope.ru/weekly/app/app4007.php

12 Numărul de fete născute în medie de o femeie care au supraviețuit până la vârsta medie în care a născut-o mama sa.

Menținerea unui astfel de regim de reproducere a populației (populația închisă, fără migrație) determină sporul natural negativ, ceea ce înseamnă că numărul populației se va reduce constant. Scăderea natalității de lungă durată deja a contribuit la acumularea inerției negative a structurii populației și instalarea procesului de depopulare. Sporul natural negativ la începutul anilor 1990 s-a instalat în Rusia, Ucraina, România, Belarus (în anii 1991-1993), pe când în Republica Moldova, datorită unui nivel mai înalt al natalității în perioada precedentă, descreșterea populației pentru prima dată s-a înregistrat în anul 1999 (fig. 3).

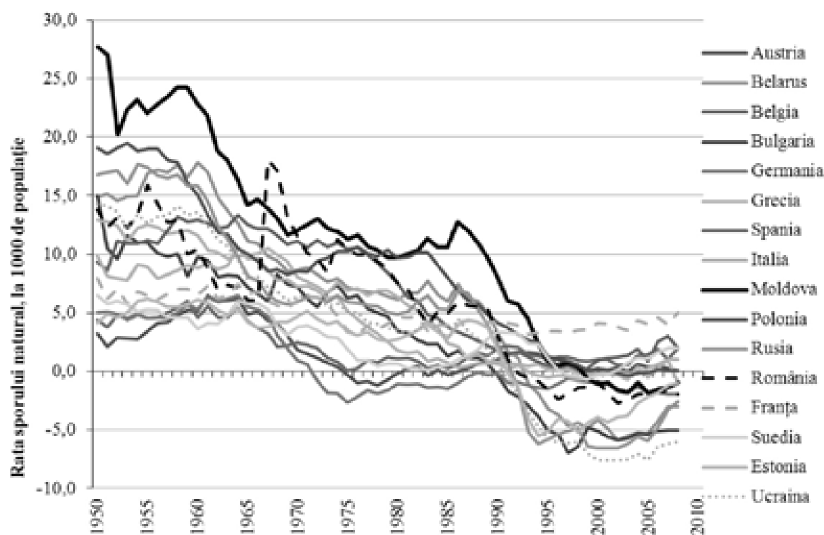

Fig. 3. Rata sporului natural în Moldova şi unele ţări europene, anii 1950-2010

Sursa: http://demoscope.ru/weekly/app/app4007.php

Atât numărul de nașteri, cât și rata natalității, evoluează neuniform, fiind determinate de structura populației, precum și de politicile demografice promovate în diferite perioade (fig. 4).

Prevalarea populației rurale în structura generală a populației și-a găsit reflectare în raportul nașterilor pe medii sociale. Astfel, în anii 1950 circa 87% din numărul total de nașteri revenea sătenilor. Pe măsura intensificării procesului de urbanizare, raportul dintre numărul de nașteri pe medii sociale devenea mai echilibrat. După anii 1990, procesul de urbanizare s-a stopat, mai mult chiar, în urma destrămării sectorului industrial s-a produs procesul invers – cel de dezurbanizare. În ultimii ani contri-

buția populației rurale în numărul anual de nașteri este una superioară, menținându-se la nivelul de 62-63% (fig. 5).

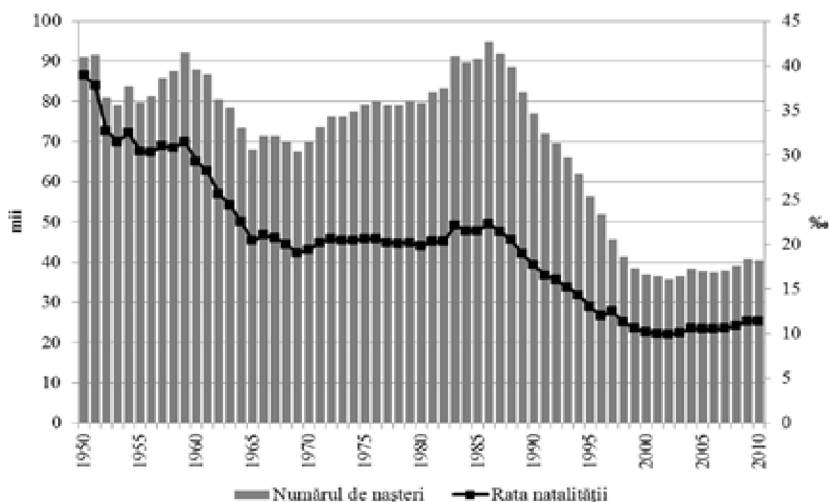

Fig. 4. Dinamica numărului de naşteri şi a ratei natalităţii, populația totală, anii 1950-2010

Sursa: Biroul Național de Statistică. Începând cu anul 1997 fără populația raioanelor de Est și mun. Bender.

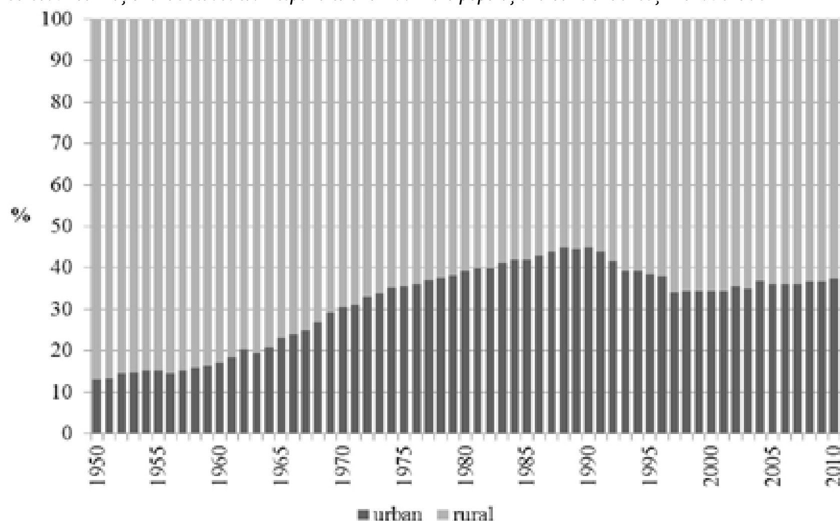

Fig. 5. Raportul dintre efectivul naşterilor pe medii sociale

Sursa: Biroul Național de Statistică. Începând cu anul 1997 fără populația raioanelor de Est și mun. Bender.

După declinul fertilității din anii 1960, odată cu introducerea în anul 1981 a măsurilor de stimulare a natalității și susținerii familiilor cu copii (majorarea duratei concediului pentru îngrijirea copilului și cuantumului îndemnizațiilor la nașterea copilului și pentru îngrijirea lui) indicatorii natalității au crescut. Astfel, în anii 1985-1987 au fost înregistrate valori absolute și relative maxime: numărul de nașteri a constituit 90,5-94,7 mii, iar RTF a înregistrat valoarea de 2,7-2,8. Această creștere a natalității a avut, însă, un caracter temporar și deja în anul 1988 natalitatea a început să scadă, numărul de nașteri, ca și valoarea RTF, scădea continuu. În anul 1993 a fost depășit pragul reproducerii simple a populației (2,1), iar în anii următori observăm deja o scădere catastrofală a natalității (fig. 6).

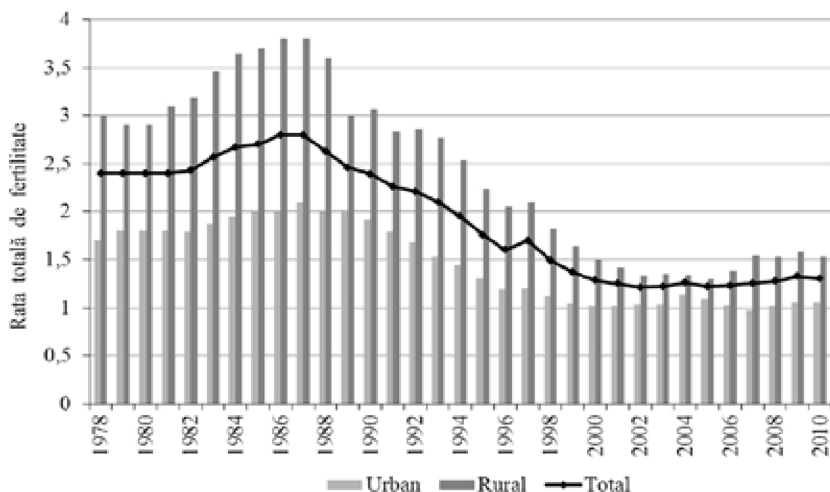

Fig. 6. Rata totală de fertilitate pe medii sociale, anii 1978-2010

Sursa: Biroul Național de Statistică. Începând cu anul 1997 fără populația raioanelor de Est și mun. Bender.

Reducerea natalității în perioada de după anii 1990 deseori se explică prin impactul negativ al factorilor socio economici specifici perioadei de tranziție la economia de piață: scăderea dramatică a nivelului de trai al populației, șomajul, destrămarea sistemului de protecție socială, colapsul sistemului de sănătate, anomia socială, incertitudinea în ziua de mâine, stresul și așteptările, care, fără îndoială, nu pot fi negați. Originile acestei crize rezidă nu numai în dificultățile inerente ale tranziției de la un stat socialist la cel democratic, de la economia planificată la relațiile de piață, ci și în erorile din politicile socio demografice promovate în perioada sovietică.

Conform opiniei unor savanţi, scăderea bruscă a natalității în această perioadă este determinată nu numai de degradarea situației socio-economice în țară, cât și reprezintă efectele compensatorii ale politicii familiale, măsurilor economice de stimulare a natalității promovate în fosta URSS în anii 1980. Cercetările demonstrează că măsurile implementate au provocat destabilizarea profundă a calendarului nașterilor, fiind marcată prin scăderea vârstei medii a mamei la naștere și reducerea intervalelor dintre nașterile succesive (Захаров С., 2007).

Principalul efect negativ al restructurării natalității este scăderea bruscă a sporului natural la sfârșitul anilor `80 – începutul anilor `90 ai secolului trecut în rezultatul declanșării declinului natalității și scăderii compensatorii inevitabile a indicatorilor anuali ai fertilității. Astfel, trecerea la dinamica negativă a mișcării naturale a populației în mare măsură a fost condiționată de evoluția precedentă a natalității, nu doar de schimbările socio economice și politice conjuncturale. Totodată, criza socio economică de lungă durată și deteriorarea standardelor de viață a populației după anii 1990 au condus la înrăutățirea sănătății populației și creșterea mortalității, ceea ce a agravat situația și a provocat scăderea numărului populației.

În anii 1990-2010 rata totală de fertilitate a scăzut cu ritmuri rapide atât în mediul rural, cât și în mediul urban. În sate valoarea acestui indicator s-a redus de la 3,07 până la 1,53, pe când în orașe scăderea nu a fost atât de dramatică, de la 1,91 până la 1,05. Total pe Republica Moldova în perioada menționată rata totală de fertilitate s-a redus cu 1,09 puncte (de la 2,39 în anul 1990 până la 1,3 în anul 2010), fiind diminuată și diferența natalității pe medii sociale. Astfel, dacă în anul 1990 la sate rata totală de fertilitate a fost mai înaltă cu 1,2 puncte, atunci către anul 2010 decalajul a constituit doar 0,5 puncte.

Analizând procesul de reducere a natalității, inevitabil apar următoarele întrebări – oare aceasta reprezintă micșorarea numărului de copii per femeie de vârstă fertilă sau este motivată de amânarea nașterilor la vârste mai mature din diferite considerente (ameliorarea situației economice, obținerea locuinței, continuarea studiilor etc.). În general, valoarea ratei totale de fertilitate poate fi condiționată de două mecanisme principale: 1) reducerea ireversibilă a numărului de copii pe care îi are o femeie, care la rândul său, constituie impactul unui șir de factori economici, sociali, culturali, medicali și de altă natură, specifici procesului de modernizare a

societății; 2) instalarea tendinței de amânare a nașterii copiilor, începând cu primul, care în mod automat amână nașterile ulterioare, având în rezultat creșterea vârstei medii a mamei la naștere sau renunțarea de a mai avea copii (primului sau următorului).

Scăderea bruscă a natalității în Republica Moldova după anii 1990 ne sugerează ideea că amânarea nașterilor a influențat considerabil indicatorii anuali ai natalității. Schimbările structurale ale natalității sunt în plină desfășurare și după cum ne demonstrează experiența altor țări europene, în special a celor economic dezvoltate, în care modificarea natalității s-a produs cu mult mai devreme, arată că acest proces poate dura multe decenii. Amânarea nașterilor provoacă distorsiunea valorii ratei totale a fertilității, ceea ce subestimează, de fapt, nivelul fertilității generațiilor feminine. Fiind un indicator transversal, de moment, RTF se obține ca sumă a ratelor de fertilitate pe vârste dintr-un an calendaristic, având, însă, o semnificație ipotetică longitudinală, pe cohorte: numărul mediu de copii pe care efectiv i-ar naște o femeie în decursul perioadei sale fertile dacă la toate vârstele s-ar menține nivelul fertilității din anul respectiv. Astfel, modelul comportamentului reproductiv al perioadei concrete se transpune pe toată perioada fertilă a unei cohorte feminine. Prin urmare, efectul tempo (*tempo effect*) poate să aibă valori destul de semnificative. De exemplu, pentru a doua jumătate a anilor 1990 se menționează valori ale efectului tempo de 0,3-0,4 copii per femeie în Cehia, Grecia, Italia, Slovenia și Spania (Bongaarts J., 2002). Pentru anul 2005 România indică o valoare a efectului tempo de 0,6 copii per femeie (Ghețău V., 2007). În acest context, unii cercetători pledează pentru excluderea indicatorului RTF din circuitul științific și utilizarea altor indicatori relevanți pentru evaluarea nivelului curent al natalității (Philipov D., Sobotka T., 2006). Astfel, s-a trecut la calcularea RTF ajustate (*adjusted TFR*, Philipov D., Sobotka T., 2006), care permite de a evita distorsiunea în aprecierea nivelului natalității în condițiile schimbării structurale rapide a acesteia. Calculele noastre indică pentru perioada de după anii 1990 o valoare a afectului tempo de 0,2-0,3 copii per femeie, ceea ce de fapt ar însemna că în anul 2010 componenta *quantum* a fertilității, egală cu valoarea RTF ajustate cu efectul tempo, ar fi de 1,5 copii per femeie, ci nu de 1,3 cum arată statistica oficială (fig. 7).

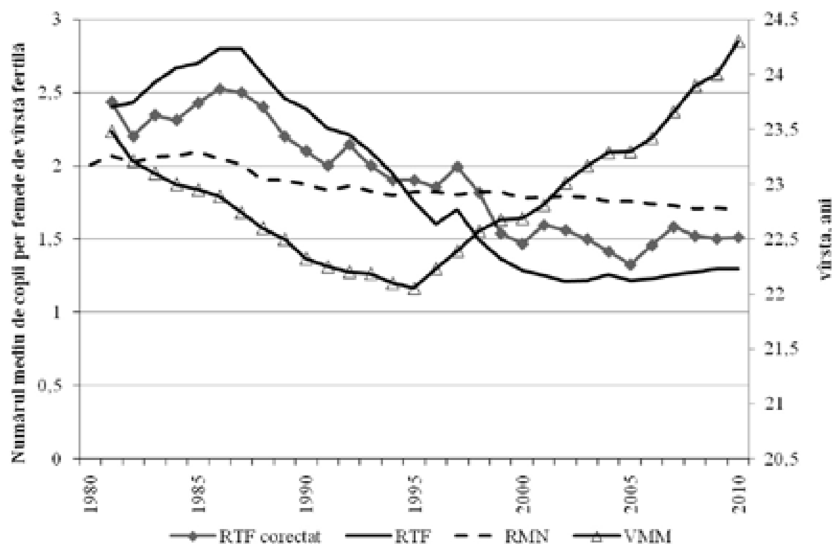

Fig. 7. Dinamica RTF, RTF corectate (adjusted total fertility rate) şi a vârstei medii a mamei la prima naştere, anii 1980-2010

Sursa: calculele autorului în baza datelor Biroului Național de Statistică al Republicii Moldova (BNS).
RTF – rata totală a fertilității
RMN – rangul mediu al nașterii
VMM – vârsta medie a mamei la prima naștere

În ultimii ani se constată o creștere relativă a numărului de nașteri. Comparativ cu anul 2002, când a fost înregistrat cel mai mic număr al nașterilor – 35,7 mii, în anul 2009 numărul nou-născuților a crescut cu 5,1 mii, sau cu 14,3%, în anul 2010 numărul de nașteri fiind puțin mai mic, decât în anul precedent. După cum a fost menționat, creșterea numărului de nașteri și a căsătoriilor se datorează componenței favorabile a structurii pe vârste, numărul de femei în cea mai activă vârstă reproductivă fiind în creștere. De exemplu, în anul 2010 proporția femeilor în vârstă de 20-29 ani în numărul total al femeilor de vârstă reproductivă (15-49 ani) a crescut cu 3%, comparativ cu anul 2004.

În paralel cu influența pozitivă a factorului structural, se înregistrează o creștere lentă a intensității natalității, în special, în grupele de vârstă a femeilor de 26-34 ani. Dacă în anul 2008 creșterea numărului de nașteri în măsură egală a fost determinată de ambii factori, atunci în anul 2009 rolul principal în sporirea efectivului nașterilor l-a avut creșterea intensi-

tății activității de reproducere (aproape de trei ori mai important, decât rolul factorului structural). Totodată, în anul 2010 observăm o reducere a numărului de nașteri, care s-a produs din contul scăderii intensității de natalitate, în ciuda faptului că efectivul femeilor din grupurile de vârstă de 20-30 ani (pentru care, de regulă, este caracteristic un nivel mai ridicat al natalității) a fost în creștere. Numărul de nașteri s-a diminuat din cauza scăderii natalității în cele mai tinere grupuri de vârstă (18-21 ani) și cele mai mature (27-30 ani). Astfel, datele prezentate încă o dată demonstrează dinamica neuniformă a natalității, chiar imprevizibilitatea acesteia, care evoluează sub influența mai multor factori, un rol important având deciziile cuplurilor conjugale cu privire la realizarea intențiilor reproductive și deplasarea lor în timp (tab. 1).

Tabelul 1. Numărul de naşteri şi componentele schimbării acesteia, anii 2000-2010

	Numărul de naşteri	Schimbare anuală	Inclusiv din contul	
			Structurii pe vârste a populației	Intensității natalității
2000	36939	–	–	–
2001	36448	-491	787	-1278
2002	35705	-743	778	-1521
2003	36471	766	780	-14
2004	38272	1801	791	1010
2005	37695	-577	757	-1334
2006	37587	-108	-260	152
2007	37973	386	-304	690
2008	39018	1045	590	455
2009	40803	1785	471	1314
2010	40474	-329	441	-770

Sursa: calculele autorului în baza datelor BNS.

În ultimele decenii schimbări importante în evoluția natalității sunt determinate de refluxul migrațional al populației, în special de migrația de muncă în masă. Migrația definitivă (emigranți și imigranți legali) este cea mai cunoscută componentă din punct de vedere statistic. După ani 1990 în Republica Moldova se înregistrează un spor migrațional negativ, iar având în vedere situația socio-economică nestabilă și decalajul în standardele de viață dintre țara noastră și țările europene economic dezvoltate, este de așteptat că și în viitor migrația externă netă va înregistra valori negative. Propensiunea pentru emigrare în ultimii ani este

în creștere, în special printre tineri, iar în contextul politicilor de imigrare relativ permisive ale statelor occidentale dezvoltate din UE, SUA și alte țări, va fi probabil, chiar mai mare. Este bine cunoscut faptul că în anii următori multe țări occidentale, fiind afectate de scăderea numărului populației și îmbătrânirea acesteia, vor avea nevoie de forță de muncă străină pentru menținerea creșterii economice, ceea ce este demonstrat prin diferite studii (Mc Donald P., Kippen R., 2001). Însă o problemă cu mult mai complicată o reprezintă migrația de muncă în masă, care având inițial un caracter temporar, în multe cazuri se transformă în una definitivă. Cu toată responsabilitatea afirmăm că în urma migrației de muncă Republica Moldova a pierdut o pondere semnificativă a populației tinere bine instruite în vârsta aptă de muncă, care și-a legiferat șederea în țările în care lucrează, aceasta constituind o pierdere directă. Pierderile indirecte sunt copiii acestor migranți, care s-au născut sau vor apărea pe lume în alte țări. Din păcate, nu avem o statistică veridică cu privire la numărul migranților aflați la muncă în străinătate, precum și cu privire la efectivul real al populației Republicii Moldova, care în prezent este supraestimat din cauza migrației. În conformitate cu recomandările ONU și ale Comisiei Economice pentru Europa a ONU, din numărul stabil al populației țării trebuie exclusă populația, care nu locuiește pe teritoriul țării mai mult de 12 luni. În pofida existenței unor astfel de practici, în baza datelor Recensământului populației Republicii Moldova din anul 2004, populația care lipsește din țară mai mult de 12 luni este inclusă în numărul total al populației, respectiv, în calculul statistic curent se respectă același principiu. Ca rezultat, mulți indicatori statistici sunt distorsionați, în special valorile RTF și ale speranței de viață la naștere. Astfel, cei care se află în circuitul cotidian al specialiștilor din diferite domenii, inclusiv ziariștii și politicienii, bazându-se pe aceste date, de multe ori trag concluzii greșite.

În ceea ce privește migrația de muncă, până în prezent s-au consolidat câteva surse de informații ce țin de evidența acesteia. Recensământul populației din anul 2004 a identificat că numărul de persoane care se află peste hotare la muncă sau în căutarea unui loc de muncă constituie 273 mii. (8,3% din numărul total al populației). Începând cu anul 1999, Biroul Național de Statistică realizează cercetările trimestriale „Cercetarea bugetelor gospodăriilor casnice" și „Ancheta forței de muncă", care conține, pe lângă altele, date statistice cu privire la efectivul și caracteristicile socio-demografice ale migrației de muncă. Din anul 2008 Serviciul Grăniceri

transmite Ministerului Tehnologiei Informației și Comunicațiilor date statistice cu privire la fluxurile migraționale pe grupe de vârstă, sexe și durata aflării peste hotare.

Astfel, conform datelor Serviciului Grăniceri la 1 ianuarie 2011 în Republica Moldova au lipsit mai mult de un an 284,3 mii persoane, dintre care 110,8 mii de femei în vârstă reproductivă, ceea ce constituie 11,2% din numărul total al contingentului dat. Circa 40 de mii de femei sunt în vârstă de 20-29 ani, care, de regulă, demonstrează cel mai înalt nivel al activității reproductive. Totodată, pe parcursul ultimilor trei ani constatăm o creștere lentă a numărului și ponderii femeilor în vârstă reproductivă, care au lipsit din țară pe întreaga perioadă a unui an (tab. 2).

Tabelul 2. Repartizarea femeilor de vârstă reproductivă după grupe de vârstă şi perioada aflării peste hotare, la 1 ianuarie 2009-2011, mii persoane

Ani	De la 1 până la 2 ani			De la 2 până la 3 ani			Mai mult de 3 ani			Total lipsesc mai mult de 1 an		
	2009	2010	2011	2009	2010	2011	2009	2010	2011	2009	2010	2011
15-19	3,0	3,2	2,8	1,3	1,5	1,6	0,3	0,8	1,4	4,6	5,5	5,8
20-24	7,2	7,6	6,1	4,4	4,2	4,1	3,8	4,6	4,8	15,4	16,4	15,1
25-29	8,8	9,6	8,2	5,7	5,6	5,7	6,8	8,8	10,0	21,3	23,9	23,8
30-34	7,7	8,4	7,4	4,9	4,9	5,1	6,2	8,4	9,9	18,8	21,7	22,4
35-39	5,7	6,2	5,9	3,7	3,7	3,9	4,7	6,5	8,3	14,2	16,4	18,1
40-44	4,7	5,1	4,4	3,2	2,9	2,9	3,9	5,3	6,2	11,8	13,3	13,5
45-49	5,1	5,0	4,2	3,1	2,8	2,6	4,1	5,2	5,5	12,3	13,0	12,2
Total	42,2	45,2	39,0	26,4	25,5	25,8	29,8	39,6	46,1	98,4	110,2	110,8
Numărul total de femei în vârsta reproductivă (15-49) ani										1001,5	997,2	990,6
% din numărul total de femei în vârsta reproductivă (15-49) ani										9,8	11,1	11,2

Sursa: calculele autorului în baza datelor Serviciului Grăniceri.

În afară de aceasta, dat fiind faptul că RTF se calculează în raport cu populația stabilă, deci fără a lua în calcul migrația de muncă de lungă durată, nivelul natalității este subestimat. Recalcularea ratei totale a fertilității (numărul de nașteri raportat la populația feminină prezentă) demonstrează că valoarea RTF în ultimii ani a constituit 1,4-1,5 copii per femeie de vârstă fertilă (tab. 3).

Tabelul 3. Rata totală de fertilitate recalculată, anii 2008-2010

2008		2009		2010	
BNS	RTF recalculată	BNS	RTF recalculată	BNS	RTF recalculată
1,27	1,44	1,32	1,51	1,3	1,48

Sursa: calculele autorului.

Curba fertilității demonstrează că cea mai mare diferență în ratele totale ale fertilității se înregistrează în grupele de vârstă de 20-24 și 25-29 ani, deci cele mai active vârste reproductive (fig. 8).

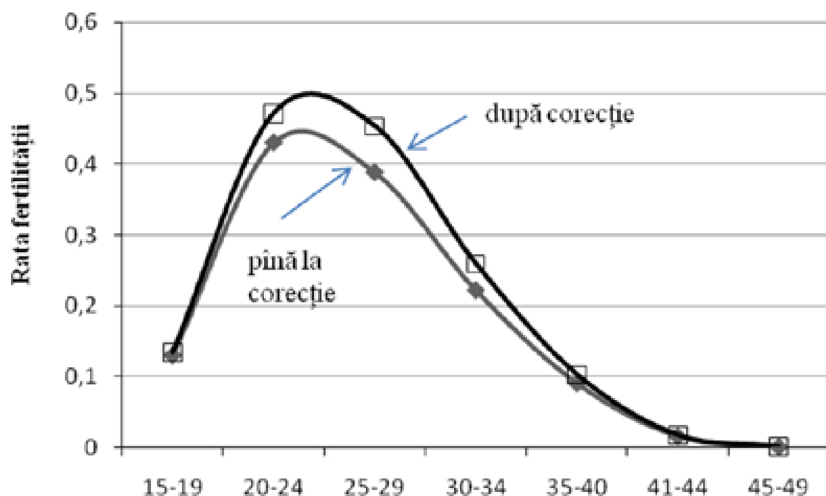

Fig. 8. Rata totală de fertilitate corectată, luând în considerare migrația, anul 2010

Sursa: calculele autorului.

Fenomenul migrației de muncă în Republica Moldova are un caracter durabil, o bună parte din cetățeni având deja o experiență în acest domeniu, formându-și rețelele informale de atragere la muncă peste hotare a rudelor, prietenilor și cunoscuților. Este cunoscut faptul că migranții moldoveni se integrează foarte bine în societățile europene, având nivelul de studii destul de ridicat, normele și tradițiile fiind asemănătoare populațiilor europene. Un exemplu în acest aspect reprezintă moldovenii în Italia, numărul cărora constituie 131 mii, dintre care 67% sunt femei. Cercetările în domeniul migrației în Italia demonstrează nivelul înalt de integrare a moldovenilor în societate, inclusiv reîntregirea familiilor și, ca rezultat, un

număr mare de copii (22 158) înscriși în instituțiile de învățământ de toate nivelurile.[13] Totodată, se observă și creșterea numărului de copii născuți în afara Republicii Moldova. Datele integrate pentru cinci ani (2006-2010) constată că în această perioadă peste hotare s-au născut 19073 de copii – cetățeni ai Republicii Moldova, pe primele locuri fiind Rusia și Italia, unse se înregistrează cel mai mare număr de migranți moldoveni (fig. 9).

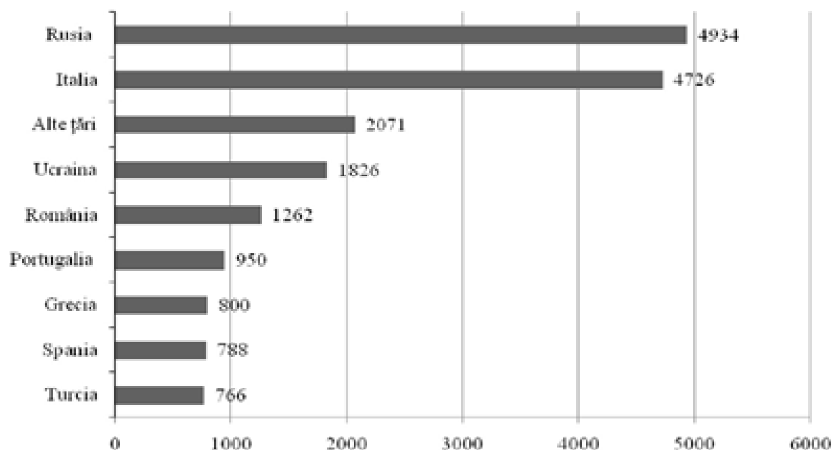

Fig. 9. Numărul copiilor – cetățeni ai Republicii Moldova născuți în alte țări, în perioada anilor 2006-2010

Sursa: Serviciul Stare Civilă al Republicii Moldova

Astfel, în urma migrației de muncă țara noastră suportă pierderi duble: este evident că o parte din migranții de muncă care și-au legalizat aflarea în țările europene nu se vor întoarce acasă, în afară de aceasta copiii lor vor fi născuți în altă țară, nu în Republica Moldova.

3.2. Schimbările structurale ale natalității

Reducerea natalității este însoțită de modificări importante survenite în calendarul fertilității, reflectând transformarea modelului comportamentului reproductiv al populației și schimbarea fundamentală a ciclului de viață care s-au produs în ultimele decenii: creșterea duratei studiilor,

13 Dossier Statistico Immigrazione // IDOS –Centro Studi e Ricerche. Caritas Migrantes. www.dossierimmigrazione.it

inițierea mai tardivă în activitatea profesională și, respectiv, obținerea mai târzie a independenței economice. Este vorba de schimbări care au modificat însuși tipul de fertilitate al unor generații feminine. Modelul specific al fertilității în Republica Moldova – "precoce" (cu valoarea maximă înainte de 25 de ani) a fost înlocuit cu cel "etalat" (valori aproximativ egale în grupele de vârstă de 20-24 și 25-29 ani), sau chiar "tardiv" în perspectivă apropiată (cu valoare maximă în grupa de vârstă de 25-29 ani), ceea ce este o manifestare a celei de a doua tranziții demografice (Захаров С., 2002). Primele semne ale tranziției în Republica Moldova au apărut la mijlocul anilor 1990 și după cum ne arată experiența țărilor europene economic dezvoltate, schimbările structurale ale natalității pot continua pe parcursul mai multor decenii.

Profilul de vârstă al natalității s-a modificat pe fundalul reducerii generale a natalității, după anul 1990 căderea fiind înregistrată în toate grupele de vârstă (fig. 10).

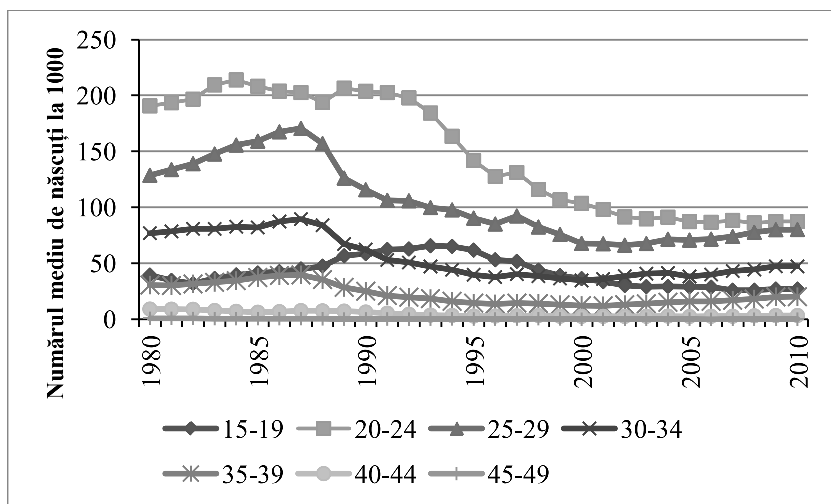

Fig. 10. Fertilitatea feminină pe grupe de vârstă. Populația totală, anii 1980-2010

Cea mai semnificativă scădere s-a înregistrat la cele mai tinere grupuri de vârstă ale femeilor (până la 24 de ani), care a durat până în anul 2002, apoi stabilizându-se aproximativ la același nivel. La femeile în vârsta de 25-29 ani scăderea natalității a continuat până în anul 2004, după care a început să crească. În anii 2009-2010 valorile ratelor fertilității în grupele de vârstă de 20-24 și 25-29 ani s-au apropiat. De asemenea, după

un declin de lungă durată, în ultimii trei ani se constată o creştere uşoară la femeile în vârstă de 30-34 ani. Cu toate acestea, nu putem afirma că s-a instalat o tendință constantă în nivelul ratelor fertilității pe grupe de vârstă, precum şi nici de contribuția diferitelor grupe de vârstă a femeilor în rata totală a fertilității. Se poate presupune doar că contribuția viitoare a tinerelor mame nu va fi la fel de importantă ca înainte.

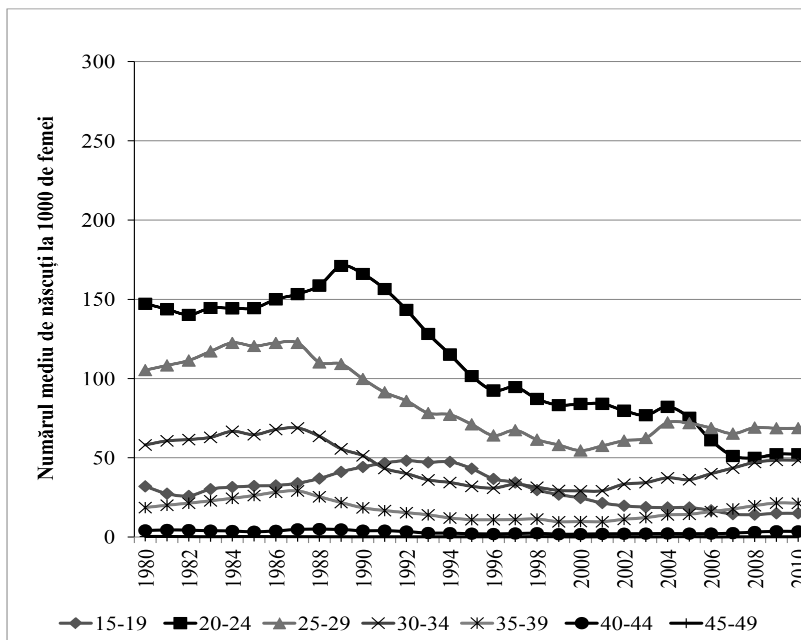

Fig.11. Fertilitatea feminină pe grupe de vârstă. Populația urbană, anii 1980-2010

Deplasarea naşterilor spre vârstele mai mature este caracteristică în special pentru populația urbană (fig. 11). Se constată reducerea natalității în grupele de vârstă tinere, de 15-19 şi 20-24 ani, şi creşterea acesteia în vârstele mai mature, de 25-29, 30-34 şi 35-39 ani. În mod constant se apropie ratele fertilității în rândul femeilor în vârstă de 20-24 şi 25-29 ani. Începând cu anul 2005, rata fertilității la femeile în vârstă de 25-29 de ani este mai mare decât cea a femeilor în vârstă de 20-24 ani.

Tendințe similare se observă şi în mediul rural. Însă în sate acest proces se desfăşoară cu ritmuri mai lente, cea mai mare reducere a natalității fiind atestată în cel mai tânăr grup de vârstă (15-19 ani) şi majorarea ei în grupele de vârstă de 20-24 şi 25-29 ani (fig.12). Deşi tendințele natalității

în așezările urbane și cele rurale au același vector, intensitatea activității de reproducere la femeile de la sate se menține la un nivel cu mult mai înalt decât la cele din orașe, în special în grupele de vârstă tinere (15-19, 20-24 și 25-29 ani), la care valorile ratelor fertilității sunt de două ori mai mari. În grupele de vârstă mature ratele fertilității scad brusc, decalajul se atenuează, valorile respective ajungând la un nivel asemănător.

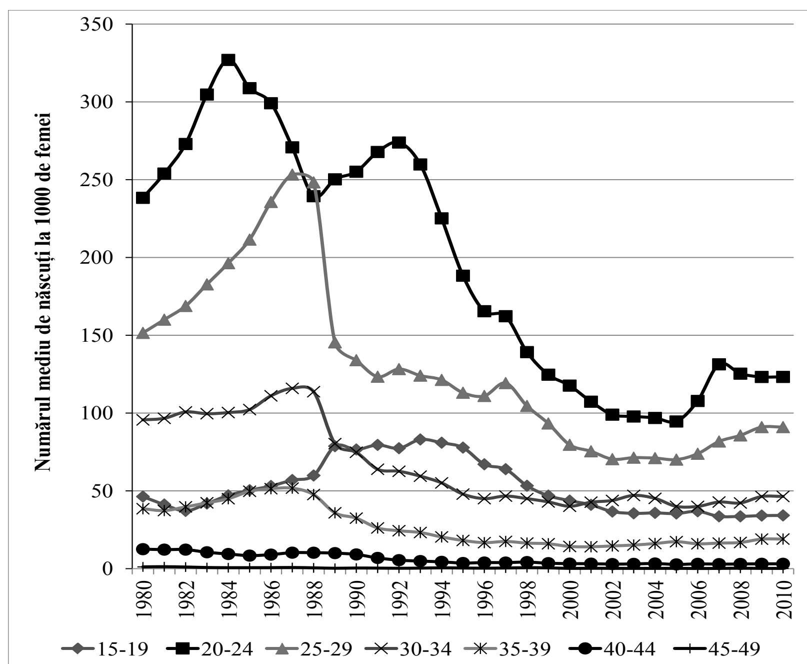

Fig.12. Fertilitatea feminină pe grupe de vârstă. Populația rurală, anii 1980-2010

Sursa: datele Biroului Național de Statistică.

Analizând structura natalității pe medii sociale, nu putem să trecem cu vederea distorsiunea enormă a ratelor fertilității pe grupe de vârstă la femeile din mediul rural în perioada anilor 1980-1995 (fig.6), în special în grupele tinere de 20-24 și 25-29 ani, fiind determinate de politicile familiale din anii 1980. Primul „val" al creșterii natalității (anii 1983-1989) s-a înregistrat ca urmare a deplasării calendarului nașterilor și micșorării intervalului dintre nașterile succesive după introducerea concediului parțial plătit pentru îngrijirea copilului până la împlinirea vârstei de un an și concediului suplimentar până la împlinirea vârstei de 1,5 ani fără men-

ținerea salariului[14]. În această perioadă valorile ratei fertilității la femeile în vârstă de 20-24 ani s-au majorat cu 32%, iar la cele în vârstă de 25-29 ani – cu 66%. Măsurile implementate au întrerupt tendința evolutivă de reducere a natalității în cel mai tânăr grup de vârstă, 15-19 ani, provocând o creștere ușoară a acesteia, ca apoi după anul 1988 din nou să fie în scădere.

Un impact pozitiv asupra natalității a exercitat campania anti alcool din anii 1985-1986 și schimbarea situației politice din țară, care a avut un efect suplimentar, ambele contribuind la creșterea ratelor fertilității pe grupe de vârstă.

Al doilea „val" (anii 1990-1992) s-a produs, de asemenea, ca urmare a politicilor adresate familiei și anume oferirea femeilor a concediului parțial plătit pentru îngrijirea copiilor până la împlinirea vârstei de 1,5 ani și a concediului suplimentar pentru îngrijirea copilului până la împlinirea vârstei de 3 ani fără menținerea salariului[15]. În această perioadă ratele fertilității au crescut în cea mai mare măsură la femeile în grupa de vârstă de 20-24 de ani.

Politicile familiale din anii 1980 au influențat și comportamentul reproductiv al femeilor din orașe, însă dimensiunile acesteia au fost cu mult mai modeste. Familiile orășenilor, având constrângeri în ceea ce privește spațiul locativ sau chiar deficitul locuințelor, au reacționat mai modest la politicile menționate. Familiile sătenilor nu se confruntau cu probleme locative acute, de aceea pentru ele măsurile introduse erau foarte atrăgătoare. Femeile de la sate, a căror majoritate lucrau în colhoz, au obținut posibilitatea de a se ocupa de îngrijirea copiilor și de gospodăria casnică pe o perioadă de lungă durată parțial plătită.

Experiența din perioada anilor 1980 ne demonstrează cât de sensibil reacționează natalitatea la măsurile economice stimulative, având un impact diferit asupra comportamentului reproductiv al diferitelor categorii sociale. Totodată, analizând fenomenul, se remarcă caracterul temporar al creșterii natalității, dereglarea calendarului nașterilor a provocat un declin adevărat al natalității în perioada următoare. Deși deseori se

14 Постановление Совета Министров СССР №235 от 1981 г. «О мерах по усилению государственной помощи семьям, имеющим детей», «Основные направления экономического и социального развития СССР на 1981-1985 гг. и на период до 1990 г.»

15 Постановление Совета Министров СССР и ВЦСПС от 22.08.1989 г. «О предоставлении женщинам частично оплачиваемого отпуска по уходу за ребенком до 1,5 лет и дополнительного отпуска без сохранения заработной платы по уходу за ребенком до достижения им возраста 3 лет».

vorbește despre impactul crizei socio-economice, este evident că modificarea contextului socio-cultural, democratizarea și liberalizarea valorilor, accesul neîngrădit la mijloacele contraceptive, de asemenea, au avut un impact. Deciziile cuplurilor familiale de a avea sau de a nu avea copii, ori de avea doar unul, au motivații diferite și bine fundamentate. O parte din aceste decizii au fost luate indiferent de contextul socio-economic al Republicii Moldova după anul 1991, o parte, probabil, reprezintă o reacție la condițiile socio-economice noi, incertitudinile și dezavantajele ale perioadei de tranziție.

Tendința de reducere a natalității la cele mai tinere vârste ale femeilor și deplasarea calendarului nașterilor spre vârstele mature au contribuit la creșterea vârstei medii a mamei la naștere (fig.13).

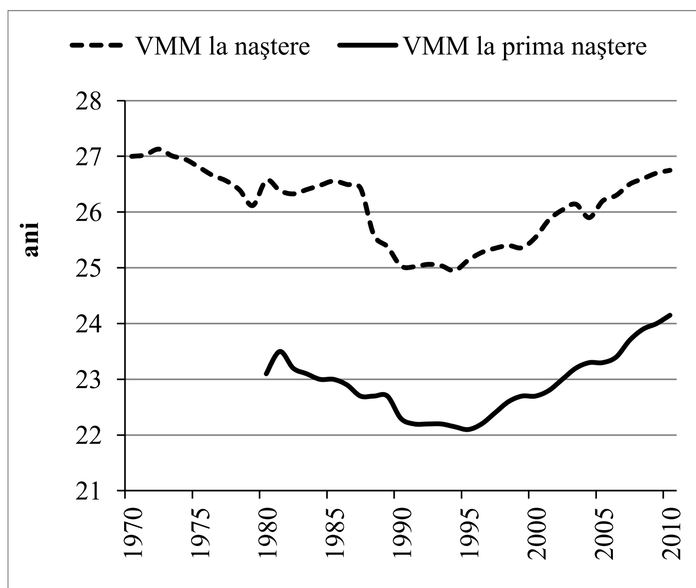

Fig. 13. Vârsta medie a mamei (VMM) la naştere/prima naştere, total pe republică, anii 1970-2010

Aceste modificări se derulează în conformitate cu tendințele generale caracteristice pentru majoritatea țărilor europene în a doua jumătate a secolului XX. Restructurarea curbei de vârstă a fertilității a avut loc pretutindeni, în plus nu putem trece cu vederea asemănarea izbitoare a modificărilor observate în diferite țări. Până în anii 1970 natalitatea se

deplasa către vârstele tinere, astfel, s-a produs întinerirea maternității, iar apoi observăm mișcarea în direcția opusă. Aceste schimbări universale ne vorbesc despre faptul că modificarea condițiilor de viață a indivizilor, de obținere a educației (profesiei), de muncă, menaj, de sănătate etc. au motivat oamenii din diferite țări să găsească cel mai convenabil interval de timp pentru nașterea și educația copiilor, în condițiile noi de viață. La etapa inițială refuzul de la nașterea copiilor de ranguri superioare duce în mod firesc la întinerirea maternității, după afirmarea normelor cu privire la numărul redus de copii în familie. Părinții, însă, probabil încep să conștientizeze faptul că pentru creșterea a unu, doi sau trei copii nu este necesar să înceapă activitatea reproductivă la o vârstă tânără, așa cum a fost mai înainte.

Analiza schimbărilor pe medii sociale demonstrează că în așezările urbane majorarea vârstei medii a mamei la prima naștere se derulează mai rapid decât în sate, contribuind la creșterea decalajului în valorile acestui indicator. Dacă în anul 1980 femeile din orașe deveneau mame cu un an mai târziu decât cele de la sate, atunci către anul 2010 această diferență a crescut până la doi ani. În prezent vârsta medie a mamei la prima naștere în orașe constituie 25,4 ani, în sate – 23,5 ani (fig. 14).

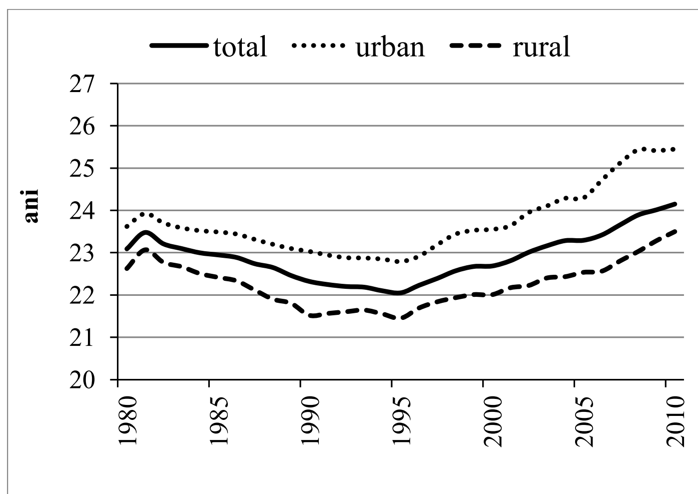

Fig. 14. Vârsta medie a mamei la prima naştere pe medii sociale, anii 1980-2010

Sursa: calculele autorului în baza ratelor fertilității femeilor pe intervalul de vârstă de un an. Începând cu anul 1997 fără populația raioanelor de Est și mun. Bender.

Schimbările recente în vârsta medie a mamelor indică epuizarea tendinței de lungă durată de întinerire a acesteia, caracteristică pentru a doua jumătate a secolului XX. În anul 1970 vârsta medie a mamei la naștere constituia 27 ani, apoi către anul 1994 aceasta a coborât până la 24,9 ani. În anul 1995 s-a înregistrat cea mai scăzută valoare a vârstei medii a mamei la naștere – 22,1 ani. În a doua jumătate a anilor 1990 se constată o creștere a vârstei medii a mamei la naștere, inclusiv la prima naștere. Către anul 2010 vârsta medie a mamei la prima naștere a crescut până la 24,15 ani, iar vârsta medie a mamei la naștere – până la 26,75 ani. Ritmul de creștere a acestui indicatori nu este mare, deși în anul 2003 vârsta medie a mamei la nașterea primului copil a depășit pragul anului 1980, iar în anul 2009 și vârsta medie a mamei la naștere, deși creșterea este nesemnificativă.

În pofida faptului că natalitatea în Republica Moldova a cunoscut schimbări structurale semnificative, în comparație cu alte țări europene cu un nivel similar al natalității, profilul acesteia rămâne a fi unul mai tânăr, cele mai înalte valori ale ratelor fertilității fiind înregistrate la femeile în vârstă de 20-24 ani (fig. 15).

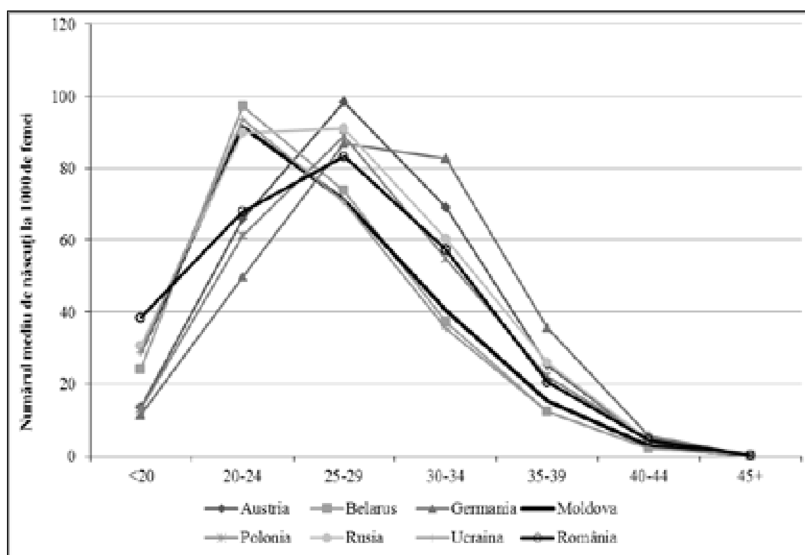

Fig. 15. Ratele fertilității pe grupe de vârstă în Republica Moldova şi unele țări europene cu nivelul similar al natalității, anul 2010

Sursa: http:epp.eurostat

Tabelul 4. Vârsta medie a mamei la naştere de fiecare secvență, pe medii sociale, anii 1980-2010

Anul	Total naşteri	Inclusiv, după rangul naşterii			
		prima	a doua	a treia	a patra şi următoarea
Total					
1980	26,6	23,1	26,9		34,1
1985	26,6	22,9	26,7	30,1	33,6
1990	25	22,3	26,0	29,6	33,1
1995	25,1	22,1	25,8	29,0	32,2
2000*	25,5	22,7	26,5	29,7	32,9
2005	26,2	23,3	27,6	30,8	33,5
2006	26,3	23,4	27,7	31,0	33,5
2007	26,5	23,7	27,9	31,2	33,8
2008	26,6	23,9	28,1	31,2	33,8
2009	26,7	24,0	28,2	31,4	34,1
2010	26,7	24,1	28,4	31,5	33,8
Mediul urban					
1980	26,1	23,6	27,8	31,1	34,0
1985	26,3	23,5	27,7	30,9	33,4
1990	25,5	23,0	27,0	30,6	33,2
1995	25,1	22,8	27,4	30,2	32,9
2000*	25,5	23,6	28,0	31,5	33,8
2005	26,6	24,3	28,9	31,9	33,7
2006	27,2	24,7	29,4	32,1	34,1
2007	27,7	25,1	29,7	32,7	34,3
2008	28	25,4	30,0	33,0	34,4
2009	28	25,4	30,1	33,1	34,5
2010	28,1	25,4	30,3	33,1	34,6
Mediul rural					
1980	26,3	22,6	26,1	29,7	33,9
1985	26,3	22,4	25,9	29,7	33,5
1990	25	21,5	24,9	29,2	33,1
1995	24,7	21,5	24,9	28,5	31,9
2000*	25,4	22,0	26,0	29,4	32,7
2005	26,0	22,5	26,7	30,7	33,7
2006	25,7	22,6	26,6	30,7	33,4
2007	25,6	22,8	26,5	30,5	33,7
2008	25,7	23,0	26,8	30,5	33,6
2009	25,9	23,3	26,8	30,6	33,8
2010	26,0	23,5	27,0	30,7	33,5

Sursa: calculele autorului în baza ratelor fertilității femeilor pentru intervalul de vârstă de un an.

** Începând cu anul 1997 fără populația raioanelor de Est și mun. Bender.*

Aceeași situație este caracteristică pentru Belarus și Ucraina, pe când în Rusia se observă o deplasare a natalității spre vârstele de 25-29 ani, deși diferența dintre ratele fertilității femeilor în vârstă de 20-24 și 25-29 ani nu sunt semnificative. În România deja s-a format modelul unei maternități mai tardive, rata fertilității la femeile în vârstă de 25-29 ani fiind cu 22% mai mare decât la femeile în vârstă de 20-24 ani. Totodată, observăm că profilul natalității în Republica Moldova încă este departe de modelul țărilor europene economic dezvoltate, cum ar fi Austria sau Germania.

Vârsta medie a mamei a crescut pentru toate rangurile nașterilor: începând cu mijlocul anilor 1990, vârsta medie a mamei la prima naștere a crescut cu doi ani, la a doua și a treia – cu 2,4 ani, la a patra și următoarelor nașteri – cu 2 ani (tab. 4). Comparând natalitatea pe medii sociale, vedem că decalajul de vârstă a femeilor la nașterile de rangul doi din orașe și de la sate constituie 3,3 ani, de rangul trei – 2,5 ani, de rangul patru și următorul – 0,7 ani. Astfel, cel mai mare decalaj s-a instalat dintre nașterile de rangul doi și trei, deși intensitatea maximă a nașterilor are loc în vârsta de până la 35 de ani.

Răspândirea uniunilor consensuale a contribuit la creșterea contribuției nașterilor în afara căsătoriei în natalitatea generală, precum și a avut un impact important în dinamica vârstei medii a mamei la naștere. Analizând vârsta medie a mamei la naștere în funcție de statutul juridic al acesteia (căsătorite și necăsătorite) pentru ultimii zece ani (date accesibile), observăm că schimbările survenite în evoluția acestui indicator au un vector comun (fig.16 și 17).

Vârsta medie a mamei la naștere în căsătorie este cu 0,8-1,0 an mai mare, decât a mamelor în afara căsătoriei. În perioada anilor 1998-2010 vârsta medie a mamei la naștere la femeile căsătorite s-a majorat cu 1,6 ani (de la 25,5 ani până la 27,1 ani), pentru femeile necăsătorite – cu 1,2 ani (de la 24,7 ani până la 25,9 ani).

Totodată, se remarcă că vârsta medie a mamei la nașterea primului copil în căsătorie și în afara căsătoriei au valori foarte apropiate, acest fapt fiind explicat prin practica pe scară largă a conviețuirii soților fără înregistrarea căsătoriei. Numai în ultimii câțiva ani se observă o creștere a decalajului dintre vârsta medie a mamei la prima naștere în căsătorie și în afara căsătoriei, ca rezultat al creșterii nașterilor extraconjugale în cel mai tânăr grup de vârstă (până la 20 ani). Dacă în anii 1998-2005 decalajul respectiv a fost minimal (0,1-0,3 ani), atunci către anul 2010 acesta a crescut până la un an.

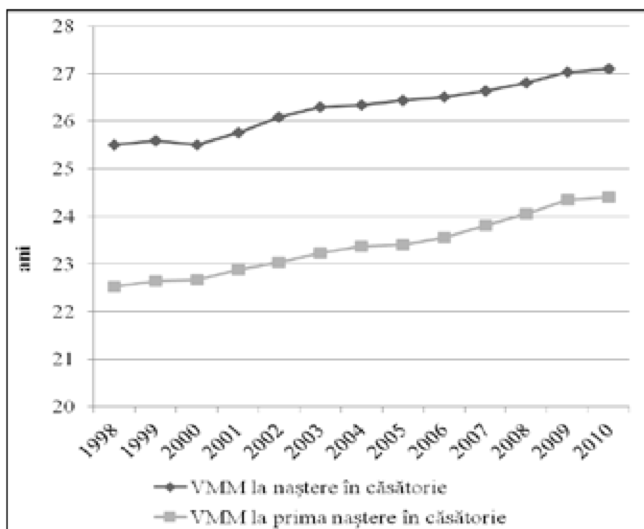

Fig. 16. Dinamica vârstei medii a mamei la naştere/prima naştere (VMM) în căsătorie. Populația totală, anii 1998-2010

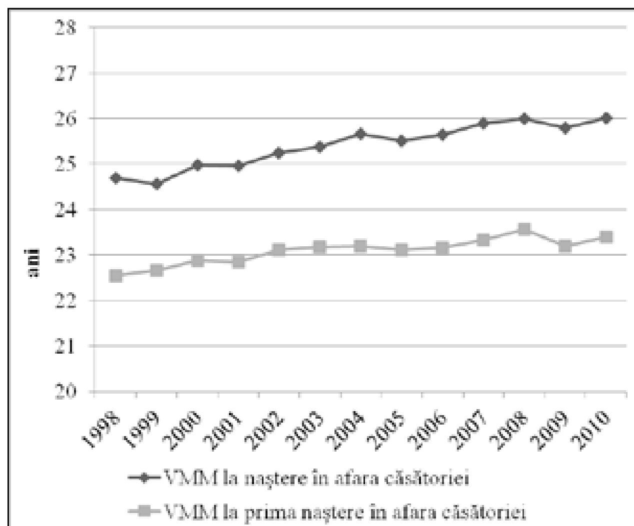

Fig. 17. Dinamica vârstei medii a mamei la naştere/prima naştere (VMM) în afara căsătoriei, Populația totală, anii 1998-2010

Sursa: calculele autorului în baza ratelor fertilității femeilor pentru intervalul de vârstă de un an. Fără populația raioanelor de Est și mun. Bender.

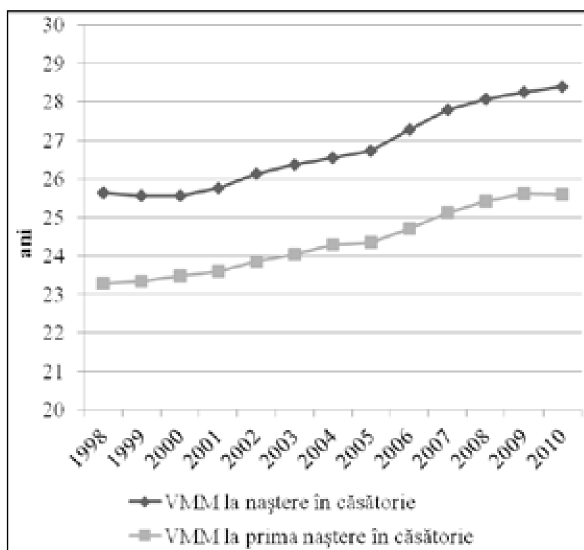

Fig. 18. Dinamica vârstei medii a mamei la naştere/prima naştere (VMM) în căsătorie, mediul urban, anii 1998-2010

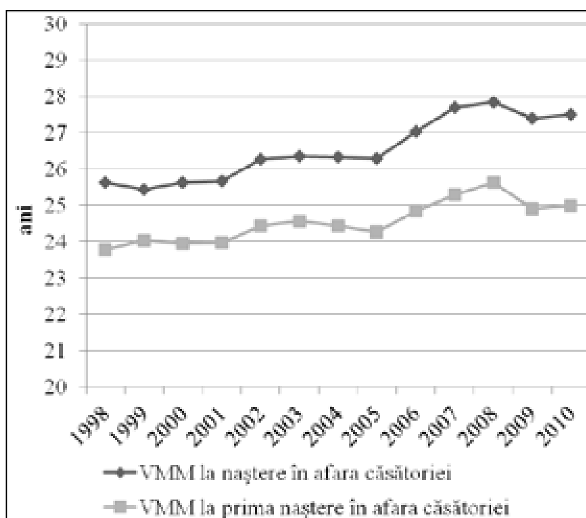

Fig. 19. Dinamica vârstei medii a mamei la naştere/prima naştere (VMM) în afara căsătoriei, mediul urban, anii 1998-2010

Sursa: calculele autorului în baza ratelor fertilității femeilor pentru intervalul de vârstă de un an. Fără populația raioanelor de Est și mun. Bender.

Analiza în dinamică a vârstei medii a mamei la naștere/prima naștere în funcție de statutul juridic al mamei pe medii sociale demonstrează că pentru femeile din orașe natalitatea conjugală şi cea extraconjugală practic are un caracter identic. Astfel, femeile căsătorite nasc primul copil la vârstă de 25,6 ani, iar cele necăsătorite la 25 ani, diferența fiind de 0,6 ani. Vârsta medie a mamei căsătorite la naștere este de 28,4 ani, a celei necăsătorite – 27,5 ani, această diferență se datorează prevalenței nașterilor de rangul întâi la femeile necăsătorite (fig. 18 și 19).

Evident că în mediul rural vârsta medie la naștere/prima naștere a femeilor căsătorite/necăsătorite are valori mai scăzute, decât în mediul urban. Astfel, la sate femeile căsătorite nasc primul copil la vârsta de 23,7 ani, cele necăsătorite – la 22,7 ani (fig.20 și 21). Cea mai mare schimbare pe parcursul perioadei analizate înregistrează vârsta medie a mamei la prima naștere în căsătorie, care a crescut cu 1,8 ani, pe când vârsta mamei la prima naștere în afara căsătoriei – cu un an. Vârsta medie a mamei la naștere la ambele categorii de femei a crescut, respectiv cu 0,9-1,0 ani. De asemenea, se observă un decalaj mai mare dintre vârsta medie a mamei la naștere în căsătorie și în afara căsătoriei (1,0-1,5 ani).

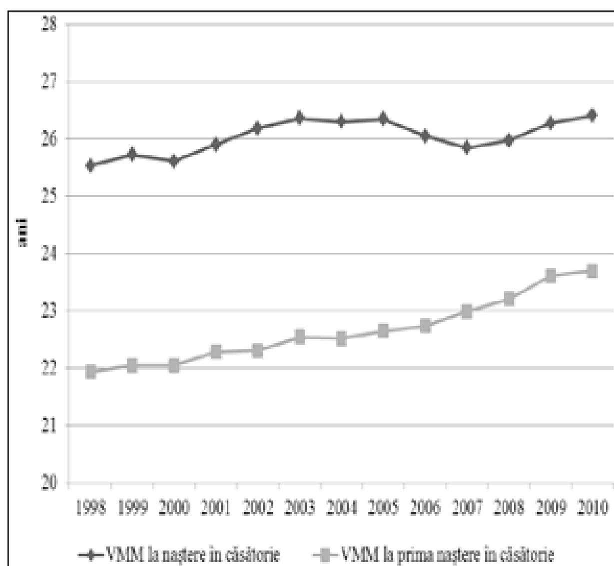

Fig. 20. Dinamica vârstei medii a mamei la naştere/prima naştere (VMM) în căsătorie, mediul rural, anii 1998-2010

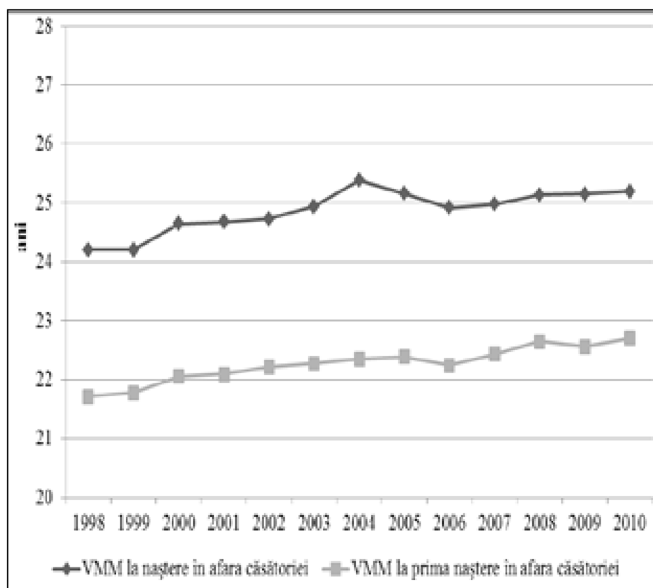

Fig. 21. Dinamica vârstei medii a mamei la naştere/prima naştere (VMM) în afara căsătoriei, mediul rural, anii 1998-2010

Sursa: calculele autorului în baza ratelor de fertilitate a femeilor pentru intervalul de vârstă de un an. Fără populația raioanelor de Est și mun. Bender.

Cum a fost menționat mai sus, răspândirea uniunilor consensuale contribuie la apropierea valorilor indicatorului vârstei medii a mamei la naștere/prima naștere în căsătorie și în afara căsătoriei. În societatea contemporană debutul relațiilor conjugale, chiar și nașterea copilului, în multe cazuri precede înregistrarea oficială a căsătoriei.

Analiza nașterilor de rangul întâi în cadrul căsătoriei din punctul de vedere al intervalului protogenetic[16], demonstrează că circa jumătate dintre sarcini au fost concepute până la căsătorie, ceea ce rezultă din răspândirea relațiilor sexuale premaritale. Spre exemplu, pentru anii 2008-2009 dacă raportăm numărul de nașteri cu intervalul protogenetic până la 9 luni (8349) la numărul mediu al primelor căsătorii la femei (22362), obținem că circa 37% dintre căsătoriile de rangul întâi au fost încheiate după apariția sarcinii, sau chiar după venirea copilului pe lume (tabelul 5).

16 Intervalul de timp dintre înregistrarea căsătoriei și nașterea copilului.

Tabelul 5. Repartizarea naşterilor de rangul întâi în cadrul căsătoriei în funcţie de intervalul protogenetic, pe medii sociale, anul 2009

Naşteri de rangul întâi		Inclusiv cu intervalul protogenetic					
		0 (căsătoria a fost înregistrată odată cu înregistrarea copilului)		Până la 9 luni		Mai mult de 9 luni	
		Număr absolut	%	Număr absolut	%	Număr absolut	%
Total	16168	484	2,9	7865	48,6	7819	48,3
Urban	6484	80	1,2	2387	36,8	4017	62,0
Rural	9684	316	3,3	4710	48,6	4658	48,1

Sursa: calculele autorului în baza datelor statistice nepublicate ale BNS.

Datele prezentate în tabelul de mai sus demonstrează că ponderea naşterilor cu intervalul protogenetic până la nouă luni este mai mare în mediul rural, ceea ce parţial se explică prin cultura contraceptivă și accesibilitatea avortului mai scăzute la săteni. Evident că deteriorarea normelor morale, standardelor comportamentului premarital, permisivitatea socială înaltă a tinerilor faţă de relaţiile sexuale înainte de căsătorie au un rol primordial în creșterea nașterilor în afara căsătoriei, sau înregistrarea căsătoriei în urma apariţiei unei sarcini, precum și răspândirea căsătoriilor neînregistrate.

Remarcăm că valoarea intervalului protogenetic, calculat în baza datelor statistice, este una relativă, dat fiind faptul că debutul real al relaţiilor conjugale nu întotdeauna coincide cu înregistrarea juridică a căsătoriei. Chiar și în societăţile cu o moralitate sexuală restrictivă, care nu acceptă relaţiile sexuale premaritale, căsătoria reală și înregistrarea ei juridică nu coincid în timp, dar proporţia lor a fost minoră (Ivanov S., 2002).

În societatea contemporană tot mai mare amploare a luat traiul în comun fără înregistrarea căsătoriei, astfel datele cu privire la ponderea intervalului protogenetic mai mic de nouă luni este o ilustrare suplimentară a aprofundării procesului de transformare a relaţiilor conjugale, răspândirii uniunilor consensuale. Evident că pentru obţinerea unor informaţii mai exacte cu privire la intervalul protogenetic, iniţierii de facto a relaţiilor conjugale și legalizării lor este necesar de a realiza cercetări sociologice profunde cu privire la procesul de formare a familiilor.

Tabelul 6. Dinamica natalității după rangul nașterii, populația totală, anii 1980-2010

	Născuți-vii, mii persoane					Ponderea din total, %				
	Total	primul	al doilea	al treilea	al patrulea și mai mult	Total	primul	al doilea	al treilea	al patrulea și mai mult
1980	79,6	38,1	26,0	8,8	6,6	100	47,8	32,7	11,1	8,3
1981	82,3	37,5	28,1	9,9	6,8	100	45,6	34,1	12	8,3
1982	83,3	37,1	29,1	10,3	6,8	100	44,6	34,9	12,4	8,1
1983	91,3	38,8	33,6	11,9	7,0	100	42,5	36,7	13,1	7,6
1984	89,6	38,0	32,5	12,2	7,0	100	42,4	36,2	13,6	7,8
1985	90,5	36,2	33,1	13,8	7,4	100	40	36,6	15,3	8,2
1986	94,7	36,2	35,0	15,3	8,3	100	38,2	36,9	16,1	8,7
1987	91,8	34,6	33,8	14,9	8,4	100	37,7	36,9	16,2	9,2
1988	88,6	33,8	32,1	14,5	8,1	100	38,2	36,3	16,4	9,2
1989	82,2	33,4	28,9	12,7	7,3	100	40,6	35,1	15,4	8,9
1990	77,1	32,8	26,1	11,6	6,6	100	42,5	33,8	15,1	8,5
1991	72,0	33,4	23,1	9,8	5,7	100	46,4	32,1	13,5	8
1992	69,7	31,9	22,5	9,7	5,5	100	45,8	32,3	14	7,9
1993	66,2	31,9	20,6	8,6	5,0	100	48,2	31,2	13	7,6
1994	62,1	30,3	19,5	7,8	4,5	100	48,8	31,4	12,5	7,2
1995	56,4	27,7	18,0	6,7	4,0	100	49,1	32	11,9	7
1996	51,9	25,8	16,5	6,0	3,5	100	49,8	31,9	11,5	6,8
1997	45,6	22,4	14,8	5,3	3,1	100	49,1	32,6	11,6	6,7
1998	41,3	20,4	13,1	4,7	3,1	100	49,3	31,8	11,3	7,6
1999	38,5	19,7	12,1	4,2	2,5	100	51,2	31,5	10,9	6,4
2000	36,9	19,9	11,1	3,7	2,3	100	53,8	30,1	9,9	6,2
2005	37,7	19,9	12,2	3,7	1,9	100	52,9	32,3	9,8	5
2010	40,5	22,0	13,1	3,9	1,6	100	54,3	32,3	9,5	3,9

Sursa: Biroul Național de Statistică. Începând cu anul 1997 fără populația raioanelor de Est și mun. Bender.

Reducerea natalității în ultimele trei decenii a fost însoțită de creșterea ponderii nașterilor de rangul întâi în structura generală a natalității, reducerea nașterilor de rangul doi și următorul. Prezentăm datele detaliate cu privire la structura natalității după rangul nașterii, în special pentru perioada anilor 1980-1990 (tab. 6).

În anii de promovare a politicilor de susținere a familiei cu copii proporția nașterilor de rangul întâi a scăzut, valoarea minimă fiind înregistrată în anul 1987 (37,7%). În paralel observăm o creștere lentă a nașterilor de rangurile

următoare: cele de rangul doi au crescut de la 32,7% în anul 1980 până la 36,9% în anii 1986-1987; de rangul trei – de la 11,1% până la 16,4 în anul 1988; de rangul patru și următorul – de la 8,3% până la 9,2% în anul 1988. Această restructurare a fost temporară și deja în anul 1989 observăm revenirea la tendința de creștere a proporției nașterilor de rangul întâi și reducerea celor de rangurile mai mari. Aceasta tendință se menține pe parcursul a două decenii, astfel către anul 2010 în structura natalității prevalează ponderea nașterilor de rangul întâi, constituind 54,3%, nașterile de rangul doi s-au redus până la o treime (32,3%), cele de rangul trei constituie a zecea parte, pe când nașterile de rangurile patru și următoare s-au micșorat până la 3,9%.

Tabelul 7. Dinamica natalității după rangul nașterii, populația urbană, anii 1980-2010

	Născuți-vii, mii persoane					Ponderea din total, %				
	Total	primul	al doilea	al treilea	al patrulea și mai mult	Total	primul	al doilea	al treilea	al patrulea și mai mult
1980	31,2	17,3	11,0	2,1	0,8	100	55,6	35,2	6,6	2,6
1981	32,7	17,3	12,1	2,3	0,9	100	53	37,1	7,2	2,7
1982	33,2	17,4	12,4	2,5	0,9	100	52,5	37,4	7,4	2,7
1983	37,6	18,0	15,3	3,2	1,1	100	47,9	40,7	8,6	2,8
1984	37,6	18,2	14,9	3,4	1,1	100	48,4	39,6	9	3
1985	38,0	17,6	15,1	4,0	1,2	100	46,4	39,9	10,5	3,2
1986	40,6	17,8	16,5	4,8	1,5	100	43,8	40,7	11,7	3,8
1987	40,3	17,7	16,3	4,7	1,6	100	43,9	40,5	11,7	3,9
1990	34,6	17,4	12,6	3,4	1,3	100	50,3	36,3	9,7	3,7
1991	31,6	16,9	10,6	2,8	1,3	100	53,4	33,6	9	4
1992	29,0	15,6	9,6	2,6	1,1	100	54	33,1	9,1	3,8
1993	26,0	14,7	8,1	2,2	1,0	100	56,7	31,1	8,3	3,9
1994	24,3	13,9	7,6	1,9	0,9	100	57,2	31,3	7,9	3,5
1995	21,7	12,6	6,7	1,6	0,8	100	58,2	31	7,4	3,5
1996	19,7	11,5	6,0	1,5	0,7	100	58,6	30,6	7,4	3,4
1997	15,5	9,2	4,8	1,1	0,5	100	58,9	30,7	7,1	3,3
1998	14,2	8,5	4,1	0,9	0,8	100	59,6	28,7	6,3	5,4
1999	13,2	8,3	3,8	0,8	0,4	100	62,5	28,4	6,1	2,9
2000	12,7	8,2	3,5	0,7	0,4	100	64,1	27,5	5,6	2,8
2005	13,6	7,9	4,5	0,9	0,3	100	58,1	33,1	6,6	2,2
2010	15,1	8,4	5,3	1,1	0,3	100	55,3	35,2	7,5	2

Sursa: BNS, datele pentru anii 1988-1989 lipsesc. Începând cu anul 1997 fără populația raioanelor de Est și mun. Bender.

Analiza structurii natalității după rangul nașterii pe medii sociale demonstrează existența unor diferențe semnificative atât în perioada anilor 1980-1990, cât și în prezent, cu menținerea tendinței generale de reducere a nașterilor de rangul doi și mai mult, respectiv creșterea celor de rangul întâi. Este remarcabil faptul că la începutul anilor 1980 pentru populația orășenească (tab. 7) nașterile de rangul întâi constituiau mai mult de jumătate din numărul total (55,6%), mai mult de atât, observăm o structură a natalității similară cu cea care s-a format către anul 2010. Politicile familiale din anii 1980 au contribuit la creșterea nașterilor de rangul doi, trei, patru și următorul, cele mai mari proporții ale acestora fiind înregistrate în anii 1986-1987, după care din nou s-a instalat tendința de creștere a ponderii nașterilor de rangul întâi și reducerea rangurilor mai mari. În perioada crizei socio-economice acute de la sfârșitul anilor 1990, când multe familii din Republica Moldova s-au pomenit într-o situație foarte dificilă, fiind nevoite să economisească toate resursele, inclusiv cele ce țineau de planificarea și nașterea copiilor, ponderea copiilor de rangul întâi în structura natalității a crescut până la 64,1% în anul 2000, respectiv proporția celor de rangurile ulterioare a scăzut până la valori minime.

În mediul rural situația a evoluat după același scenariu, o particularitate specifică în comparație cu mediul urban constituind creșterea mai semnificativă a proporției nașterilor de rangul trei, patru și următorul în perioada anilor 1980-1990. După anii 1990, ca și în mediul urban, observăm creșterea constantă a ponderii nașterilor de rangul întâi. Astfel, către anul 2010 s-a format o structură similară a natalității, și în mediul rural nașterile de rangul întâi având o proporție mai mare (tab. 8).

Diferența între mediul urban și rural la proporția nașterilor de rangul întâi este +1,6%, rangul doi +4,7%, rangul trei -3,6%, rangul patru și următorul -3,1%. Tendințele menționate indică pierderea în Republica Moldova a tradițiilor de constituire a familiilor numeroase și adoptarea modelului familial cu un număr mic de copii, specific pentru majoritatea țărilor europene. Această tendință s-a instalat către începutul anilor 1980, în special în mediul urban, politicile familiale din perioada ulterioară provocând „valul” nașterilor de rangul doi și mai mult, însă apoi, către sfârșitul anilor 1980, dinamica compensatorie a natalității a nivelat efectul politicilor implementate.

Tabelul 8. Dinamica natalităţii după rangul naşterii, mediul rural, anii 1980-2010

	Născuți-vii, mii persoane					Ponderea din total, %				
	Total	primul	al doilea	al treilea	al patrulea și următorul	Total	primul	al doilea	al treilea	al patrulea și următorul
1980	48,4	20,8	15,1	6,8	5,8	100	42,9	31,1	14	12
1981	49,6	20,2	16,0	7,5	5,9	100	40,7	32,2	15,2	11,9
1982	50,1	19,7	16,7	7,9	5,9	100	39,3	33,3	15,7	11,7
1983	53,7	20,8	18,2	8,7	5,9	100	38,7	34	16,3	11
1984	52,0	19,8	17,6	8,8	5,8	100	38	33,8	17	11,2
1985	52,5	18,5	17,9	9,8	6,2	100	35,3	34,1	18,7	11,9
1986	54,1	18,4	18,4	10,5	6,7	100	34	34,1	19,4	12,5
1987	51,4	16,9	17,5	10,2	6,8	100	32,9	34,1	19,8	13,2
1990	42,5	15,4	13,5	8,3	5,3	100	36,2	31,8	19,5	12,5
1991	40,4	16,5	12,5	6,9	4,5	100	40,9	30,9	17,1	11,1
1992	40,7	16,2	12,9	7,1	4,4	100	39,9	31,8	17,4	10,8
1993	40,2	17,2	12,6	6,4	4,0	100	42,7	31,2	16	10
1994	37,8	16,4	11,9	5,9	3,6	100	43,4	31,4	15,5	9,6
1995	34,7	15,1	11,3	5,1	3,2	100	43,5	32,5	14,7	9,3
1996	32,2	14,3	10,5	4,5	2,8	100	44,4	32,7	14,1	8,8
1997	30,0	13,2	10,1	4,2	2,6	100	44	33,6	13,9	8,5
1998	27,1	11,9	9,0	3,8	2,4	100	43,9	33,4	14	8,8
1999	25,3	11,4	8,3	3,4	2,1	100	45,3	33	13,4	8,3
2000	24,2	11,7	7,6	3,0	1,9	100	48,4	31,5	12,2	7,9
2005	24,1	12,0	7,7	2,8	1,6	100	49,9	31,9	11,6	6,5
2010	25,3	13,6	7,7	2,7	1,3	100	53,7	30,5	10,7	5,1

Sursa: BNS, datele pentru anii 1988-1989 lipsesc. Începând cu anul 1997 fără populația raioanelor de Est și mun. Bender

Analiza contribuției fiecărui rang al nașterii în formarea valorii ratei totale a fertilității pentru anii calendaristici demonstrează scăderea acesteia pentru rangurile trei, patru și următorul și creșterea pentru rangul întâi. Pe medii sociale observăm o dinamică pozitivă în contribuția nașterilor de rangul doi: după trecerea pragului minim în anul 2000 (28,1%), valoarea acestora pe parcursul ultimului deceniu a crescut cu 10%, în anul 2010 constituind 38,5%. Totodată, a scăzut contribuția nașterilor de rangul întâi (cu 6,3%) și s-a majorat a celei de rangul trei (cu 1,8%). În mediul rural se menține tendința constantă de creștere treptată a contribuției nașterilor de rangul întâi și scăderea celei de ranguri mai mari (tab. 9).

Tabelul 9. Contribuția fiecărui rang al nașterii la formarea ratei totale a fertilității, în %, anii 1985-2010

	primul	al doilea	al treilea	al patrulea și următorul	Rata totală a fertilității
Total					
1980	43,3	31,6	12,6	12,5	2,37
1985	37,8	36,4	14,3	11,9	2,7
1990	45,1	33,4	13,7	7,7	2,39
1995	47,4	33,5	12,3	6,9	1,76
2000	50,9	31,4	11,0	6,8	1,29
2005	49,5	33,6	11,2	6,0	1,21
2010	51,6	33,3	10,5	4,6	1,31
Mediul urban					
1980	51,7	36,9	7,9	3,6	1,78
1985	46,2	39,6	10,9	3,5	2,03
1990	51,2	36,1	9,2	3,5	1,91
1995	57,2	31,9	7,4	3,3	1,3
2000	63,5	28,1	5,8	2,8	1,02
2005	57,1	34,0	6,9	2,3	1,09
2010	50,8	38,5	8,7	2,1	1,05
Mediul rural					
1980	41,3	30,4	14,7	13,8	2,79
1985	38,0	34,0	15,7	12,4	3,68
1990	41,8	31,4	16,5	10,2	3,07
1995	40,3	35,1	15,7	9,1	2,28
2000	43,3	33,0	14,4	9,5	1,5
2005	44,9	32,6	14,0	8,8	1,3
2010	50,1	32,3	12,1	5,5	1,53

Sursa: calculele autorului în baza datelor BNS. Începând cu anul 2000 fără populația raioanelor de Est și mun. Bender.

Ca rezultat al modificării structurii natalității după rangul nașterii, se observă diminuarea relativă a indicatorului rangul mediu al nașterii (RMN), care pe parcursul ultimelor două decenii ale secolului trecut se menținea la nivelul de doi copii per femeie. În ultimii zece ani valoarea acestui indicator a scăzut până la 1,67 copii per femeie (fig. 22).

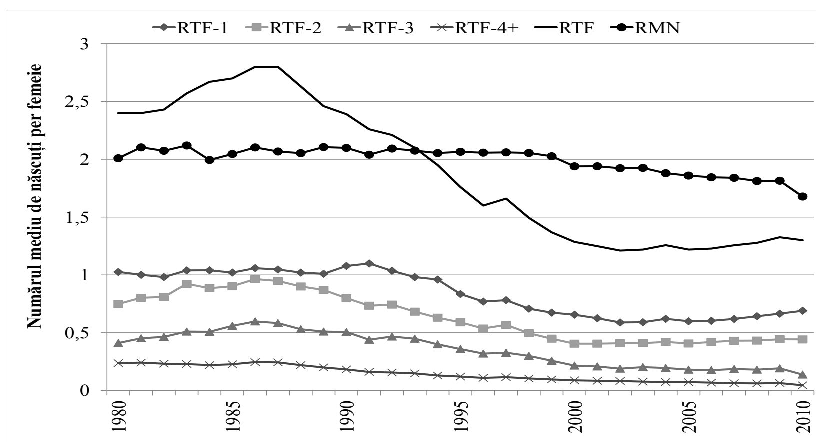

Fig. 22. Ratele fertilităţii după rangul naşterii RTF-1, 2, 3, 4+, rata totală a fertilităţii (RTF) şi rangul mediu al naşterii (RMN)17, anii 1980-2010

Sursa: calcule autorului în baza ratelor fertilității femeilor pentru intervalul de vârstă de un an. Începând cu anul 1998 fără populația raioanelor de Est și mun. Bender.

Trebuie de remarcat faptul că pentru cohortele feminine reale nu există diferențe în valorile indicatorului RMN și RTF a cohortei (descendența finală), dat fiind faptul că în esența aceasta este unul și același indicator – numărul mediu de copii născuți de o femeie către sfârșitul perioadei de reproducere. Pentru generaţiile ipotetice, în condiţiile modificării calendarului de nașteri, discrepanța dintre acești doi indicatori este inevitabilă. În cazul urgentării ritmurilor natalității (nașterea copiilor la vârste mai tinere) RTF supraevaluează nivelul real al natalității și, respectiv, prevalează indicatorul RMN. După cum a fost menționat, politicile familiale din anii 1980 au perturbat calendarul nașterilor – o bună parte dintre femeile născute în anii 1960 s-au grăbit să aducă pe lume copii cu câțiva ani mai înainte (mai des, pe cel de-al doilea). Cu urmare, indicatorul RTF a crescut până la 2,7 (copii), deci cu 0,33 puncte comparativ cu anul 1980. În realitate efectul demografic al politicilor familiale a fost cu mult mai modest, despre ce ne mărturisește dinamica indicatorului RNM: 2,01 copii în anul 1980 și 2,1 în anii 1985-1989, diferența fiind doar de 0,09 copii.

După anii 1990 observăm un cu totul alt tablou – valoarea indicatorului RNM prevalează semnificativ valoarea RTF, acest fapt fiind condiționat

17 Rangul mediu al nașterii este calculat ca medie aritmetică ponderată, unde în calitate de pondere a fost luată rata natalității pentru fiecare rang al nașterii.

de încetarea ritmurilor de formare a familiilor şi naşterii copiilor. Generațiile feminine născute în anii 1975-1980, după cum ne demonstrează analiza longitudinală (vezi în continuare), amânau naşterea copiilor pentru vârstele mai mature decât generațiile precedente, astfel, RTF pentru anii calendaristici (pentru generațiile ipotetice) subestimează nivelul real al descendenței finale, care este așteptat de la generațiile aflate la vârstele active de reproducere și care trec prin transformarea modelului de vârstă al natalității, în direcția îmbătrânirii maternității.

Comparând valorile ratei totale a fertilității şi rangului mediu al naşterii, putem presupune că scăderea natalității după anii 1990 a constituit 0,2-0,3 copii (după cum ne arată indicatorul RMN), ci nu 1, reieșind din dinamica RTF.

Conform datelor Recensământului populației din 2004, distribuția femeilor în funcție de vârstă și de numărul de copii născuți arată că în pofida adoptării normelor cu privire la un număr mai mic de copii în familie din Republica Moldova, proporția femeilor care au dat naștere la trei sau mai mulți copii este destul de semnificativă (fig.23). În grupele de vârstă de 45-49 ani și 40-44 ani ponderea femeilor constituie, respectiv, 34,2% și 30,2%. Aproape jumătate din numărul total al femeilor de această vârstă au născut câte doi copii (46 și 43%). Totodată, ponderea femeilor care n-au născut nici un copil în aceste grupe de vârstă este circa 5,5%. Este demn de remarcat faptul că proporția femeilor care au dat naștere unui singur copil în grupele de vârstă de 45-49 ani și mai mari, este aproximativ similară, 17-18%.

Este clar că printre femeile din generațiile mai mari, care au supraviețuit până la recensământul din 2004, proporția celor care au născut trei sau mai mulți copii este mai mare (40%), precum și a celor care în urma războiului au rămas singure și n-au născut nici un copil (9-11%).

În mediul urban circa jumătate din femeile în vârstă de 40-44 ani și 45-49 ani au născut doi copii (51%), respectiv, un copil: 27,3% și 24,7%, trei copii și mai mult: 14,2% și 17,3%. Nici un copil către vârsta indicată n-au născut 7% dintre femei. La femeile din grupele de vârstă mai mari la fel se observă prevalarea proporției celor care au născut pe parcursul vieții doi copii (46-48%), o pondere mai mare o au femeile cu trei și mai mulți copii: cele în vârstă de 65-69 ani – 20%, 70 și mai mulți ani – 28% (fig.24).

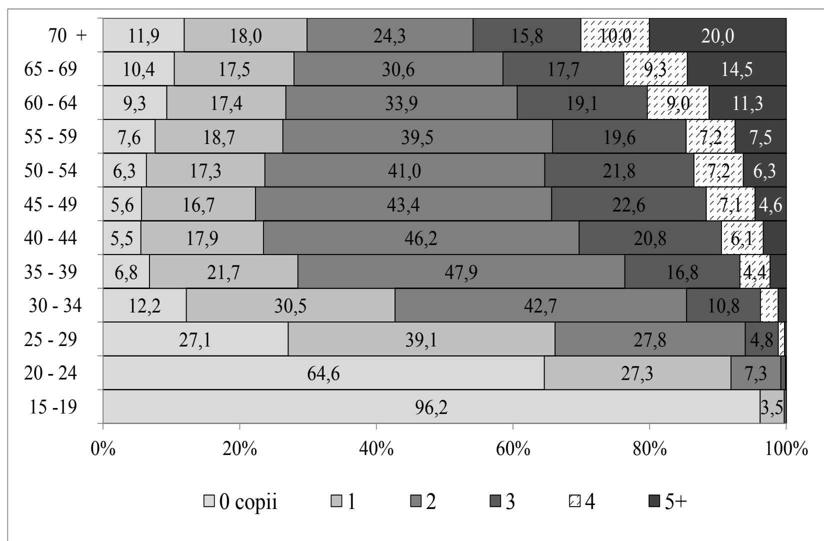

Fig. 23. Distribuția femeilor după numărul de copii născuți, populația totală

Sursa: Recensământului populației RM din 2004

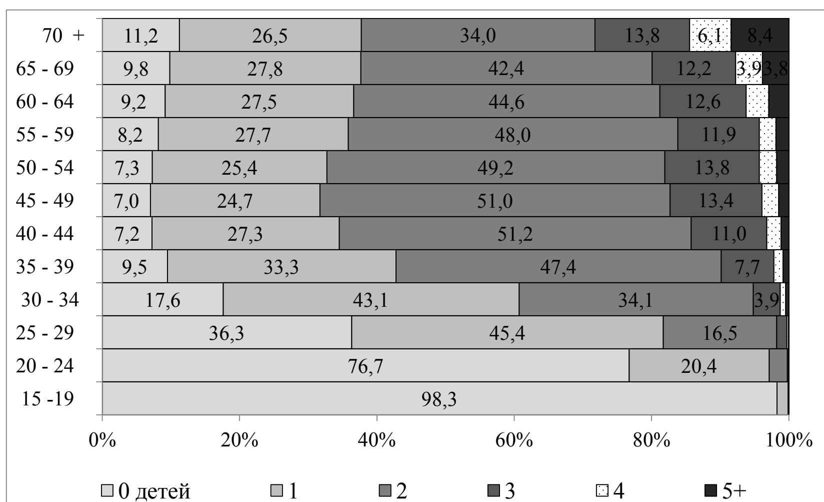

Fig. 24. Distribuția femeilor după numărul de copii născuți, populația urbană

Sursa: Recensământului populației RM din 2004

Dat fiind faptul că populația din mediul rural demonstrează o intensitate mai înaltă a natalității, în distribuția femeilor după numărul de copii născuți predomină proporția femeilor care au născut trei copii şi mai mulți. Astfel, în vârstă de 40-44 ani acestea constituie 42,3%, 45-49 ani, 50-54 ani, 55-59 de ani – circa 47-48% și în cele mai mature grupe de vârstă – 50-53%. Respectiv, este mai scăzută proporția femeilor care au născut doi și un copil. De menționat că o bună parte din femeile de la sate către vârsta de 30-34 ani și 35-39 ani au născut câte doi copii, respectiv: 49 și 48%. În vârstele mai mature, datorită naşterilor de ranguri mai mari, ponderea acestora scade până la 35% (în grupele de vârstă de 50 ani și mai mulți). Numai a zecea parte din femei către sfârșitul vârstei reproductive au dat naștere unui singur copii, la fel este destul de scăzută proporția celor care n-au născut nici un copil (4,6% pentru femeile în vârstă de 45-49 ani). Evident că în vârstele înaintate, cum s-a menționat mai sus, ponderea femeilor care pe parcursul vieții n-au născut nici un copil este mai înaltă, constituind 10-12% (fig.25).

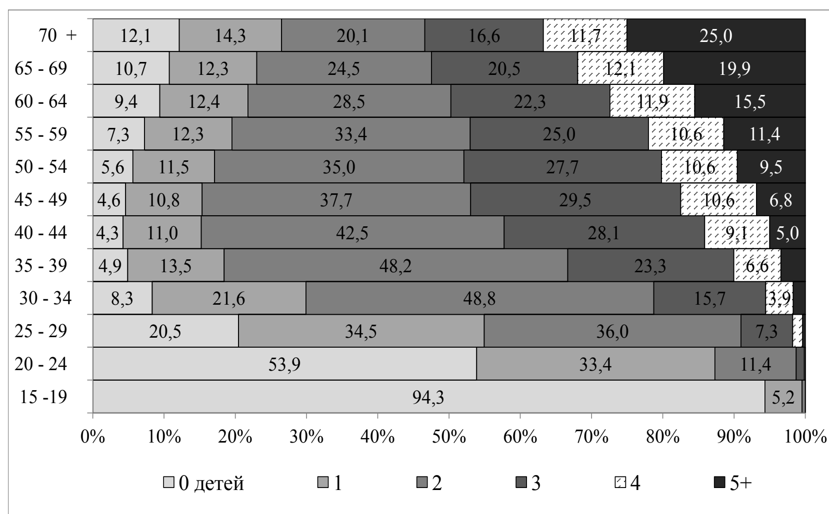

Fig. 25. Distribuția femeilor după numărul de copii născuți, populația rurală

Sursa: Recensământului populației RM din 2004

Analiza dinamicii și structurii natalității după rangul nașterii demonstrează instalarea unei tendințe de restructurare a natalității, creșterea proporției nașterilor de rangul întâi și reducerea celor de rangurile superioare și, ca rezultat, scăderea treptată a proporției femeilor care pe parcursul vieții au născut trei și mai mulți copii. Cea mai înaltă pondere o au femeile care au născut doi copii, inclusiv pe medii sociale, ceea ce confirmă orientarea spre numărul ideal de copii, care este doi copii18. Totodată, în comparație cu alte țări, în Republica Moldova ponderea femeilor care n-au născut nici un copil (*childfree*) este mică și după cum demonstrează cercetările sociologice, refuzul benevol de a naște copil nu este acceptat de societate, majoritatea femeilor fiind orientate spre nașterea cel puțin a unui copil.

3.3. Analiza longitudinală a dinamicii și structurii natalității

Mecanismul evoluției în timp a unei populații rezidă în raportul dintre generații, pe care îl măsurăm comparând numărul de femei cu numărul de născuți pe care aceste femei îi aduc pe lume. Astfel, vorbim despre reproducerea populației. Numărul anual de nașteri reprezintă rezultatul acțiunii unui șir de factori: numărului de femei de vârstă fertilă, ponderii femeilor căsătorite în vârstă de 15-49 ani, ponderii mamelor (celor care au adus vreodată un copil pe lume) printre femeile căsătorite, numărului mediu de nașteri care revine unei mame etc.

Ce trebuie să luăm în calcul atunci când analizăm indicatorii natalității pentru anumiți ani calendaristici? Efectul modificării calendarului de nașteri (*timing effects*) în generații reale poate provoca schimbări esențiale a indicatorilor natalității pentru ani calendaristici (*period fertility indicators*), de aceea astfel de efecte urmează a fi scoase în evidență și "înlăturate", sau studiate în paralel ca un fenomen de sine stătător.

În studierea natalității, ca și altor fenomene demografice, sunt utilizate două metode: metoda generației ipotetice și metoda generației reale. Rata

18 Studiile sociologice: „Probleme socio-demografice ale funcționării familiei la etapa contemporană" (eşantionul reprezentativ la nivel național de 1280 respondenți), 2008. Coordonator O.Gagauz; „Comportamentul reproductiv al femeilor din mun. Chişinău: caracteristici şi factori determinanţi" (eşantionul de 600 respondenți), 2009. Coordonator O.Gagauz.

totală a fertilității este un indicator important utilizat pentru evaluarea natalității într-o generație ipotetică. Prin urmare, RTF permite urmărirea schimbărilor calendaristice ale natalității, a cărui utilizare este limitată la evaluarea nivelului natalității, reieșind din situația demografică de moment. Astfel, indicatorul RTF pentru anul 2010 este un agregat compus din ratele fertilității pe vârste a generațiilor feminine: începând cu generația femeilor născute în anul 1961, care sunt în faza de încheiere a perioadei lor de reproducere, și terminând cu generația femeilor născute în anul 1995, care abia încep activitatea reproductivă. Cu alte cuvinte, indicatorul RTF caracterizează numărul mediu de nașteri per femeie dintr-o generație ipotetică pe perioada vieții fertile cu condiția că rata fertilității pe vârste se va menține la nivelul anului respectiv. Totodată, trebuie menționat faptul că indicatorul RTF nu oferă informații complete cu privire la formarea natalității totale a generațiilor reale. Dimpotrivă, uneori chiar poate induce în eroare, acest fapt reflectându-se în evaluarea dinamicii reale a nivelului natalității (Вишневский А., 2006).

În comparație cu metoda generațiilor ipotetice, metoda generațiilor reale permite de a studia fenomenele demografice cu referire la o anumită generație în condițiile concrete ale vieții acesteia, deci pe parcursul vieții reproductive. Abordarea longitudinală a fertilității este singura care ne arată măsura reală a evoluției natalității de lungă durată, oferind informații relevante atât pentru evaluarea retrospectivă a dinamicii fenomenului în cauză, cât și pentru proiectările demografice.

La începutul acestui capitol a fost menționat că în prezent dispunem de un set de date fragmentare în ceea ce privește analiza longitudinală a natalității, folosind diferite surse de informații, ceea ce nu permite formarea unui tablou integru în acest aspect. Sperăm că informațiile prezentate vor contribui la cunoașterea mai profundă a tendințelor natalității la nivelul generațiilor.

Conform datelor recensămintelor populației, numărul mediu de copii născuți de cohortele feminine cincinale care și-au finisat activitatea reproductivă prevalează nivelul necesar pentru înlocuirea generațiilor. Chiar și pentru generațiile feminine cu anul nașterii 1960/1964 care încă n-au finisat complet perioada de reproducere, numărul mediu de copii născuți este de 2,2. Se apropie de acest nivel și generațiile născute în anii 1965/1969, care la momentul Recensământului populației din 2004 au atins vârsta de 35-39 ani. Totodată, remarcăm o tendință constantă de reducere a natalității la nivelul generațiilor. Diferența dintre numă-

rul de copii născuți de generațiile feminine cu anul nașterii 1915/1919 și 1940/1944 este de -1, dintre generațiile cu anul nașterii 1940/1944 și 1960/1962 – de -0,2. Femeile de la sate manifestă un grad mai înalt al activității reproductive, deși se observă aceeași tendință comună de reducere a numărului mediu de copii născuți, iar nivelul natalității generațiilor feminine, inclusiv cu anul nașterii 1965/1969, asigură reproducerea populației. Cu totul altă situație este în mediul urban, nivelul natalității generațiilor feminine fiind cu mult mai scăzut decât pragul necesar pentru reproducere, la mai multe generații feminine care și-au încetat activitatea reproductivă oscilându-se în limitele de 1,8-19 copii per femeie (tab. 10).

Tabelul 10. Numărul mediu de copii născuți de generații feminine diferite, pe medii sociale

Anul naşterii	Vârsta atinsă la momentul recensământului populației	Numărul mediu de copii născuți		
		total	urban	rural
Recensământul populației din 2004				
1975/1979	25-29	1,1	0,8	1,4
1970/1974	30-34	1,7	1,3	1,9
1965/1969	35-39	2,0	1,6	2,3
1960/1964	40-44	2,2	1,8	2,4
1955/1959	45-49	2,3	1,9	2,5
1950/1954	50-54	2,3	1,9	2,6
1945/1949	55-59	2,3	1,8	2,6
Recensământul populației din 1989				
1940/1944	45-49	2,4	1,9	2,9
1935/1939	50-54	2,6	1,9	3,1
1934/1930	55-59	2,8	2,1	3,3
1925/1929	60-64	2,9	2,2	3,4
1920/1924	65-69	3,2	2,3	3,7
1915/1919	70+	3,4	2,8	3,8

Sursa: Recensământul populației din anul 1989 (URSS), Recensământul populației RM din anul 2004.

Datele disponibile pentru generațiile feminine cu anul nașterii 1957-1967, care au încheiat sau aproape încheie activitatea de reproducere, încă o dată confirmă tendința constantă de reducere a ratei totale a

fertilităţii pe cohorte, diferenţa dintre numărul mediu de copii pentru generaţiile născute în anul 1958 şi 1967 fiind de 0,45. Totodată, se observă o relativă stabilizare a nivelului de natalitate la generaţiile născute în anii 1965-1967 (fig. 26).

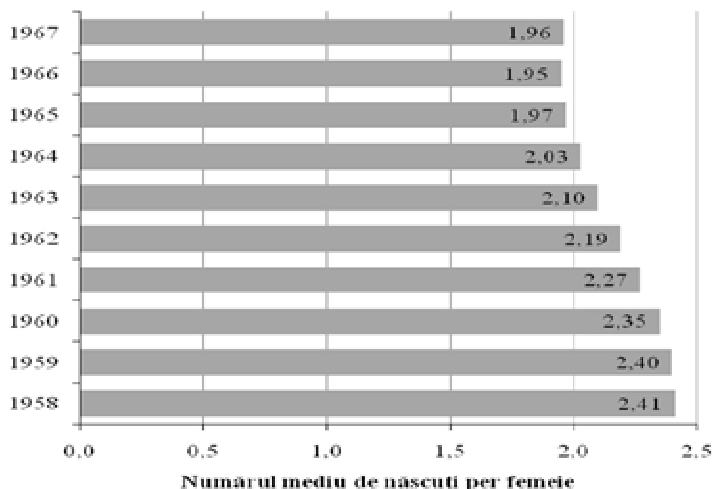

Fig. 26. Rata totală de fertilitate pentru cohortele feminine cu anul naşterii 1958-1967
Sursa: http://demoscope.ru/weekly/app/app40ctfr.php

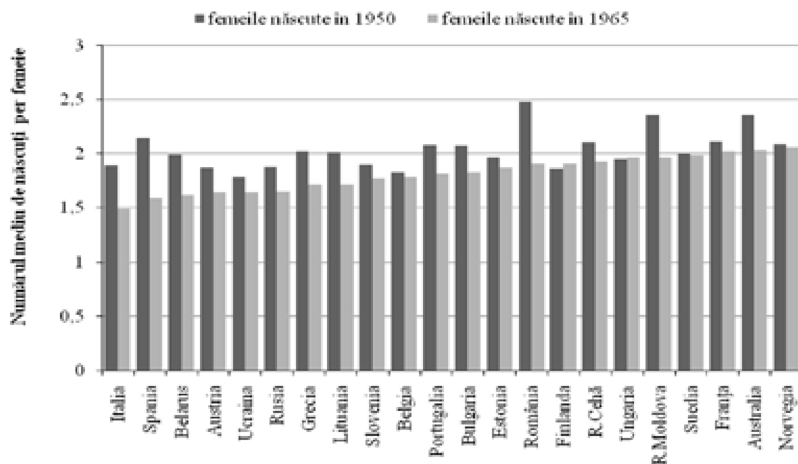

Fig.27. Rata totală de fertilitate pentru cohortele feminine născute în anii 1950 şi 1965
Sursa: OECD Family database: http://www.oecd.org/document/4/0,3746,
en_2649_34637_37836996_1_1_1_1,00.html; www.demoscope.ru/weekly; www.statistica.md

În profil european observăm că femeile născute în anul 1950 au fertilitatea descendentă la nivelul de înlocuire a generațiilor (2,1), sau chiar mai înaltă, sub acest nivel înregistrând un număr mic de țări. Pe când femeile cu anul nașterii 1965 în majoritatea țărilor au fertilitate descendentă cu mult mai scăzută de acest nivel (fig.27).

Cel mai mari valori ale ratelor fertilității pe vârste înregistrează femeile născute în anii 1952/1956, inclusiv în grupele de vârstă de 35-39 ani și 40-44 ani. Cohortele feminine din anii următori demonstrează reducerea esențială, în primul rând a ratelor fertilității la femeile mature (grupele menționate), scăderea mai mare fiind înregistrată la cea mai tânără cohortă feminină cu anul nașterii 1967/1971 (fig.28).

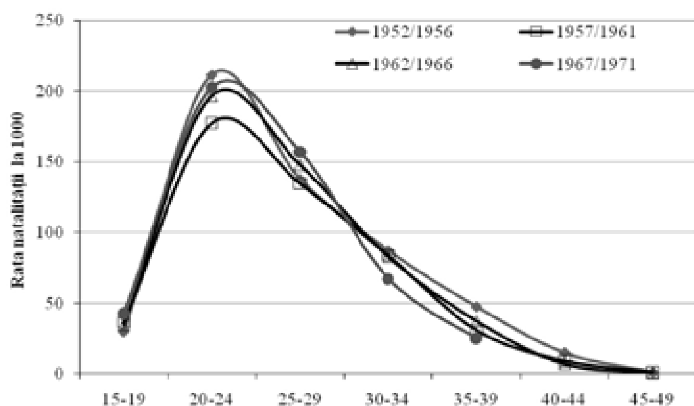

Fig. 28. Ratele fertilității pe vârste ale generațiilor feminine cu anul nașterii 1952/1956, 1957/1961, 1962/1966, 1967/1971, la o 1000 de femei de vârstă respectivă

Sursa: calculele autorului în baza datelor BNS.

Profilul de vârstă al cohortelor feminine cu anul nașterii 1962/1966 și 1967/1971 este remarcabil prin faptul că se observă creșterea ratei fertilității în grupa de vârstă de 20-24 ani, acest fenomen fiind condiționat de faptul că cea mai activă perioadă de reproducere a cohortelor a coincis cu politicile familiale active ale statului sovietic. După cum a fost deja menționat, aceasta a provocat anumite schimbări în calendarul nașterilor, foarte puțin, însă, au afectat indicatorii descendenței finale[19] ai cohortelor menționate la nivelul populației în ansamblu. Cu părere de rău, lipsa datelor cu privire la structura populației pe medii sociale face imposibilă analiza fenomenului în profil urban/rural. Se evidențiază, însă,

19 Numărul de copii născuți de o femeie din generația respectivă către sfârșitul perioadei de reproducere.

rata fertilității la cea mai tânără grupă de vârstă – 15-19 ani, care pe parcursul a mai multor ani nu a înregistrat schimbări esențiale, iar pentru cea mai tânără cohortă feminină (1967/1971) valoarea indicatorului chiar a crescut cu 40%, comparativ cu generația anului de naștere 1952/1956, respectiv, 42,5 și 30,1% .

Este remarcabilă istoria natalității unor cohorte feminine, care demonstrează contribuția cohortei la descendența finală a acesteia, precum și contribuția la rata totală a fertilității pentru anul calendaristic. De exemplu, am analizat generația femeilor născute în anul 1965, ajungând în anul 2010 la vârsta de 45 ani, deci practic au ajuns la etapa de finalizare a activității reproductive, care a revenit atât perioadei de promovare a politicilor familiale de la mijlocul anilor 1980, cât și perioadei de criză socio-economică adâncă din anii 1990. Descendența finală a cohortei date către anul 2010 constituie 1,97 și este puțin probabil că spre vârsta de 49 de ani acest indicator se va majora până la nivelul de înlocuire a generațiilor (2,1). Cele mai mari valori ale ratei fertilității pe vârste au înregistrat femeile în vârstă de 20-21 ani, ceea ce a determinat cea mai mare contribuție a grupului dat în descendența finală a cohortei. Perioada de reproducere a cohortei la vârsta de 19-29 ani, deci pe parcursul a 10 ani, a contribuit la descendența finală a cohortei cu 83%. Pe când contribuția în rata totală a fertilității în anul calendaristic al cohortei a fost importantă pe parcursul unei perioadei mai îndelungate: anii 1983-2003 (fig.29).

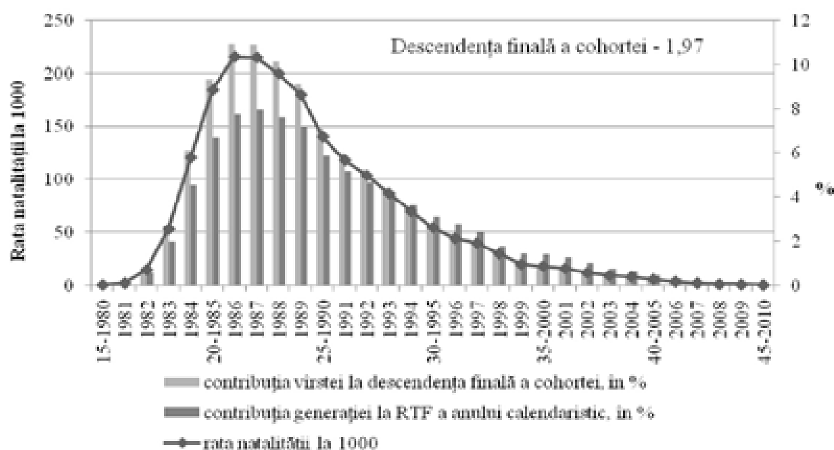

Fig. 29. Istoria natalității a generației feminine născute în anul 1965

Sursa: calculele autorului în baza datelor statistice ale BNS.

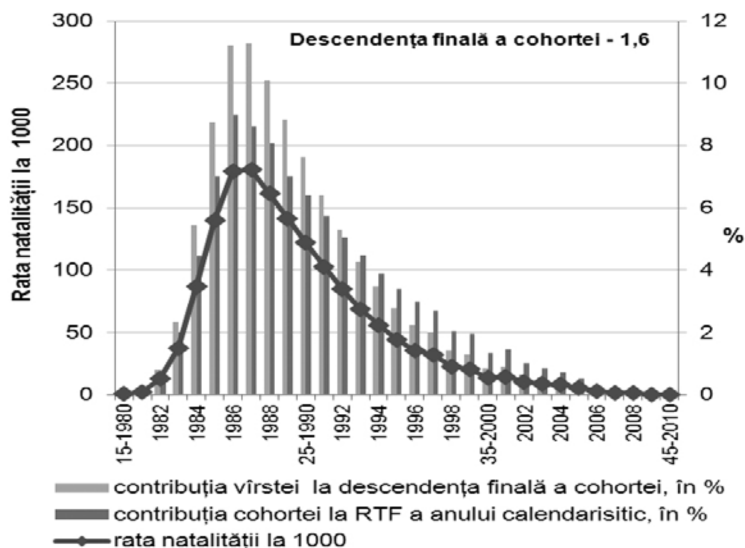

Fig. 30. Istoria natalității cohortei feminine cu anul naşterii 1965, mediul urban

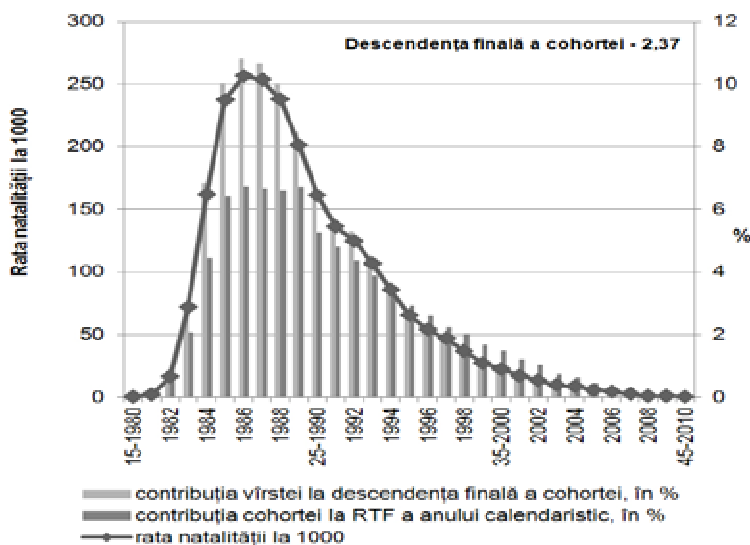

Fig. 31. Istoria natalității cohortei feminine cu anul naşterii 1965, mediul rural

Sursa: calculele autorului în baza datelor BNS.

Dacă în ansamblu pe țară istoria natalității a generației feminine născute în anul 1965 creează o impresie foarte generală, atunci analiza pe medii sociale demonstrează existența atât a unor evoluții comune, cât și unele deosebiri semnificative. În primul rând, valoarea descendenței finale a cohortei feminine din mediul rural este cu mult mai mare, decât a celei din mediul rural (cu 0,77 copii per femeie). Valorile ratelor natalității pe vârste în mediul rural sunt cu mult mai mari decât în mediul urban: în vârstă de 20 ani cu 70%, de 21-24 ani cu 42-47% (fig. 30 și 31).

Cu toate acestea, profilul de vârstă este practic identic: cea mai mare intensitate a natalității se înregistrează la femeile în vârstă de 21-23 ani, contribuția la descendența finală a cohortei vârstelor menționate constituind în mediul urban 32,5%, iar în mediul rural – 31,5%. Majoritatea femeilor din această generație și-au realizat intențiile reproductive la vârste tinere (18-29 ani), contribuția lor la descendența finală a cohortei fiind în mediul urban 85% și în mediul rural – 86%.

Contribuția cohortei la valoarea ratei totale a fertilității în anul calendaristic pe medii sociale este mai înaltă în mediul urban, în special la vârstele tinere de 20-24 ani, la celelalte vârste diferența fiind nesemnificativă.

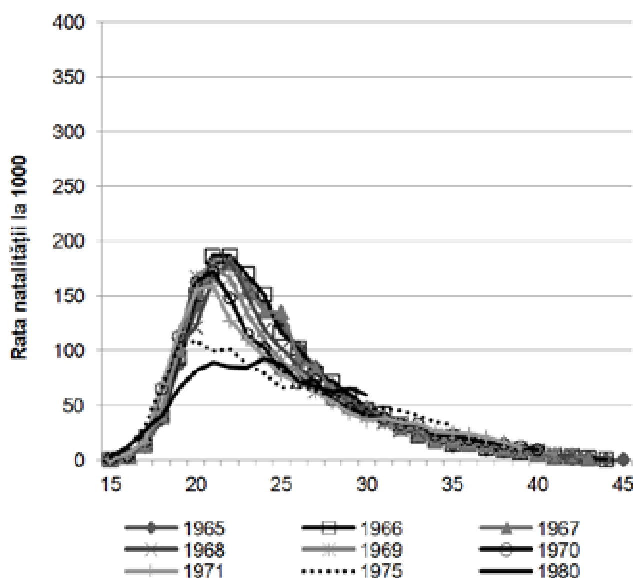

Fig. 32. Ratele fertilității pe vârste ale cohortelor feminine cu anul naşterii 1965-1980, populația urbană

Analiza profilului natalității pe vârste a unor generații feminine, în special pe medii sociale, ne demonstrează unele particularități în evoluția fenomenului după anii 1980. Dacă în mediul urban modificarea ratelor fertilității pe vârste a avut un caracter uniform, cu excepția generațiilor feminine născute în ani 1975 și 1980, atunci în mediul rural se observă o distorsiune puternică în acest aspect. Atât în localitățile urbane, cât și în cele rurale, profilul natalității generațiilor feminine născute în anii 1965-1969 nu înregistrează schimbări semnificative, cea mai vădită modificare fiind creșterea ratei fertilității la femeile cu anul nașterii 1966-1967 în vârstă de 21-22 de ani (fig.32 și 33).

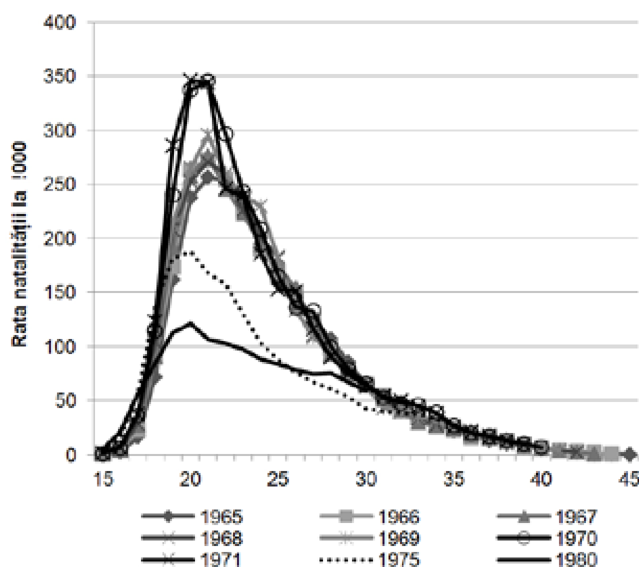

Fig. 33. Ratele fertilității pe vârste ale cohortelor feminine cu anul nașterii 1965-1980, populația rurală

Sursa: calculele autorului în baza datelor BNS.

Structura relativ stabilă a profilului de vârstă în mediul rural este perturbată de generațiile feminine născute în anii 1970-1971, prin creșterea semnificativă a vârfului curbei, sau a ratelor fertilității femeilor de vârste tinere (18-22 ani). Acest fapt a fost condiționat de introducerea măsurilor de susținere a familiilor cu copii în anul 1989, perioadă în care cohortele respective erau în cea mai activă vârstă de reproducere. În comparație cu

aceleași cohorte feminine din mediul urban, valorile ratei fertilității pe vârste în mediul rural, în special la vârste tinere, sunt de două ori mai mari. Cohortele (cu anul nașterii 1975 și 1980), a căror activitate reproductivă s-a început după anii 1990, în anii de criză socio-economică profundă, demonstrează o scădere semnificativă a ratelor fertilității pe vârste, precum și deplasarea calendarului nașterilor spre vârste mai mature, această schimbare fiind mai pronunțată în mediul urban.

Modificările importante survenite în calendarul fertilității generațiilor se regăsesc în structura formării descendenței pe vârste a diferitelor cohortele feminine. În mediul urban cea mai mare valoare a indicatorului respectiv a acumulat cohorta feminină născută în anul 1965 către vârsta de 45 ani, atinsă în anul 2010 (1,6 copii per femeie), practic spre sfârșitul perioadei de reproducere. Generațiile mai tinere au o fertilitate acumulată mai scăzută, care spre exemplu, pentru femeile născute în anul 1975 constituie numai 1,2 născuți per femeie către vârsta de 35 ani și este puțin probabil că spre sfârșitul perioadei de reproducere aceasta va crește până la nivelul acumulat de generațiile mai în vârstă (fig.34 și 35).

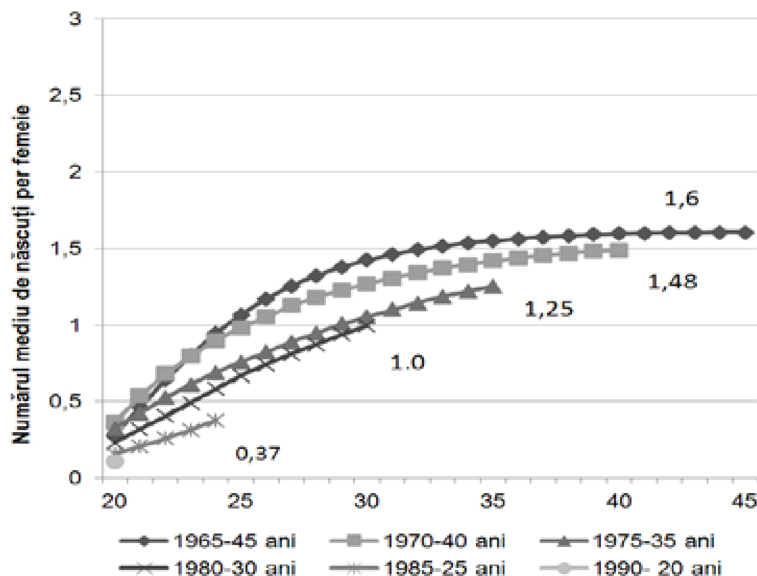

Fig. 34. Rata de fertilitate acumulată a cohortelor feminine cu anul nașterii 1965-1990 către vârsta indicată, mediul urban

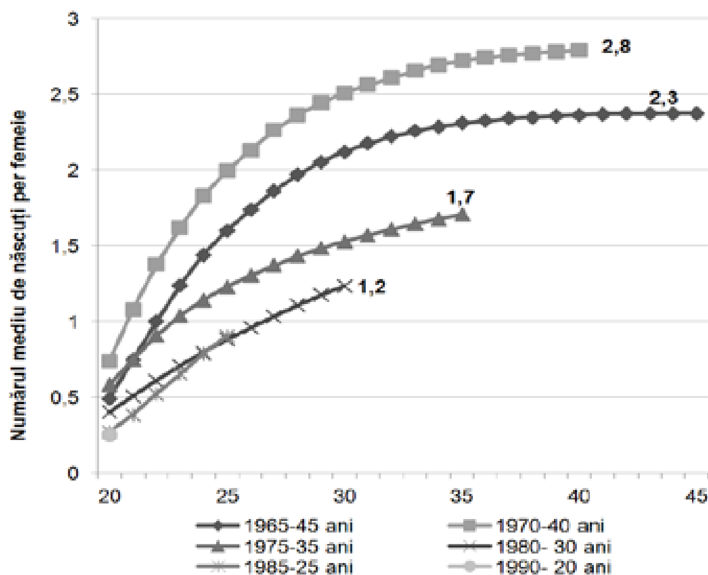

Fig. 35. Rata de fertilitate acumulată a cohortelor feminine cu anul naşterii 1965-1990 către vârsta indicată, mediul rural

Sursa: calculele autorului în baza datelor BNS.

La cohortele feminine din mediul rural se observă o dispersare mai mare a valorii ratei fertilității acumulate către vârsta respectivă. Astfel, generația născută în anul 1970, a cărei profil de natalitate a fost examinat mai sus, a obținut către vârsta de 40 ani fertilitatea acumulată de 2,8, ceea ce este cu 0,5 puncte (nașteri per femeie) mai mult decât a acumulat generația precedentă născută în anul 1965 către vârsta de 45 de ani (2,3). Ca și în mediul urban, fertilitatea acumulată de generațiile mai tinere care încă nu și-au finisat perioada de reproducere, este de asemenea cu mult mai scăzută, decât a generațiilor care și-au realizat intențiile reproductive până în anii 1990.

Dacă analizăm fertilitatea acumulată de generațiile feminine la nivelul populației în ansamblu pe țară, schimbările structurale descrise mai sus, în special, în cadrul populației rurale, sunt mai puțin vizibile, ceea ce încă o dată confirmă importanța analizei proceselor demografice în profil teritorial (fig. 36).

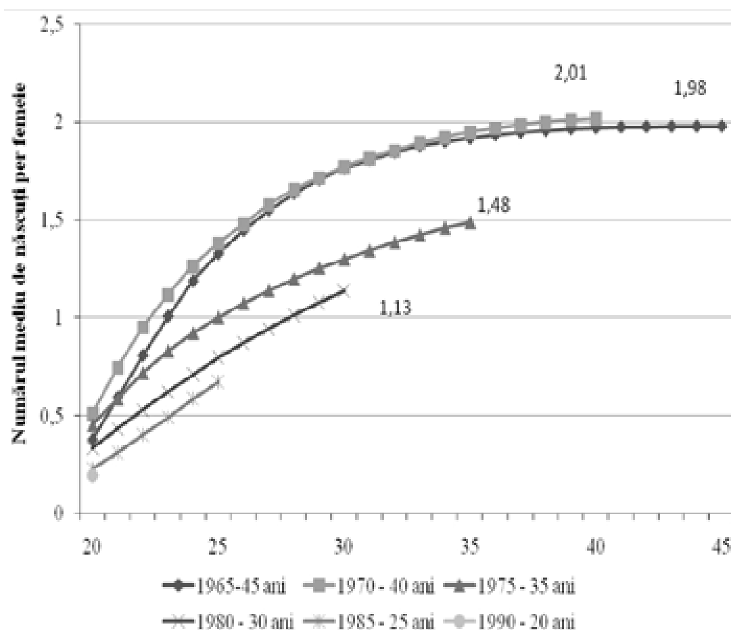

Fig. 36. Rata fertilității acumulată de cohortele feminine cu anul naşterii 1965-1990 către vârsta indicată

Sursa: calculele autorului în baza datelor BNS.

Evoluția fertilității cohortelor feminine își găsește echivalent în remodelarea curbei fertilității generațiilor feminine, dimensiunea acesteia vizând mărimea descendenței finale și constituirea ei pe vârste, fiind variabilă în funcţie de vârsta la care se aflau femeile din generațiile respective în anii 1980 (perioada de promovare a politicilor familiale de guvernul sovietic), când la nivelul transversalului au intervenit creșteri semnificative ale fertilității, precum și mediul de proveniență. Odată cu instalarea valorilor scăzute ale fertilităţi după anii 1990, descendenţele finale ale cohortelor feminine cunosc o reducere, plasându-se sub pragul de înlocuire a generațiilor.

3.4. Natalitatea extraconjugală: caracteristici structurale și cauzele răspândirii

Dezvoltarea demografică a țărilor europene la etapa contemporană se caracterizează prin tendințe, procese și fenomene noi, uneori destul de contradictorii, care anterior au fost rare sau considerate de opinia publică ca o deviere de la normele sociale. La astfel de fenomene se referă și natalitatea extraconjugală, care în a doua jumătate a secolului trecut a înregistrat o amploare fără precedent pe continentul european, fiind o expresie a modificării comportamentului nupțial și familial al populației. În majoritatea țărilor europene a crescut considerabil ponderea căsătoriilor neînregistrate, căsătoria oficială a devenit instabilă, a crescut ponderea căsătoriilor repetate, au apărut mai multe modele familiale (*cohabitation, consensual union, mariage de facto, intimate relationships, couples*), (Perelli-Harris B., Sigle-Rushton W., Lappegard T., 2009). Schimbările intervenite au fost generalizate în teoria celei de a doua tranziții demografice, unul dintre elementele principale ale acesteia fiind trecerea de la un singur model familial – familia nucleară – la forme și modele familiale adverse, de la dominarea controlului social extern la preponderența modului intrafamilial, individual în soluționarea problemelor (Захаров С., 2006; Sobotka T.,2008; Hoem J., Jasilioniene A., Kostova D, & Muresan C., 2009). Problema diversificării modelelor familiale este discutată pe larg în literatura științifică, iar tendințele menționate sunt recunoscute ca procese contemporane, inseparabile de alte schimbări sociale.

Diversificarea formelor de viață familială, posibilitatea atât pentru bărbați, cât și pentru femei de a-și planifica singuri când să-și întemeieze familia, în ce formă, care să fie numărul dorit de copii, precum și faptul că multe persoane devin părinți nefiind în relații conjugale, demonstrează că parentalitatea, căsătoria conjugală, se distanțează tot mai mult de familie, formând instituții sociale separate (Захаров С., 2005). Multe persoane vor să aibă copii, însă nu consideră că pentru aceasta este obligatoriu să se căsătorească. Să duci o viață în comun și să ai copii se poate și fără încheierea căsătoriei. Viața conjugală deja nu mai presupune și domicilierea comună, ultima fiind posibilă și fără înregistrarea căsătoriei, iar nașterea copiilor nu întotdeauna se produce în cadrul căsătoriei (Иванов С., 2002).

Amploarea fenomenului căsătoriilor neînregistrate a contribuit la creșterea numărului și ponderii copiilor născuți în afara căsătoriei în majoritatea țărilor europene, deși există unele diferențe determinate de normele culturale, religioase, tradiții și obiceiuri. Astfel, în anul 2008 în Europa de Sud se menține un nivel relativ scăzut al nașterilor extraconjugale (Grecia – 6,5%, Bosnia și Herțegovina – 11,3%, Macedonia – 12,2%). Dar pentru Europa contemporană aceste cazuri reprezintă mai curând excepție decât o normalitate. În majoritatea țărilor ponderea nașterilor extraconjugale a depășit valoarea de 20%, în multe țări ea atinge 30%, sunt țări care au trecut limita de 50%. Impresionează viteza cu care se extinde acest fenomen: în Italia, pe parcursul anilor 2000-2008, ponderea nașterilor în afara căsătoriei a crescut de la 9,7% până la 22,2%, în Spania – de la 17,7% până la 32,1%. În România, în anul 1990, nașterile extraconjugale au constituit doar 4%, însă în anul 2000 – deja 24,1%, iar în 2008 – 27,4%. Republica Moldova, în ultimii zece ani, ocupă o poziție intermediară între țările europene, ponderea nașterilor extraconjugale stabilindu-se în limitele de 20,5-22,9% (fig. 37).

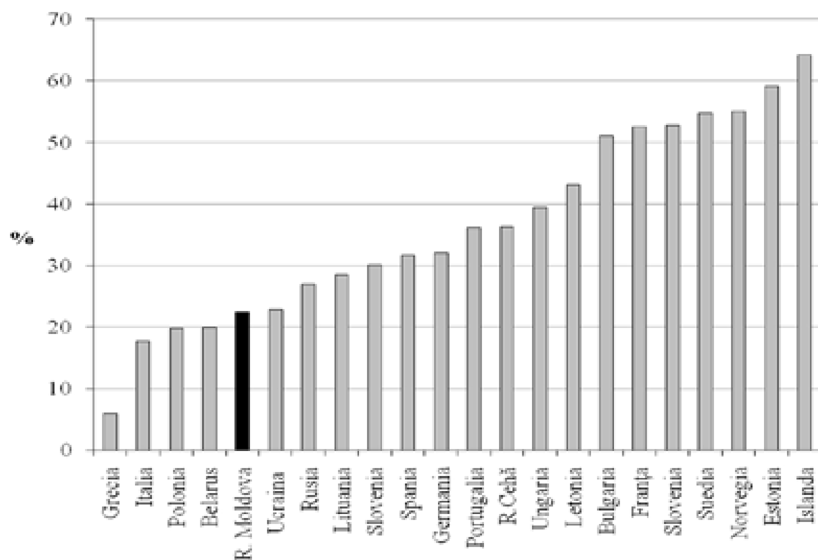

Fig. 37. Ponderea naşterilor extraconjugale în Republica Moldova şi unele ţări europene, anul 2010

Sursa: OECD Family database: http://www.oecd.org/document/4/0,3746, en_2649_34637_37836996_1_1_1_1,00.html; www.demoscope.ru/weekly; www.statistica.md

Deși în unele țări europene ponderea înaltă a nașterilor extraconjugale se înregistrează pe parcursul mai multor decenii (de exemplu, Suedia), pentru majoritatea statelor, inclusiv pentru Republica Moldova, acest fenomen este relativ nou și necesită o abordare corespunzătoare la nivelul politicilor familiale.

În lucrare sunt prezentate rezultatele analizei statistico-demografice a datelor statistice primare ale BNS cu privire la natalitatea populației în anul 2009, precum și a datelor statistice publicate pentru perioada anilor 1980-2010.

În perioada menționată, pe fundalul reducerii drastice a numărului total de nașteri, s-a înregistrat creșterea vertiginoasă a numărului și ponderii nașterilor extraconjugale. În ultimii treizeci de ani ponderea copiilor născuți de femeile necăsătorite a crescut de trei ori. Pragul maxim a fost atins în anul 2004 (24,5%), în mediul rural valoarea acestui indicator a depășit valoarea de 25% (25,9%). Totodată, se observă o diminuare relativă a ponderii nașterilor în afara căsătoriei, în special în orașe, pe când în mediul rural ea se menține, practic, constant la nivelul de 24-25%. De menționat că există diferențieri semnificative în acest aspect în funcție de medii sociale. Până în anul 1999, nașterile extraconjugale au fost specifice mai mult pentru orașe, după această perioadă, însă, se înregistrează o creștere semnificativă a lor în mediul rural, pe când în mediul urban sunt în scădere (fig. 38).

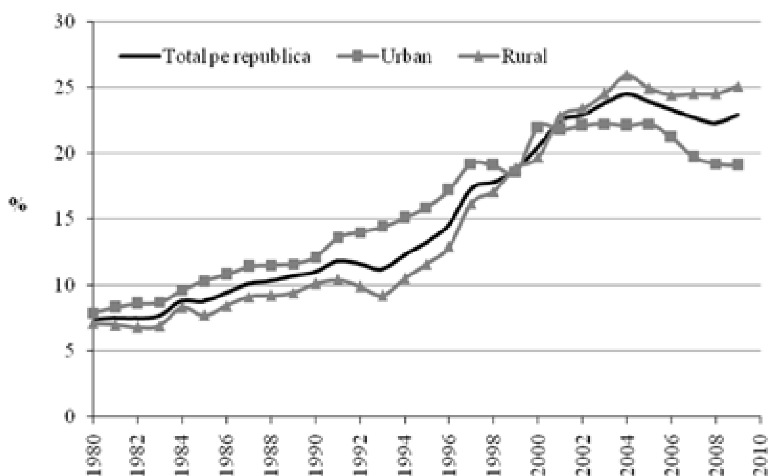

Fig. 38. Dinamica ponderii naşterilor extraconjugale pe medii sociale, anii 1980-2010
Sursa: datele statistice ale BNS.

În anul 2009, numărul nou născuților-vii a constituit 40,8 mii, inclusiv 9,35 mii (22,9%) nașteri extraconjugale, dintre care 57 de copii au fost abandonați și transferați la case de copii.

Statistica Republicii Moldova permite divizarea născuților în trei categorii:

1) copii născuți de femeile căsătorite;
2) copii născuți și înregistrați conform cererii ambilor părinți, inclusiv cazuri când paternitatea a fost stabilită prin instanța de judecată;
3) copii născuți și înregistrați conform cererii mamei, inclusiv copii abandonați din momentul nașterii și înregistrați conform informației prezentate de maternități, case de copii.

Alte cazuri, când maternitatea la momentul înregistrării copiilor nu este stabilită (copii abandonați, copii găsiți).

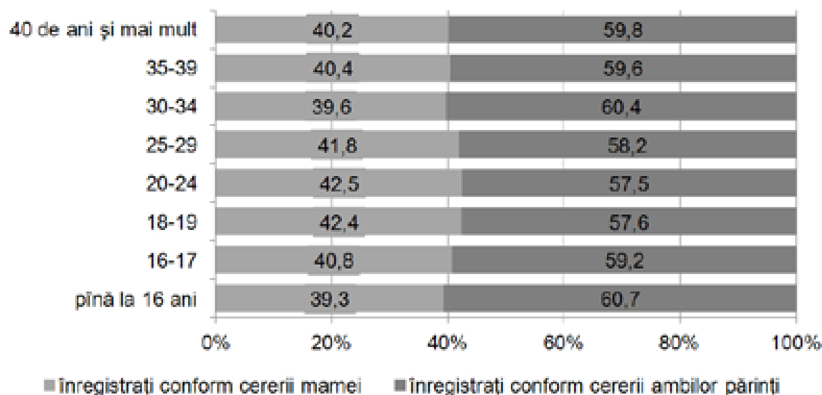

Fig. 39. Distribuția naşterilor extraconjugale în funcție de vârsta mamei şi modul de înregistrare a copilului, total pe republică, anul 2009

Sursa: calculele autorului în baza datelor statistice nepublicate ale BNS.

Astfel, evidența statistică actuală nu permite obținerea unor informații obiective cu privire la răspândirea nașterilor în cadrul căsătoriei și în afara căsătoriei. Putem presupune că la categoria celor născuți în afara căsătoriei mai mult se referă totalitatea copiilor înregistrați doar conform cererii mamei. Evident, o parte din copiii înregistrați în baza cererii ambilor părinți s-au născut în cadrul căsătoriilor neînregistrate, deși în familie. În anul 2009 ponderea copiilor înregistrați la cererea comună a mamei și tatălui a constituit 58%. Distribuția nașterilor extraconjugale în funcție de

vârsta mamei și modul de înregistrare a copilului demonstrează că mai bine de jumătate dintre copiii născuți în afara căsătoriei la toate grupele de vârstă sunt înregistrați la cererea ambilor părinți, cele mai mari valori fiind observate la femeile în vârstă de până la 16 ani – 60,7% și de 30-34 ani – 60,4 % (fig. 39).

Pe medii sociale se constată următoarea diferență: în orașe este mai înaltă ponderea copiilor înregistrați la cererea ambilor părinți la grupele de vârstă mai mature, de 25 ani și peste, valoarea acesteia constituind 60-68%, pe când în sate este mai înaltă ponderea acestor cazuri la grupele de vârste tinere de până la 25 ani (fig.40).

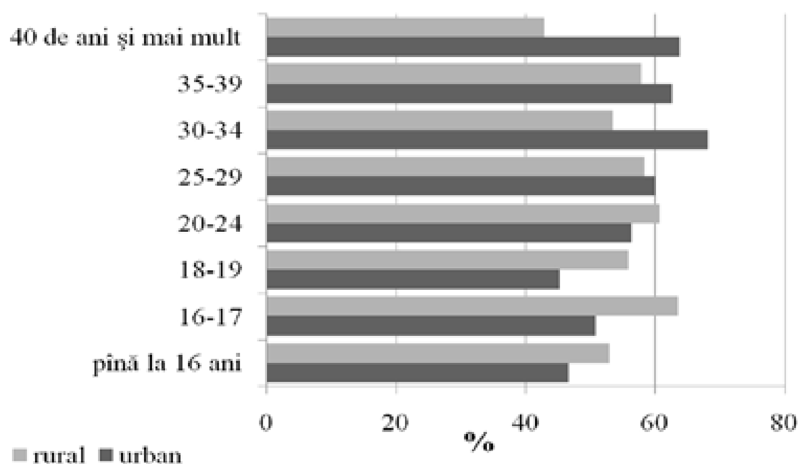

Fig. 40. Ponderea copiilor înregistrați conform cererii ambilor părinți pe grupe de vârstă şi medii sociale, anul 2009

Sursa: calculele autorului în baza datelor statistice nepublicate ale BNS.

Diferențierile înregistrate între mediul urban și cel rural în mare măsură constituie reflectarea modificărilor în controlul social asupra comportamentului oamenilor în orașe și sate, precum și a abordărilor diferire cu privire la stabilirea paternității la orășeni și săteni. Pentru a stabili unele tendințe cu privire la raportul copiilor înregistrați conform cererii ambilor părinți și al celor înregistrați numai la cererea mamei pe medii sociale este necesară o analiza în dinamică, ceea ce în prezent este imposibil din cauza inaccesibilității datelor statistice. În prealabil, putem presupune că la săteni are loc liberalizarea normelor în stabilirea paternității, iar căsătoriile neînregistrate, în cadrul cărora se nasc copiii înregistrați conform

cererii ambilor părinți, capătă o acceptare socială tot mai mare în sate dar și în orașe.

La ce vârstă femeile acceptă nașterea unui copil în afara căsătoriei? Este cunoscut faptul că în cea mai mare măsură nașterile în afara căsătoriei sunt specifice pentru grupele de vârstă tinere de până la 20 ani, precum și în grupele de vârste mături (după 35 ani și, în special, după 40 ani). Însă datorită faptului că natalitatea la femeile din grupele de vârstă mături este scăzută, în numărul total de copii născuți în afara căsătoriei înregistrați prevalează copiii născuți de mame tinere.

Pe parcursul ultimilor 30 de ani ponderea nașterilor extraconjugale a crescut la toate grupele de vârstă ale mamei. Însă dacă la grupele de vârstă de 20 ani și peste această creștere a avut un caracter lent, la mamele tinere observăm o adevărată explozie a nașterilor în afara căsătoriei. Numai în ultimii zece ani ponderea nașterilor extraconjugale la vârsta prematură (până la 20 ani) a crescut cu 17%, obținând în anul 2009 valoarea de 46,9% (fig. 41).

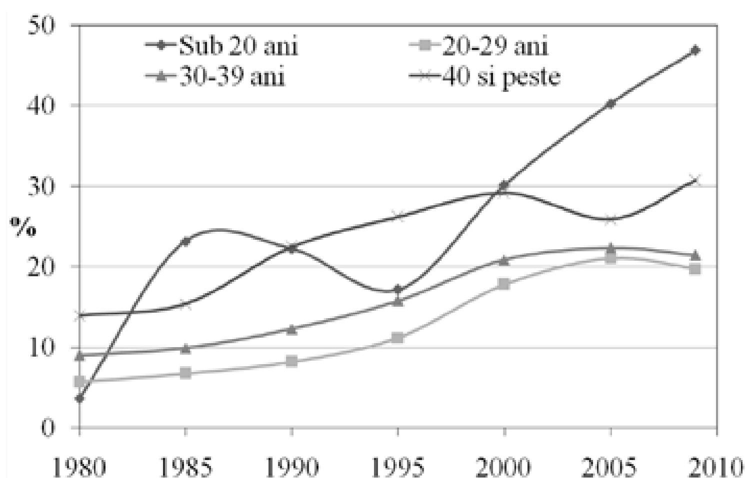

Fig. 41. Dinamica nașterilor extraconjugale pe grupe de vârstă ale mamei, anii 1980-2009
Sursa: datele statistice ale BNS.

Analiza dinamicii nașterilor extraconjugale pe grupe de vârstă și medii sociale demonstrează existența unor particularități în repartizarea nașterilor în afara căsătoriei. Atât în mediul urban, cât și în cel rural cea mai înaltă pondere a nașterilor extraconjugale se înregistrează la

două grupe de vârstă: cea mai tânără (până la 20 ani) și cea mai matură (de 40 ani și mai mult). Dacă în orașe pe primul loc după numărul de nașteri în afara căsătoriei au fost femeile mature, cel puțin până în anul 2000, în sate nașterile extraconjugale prevalează la fetele tinere. În ultimii ani, însă, se constată o creștere semnificativă a ponderii nașterilor în afara căsătoriei la fete tinere (până la 20 ani) atât în sate, cât și în orașe (fig.42 și 43).

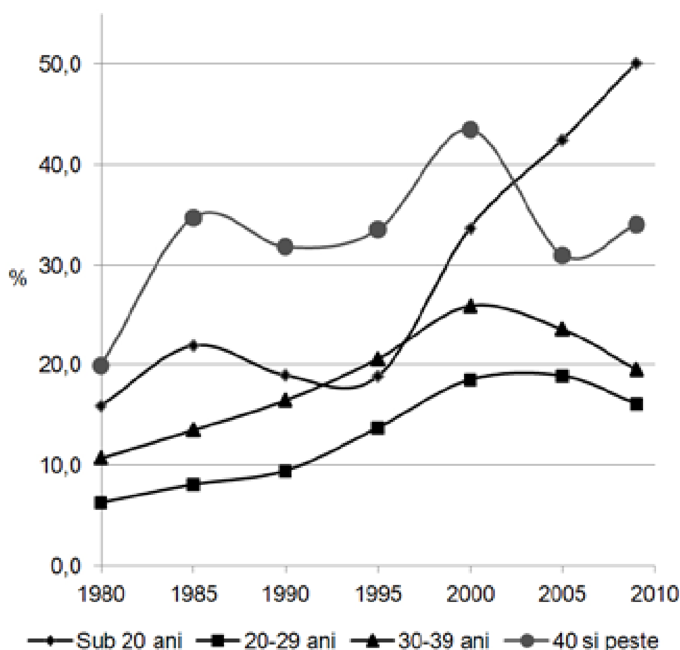

Fig. 42. Dinamica naşterilor extraconjugale pe grupe de vârstă ale mamei, mediul urban, anii 1980-2009

Totodată, până în anul 2000 se remarcă o creștere lentă și treptată a ponderii nașterilor extraconjugale la grupele de vârstă de 20-29 ani și 30-39 ani atât în mediul urban, cât și în cel rural. În orașe, se înregistrează, însă, reducerea nașterilor extraconjugale la acest grup de vârstă, pe când în sate continuă să crească.

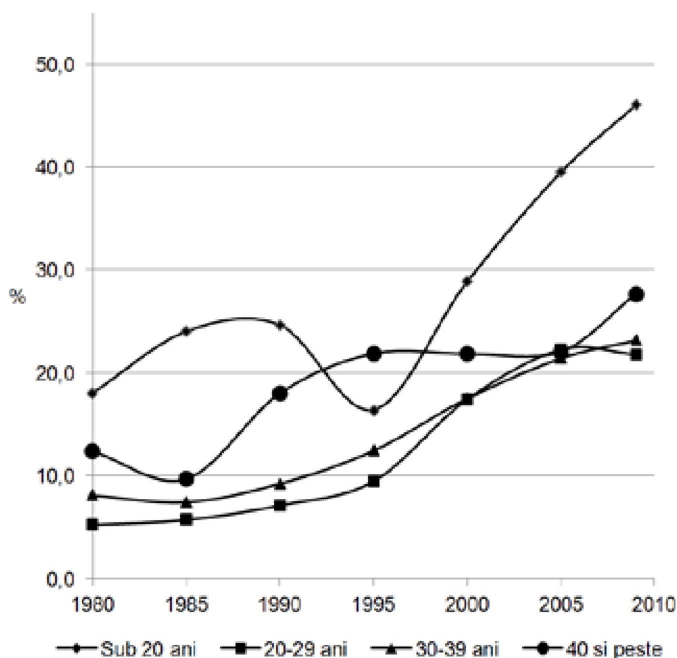

Fig. 43. Dinamica naşterilor extraconjugale pe grupe de vârstă ale mamei, mediul rural, anii 1980-2009

Sursa: datele statistice ale BNS.

Din analiză rezultă că nivelul mai înalt al nașterilor extraconjugale în mediul rural se datorează ponderii mai mari a acestora la mamele tinere în vârstă de până la 20 ani. O anumită influență asupra dinamicii nașterilor extraconjugale și repartizării lor pe grupele de vârstă ale mamei se datorează situației socio-economice din țară și legislației cu privire la avorturi. În figurile prezentate mai sus (fig. 41, 42, 43), anul 1995 se evidențiază prin scăderea esențială a ponderii nașterilor în afara căsătoriei la grupe de vârstă tinere. Perioada menționată se caracterizează prin aprofundarea crizei socio-economice, ceea ce a provocat creșterea avorturilor, inclusiv după indicații sociale (lipsa locuinței, serviciului etc.), întreruperea sarcinii fiind permisă până la 24-25 săptămâni. După modificarea legislației cu privire la avorturi (pragul pentru avortul după indicații medicale, genetice, juridice sau sociale a fost micșorat la 21 săptămâni) se observă reducerea ratei avorturilor la femeile în vârsta de până la 20 ani de la 28‰ în anul 1995 până la 10‰ în 2009.

Parțial creșterea bruscă în ultimii ani a nașterilor extraconjugale la tineri se explică prin scăderea intensității de încheiere a căsătoriilor. Însă, factorul principal care influențează ponderea înaltă a nașterilor extraconjugale la cele mai tinere grupe de vârstă constă în nivelul scăzut al culturii contraceptive la etapa de inițiere a vieții sexuale. Sarcina la femeile în vârstă de până la 20 ani, de regulă, nu este nici planificată și nici dorită. Anterior, în Republica Moldova, ca și în multe alte țări, conceperile prenupțiale se camuflau prin înregistrarea urgentă a căsătoriei, astfel că mireasa, fiind însărcinată, avea posibilitatea să nască în cadrul căsătoriei. Tradițiile, dependența materială și psihologică a tinerilor față de părinți au favorizat crearea unor astfel de familii. Evident că în multe cazuri ele nu au avut stabilitate, unele dintre ele, erau chiar conflictuale, în mare măsură fiind supuse riscului de destrămare.

Până în prezent, în conștiința de masă predomină opinia că nașterile extraconjugale sunt un fenomen marginalizat, rezultat al unui comportament nechibzuit al tinerilor sau a unei decizii conștiente a femeii tinere, care a hotărât să nască un copil „pentru sine". Însă, dacă o astfel de opinie ar fi fost justă, atunci în structura nașterilor extraconjugale trebuia să predomine nașterile de rangul întâi. Datele statistice, dimpotrivă, demonstrează un tablou contrar. În totalitatea nașterilor extraconjugale ponderea celor de rangul întâi constituie 59,1%, sau cu 7,7% mai mult decât în cadrul căsătoriilor înregistrate. Dacă nașterile de rangul doi prevalează în cadrul căsătoriei (35% contra 26,2% în afara căsătoriei), atunci ponderea nașterilor de rangul trei, de rangul patru și următor, în funcție de statutul juridic al copilului, nu diferă semnificativ (tab. 11).

Tabelul 11. Repartiția copiilor născuți după rangul nașterii și statutul juridic, anul 2009, în %

Rangul nașterii	Din numărul total de nașteri	Copii născuți în cadrul căsătoriei	Copii născuți în afara căsătoriei
primul copil	53,2	51,4	59,1
al doilea copil	33,0	35,0	26,2
al treilea copil	9,7	9,7	9,5
al patrulea și mai mulți	4,2	3,9	5,3
Rangul mediu al nașterii	1,67	1,68	1,62

Sursa: calculele autorului în baza datelor statistice nepublicate ale BNS.

Diferența în rangul mediu al nașterii este nesemnificativă, ceea ce demonstrează profilul structural identic al nașterilor, indiferent de statutul juridic (în căsătorie sau în afara căsătoriei).

Chiar dacă aplicăm o metodă mai riguroasă de analiză a structurii nașterilor extraconjugale, divizându-le în două grupuri (înregistrate la cererea ambilor părinți și doar la cererea mamei), obținem un tablou în care ponderea nașterilor de rangul doi și următor este destul de înaltă (fig. 44).

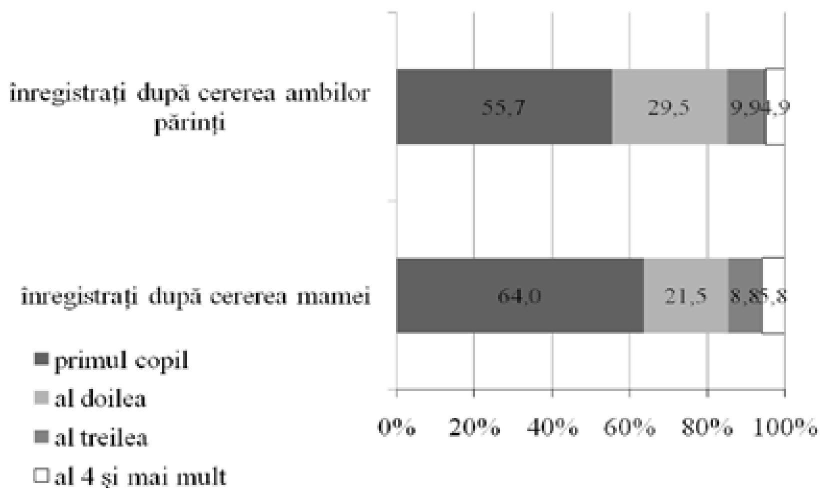

Fig. 44. Repartiția copiilor născuți în afara căsătoriei după modul de înregistrare şi rangul naşterii, total pe republică, anul 2009

Sursa: calculele autorului în baza datelor statistice nepublicate ale BNS.

Este evident că în numărul total de copii înregistrați la cererea mamei ponderea nașterilor de rangul întâi este mai înaltă, diferența constituind 8,3%. Ponderea nașterilor de rangul doi este mai mare cu 8% în totalitatea copiilor înregistrați la cererea ambilor părinți, iar repartizarea celor de rangul trei și mai mult nu diferă semnificativ. Rangul mediu al nașterii se repartizează în felul următor: copii înregistrați la cererea mamei – 1,6, înregistrați la cererea ambilor părinți – 1,65. Astfel, nașterea copilului în afara căsătoriei, care în opinia publică deseori este considerată ca o consecință a circumstanțelor parvenite, a luat o mare amploare, depășind limita unor cazuri marginale. Reieșind din datele prezentate mai sus, rezultă că există grupuri sociale care nu tind să-și înregistreze căsătoria,

totodată se caracterizează printr-un nivel destul de înalt al natalității. În prezent, fiecare al cincilea copil de rangul doi și trei, precum și fiecare al treilea din următoarele nașteri succesive se naște în afara căsătoriei. Cauzele acestui fenomen, dar, probabil, mai mult consecințele lui, necesită o analiză profundă, precum și elaborarea unor noi abordări pentru protecția socială a copiilor născuți în afara căsătoriei.

Creșterea vertiginoasă a nașterilor extraconjugale în Republica Moldova, ca și în alte țări europene, în mare măsură este determinată de amploarea fenomenului căsătoriilor neînregistrate.

Motivele care conduc la nașterea copilului în afara căsătoriei au fost studiate în perioada precedentă și prezintă un rezultat al acțiunii unui set complex de factori, printre care transformările socioeconomice, modificarea normelor morale, migrația în masă și diminuarea controlului social asupra comportamentului tinerilor, precum și tranziția de la relațiile tradiționale, patriarhale, la relațiile contemporane, întemeiate pe principiile egalității de gen, convergența rolurilor sociale ale bărbaților și femeilor, în general, și a rolurilor intrafamiliale, în particular (Gagauz O., 2001).

Răspândirea căsătoriilor neînregistrate și a nașterilor extraconjugale reprezintă una dintre provocările contemporane pentru politicile sociodemografice și necesită o reacție respectivă din partea statului și a societății. Nu este rațional ca ajutorul social să fie acordat tuturor copiilor născuți în afara căsătoriei. Numai o monitorizare sociodemografică a acestei categorii de copii, precum și a familiilor incomplete poate oferi informații veridice cu privire la determinarea familiilor și copiilor care la modul real au nevoie de protecție socială. După cum s-a menționat deja, analiza natalității extraconjugale în funcție de vârsta mamei și rangul nașterii demonstrează concentrarea acestora în cele mai tinere grupe de vârstă, precum și la mamele din grupele de vârstă mature cu rangul de naștere mai înalt. Anume aceste grupuri necesită o atenție deosebită, dat fiind faptul că primul grup este format din mame tinere dependente economic, care având susținerea din partea rudelor pot evita riscul sărăciei. În cel de-al doilea grup se constată o probabilitate înaltă a nașterii copilului în căsătorie neînregistrată, probabil într-o familie social-vulnerabilă (marginală), care are nevoie de tutelă socială și susținere materială. Menționăm rezultatele pozitive ale implementării în practică a Centrelor de plasament pentru mamele din păturile social-vulnerabile, care au contribuit la reducerea numărului de copii abandonați și prevenirea excluziunii sociale.

Totodată, trebuie să se țină cont că majoritatea copiilor în Republica Moldova se nasc în cadrul căsătoriilor înregistrate și după cum arată rezultatele cercetării, nu mai puțin de jumătate din copiii „extraconjugali" se nasc în căsătorii neînregistrate (*de facto*). Astfel, politicile demografice, în special politicile de stimulare a natalității, trebuie să promoveze institutul căsătoriei bazat pe dragoste, respect reciproc, fidelitate și egalitate de gen, care constituie celula familiei tradiționale moldovenești și a reproducerii populației. O importanță deosebită trebuie acordată asigurării principiului autonomiei vieții individului, creării condițiilor favorabile pentru alegerea liberă a modelului comportamental, inclusiv în sfera relațiilor conjugale și familiale.

Capitolul IV
FAMILIA CA OBIECT ȘI SUBIECT AL POLITICILOR DEMOGRAFICE

Sunt două condiții ce trebuie avute în vedere la formularea și adoptarea unei politici demografice. În primul rând, o temeinică cunoaștere a tendințelor demografice și a consecințelor acestora în viitor. În al doilea rând, evaluarea realistă a efortului financiar și a priorităților de alocare.

V. TREBICI

4.1. Factorii determinanți ai transformării familiei și căsătoriei

În Republica Moldova, ca și în alte țări din Europa Centrală și de Est, schimbările vertiginoase în sfera familiei și căsătoriei au condiționat scăderea natalității și s-au derulat în special în perioada de după anii 1990. Aceste schimbări au la bază numeroși factori determinanți de origine diversă, care s-au manifestat la diferite intervale de timp, secvențe diferite, puncte forte și efecte multiple asupra comportamentul demografic al populației. Trebuie să menționăm că factorii determinanți care au afectat institutul familiei și căsătoriei în țările occidentale în a doua jumătate a secolului XX sunt sintetizați în cadrul teoretic al celei de-a doua tranziții demografice și ar trebui analizați separat. Există, de asemenea, anumiți factori determinanți specifici numai pentru țările post-socialiste, care trec prin transformări profunde în domeniul politic, socioeconomic și cultural. În afară de aceștia, există un șir de factori determinanți caracteristici doar pentru Republica Moldova. Toate acestea în ansamblu au influențat considerabil comportamentul populației în sfera familiei și căsătoriei, ceea

ce a provocat scăderea bruscă a natalității, care la rândul său, a afectat dinamica numărului și structurii populației țării.

Factorii determinanți pot fi de nivelul:

- macro (nivel societal) – condițiile economice, sociale, culturale și politice;
- micro (nivel individual, de familie) – factorii psihologici, demografici, etc.

În timpul perioadei de tranziție la economia de piață, toate domeniile vieții publice și private au trecut prin schimbări fundamentale și extrem de rapide, având un impact semnificativ asupra comportamentului demografic al populației, în special asupra natalității. Astfel, varietatea de factori determinanți este mare. O parte din aceștia au avut acțiune de scurtă durată, respectiv, estimarea puterii de influență asupra transformării familiei și căsătoriei este mai dificilă. Cu toate acestea, informațiile teoretice, empirice și practice disponibile fac posibilă identificarea unui șir de factori determinanți și evaluarea impactului acestora, cel puțin ipotetic.

În acest paragraf se propune o analiză de ansamblu a determinanților-cheie, care au provocat transformarea familiei și căsătoriei, iar în cele din urmă au condiționat declinul fertilității în Republica Moldova. Este necesar de menționat că factorii determinanți au o interdependență puternică, ceea ce creează unele dificultăți în divizarea strictă a impactului acestora și nu permite evitarea unor suprapuneri, fiind grupați după cum urmează:

• determinanții economici ai perioadei de transformare: transformările economice, însoțite de criza economică de lungă durată, reducerea PIB-ului, inflația, șomajul, scăderea veniturilor populației, sărăcia, deteriorarea standardelor de viață, etc;

• efectele aferente perioadei de tranziție: starea de deprivare a populației provocată de dificultățile de adaptare la condițiile economiei de piață, neîncrederea în ziua de mâine și incertitudinea în ceea ce privește viitorul copiilor, reforma sistemului de educație și înrăutățirea serviciilor de educație extrafamilială a copiilor, pierderea garanțiilor pe piața forței de muncă și deteriorarea garanțiilor sociale, anomia, etc. (analizate detaliat de Philipov D., 2001 și 2002);

• factorii determinanți moșteniți de la sistemul sovietic: orientarea paternalistă a populației în aspectele privind politicile sociale, conflictul

dintre atitudinile patriarhale și emancipare, precum și specificul ocupării femeilor pe piața muncii, deficitul de locuințe, fiind un factor important care limitează comportamentul matrimonial și procreativ al populației;

• determinanții demografici: migrația de muncă în masă și de lungă durată, scăderea intensității nupțialității și răspândirea concubinajului;

• determinanții specifici perioadei celei de-a doua tranziții demografice: individualizarea, emanciparea, libertatea tot mai mare de alegere, creșterea toleranței față de diferitele modele de comportament, atitudini și opinii, secularizarea, răspândirea metodelor moderne de contracepție, etc. (Van de Kaa D.,1987, Lesthaeghe R., 1995, Surkyn J., Lesthaeghe R. 2004 și alții).

Declinul economic după anii 1990, care a însoțit transformările fundamentale în Republica Moldova, a afectat foarte mult viața de familie a populației, având un impact negativ asupra dinamicii natalității. Acest fenomen este foarte des identificat ca unul dintre cei mai puternici factori care au provocat scăderea bruscă a natalității.

După declararea independenței statale în urma destrămării URSS în anul 1991, Republica Moldova a trecut printr-o tranziție tridimensională – de la un sistem politic autoritar, spre un sistem politic bazat pe valorile democratice; de la o republică din componența fostei URSS, spre suveranitate și independență statală; de la economie planificată și centralizată, spre o economie de piață. Pe plan extern sarcina țării noastre a devenit încadrarea și adaptarea la procesele intense de globalizare, integrare europeană și de tranziție la o societate de tip informațional.

Prin urmare, separarea politică și tranziția accelerată spre economia de piață au provocat dereglarea relațiilor economice, ceea ce a condus la destrămarea sectorului industrial. Restructurările și privatizarea, de asemenea, au avut un efect destabilizator pentru economia țării. În ultimul deceniu al secolului XX Republica Moldova a cunoscut nenumărate crize și șocuri economice: criza din 1991-92 (hiperinflația, reducerea bruscă a producției, devalorizarea economiilor bănești ale populației), perioada de depresie din anii 1993-1996 care a dat un impuls slab pentru creșterea economică din anul 1997, fiind urmată de criza anului 1998 care s-a soldat cu devalorizarea monedei naționale, criza în complexul energetic, în activitatea de antreprenoriat, declinul enorm al producției, situația critică în sfera socială, nemaivorbind de pericolul de default al țării. Dintre țările CSI cel mai mare declin economic s-a produs în Georgia, Armenia și

Moldova, diminuarea volumului de producție constituind în țara noastă 63% (World Bank, 2002).

În total criza economică a durat 10 ani (din 1990 până în 1999 inclusiv), perioadă în care PIB-ul s-a redus practic de trei ori: în 1991 cu 17,5%, în 1992 cu 29% și în 1994 cu 30,9%. Această scădere a determinat reducerea PIB-ului de la 4 miliarde dolari în 1990, la 1,75 miliarde dolari SUA în 1994, valoarea minimă fiind atinsă în 1999 – 1,17 miliarde de dolari. În 2010, PIB-ul Republicii Moldova a fost de 5,8 miliarde dolari SUA, cu 55% mai mare decât în 1990, însă per capita acesta încă nu a ajuns la nivelul anului 1990.

Rata inflației a fost foarte ridicată, ajungând la nivelul hiperinflației din anii 1992-1993, de 1209-1284%, ceea ce a cauzat pauperizarea mai multor categorii de populație. Totodată, a crescut în proporții mari inegalitatea veniturilor în societate, coeficientul Gini (indicatorul standard al inegalității) la sfîrșitul ultimului deceniu al secolului XX s-a majorat practic de două ori, comparativ cu perioada de până la tranziție. În anul 1998, ca urmare a tuturor transformărilor, fiecare al douăzecilea locuitor dispunea de un venit zilnic doar de 1$ SUA. În perioada de tranziție sărăcia a cuprins cele mai diferite pături sociale, inclusiv persoanele cu un nivel înalt de studii, fiind provocată nu numai de declinul economic, dar și de creșterea inegalității în distribuirea veniturilor (World Bank, 2002).

Doar în perioada anilor 1992-1998, datoria externă a crescut de la 17,2 milioane la 1,45 miliarde dolari SUA. Datoria internă a crescut, de asemenea, de la 105 milioane la 1,5 miliarde lei moldovenești. Întârzierile la plata salariilor, pensiilor, indemnizațiilor și prestațiilor sociale au devenit cronice în această perioadă.

Deși după anul 2000 Republica Moldova înregistrează o creștere economică, nivelul acesteia în comparație cu alte țări este foarte scăzut. În anul 1990 PIB-ul pe cap de locuitor era comparabil cu statele din zonă: cu un PIB de 3.260 dolari SUA Republica Moldova depășea cu mult republicile din Asia Centrală și toate statele din sud-estul Asiei, chiar și Armenia, iar decalajul față de Georgia și Belarus era de doar 24%, și respectiv, 40%. În același timp, PIB-ul Rusiei era în anul 1990 era doar de 2,45 ori mai mare decât al Moldovei. Nici față de statele vecine din sud-estul Europei decalajul economic încă nu era foarte mare. În anul 1990, PIB-ul Moldovei era de circa 1,5 ori mai mic decât al Bulgariei, de circa 1,6 ori mai mic față de Polonia și România și de circa 1,7 ori mai mic decât al Macedoniei. Albania

era atunci cea mai săracă țară din Europa, cu un PIB pe cap de locuitor de numai 2.770 dolari SUA, cu 490$ mai mic decât al Moldovei.

După 20 de ani de tranziție spre economia de piață, Republica Moldova a ajuns să fie, pe departe, cea mai săracă țară nu numai din Europa, dar și dintre toate statele europene din spațiul CSI. Doar trei state din Asia Centrală (Uzbekistan, Kârgâzstan și Tadjikistan) aveau în anul 2009 un PIB pe cap de locuitor mai mic decât Moldova. În această perioadă a crescut și mai mult decalajul economic dintre Moldova și țările vecine din sud-estul Europei. În 2009, PIB-ul per capita al Poloniei era deja de 6 ori, al României – de 4,7 ori, iar al Bulgariei – de 4 ori mai mare decât al Moldovei. Între timp Albania, cu un PIB de 8.170 dolari SUA în 2009, a ajuns să depășească Moldova la acest indicator de aproape 2,7 ori.

Schimbări semnificative au avut loc și în domeniul ocupării forței de muncă. Trecerea la economia de piață se asociază cu apariția și dezvoltarea pieței forței de muncă în urma modificărilor în domeniul proprietății, privatizării întreprinderilor și a pământului, dezvoltarea antreprenoriatului și a inițiativei individuale, etc. Însă perioada de tranziție în Republica Moldova, ca și în alte țări ex-socialiste, a fost marcată de o reducere a încadrării în câmpul muncii și creșterea șomajului. Acest fenomen a fost generat, în primul rând, de scăderea considerabilă a ritmului activității economice, iar în al doilea rând, de criza stabilă în economie, urmată de anumite modificări structurale în industrie (reducerea sectorului de stat și falimentul întreprinderilor), în agricultură (reforma funciară și apariția întreprinderilor agricole noi), în sfera serviciilor (orientarea deplină spre sectorul privat – întreprinderile mici și mijlocii). În rezultatul acestor procese complexe și complicate, în schimbul „încadrării depline în câmpul muncii", pe care o oferea economia planificată în proporții extrem de mari, s-a amplificat șomajul, care a cuprins diferite categorii ale populației, provocând sărăcia și starea de deprivare a populației. Cea mai mare parte a șomerilor au avut specialități muncitoare – din domeniile industriei, construcției, agriculturii (63,8%). Pe locul doi, cu 15,5%, s-au situat specialiștii din domeniul culturii, învățământului și ocrotirii sănătății. Șomajul predomină în forma lui declarată (evidentă) în orașe și latentă – la sate. Într-o situație defavorizată s-a pomenit populația orașelor mici (10-15 mii oameni), neavând în proprietate nici cota mică de pământ care le-ar oferi anumite surse de existență. Sărăcia a afectat nu

doar categoriile tradițional vulnerabile ale populației, dar și persoanele apte de muncă, calificate și sănătoase (Șomajul în Moldova: sondaj sociologic, 2001).

Pentru o societate, care nu a avut nici o experiență anterioară în ceea ce privește funcționarea pieței forței de muncă, în condițiile crizei profunde, lovitura a fost extraordinară. În plus, sistemul instituțional al pieței forței de muncă se dezvolta foarte lent.

Dificultățile economice, întâmpinate în primii ani de tranziție, au fost exacerbate de conflictul transnistrean din 1992 și ca urmare, dezintegrarea teritorială a Republicii Moldova a provocat tensiunile din societate, starea sociopsihologică încordată a populației și a condus la pierderi economice substanțiale. Din punct de vedere istoric, o parte semnificativă a industriei moldovenești, inclusiv uzina metalurgică, fabrica de ciment, centrala electrică, precum și fabrici de textile, încălțăminte, brandy și alte fabrici, se aflau pe teritoriul din stânga Nistrului și mun. Tighina. De exemplu, în anul 1990, acesta a generat 40% din producția economică din Moldova, inclusiv 33% din producția industrială și 90% din energie. În urma dezintegrării teritoriale, Republica Moldova a pierdut controlul asupra unei părți industriale importante. Nerezolvarea conflictului transnistrean constituie și în prezent unul dintre factorii determinați, care împiedică dezvoltarea economică sustenabilă a republicii.

Prin schimbări radicale a trecut și sectorul agrar al Republicii Moldova, care până în anii 1990 asigura încadrarea a peste jumătate din forța de muncă activă. Deși, înainte de proclamarea independenței, Republica Moldova a fost unul dintre liderii agriculturii sovietice, în primii ani de tranziție mai multe întreprinderi ale sectorului agricol au activat sub nivelul lor de capacitate și nu au reușit să se adapteze la noile realități ale pieței. Privatizarea terenurilor agricole nu a adus rezultatele scontate, ci invers, a provocat o disponibilizare în masă a populației de la sate, șomajul și exodul masiv al sătenilor peste hotare în căutarea unui loc de muncă.

Declinul economic din ultimul deceniu al secolului XX a cauzat deteriorarea standardelor de viață și a împins diferite grupuri sociale și economice în sărăcie. Familiile cu copii în vârstă de până la 18 ani au constituit cel mai vulnerabil grup, în special familiile care au mai mult de un copil, majoritatea fiind din mediul rural. Odată cu creșterea numărului de copii în familie, crește și riscul sărăciei. Astfel, în anii 1996-1997, familiile cu mulți copii alcătuiau cel mai mare grup social, care se afla sub pragul

sărăciei: 36,4% din familiile cu 4 și mai mulți copii, 25% din familiile cu 3 copii, 24,4% din familiile cu doi copii și 17,8% din familiile cu un singur copil. Riscul de a deveni sărac creștea de două ori odată cu apariția primului copil; de 2,2 ori cu apariția celui de-al doilea copil și de 2,7 ori cu apariția celui de-al treilea copil. Componența incompletă a unei familii la fel era un factor substanțial în creșterea riscului de sărăcie. Un singur părinte (de regulă, femeia) nu a fost în stare să asigure resursele necesare unei familii pentru un trai decent, 23,5% din totalul familiilor de acest tip aflându-se sub pragul sărăciei (Raportul Național asupra dezvoltării umane. Republica Moldova, 1998).

A apărut și problema securității alimentare. Media de alimentație în 1996 a fost estimată la 2127 calorii per capita, coborându-se sub „pragul caloric" stabilit de FAO – 2500 calorii, fiind la nivelul țărilor subdezvoltate, aflate în zona insecurității alimentare cu un consum sub 2200 calorii și cu penurie în rația alimentară a elementelor nutritive principale.

Deși pe parcursul a două decenii situația în acest domeniu într-o măsură oarecare s-a ameliorat, problema sărăciei familiilor cu copii rămâne a fi una foarte acută. În perioada anilor 2006-2009 peste 40% din familiile cu trei și mai mulți trăiau în sărăcie absolută. De asemenea, aceste familii se confruntă de obicei cu cel mai înalt nivel de aglomerație, cu o medie de aproape două persoane per odaie (1,9 în 2009), precum și cu suprafața utilă relativ mică per persoană (9,53 metri pătrați) în comparație cu alte gospodării casnice (Raportul Național de Dezvoltare Umană: De la excluziune socială la o dezvoltare umană incluzivă. Republica Moldova, 2010/2011).

Evident că pe lângă alți factori, determinanții economici au avut un efect puternic asupra formării și dezvoltării familiei în Republica Moldova, ceea ce la rândul său a determinat declinul fertilității în perioada de început a transformărilor economice și în timpul crizelor. Majoritatea familiilor din Republica Moldova au fost puse într-o situație de economie dură a resurselor. Trecerea la economia de piață a avut consecințe negative, generatoare de numeroase dificultăți, pe când noile oportunități oferite de transformările sociale și economice deocamdată sunt fructuoase doar pentru o parte restrânsă de familii. Totodată perioada de transformări socioeconomice profunde a determinat schimbări în viața interioară și exterioară a familiilor. Reducerea veniturilor reale ale populației a impus familiile să-și schimbe planurile de viață, curente sau de perspectivă,

să-și reducă cheltuielile, să-și caute posibilități noi de a câștiga pentru viață. Însă nu numai deprecierea veniturilor, ci mai ales scăderea statutului social, restrângerea ambițiilor și aspirațiilor – au fost efectele cele mai distructive ale acestei perioade. De fapt, ele au servit ca un impuls pentru schimbarea comportamentului în formarea familiei, renunțarea sau amânarea căsătoriei, evitarea obligațiilor matrimoniale de lungă durată, refuzul sau amânarea nașterii copiilor.

Cu toate acestea, la sfârșitul anilor 1990, efectul determinanților economici a început să slăbească și a fost înlocuit de factorii determinanți care aveau o legătură tot mai strânsă cu schimbările valorice care se produceau în societate.

Un impact important asupra familiilor și a fertilității au avut, așa numiții factori aferenți perioadei de tranziție sau efectele tranziției. Unii dintre aceștia sunt specifici anume pentru țările postsocialiste, care și-au ales calea spre formarea economiei de piață și societății democratice. Acești factori determinanți produc un sentiment de pierdere a garanțiilor sociale din epoca sovietică, cum ar fi ocuparea practic completă a forței de muncă, veniturile care asigurau un trai relativ decent, educația și serviciile de sănătate gratuite.

Este de remarcat faptul că, în Republica Moldova, factorii determinanți ai primilor ani de tranziție diferă semnificativ de cei care au început să acționeze în perioada ulterioară (la sfârșitul secolului XX – începutul secolului XXI). Acest grup de factori determinanți au apărut în rezultatul tranziției neregulate la economia de piață, care a fost însoțită de destrămarea sectorului industrial, reducerea locurilor de muncă, pierderea garanțiilor la salariul minim. În plus, transformările respective au urmat declinul profund al economiei naționale. Toate acestea au avut un rol crucial pentru o parte din populație, în special în aspectele ce țin de deciziile de formare a familiei și nașterea copiilor. La etapa inițială a perioadei de tranziție un număr mare de foști angajați industriali au fost ”aruncați” într-un nou statut al activității economice – inactivitate sau șomaj. Ei au fost concediați fără a beneficia de anumite asigurări sociale, pierzându-și, astfel, salariile. Pentru multe persoane concediul fără plată a durat o perioadă lungă de timp – un an, doi sau chiar mai mulți ani. Reducerea locurilor de muncă a afectat și alte ramuri ale economiei naționale. Aceasta a fost rapidă și masivă în situațiile de distrugere a unităților economice sovietice, dar și treptată, prin reorganizarea și transformarea diferitelor structuri

economice. O parte semnificativă a celor care și-au pierdut locurile de muncă sau de venituri, aflându-se în concedii fără plată sau fiind forțați să treacă la ziua/săptămâna de lucru incompletă, au intrat în economia tenebră. Conform studiilor de evaluare a economiei tenebre în Republica Moldova (care diferă în funcție de metodele de calcul aplicate) în anii 1996-1997, aceasta variază în limitele a 55-65% din PIB-ul oficial. Ocuparea în economia tenebră a devenit o sursă de venit, uneori chiar mai mare decât cea obținută în sectorul oficial, aceasta, însă, nu putea asigura nici garanțiile sociale, nici chiar stabilitatea locului de muncă.

Astfel, în primii ani de tranziție la economia de piață, scăderea veniturilor, pauperizarea generală a populației, sărăcia, șomajul, insecuritatea economică, socială și alimentară, comportamentele deviante etc., precum și slăbirea unor garanții sociale au derulat în paralel cu un profund declin economic. Schimbările au fost rapide și dure, care au avut consecințe semnificative asupra familiei, căsătoriei și a natalității. Ulterior, în anii când economia națională a cunoscut o stabilizare relativă, pierderea unor garanții sociale pentru un segment important al populației a fost destul de dureroasă, provocând privarea sau chiar sărăcia, ceea ce, la rândul său, a produs sentimentul de incertitudine a viitorului și a modificat comportamentul, inclusiv cel demografic. O parte din populație în continuare se confruntă cu dificultăți de adaptare la noile condiții ale economiei de piață.

Destrămarea sistemului centralizat și reglementat de oferire a locuinței și tranziția spre o piață de locuințe deschisă, însoțită de un deficit mare a spațiilor locative, lipsa unui sistem alternativ pentru achiziționarea unei locuințe, precum și creșterea exorbitantă a prețurilor, au condiționat creșterea inaccesibilității locuințelor pentru o bună parte din familii, în special pentru cele din straturile sociale inferioare. Această problemă rămâne în continuare a fi una foarte acută pentru multe familii. Absența unui sistem favorabil de împrumuturi pentru cumpărarea unei locuințe este un subiect foarte sensibil, în special pentru tineri, având un impact semnificativ asupra comportamentului lor matrimonial și reproductiv.

Ca și alte sectoare sociale din Republica Moldova, sistemul de educație a trecut printro perioadă de tranziție dramatică, care a erodat sistemul socialist de educație, nefiind edificat un alt sistem. Cercetările sociologice arată că reformarea sistemului de învățământ, începută în perioada de tranziție și care este în curs de realizare în prezent,

deocamdată nu s-au soldat cu un sistem care ar face faţă aşteptărilor populaţiei în ceea ce priveşte obţinerea de către copii a unui nivelul de educaţie dorit. „Lipsa surselor materiale pentru continuarea studiilor copiilor în colegiu sau universitate" sunt principalele probleme cu care se confruntă familia (Gagauz O., 2009). Perioada iniţială de tranziţie a fost deosebit de traumatizantă pentru sistemul de învăţământ: bugetul pentru educaţie a fost redus substanţial, de la 28% din cheltuielile bugetului consolidat (circa 11% din PIB) în1996, până la 16% în 1999 (6,1% din PIB). Aceasta a condus la deteriorarea infrastructurii educaţionale şi exodul masiv al cadrelor didactice din sistem. Aceste tendinţe au afectat negativ disponibilitatea şi accesibilitatea studiilor de calitate, în special în mediul rural. Totodată, această perioadă poate fi caracterizată şi prin dezvoltarea modelului plăţilor neoficiale în şcoli, ceea ce a creat obstacole în calea accesului gospodăriilor sărace la educaţie calitativă. La nivel şcolar părinţii plătesc pentru lecţii individuale, lecţii suplimentare (în grupuri), fondul şcolii, pază, reparaţia încăperilor şi sistemelor de încălzire, examene, perfectarea actelor de studii, manifestări artistice şcolare etc.

În perioada transformărilor neregulate de asemenea s-au constatat schimbări esenţiale în serviciile de îngrijire a copiilor. În perioada sovietică reţeaua instituţiilor de educaţie preşcolară în Republica Moldova a fost destul de dezvoltată. În 1987 aproximativ 60 la sută din copiii cu vârsta de la unu la şase ani erau încadraţi în creşe şi grădiniţe, fiind unul dintre cele mai ridicate niveluri al ratei de înrolare în instituţiile preşcolare în fosta URSS.

La începutul anilor 1990, sistemul de instituţii preşcolare a început să se distrugă ca urmare a crizei socioeconomice generale. Multe grădiniţe şi creşe au fost vândute, spaţiile respective fiind utilizate cu altă destinaţie. Creşterea şomajului în rândul femeilor a condiţionat faptul că multe dintre ele au refuzat la serviciile instituţiilor preşcolare, care din cauza finanţării insuficiente nu asigurau copiilor condiţiile potrivite.

În ultimul deceniu serviciile de îngrijire a copiilor în Republica Moldova au fost extinse, însă ele deocamdată nu îndeplinesc cerinţele familiilor faţă de cantitate, calitate sau de disponibilitate a serviciilor. Pe lângă costurile oficiale, părinţii achită plăţi suplimentare pentru alimentaţia copiilor mici, care variază de la 50-150 lei pe lună, în dependenţă de instituţie şi de numărul zilelor frecventate de copii.

În prezent se constată accesul limitat la educaţia preşcolară, rata de înrolare în instituţiile preşcolare fiind de 55,37% pentru copiii de 1–7 ani şi 85% pentru cei de 5–7 ani. În circa 270 localităţi din ţară nu funcţionează nicio instituţie preşcolară; baza tehnico-materială în majoritatea localităţilor rurale este deteriorată, iar asigurarea cu cadre didactice insuficientă. Comparativ cu anul 1992 s-a redus esenţial numărul de instituţii extraşcolare (cu 65 de unităţi, sau cu 46,4%) şi, aproximativ în aceeaşi proporţie, a scăzut numărul copiilor antrenaţi în astfel de instituţii. În localităţile urbane ca alternativă au apărut şcoli sportive, cluburi particulare, cercuri pe interese în şcolile particulare, finanţate de părinţi. În sate nu există alternative pentru activităţile extra curriculare, fapt care sporeşte numărul copiilor din grupul de risc şi pericolul creşterii ratei abandonului şcolar (IPP, 2009).

Transformările sociale rapide au contribuit la modificarea valorilor şi normelor sociale, inclusiv în sfera familiei şi căsătoriei. Legătura ambiguă între trecut şi viitor trece prin starea prezentă în care fostele reglementări şi ierarhii nu mai funcţionează, iar cele noi încă nu s-au constituit. Într-o astfel de situaţie (anomie) controlul asupra realităţii este mai dificil: colectivităţile rămase fără modelul cultural familial, încearcă să se adapteze la tranziţia socială prin constituirea unor modele culturale adecvate, potenţial alternative. Această activitate implică valori şi simboluri, dar şi capacitate de organizare şi acţiune.

Familia, ca tip de grup uman, face şi ea parte din acest proces, integrându-se schimbării şi modificându-şi strategiile de supravieţuire, modelele culturale, practicile cotidiene. Atitudinea societăţii faţă de astfel de fenomene ca amploarea căsătoriilor neînregistrate, relaţiilor sexuale premaritale, naşterilor în afara căsătoriei şi divorţurilor devine tot mai tolerantă.

Faptul că, la începutul perioadei de tranziţie, au fost prevalente dificultăţile economice şi instabilitatea, forţând tinerii să adopte noi forme de comportament matrimonial, ne permite să presupunem că societatea a fost pur şi simplu împinsă în noile condiţii, în timp ce circumstanţele valorice şi culturale pentru acest tip de comportament încă nu erau dezvoltate în măsura necesară. Astfel, concluzionăm că transformarea familiei şi declinul fertilităţii au fost cauzate de o serie de factori ai perioadei de tranziţie (creşterea preţurilor la locuinţe, pierderea garanţiilor sociale, şomajul, scăderea oportunităţilor în domeniul educaţiei etc.) Anomia a

fost, evident, o cauza importantă de transformare a familiilor și a declinului fertilității.

Determinanții economici și culturali moșteniți din timpurile sovietice sunt, de asemenea, factori foarte importanți care limitează comportamentul matrimonial și fertil. Problema constă în faptul că în societate persistă orientări paternaliste și așteptări foarte înalte cu privire la politicile sociale ale statului (inclusiv politicile familiale). O mare parte din cercetările sociologice realizate pe parcursul ultimilor ani demonstrează că oamenii se pronunță insistent pentru creșterea sprijinului financiar sau extinderea altor forme de sprijin economic drept o prioritate în dezvoltarea politicilor sociale (Timuș A., 2006). Aceste priorități nu dezvăluie numai urgența problemelor economice ale familiilor, dar, de asemenea, vitalitatea orientărilor paternaliste, conceptul conform căruia cineva, dar în primul rând statul, trebuie să aibă grijă de toată lumea și de fiecare familie în parte.

Moșteniri ale gândirii paternaliste pot fi găsite în aproape toate segmentele societății, de la factorii de decizie până la familie în calitate de consumator al politicii familiale. În rezultat, sistemul de protecție socială funcționează incoerent: numărul beneficiarilor crește continuu pe fundalul reducerii contribuțiilor fiscale ale populației economic active.

Este important să remarcăm încă o dată problema gravă – lipsa de locuințe, moștenită de la regimul sovietic și care persistă în prezent ca un determinant esențial, ceea ce limitează semnificativ comportamentul matrimonial și procreativ al populației.

Un impact negativ asupra familiei și natalității a avut și continuă să aibă migrația de muncă a populației, care la începutul anilor 1990 a fost accelerată de fluxuri migraționale intense de scurtă durată. Pe de altă parte, nivelul înalt al șomajului în Republica Moldova a împins populația de toate vârstele la un exod pe scară largă în căutarea (adesea ilegală) a locurilor de muncă și a veniturilor. Acest fenomen a constituit un factor suplimentar pentru amânarea formării familiei și nașterii copiilor, provocând chiar destabilizarea familiilor existente, slăbirea legăturilor dintre membrii familiei (dintre soți și părinți și copii) și adoptarea (sau imitarea) unui nou stil de viață.

În Republica Moldova factorii socioeconomici specifici pentru toate țările post-socialiste au avut un impact mai puternic, în special în prima jumătate a anilor 1990. Mai târziu, deși efectul lor se menține, ei au de-

venit factori determinanţi suplimentari și au cedat locul altor tipuri de factori, în special celor care au provocat cea de-a doua tranziţie demografică. Aceștia sunt: factorii culturali (modificarea valorilor), difuzarea valorilor individualiste ca component important în consolidarea relaţiilor de piaţă, libertatea de alegere ca component indispensabil al democratizării societăţii, liberalizarea orientărilor valorice, comportamentelor și stilurilor de viaţă.

Totodată, la începutul anilor 1990 astfel de valori ca individualizarea, creșterea drepturilor și libertăţilor individuale, specifice ţărilor occidentale și identificate ca caracteristici principale pentru a doua tranziţie demografică, nu au putut să aibă nici o influenţă asupra schimbării familiei și natalităţii în Republica Moldova. În această perioadă a avut loc o reevaluare a situaţiei în toate sferele vieţii sociale, debarasarea de principiile societăţii autoritare, răspândirea valorilor democratice și scăderea controlului social asupra vieţii private. Mai târziu însă, începând cu mijlocul anilor 1990, adâncirea valorilor individualiste a devenit evidentă. Modificările în orientările valorice, preferinţele și stilul de viaţă a tinerilor sunt deosebit de vizibile. Tinerii dedică mai mult timp studiului, caută oportunităţi de autorealizare, se orientează spre dezvoltarea unei cariere profesionale, calitatea vieţii, aspiraţiile hedoniste și de consum având o importanţă crescândă.

Deși, după cum arată rezultatele cercetărilor sociologice (Blajco V., 2003 și 2010), familia este încă privită ca cea mai mare valoare în viaţă, importanţa unor astfel de valori cum ar fi un loc de muncă bun, venituri suficiente, prieteni, timp liber, etc, a început să crească. Toate acestea au favorizat amânarea căsătoriei și nașterii copilului, iar în unele cazuri au provocat decizia de a rămâne solitar și fără copii. Rezultatele obţinute în urma cercetărilor sociologice relevă existenţa unor explicaţii individualiste privind nașterea copiilor: copiii limitează libertatea părinţilor, reduc timpul liber și responsabilităţile profesionale (Gagauz O., 2008).

Un rol important în modificarea comportamentului reproductiv al familiei îi revene creșterii accesibilităţii la metodele contraceptive moderne, ceea ce a oferit fiecărui om și tuturor cuplurilor conjugale posibilitatea de a decide să aibă sau nu copii, câţi copii să aibă și să aleagă momentul potrivit pentru nașterea acestora. Anume acești factori au un efect din ce în ce mai puternic asupra familiei și natalităţii.

Datele disponibile cu privire la răspândirea contracepției sunt insuficiente şi nesigure. Numărul de studii realizate în acest domeniu este, la fel, insuficient. Printre sursele credibile cu privire la comportamentul contraceptiv al populației putem numi Studiul sănătății reproducerii (1997) și Studiul Demografic și de Sănătate în Republica Moldova (SDS, 2005), însă ele nu sunt comparabile, dat fiind faptul că cel de-al doilea studiu nu include populația din Transnistria.

În anul 1997 circa 2% dintre femeile căsătorite sau în uniune consensuală în vârsta de 15-44 de ani au indicat că utilizează curent pilula contraceptivă, 6% – prezervativul. Printre metodele moderne dispozitivul intrauterin era utilizat mai pe larg (39%). Nici o metodă contraceptivă nu utilizează circa 26% dintre femeile căsătorite sau în uniune consensuală. Proporția femeilor care utilizează curent o metodă contraceptivă s-a înregistrat și în Transnistria.

Conform datelor SDS (2005), ponderea femeilor în vârstă de 15-44 de ani care utilizează curent pilula contraceptivă a constituit 5%, prezervativul – 18%, dispozitivul intrauterin – 17,7%. Nu utilizează nici o metodă contraceptivă fiecare a treia femeie căsătorită sau în uniune consensuală.

Scăderea semnificativă a ratei avorturilor ar putea fi, de asemenea, considerată ca un indicator, deși indirect, cu privire la utilizarea pe scară tot mai largă a metodelor contraceptive moderne. În comparație cu anul 1995, rata avorturilor (numărul de avorturi la 1000 de femei cu vârsta între 15-49 de ani) s-a redus de trei ori până în anul 2010 (de la 51 la 15).

Emanciparea femeilor în anii de tranziție a progresat într-un mod controversat. Dezvoltarea procesului dat derulează în paralel cu conservarea atitudinilor tradiționale/patriarhale față de rolurile gender. În perioada de tranziție conflictul dintre rolurile tradiționale/patriarhale și rolurile reale ale femeilor au devenit mai vizibile. Dacă până în anii 1990 pentru Republica Moldova a fost caracteristică o rată înaltă de ocupare, în perioada de tranziție ea a scăzut din cauza șomajului, însă orientările profesionale ale femeilor sunt destul de înalte. Pe lângă aceasta, gradul de educare al femeilor este mai înalt, decât cel al bărbaților. Pe parcursul anilor de tranziție acest decalaj a crescut din cauza devalorizării învățământului superior la începutul anilor 1990, atunci când studiile superioare nu au fost asociate cu venituri mari și, prin urmare, universitățile au atras mai puțini studenți de sex masculin. Conform datelor de la Recensământul populației Republicii Moldova din 2004, proporția femeilor cu

studii universitare este cu circa 30% mai mare decât a bărbaților la toate vârstele până la 50 de ani.

Între timp, în perioada de tranziție, în special la începutul anilor 1990, atitudinea față de rolul tradițional al femeilor a devenit mai puternică. Deși în ultimii ani, aceste atitudini au devenit mai puțin pronunțate, ele rămân încă la modă. În prezent, mai mult de jumătate dintre bărbați (34,6% de acord și 36,4% parțial de acord) și dintre femei (34% de acord și 34% parțial de acord) sunt de acord cu opinia că „sarcina soțului este de a câștiga bani, iar a soției – de a duce gospodăria și de a se ocupa de familie". În plus, în multe familii din Republica Moldova se constată o distribuție asimetrică a responsabilităților între soți (parteneri), treburile casnice și îngrijirea copiilor fiind considerate în majoritatea cazurilor ca responsabilități feminine (Gagauz O., 2008).

În prezent se menține o contradicție evidentă între rata ridicată de ocupare a femeilor, gradul de educare și atitudinile patriarhale dominante. Cu toate acestea, schimbarea statutului femeii, inclusiv prin studiile de lungă durată, căutarea oportunităților pentru dezvoltarea unei cariere profesionale, orientarea spre o poziție materială puternică și independență economică, activități variate de petrecere a timpului liber etc., necesită schimbări esențiale și răspunsuri adecvate în sfera politicilor sociale. Participarea extinsă în învățământ și nivelul ridicat de participare a femeilor în forța de muncă înregistrate în Republica Moldova, nu lasă loc pentru incertitudini cu privire la necesitatea și importanța condițiilor favorabile pentru concilierea vieții profesionale și familiale. Societățile care întârzie cu adaptarea politicilor sociale în corespundere cu schimbarea statutului femeii înregistrează un nivel mai scăzut al natalității din cauza că femeile amână nașterea copilului pentru o perioadă ulterioară, au mai puțini copii sau refuză de a avea copii. Astfel, aspectul economic joacă un rol important în conflictul gender, dat fiind faptul că după nașterea copiilor femeile deseori pierd posibilitatea de câștig.

4.2. Analiza comparată a politicilor familiale în țările cu natalitate scăzută

În ultimele decenii politicile familiale au suportat schimbări esențiale. Apropierea diferitelor țări după indicatorii demografici, în special nivelul natalității, precum și unii indicatori economici (rata de angajare a femeilor) duc la convergența treptată a modelelor naționale, în primul rând,

în țările UE. Țările europene economic dezvoltate primele au trecut prin scăderea natalității și transformarea relațiilor familiale (revoluția sexuală, scăderea intensității căsătoriilor, răspândirea uniunilor consensuale, instabilitatea căsătoriilor, refuzul de la nașterea copiilor etc.), procese cu un impact negativ asupra dinamicii demografice. Faptul că un rol important în scăderea natalității în țările europene îl au politicile de stat în domeniul planificării familiale în prezent este recunoscut (Bulatau R. & Casterline J., 2001, Coldwell J., 2005), însă conștientizarea acestui fapt a venit foarte târziu (McDonald P., 2006).

În prezent unele țări au simțit impactul reproducerii înguste a populației, care s-a manifestat atât în sfera demografică prin deformarea structurii pe vârste a populației, îmbătrânirea ei și scăderea continuă a normelor cu privire la numărul de copii, cât și în sfera socioeconomică prin creșterea sarcinii demografice, insuficiența forței de muncă, necesitatea atragerii migranților pentru menținerea ritmurilor de creștere economică. Tot mai multe țări apreciază nivelul natalității ca foarte scăzut și elaborează politici de ameliorare a situației în domeniul dat. Din cele 48 de țări care și-au apreciat natalitatea ca fiind foarte scăzută, 80% promovau politici de stimulare a acesteia (tab. 1).

Tabelul 1. Evoluția natalității şi politicile de stat în acest domeniu

	1976		1986		1996		2007	
	Numărul de țări	Ponderea, %	Numărul de țări	Ponderea, %	Numărul de țări	Ponderea, %	Numărul de țări	Ponderea, %
Apreciază nivelul natalității ca fiind								
Foarte scăzut	16	10,7	22	13,4	28	14,5	48	24,6
Satisfăcător	79	52,7	75	45,7	78	40,4	69	35,4
Foarte ridicat	55	36,7	67	40,9	87	45,1	78	40,0
Total	150	100	164	100	193	100	195	100
Consideră necesar de a influența natalitatea în scopul de a obține:								
creștere	13	8,7	19	11,6	27	14,0	39	20,0
menținere	19	12,7	16	9,8	19	9,8	34	17,4
reducere	40	26,7	54	32,9	82	42,5	75	38,5
intervenții nu se planifică	78	52,0	75	45,7	65	33,7	47	24,1
Total	**150**	**100**	**164**	**100**	**193**	**100**	**195**	**100**

Sursa: United Nations, 2008. World Population Policies 2007. p.:42,44.

În calitate de răspuns la provocările demografice, multe țări în diferite perioade au promovat politicile de stimulare a natalității în cadrul politicilor familiale, ca parte componentă a politicilor demografice. În prezentul paragraf, ca urmare a analizei literaturii de specialitate, a datelor statistice și analizei secundare a cercetărilor de evaluare a nivelului de eficiență a diferitelor măsuri, vor fi descrise politicile familiale ale țărilor europene, în special, cele axate pe creșterea natalității, având drept scop formularea direcțiilor prioritare în acest domeniu pentru Republica Moldova.

Menționăm că există numeroase abordări în ceea ce privește definirea politicilor demografice și familiale, precum și a raportului dintre acestea. Politicile demografice sunt definite în baza scopurilor pe care le urmăresc (reglarea proceselor de reproducere a populației, în special creșterea natalității până la nivelul care asigură înlocuirea generațiilor), iar ca obiect au populația în întregime (Vișnevskii A., 1992). Politica demografică reprezintă un sistem de măsuri luate cu scopul de a influența variabilele demografice în sensul pe care statul îl consideră dezirabil, pe termen scurt, dar mai ales pe termen lung, pentru societatea globală, în conformitate cu interesele globale ale acesteia, cu respectarea drepturilor fundamentale ale individului și ale cuplului (Roșca D., 2007).

Pe de altă parte, politicile familiale au ca obiect familia, iar menirea lor constă atât în protecția socială a familiei, cât și în creșterea și educarea copiilor în familie, oferind posibilitatea de a avea un număr dorit de copii. În țările europene cu natalitatea scăzută necesitatea de a promova politici pro-nataliste este argumentată prin existența unui decalaj în reprezentările populației despre numărul dorit de copii în familie și numărul lor real (Lutz W., 2007). În afară de cele menționate, politicile familiale pot să includă și promovarea valorilor familiale, precum și a normelor privind numărul de copii în familie, cu alte cuvinte să influențeze asupra comportamentului reproductiv al populației.

Măsurile politicilor familiale orientate spre creșterea natalității pot fi divizate în trei direcții: *stimularea materială directă, măsurile din domeniul legislației de muncă, dezvoltarea instituțiilor de educație extrafamilială.*

Scopul ***măsurilor de stimulare materială directă*** este de a diminua cheltuielile familiei ce țin de nașterea, îngrijirea și educarea copilului și cuprind plățile unice și lunare, precum și scutirile fiscale, care, la rândul lor, pot fi diferențiate în funcție de caracteristicile demografice și socioeconomice ale beneficiarilor, rangul nașterii și vârsta copilului. În calitate

de măsuri suplimentare pot fi oferite credite pentru procurarea locuinței, precum și diferite subvenții.

Printre cele mai răspândite măsuri de susținere a familiei cu copii pot fi numite îndemnizațiile periodice pentru copii la o anumită vârstă. Dat fiind faptul că în luarea deciziilor cu privire la nașterea copilului potențialii părinți calculează veniturile disponibile actuale și cele din viitorul apropiat, pe când perspectivele îndepărtate nu să iau în calcul, impactul asupra natalității a plăților efectuate pentru o anumită vârstă a copiilor este foarte scăzut. O influență cu mult mai mare o au îndemnizațiile unice consistente sau scutirile fiscale acordate la nașterea copilului.

Plățile unice și periodice pot fi acordate atât în forme bănești, cât și în cele naturale (de exemplu, „coșul nou-născutului" în Finlanda). Scutirile fiscale stimulează activitatea economică a femeilor dat fiind faptul că mărimea scutirilor este în funcție de salariu, astfel, acest mecanism de stimulare a natalității este mai avantajos pentru grupurile sociale cu venituri mari.

Îndemnizațiile și scutirile pot fi oferite părinților de o anumită vârstă, însă, după cum menționează experții în domeniu (McDonald P., 2006), astfel de restricții duc la faptul că măsurile respective în cea mai mare parte influențează comportamentul reproductiv al persoanelor, care sunt cu unu-doi ani sunt mai tinere decât pragul de vârstă stabilit.

Măsurile din domeniul legislației de muncă sunt utilizate pentru atenuarea problemelor ce țin de îmbinarea rolurilor familiale și profesionale (concediul de îngrijire a copilului pentru ambii părinți, graficul flexibil de lucru, ocupația incompletă, sistemul de garanții sociale pentru femeile însărcinate și mamele cu copiii mici, etc.) Acțiunile respective presupun posibilități egale pentru femei și bărbați de a nu lucra pe motivul îngrijirii copilului, accesibilitatea femeilor la activitatea salariată independent de statutul ei familial și cuprind concediile pentru îngrijirea copilului oferite unuia sau ambilor părinți, concediile pentru îngrijirea copilului bolnav, graficul flexibil pentru salariații care au copii, precum și diferite garanții pentru femeile gravide și părinții cu copii. Aceste măsuri includ anumite restricții privind activitatea în schimbul de noapte, deplasări etc., oferite familiilor cu copii de o anumită vârstă. Măsurile din domeniul muncii reprezintă capitolul politicii familiale cel mai dificil în realizare, dat fiind faptul că afectează interesele părților terțe – angajatorilor, în special, al

celor din sfera privată. Un alt obstacol constă în faptul că avantajele pentru angajații cu copii pot crea o reacție negativă din partea angajaților care nu au copii.

Angajarea incompletă, care se practică în circa 17 țări dezvoltate, oferă dreptul părinților de a reglementa graficul său de muncă. Unele țări, cum ar fi Grecia, Suedia etc. îmbină această practică cu concediile părintești (de exemplu, este posibil să se renunțe la concediu, lucrând ziua incompletă cu modificarea schemei de salarizare).

Concediile legate cu nașterea unui copil sunt cele plătite complet, parțial sau chiar fără plată. Ele includ: concediul de maternitate (pre și post natal) care se oferă suplimentar în unele cazuri tatălui, fiind cu mult mai scurt decât cel oferit mamei; concediul parental sau concediul de îngrijire a copilului, de care poate beneficia și mama și tata, următorul după concediul de maternitate, oferă posibilitatea părinților de a se bucura de toate îndemnizațiile și avantajele concediilor, inclusiv prin alegerea cine să utilizeze acest concediu – mama sau tata.

Dezvoltarea instituțiilor de educație extrafamilială. În scopul reducerii cheltuielilor de timp pentru îngrijirea și educarea copilului printre acțiunile în domeniul pieței muncii se practică dezvoltarea măsurilor instituționale prin creșterea accesibilității creșelor/grădinițelor, achitarea parțială a întreținerii copiilor în grădinițele private, precum și dezvoltarea institutului de îngrijire a copiilor mici la domiciliu (dădacă, asistentă, guvernantă). În afară de acestea, se dezvoltă anumite acțiuni de armonizare a graficului de lucru a școlii primare cu orele de lucru ale părinților. Totodată, particularitățile teritoriale lasă o amprentă asupra accesibilității populației la serviciile menționate. Astfel, în unitățile teritoriale în care numărul populației este în scădere apar unele dificultăți în organizarea infrastructurii respective.

În prezent, majoritatea statelor europene care și-au apreciat nivelul natalității ca fiind foarte scăzut, promovează politici de creștere a acesteia. Discuțiile cu privire la necesitatea stimulării natalității a depășit cercul îngust al demografilor și a devenit un subiect important printre politicieni și economiști. Importanța acesteia a fost subliniată și în Cartea Verde „Confruntarea cu schimbările demografice: o nouă solidaritate între generații", publicată de către Comisia Europeană în 2005. Acum principala provocare constă în identificarea raționamentelor care trebuie să ghideze politicile publice și cum să fie corelate între ele diferitele măsuri ale po-

liticilor familiale, luând în considerare preferințele familiilor și provocările existente?

Trebuie de menționat că politicile familiale în țările europene au trecut o cale lungă de formare și dezvoltare, iar în prezent se caută cele mai eficiente măsuri ale politicilor familiale, luând în vedere schimbările continue ale structurii familiale, diversificarea formelor de viață în comun, instabilitatea relațiilor conjugale etc.

Cele mai dezvoltate politici familiale sunt în țările Europei Occidentale, cheltuielile statului pentru îndemnizații constituind în medie 2-2,5% din PIB. În pofida faptului că se tinde spre convergența politicilor familiale promovate în UE, mai există diferențieri semnificative în ceea ce privește raportul dintre diferite componente ale măsurilor (îndemnizații, servicii, scutiri fiscale).

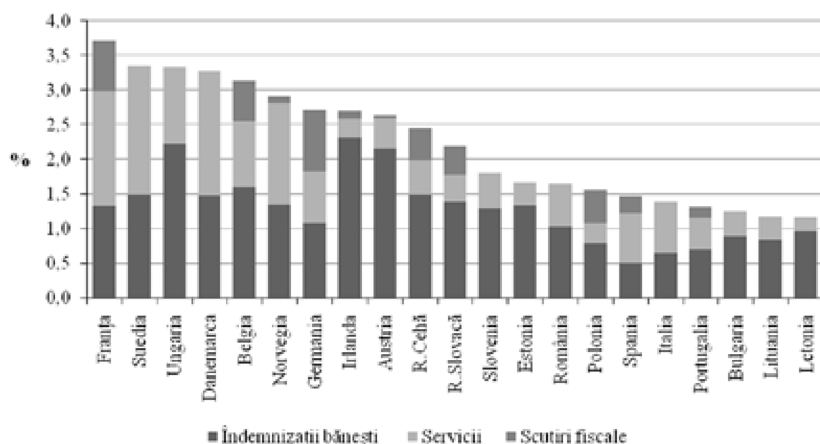

Fig.1 Structura cheltuielilor sociale pentru susținerea familiilor cu copii, % din PIB
Sursa: http://www.oecd.org

Experiența țărilor europene ne demonstrează atât posibilitatea de a obține o creștere a natalității, cât și limitele politicilor demografice. Cel mai mare succes în creșterea natalității a obținut Franța, Danemarca și Finlanda, în care după creșterea natalității nu s-a reinstalat tendința de scădere a ei. În aceste țări cheltuielile statului pentru măsurile politicilor familiale încă din anii 1990 constituiau circa 4% din PIB.

În toate țările Uniunii Europene se aplică un sistem de îndemnizații periodice pentru copii și familii, care sunt foarte diferențiate în funcție de

venit, mediu de reședință, număr de copii în familie, statut ocupațional etc. Unele țări stabilesc anumite limite pentru îndemnizații, în multe dintre ele plățile periodice au fost înlocuite de un sistem de înlesniri fiscale. Toate acestea creează unele dificultăți în ceea ce privește analiza comparativă a eficienței politicilor familiale. Un sistem destul de extins îl prezintă concediile pentru îngrijirea copiilor, care variază foarte mult atât după durata lui, cât și după acoperirea financiară. Pentru comparațiile internaționale se utilizează indicatorul FTE (full-time equivalent), care se obține prin înmulțirea ponderii acoperiri financiare la durata concediului în săptămâni. După durata concediului pentru îngrijirea copilului complet plătit (în săptămâni) pe primul loc se situeazîăă Suedia, Germania și Norvegia (Ray R., Gornic J., Schmitt J., 2009).

În conformitate cu recomandările UE, caracteristicile concediilor maternale în ultimii ani au devenit mai omogene, însă până în prezent se păstrează diferențieri semnificative în ceea ce privește schemele utilizate (Thoenen O., 2008). Punctul comun în transformarea sistemelor naționale constă în promovarea principiului egalității de gen prin oferirea concediului de îngrijire a copilului tatălui, sau dreptul de a utiliza concediul de oricare dintre părinți, sau de a utiliza scheme combinate. Astfel, sistemele concediale devin mai flexibile, părinții tot mai des au posibilitatea de a alege cine se va ocupa de îngrijirea copilului și care va fi durata perioadei de îngrijire, reieșind din preferințele proprii și situația financiară. Pe de altă parte, astfel de situații fac schemele concediale mai puțin transparente și foarte încurcate.

În ceea ce privește dezvoltarea instituțională a serviciilor de îngrijire a copilului, de asemenea, ea este neomogenă și diferă foarte mult de la o țară la alta după nivelul de cuprindere a copiilor în vârsta de până la 3 ani în educația extrafamilială. Totodată, unele țări asigură accesul gratuit la serviciile instituțiilor de stat de educație preșcolară (Franța, Belgia). Practica Franței în acest domeniu este foarte elocventă: existența sistemului gratuit și calitativ de îngrijire a copilului permite pentru circa 80% dintre femeile în vârstă de 25-39 de ani (vârsta cu cea mai înaltă probabilitate de naștere a copiilor) să lucreze ziua de muncă completă. Astfel, situația demografică în Franța contemporană se caracterizează ca „paradoxul natalității": combinația unui nivel înalt al natalității cu nivelul înalt al încadrării femeilor în câmpul muncii. Indicatorii relativ înalți ai natalității într-o măsură semnificativă se datorează politicii familiale promovate în

această țară. În prezent circa 60% dintre copiii în vârstă de până la 6 ani cresc în familiile în care ambii părinți sunt angajați (Зубченко Л., 2009).

În alte țări serviciile respective sunt oferite în baza unei taxe moderate (Germania, Danemarca). O parte din taxa pentru creșe și grădiniță poate fi compensată prin îndemnizații universale.

După cum am menționat mai sus, în ultimii ani în cadrul UE se tinde spre convergența modelelor politicilor familiale. Germania, de exemplu, deja nu mai este un etalon al țărilor cu politici familiale tradiționale (Blum S., 2008; Погорельская С., 2009). Reforma concediilor de îngrijire a copilului, precum și a serviciilor de educație preșcolară a copiilor de până la 3 ani, stimulează încadrarea femeilor în câmpul muncii, iar ca răspuns la creșterea numărului de femei care benevol refuză să nască copii (*child-free*), sunt elaborate măsuri de susținere a familiilor cu copii. Începând cu anul 2007 cuantumul maxim al îndemnizației lunare a fost majorat de la 450 euro până la 1800 euro, în paralel cu liberalizarea restricțiilor în ceea ce privește venitul familiei.

În țările UE politicile familiale se focusează pe trei componente-cheie: prelungirea vieții profesionale pentru toți; creșterea ratei de ocupare a femeilor; reducerea impedimentelor economice și sociale, care nu permit cuplurilor europene să aibă numărul de copii dorit. În plus, Grupul de experți al Consiliului Europei sugerează, de asemenea, unele măsuri de creștere a disponibilității de locuințe adecvate pentru familii și mai mult sprijin pentru dialogul social ce ține de distribuția mai echitabilă a obligațiunilor casnice între membrii familiei (Krieger H., 2005).

În pofida faptului că există multe țări care dispun de o experiență de lungă durată privind politicile familiale, rămâne deschisă întrebarea cu privire la stabilirea celor mai eficiente măsuri de încurajare a natalității. Până în prezent în mediul științific nu există o opinie consolidată referitor la această problemă, deși au fost efectuate mai multe studii în acest domeniu. Evident că măsurile politicilor familiale oricum contribuie la creșterea sau menținerea bunăstării familiilor cu copii, au un impact important în ceea ce privește poziția pe piața muncii a angajaților care au și responsabilități familiale. Pe de altă parte, este destul de dificil din punct de vedere metodologic de a evalua impactul politicilor familiale asupra comportamentului reproductiv al populației. De regulă, efectul de scurtă durată al politicilor este destul de consistent și cu mult mai ușor se supune evaluării cantitative.

Una dintre cele mai cunoscute cercetări care atestă impactul pozitiv de lungă durată al politicilor familiale în ceea ce privește comportamentul reproductiv a fost realizată de Gouthier A.and Hatzius J. în baza analizei comparată a 22 de țări economic dezvoltate cu diferite sisteme de susținere a familiei prin aplicarea modelului econometric pentru datele macro (anii 1970-1990). În baza datelor obținute autorii concluzionează că plățile financiare oferite familiilor prin îndemnizații pentru copii au avut un impact pozitiv asupra natalității, dacă se ia în considerare efectul suplimentar de la realizarea unui pachet larg de îndemnizații financiare și materiale adresate familiilor. În acest caz politica familială complexă, bazată pe creșterea cheltuielilor statului cu 25%, poate aduce o creștere a ratei totale de fertilitate cu 0,1. Cercetările efectuate ulterior vorbesc despre existența unui impact mai consistent al plăților financiare (McDonald P., 2006).

În ultimul timp apar tot mai multe cercetări bazate pe analiza datelor micro, însă efectul sinergetic al măsurilor politicilor familiale provoacă dificultăți în ceea ce privește evaluarea impactului a fiecărei măsuri în parte.

Stimularea financiară directă

Bazându-ne pe cercetările existente în domeniul evaluării eficienței politicilor familiale asupra comportamentului reproductiv al populației, pot fi evidențiate unele efecte ale acestora. Cele mai des sunt aplicate măsurile de stimulare financiară directă a natalității, efectul cărora diferă în funcție de condițiile sociale. De exemplu, „premiul pentru viteză" în Suedia încurajau nașterea celui de-al doilea și următorului copil, pe când în Slovenia măsurile analogice n-au avut acest efect (citat după Тындик А., 2009). Majoritatea experților consideră că stimularea financiară directă mai mult influențează calendarul nașterilor, decât natalitatea finală.

Adkins D., în baza analizei macro a 18 țări europene, a menționat „o influență pozitivă foarte esențială asupra natalității a mărimii medii a îndemnizației pentru copil" (citat după McDonald P., 2006). La fiecare 10% de creștere a îndemnizației pentru copil, ca pondere în venitul familiei, revin 25% de creștere a fertilității feminine. Însă îndemnizațiile să iau în calcul de către familie numai atunci, cînd constituie nu mai puțin de 10% din venitul global al familiei-beneficiar. Totodată, este vorba numai de îndemnizațiile oferite pentru o perioadă de lungă durată.

Legislația de muncă

Alt compartiment al politicilor familiale – măsurile în domeniul legislației de muncă sunt orientate spre crearea condițiilor favorabile pentru îmbinarea rolurilor profesionale și parentale. La aceste măsuri se referă și concediile oferite pentru îngrijirea copilului. Cercetările din domeniu demonstrează că posibilitatea de avea un concediu pentru îngrijirea copilului întro mică măsură contribuie la creșterea natalității, însă impactul asupra calendarului de nașteri este mai considerabil (Lalive R., Zweimuller J., 2005, Захаров С., 2007).

Unii cercetători constată că concediile de lungă durată pentru îngrijirea copilului sau nu influențează asupra natalității sau au un efect negativ. Dacă cuantumul indemnizațiilor este în funcție de mărimea salariului, părinții amână nașterea primului copil până la obținerea unui salariu mai mare. Totodată, concediul de lungă durată contribuie la dezvoltarea copilului și menținerea sănătății lui, ceea ce la rândul lor contribuie la creșterea calității capitalului uman (Gauthier A. and Hatzius J., 1997, Castles F., 2003).

Exemplul Suediei demonstrează impactul pozitiv al implicării tatălui în îngrijirea copilului și încurajează cuplul conjugal la nașterea celui de-al doilea și al treilea copil (Duvander A., Anderson G., 2005).

Dacă legislația de muncă nu prevede condiții și garanții pentru angajații cu responsabilități familiale, aceasta diminuează motivația pentru nașterea celui de-al doilea și al treilea copil, pe când impactul asupra probabilității nașterii primului copil este nesemnificativ. Acest fapt a fost demonstrat în cercetarea situației din domeniu dat efectuata în Austria (Neyer G., 2007).

În scopul măsurării efectului general al politicilor de conciliere, pentru țările OCDE a fost calculat un indice al integrării în muncă și al politicilor de conciliere familială, care combină informații privind munca cu timp parțial, disponibilitatea programelor flexibile de lucru, concediile oferite de către companii, în afară de acestea, drepturile juridice de a beneficia de concediu plătit pentru îngrijirea copilului, gradul de acoperire a cheltuielilor de îngrijire a copiilor în vârstă sub 3 ani și îndemnizațiile de maternitate. Pentru toate țările OCDE indicele respectiv arată o relație statistic slabă (R pătrat = 0,27), dar cu un impact pozitiv asupra fertilității (Krieger H., 2005). Castles F. (2003) a ajuns la același rezultat, cu o corelație statistică mai puternică de asociere cu maternitate.

Măsuri instituționale

Evaluarea impactului măsurilor instituționale în încurajarea natalității demonstrează existența legăturilor importante între nivelul de dezvoltare a serviciilor de educație extrafamilială și natalitatea, mai mare decât legătura dintre natalitate și crearea condițiilor favorabile pentru angajații cu copii, de exemplu, prin oferirea graficului flexibil de lucru. Dacă numărul de copii care frecventează instituțiile preșcolare se majorează cu 20%, atunci rata totală de fertilitate crește cu 0,05 (McDonald P., 2006).

Cercetările recente din Spania au confirmat influența pozitivă puternică a accesibilității instituțiilor de îngrijire a copilului în vârstă până la 3 ani asupra comportamentului reproductiv al femeilor. Conform evaluărilor obținute fiecare punct procentual de creștere a ratei de cuprindere a copiilor cu educația extrafamilială dă creșterea probabilității de naștere a copilului cu cinci la sută (Baizan P., 2009).

O bună parte din cercetători consideră că pe cât sunt mai accesibile serviciile care le permit femeilor să îmbine rolurile parentale și profesionale, pe atât ele trec mai repede de la nașterea primului la cel de-al doilea copil și de la nașterea celui de-al doilea la cel de-al treilea copil. În afara de aceasta, dezvoltarea serviciilor preșcolare calitative și la prețuri accesibile conduc la atenuarea diferențelor în nivelul natalității femeilor cu nivel diferit de studii. Acest lucru semnifică că este posibil de a diminua efectul negativ al nivelului înalt de educație a femeii asupra nașterii copiilor de ranguri mai mari (Ronsen M., 2004).

Emanciparea femeilor este considerat un factor important care a contribuit la reducerea natalității, însă studiile efectuate în domeniu pun la îndoială această afirmare. Dimpotrivă, ele demonstrează că pe măsură ce femeile au mai multă autonomie și putere, ele se apropie mai ușor la nivelul natalității ideal măsurat prin chestionarele cu privire la numărul dorit de copii, pe când celelalte au o natalitate în general mai slabă (Pinnelli A., 1995). De fapt, cele mai mici nivele de fertilitate se înregistrează în țările din Europa de Sud, unde, atât criza economică prelungită, cât și șomajul în rândul tinerilor fac mai dificilă formarea familiilor, iar lipsa ajutorului instituțional adecvat descurajează femeile căsătorite de a naște al doilea copil, și asta în pofida faptului că statutul femeii în aceste țări (Europa de Sud) este mai tradiționalist decât în alte țări, iar diferențele prin prisma genului sunt mai pronunțate.

În ultimul timp se realizează tot mai multe cercetări cu privire la evaluarea eficienței politicilor familiale. Pe lângă faptul că politicile familiale devin tot mai complexe și cuprinzătoare, apar mai multe dovezi care demonstrează impactul pozitiv al acestora. Totodată, trebuie să se țină cont că evaluarea obiectivă a politicilor familiale în termenii creștere/descreștere a fertilității poate fi efectuată după o perioadă îndelungată de implementare a lor. În afara de aceasta, o problemă metodologică în evaluarea politicilor constă în faptul că, de regulă, statele promovează politici de încurajare a natalității în perioadele când nivelul acesteia este scăzut. Astfel, aprecierea eforturilor în funcție de perioada de implementare (nivelul natalității) poate provoca subevaluarea măsurilor implementate, care doar în perspectivă de lungă durată duc la creșterea natalității.

În pofida faptului că opiniile experților, dar și cercetările, nu dau un răspuns clar cu privire la eficiența unor sau altor măsuri în menținerea natalității la un nivel relativ scăzut sau majorarea acesteia de la niveluri foarte scăzute până la niveluri moderate, unii cercetători aduc argumente întemeiate privind necesitatea promovării unor astfel de politici. De exemplu, se confirmă că politicile de încurajare a natalității aprobate în Ungaria în anul 1965 au contribuit la stoparea procesului de scădere a natalității în perioada respectivă (Andorca R. and Vukovich G., 1985). În Germania de Est un complex de măsuri din 1976 orientate nemijlocit spre stimularea natalității au condus la creșterea natalității cu circa 15-20% în perioada anilor 1977-1987 (Butner T., & Lutz W., 1990).

Este cunoscut faptul că politicile familiale orientate spre creșterea natalității sunt eficiente dacă se realizează pe parcursul unei perioade îndelungate, uneori rezultatele devenind vizibile peste 20 de ani și mai mult. În acest aspect este foarte elocventă experiența Franței, unde în primii douăzeci de ani după introducerea Codului familial din anul 1939 nivelul natalității rămânea mai scăzut, decât în alte țări economic dezvoltate. Aceasta a servit drept argument pentru a considera politicile orientate pentru creșterea natalității neeficiente. În prezent este clar că anume consecutivitatea și durabilitatea în promovarea politicilor familiale au asigurat Franței trecerea treptată la un nivel al natalității moderat scăzut. Acest succes se datorează complexității măsurilor și creării condițiilor favorabile pentru nașterea copiilor (citat după McDonald P., 2006). Intervențiile pronataliste în Franța includ concediul de maternitate, beneficii pentru copii, alocație acordată familiei, alocație acordată părintelui care

își crește singur copilul, alocație de adopție și case mai mari pentru familiile mai mari. Cuplurile se bucură de unele dintre cele mai generoase concedii de maternitate din Europa: toate femeile care muncesc au dreptul la un concediu de maternitate plătit, cu păstrarea locului de muncă, de șase săptămâni înainte de naștere și de zece săptămâni după naștere pentru primii doi copii. În plus, după expirarea concediului de maternitate, părinții își pot lua concediu până ce copilul împlinește trei ani cu dreptul de reluare a locului de muncă. Franța are una dintre cele mai mari rețele de facilități pentru îngrijirea copilului, oferind îngrijire completă în timpul zilei pentru copii începând cu vârsta de 2 sau 3 ani. Pentru al treilea copil statul plătește mai mult decât pentru primii doi copii.

Cercetarea pentru 16 țări din OCDE pentru o perioadă de douăzeci de ani arată că ratele natalității sunt mai ridicate în țările cu transferurile bănești pentru familii ridicate, plata concediului pentru creșterea copilului ridicată, rata înaltă a ocupării femeilor și rata înaltă a celor care lucrează part-time. În schimb, rata natalității este scăzută în țările în care șomajul este ridicat, decalajul dintre salariile femeilor și bărbaților la fel este mare, precum și perioadele de concediu pentru creșterea copilului sunt lungi, astfel că detașarea de pe piața muncii sporește dificultățile de reintegrare, în special pentru femeile cu nivelul de instruire mai înalt și cu locuri de muncă bine plătite. O analiză transversală a datelor sugerează, de asemenea, că natalitatea este mai mare în țările OCDE cu rata mai înaltă de cuprindere a copiilor în educația formală. Cea mai importantă concluzie este că, deși rata fertilității a coborât mai jos de nivelul de înlocuire a generațiilor, ceea ce a devenit o caracteristică persistentă pentru mai multe țări OCDE, există o probabilitate înaltă de majorare a fertilității de la nivelurile nefiresc de scăzute (sub 1,3 copii la o femeie de vârstă fertilă). Ratele de fertilitate au scăzut brusc și în mod continuu în Japonia și Coreea, iar în Statele Unite și Danemarca de la mijlocul anilor 1980 și în Franța începând cu mijlocul anilor 1990, au revenit în repetate rânduri aproape de nivelul de înlocuire a generațiilor. Deși factorii care au condus la acest rezultat pozitiv sunt diferiți, aceste „succese" reflectă existența unor politici și aranjamente, cum ar fi condițiile calitative și accesibile de îngrijire a copiilor, care și-au adus aportul ca mai mulți copii să devină „accesibili". Toate aceste politici poate fi aplicate eficient și în alte zone (The OECD Policy Briefs, 2007).

Analiza politicilor familiale promovate în țările europene economic dezvoltate conturează unele puncte-cheie în elaborarea politicilor relevante de încurajare a natalității. Dezvoltarea pieței muncii și intervenția statului ar avea o importanță egală în soluționarea problemei natalității scăzute.

Domeniul de aplicare a politicilor guvernamentale cu impact asupra fertilității este dincolo de abordarea tradițională, care, de regulă, include masuri de sprijin al venitului familial și cele de îmbinare a rolurilor profesionale și parentale. Accesul la educație adecvată, formare profesională și ocupare a forței de muncă, sporirea numărului locurilor de muncă și a calității oportunităților de angajare bine remunerate pentru femei au și ele o mare importanță. În conformitate cu datele statistice și opiniile cetățenilor, desprinse din cercetările sociologice, politica ocupării forței de muncă urmează să fie corelată cu politicile familiale, ceea ce în ultimă instanță contribuie la îmbunătățirea fertilității.

Este important ca în elaborarea unor noi politici să fie luate în considerare schimbările ce țin de ciclul de viață a individului și replanificate politicile existente.

Statului îi revine un rol important în ceea ce privește punerea în aplicare a politicilor non-discriminatorii și de asigurare a șanselor egale. Este necesar de a sprijini o tranziție mai timpurie și adecvată a tinerilor la viața de adult, inclusiv la parentalitate, și de a facilita procesul de formare a familiilor.

Potențialul de măsuri care pot exercita o influență asupra fertilității urmează a fi implementat numai pe termen lung. O aplicare coerentă a măsurilor specifice de natură pro-natalistă de-a lungul timpului va contribui la obținerea rezultatelor pozitive. Printre cele mai importante acțiuni se înscriu posibilitatea de a procura locuințe la prețuri accesibile, oferirea sprijinului în obținerea educației calitative și integrarea în câmpul de muncă (după cum se subliniază în Strategia de incluziune socială a UE), precum și reducerea șomajului în rândul tinerilor.

Prin urmare, este necesar ca politicile orientate spre creșterea natalității să fie comprehensive și integrate, centrate pe familie, care să cuprindă diferite domenii, inclusiv ocuparea forței de muncă, locuințele accesibile, incluziunea socială, sănătatea, pensiile, educația, taxele fiscale etc.

Conform experienței țărilor europene, cea mai bună cale constă în îmbinarea politicilor menționate, și nu centrarea pe una dintre măsurile

specifice. Stimulentele economice și în egală măsură schimbările instituționale, aplicate separat, pot avea un impact destul de limitat în ceea ce privește comportamentul reproductiv al populației. Doar o aplicare coerentă a măsurilor de natură pro-natalistă pe o perioadă de lungă durată vor oferi rezultate pozitive (McDonald P., 2006).

Dacă volumul îndemnizațiilor și serviciilor adresate familiilor cu copii va fi scăzut, respectiv și efectul va fi unul minim sau, în cel mai bun caz, va contribui la o creștere temporară a natalității. Politicile privind formarea familiei și exercitarea funcțiilor părintești par a fi complexe la prima vedere, însă în realitate ele pot să fie neacoperite cu mijloacele financiare necesare.

În afară de aceasta, strategiile de încurajare a natalității nu vor avea succes, dacă vor fi orientate doar spre persoane fizice sau cupluri și nu vor fi orientate spre societate în ansamblu. Țările care se confruntă cu problema natalității scăzute trebuie să definească o agendă amplă pentru a aborda motivele de mobilizare a actorilor sociali și politici.

În cele din urmă, factorii de decizie nu trebuie să aștepte prea mult de la politicile pro-nataliste, întrucât cunoștințele existente cu privire la motivele fertilității scăzute, efectele politicilor, precum și perioadele de implementare sunt încă destul de limitate (J.Sleebos, 2003).

Experții în politicile familiale consideră că fără a lua în considerare specificul național este imposibil de a prelua politicile practicate în alte state. Chiar dacă vorbim de astfel de recomandare cu caracter general, cum ar fi crearea condițiilor favorabile pentru îmbinarea rolurilor profesionale și parentale, ea este eficientă acolo unde există locuri de muncă (McDonald P., 2000). Același lucru se referă și la concediile pentru îngrijirea copilului oferite pentru tați. Dacă în societate nu sunt dezvoltate principiile egalității de gen, aceste politici nu vor fi nicidecum utilizate. Astfel, dezvoltarea instituțională și culturală a țării în mare măsură determină succesul măsurilor întreprinse.

În comparație cu țările din UE, în țările CSI, în special Rusia, Ucraina și Belarus, politicile de creștere a natalității sunt axate preponderent pe măsurile de stimulare financiară directă, provocând, conform opiniei experților (Вишневский А., Захаров С., Елизаров В.), un efect temporar (deplasarea calendarului nașterilor), fără creșterea ratei totale de fertilitate în generații reale. În afară de aceasta, se constată și unele efecte negative secundare, cum ar fi creșterea abandonului copiilor (Rusia și Ucraina).

Totodată, majorarea constantă a cheltuielilor sociale este imposibilă, deoarece astfel de politici întotdeauna se confruntă cu resurse financiare limitate. Cercetările recente cu privire la analiza eficienței „capitalului de maternitate" în Rusia demonstrează că rata fertilității finale (descendente) a generațiilor feminine reale nu s-a modificat pe parcursul a mai multor ani, fiind la nivelul de 1,6 copii per femeie (Захаров С., 2011).

Doar stimulentele financiare nu pot rezolva dilema multor femei care sunt nevoite să renunțe la nașterea copiilor în favoarea unei cariere profesionale. În concepția actuală a politicii demografice în Rusia, în calitate de obiectiv principal este specificată creșterea fertilității până la 1,95 copii per femeie către anul 2025, precum și revigorarea „valorilor familiei tradiționale". Cu toate acestea, experiența altor țări industrializate arată că natalitatea crește în regiunile în care sunt puternic promovate principiile egalității de gen, iar îmbinarea rolurilor profesionale și parentale este susținută prin extinderea rețelei instituțiilor preșcolare. Anume în această direcție sunt acum întreprinși pași activi în Țările Baltice, fiind ghidate de către vecinii lor scandinavi, care în condițiile menționate reușesc să mențină rata totală de fertilitate de aproximativ 1,9 copii per femeie de vârstă fertilă. Împreună cu autoritățile, angajatorii sunt, de asemenea, obligați să ofere sprijinul necesar pentru asigurarea unui program flexibil de lucru și zilei de lucru incomplete, ceea ce poate contribui în mod semnificativ la reconcilierea vieții profesionale și familiale.

4.3. Politicile familiale în Republica Moldova: de la teorie la practică

La 12 octombrie 2011 Guvernul a aprobat Programul național strategic în domeniul securității demografice a Republicii Moldova (2011-2025), unul dintre obiectivele căruia este promovarea politicilor de stimulare a natalității. Toate instituțiile, în limitele competențelor sale, urmează să elaboreze planuri concrete în acest domeniu. Evident că asigurarea analitico-științifică în acest context capătă o importanță majoră. Neavând o experiență necesară în elaborarea și implementarea politicilor familiale, în special a politicilor de încurajare a natalității în condițiile relațiilor de piață, având și resurse financiare limitate, trebuie să elaborăm un complex de măsuri, care vor contribui la majorarea natalității și ameliora-

rea situației demografice. În acelaşi timp, după cum a demonstrat analiza politicilor familiale a țărilor europene economic dezvoltate, este dificil de a estima care vor fi rezultatele scontate. Știința demografică posedă un aparat metodologic solid, care permite descrierea efectivului, structurii și amplasării populației, explicarea cauzelor și consecințelor schimbărilor în reproducerea populației, precum și prognozarea dinamicii populației în baza diferitelor scenarii de dezvoltare demografică. Însă întrebările cu privire la posibilitatea de a influența, prin măsuri economice, intenționat și în mod eficient comportamentul reproductiv al populației, precum și la modul cum poate fi realizat concret acest lucru, rămân deschise.

Politicile demografice din punctul de vedere al impactului lor asupra comportamentului uman evoluează sub forma unor motivații sau restricții. Obiectivul principal al motivațiilor și restricțiilor constă în schimbarea comportamentului, oferind avantaje acelor categorii de populație, comportamentul cărora în cea mai mare măsură corespunde necesităților societății și scopurilor politicilor familiale promovate, sau creând restricţii pentru cei, comportamentul cărora este în contradicție cu scopurile politicilor familiale. Motivațiile și restricțiile, de regulă, influențează comportamentul uman o perioadă limitată, dat fiind faptul că în timp populația se adaptează la ele. Cel mai important compartiment al politicilor sunt măsurile care pe lângă motivații și restricții, oferă populației garanții sociale, altfel spus, asigură stabilitatea și previzibilitatea condițiilor în care oamenii își realizează necesitățile demografice (V.Elizarov, 2006).

Evident că în condițiile actuale toți actorii sociali implicați în elaborarea și implementarea politicilor demografice urmează să studieze cu mare atenție experiența mai multor țări, ar fi de dorit să nu ne orientăm doar la politicile demografice din CSI, din cauza istoriei comune și contextului socioeconomic asemănător, dar să studiem și experiența țărilor economic dezvoltate, în special a celor care deja au obținut rezultate pozitive în creșterea natalității. Obiectivele propuse în Programul național strategic în domeniul securității demografice a Republicii Moldova (2011-2025) urmează a fi precizate și formulate propuneri concrete, în special, cele care țin de condițiile de realizare ale acestora.

Reieșind din studierea experienței țărilor europene, propunem unele considerații cu privire la domeniile de intervenție a politicilor familiale în Republica Moldova orientate spre încurajarea natalității.

În primul rând, politicile familiale trebuie să fie complexe, orientate spre reducerea factorilor care determină nivelul scăzut al natalității. Datoria statului este să reducă impedimentele sociale și economice, care nu permit oamenilor să aibă un număr dorit de copii sau care contribuie la amânarea nașterii copiilor. În al doilea rând, ele trebuie să aibă un caracter universal, deci să cuprindă toți copiii și familiile cu copii. În al treilea rând, ele trebuie să fie bazate pe drepturile sexuale și reproductive ale populației, care oferă fiecărui individ dreptul de a decide când și câți copii să aibă, iar statul trebuie să asigure servicii disponibile de sănătate sexuală și reproductivă, de educație și acces la informațiile respective. Și în al patrulea rând, politicile familiale trebuie să se bazeze pe principiul egalității de gen, ambii părinți având drepturi și obligații egale în creșterea și educarea copiilor, precum și șanse egale pentru participarea la activitatea economică și viața de familie.

Caracterul factorilor determinanți ai natalității demonstrează că politicile familiale orientate spre încurajarea natalității urmează să cuprindă două blocuri principale: *1) măsuri, care ar preintâmpina amânarea de către familii a nașterilor planificate și ar contribui la realizarea deplină a necesității de a avea un număr dorit de copii și 2) măsuri, care ar contribui la creșterea valorilor familiale, în general, și a copiilor, în particular.*

Primul bloc va include următoare măsuri:

- Subvenții pentru procurarea locuințelor pentru familiile tinere;
- Dezvoltarea serviciilor de educație extrafamilială, creșterea calității lor;
- Creșterea salariilor și ameliorarea bunăstării familiale;
- Perfecționarea sistemului de indemnizații adresate familiei la nașterea copilului și pentru perioada de îngrijire;
- Sprijinirea reconcilierii vieții profesionale cu viața de familie;
- Sprijinirea familiilor cu copii prin intermediul alocațiilor familiale de stat, scutiri de taxe și măsuri de susținere a ocupării profesionale a părinților;
- Ameliorarea sănătății reproductive a populației, profilaxia avorturilor și dezvoltarea culturii contraceptive.

Cercetările sociologice demonstrează că condițiile de locuit reprezintă un factor sociodemografic important care influențează comportamen-

tul reproductiv al populației, în special în mediul urban. Astfel, elaborarea unor programe speciale, care vor contribui la procurarea locuințelor de către familiile tinere, prin oferirea unor subvenții și înlesniri speciale stabilite în funcție de numărul de copii în familie, va atenua decalajul în posibilitățile participării familiilor tinere fără copii și cu copii, reieșind din faptul că venitul per membru în familiile cu copii sunt mai mici.

O parte din femei, în special cu un grad mai înalt de studii, refuză sau amână nașterea primului sau următorului copil din cauza că nu vor să-și piardă calificarea sau că le va fi complicat să îmbine activitatea profesională cu îngrijirea copilului. Trebuie de subliniat că în condițiile relațiilor de piață, femeile cu copii sunt mai puțin protejate. Se înregistrează multe cazuri când angajatorul, în momentul angajării unei femei tinere, înaintează condiția să nu nască copii o anumită perioadă de timp, sau nu angajează femeile cu copii mici, astfel, încălcând dreptul femeilor la muncă. Prin urmare, dezvoltarea serviciilor de educație extrafamilială și creșterea calității serviciilor poate contribui la crearea condițiilor care vor permite femeilor să îmbine rolurile profesionale cu cele parentale.Este necesar să subliniem că, conform prognozelor demografice, în perioada următoare se așteaptă scăderea semnificativă a numărului și ponderii populației în vârsta aptă de muncă și majorarea sarcinii demografice, ceea ce condiționează necesitatea participării active a femeilor la activitatea economică.

Totodată, fără o creștere semnificativă a salariilor va fi imposibil de obținut creșterea nivelului de trai al familiilor. Dacă nivelul de trai ar fi adecvat, aceasta ar contribui la creșterea natalității și în același timp la ameliorarea calității vieții copiilor. Sistemul de indemnizații și înlesniri poate fi doar un supliment la venitul de bază al familiei, obținut din activitatea profesională. Destinația principală a acestui sistem constă în atenuarea disproporțiilor în veniturile familiilor în funcție de numărul de copii în familie. Susținerea substanțială a familiilor cu un număr mai mare de copii va contribui la diminuarea acestui decalaj, pe de o parte, și va încuraja nașterea unui număr mai mare de copii, pe de altă parte.

Evident că perfecționarea sistemului de indemnizații adresate familiei la nașterea copilului și pentru perioada de îngrijire este un factor important de încurajare a natalității. Cuantumul mic al indemnizației pentru îngrijirea copilului forțează mamele să revină mai devreme la serviciu după concediul de maternitate, acest fapt având un impact nefavorabil asupra sănătății copilului, inclusiv asupra atitudinii mamei față de naște-

rile următoare. Astfel, conform rezultatelor cercetării „Reconcilierea vieții profesionale cu viața de familie în Republica Moldova" (BNS, 2010), 66,2% dintre femeile care au beneficiat parțial de concediul parental și-au reluat activitatea când copilul încă nu atinsese vârsta de 3 ani, 32,3% au beneficiat de concediu până când copilul a împlinit 3 ani, și doar 5,5% și-au folosit acest drept și după ce copilul a depășit vârsta de 3 ani.

Deficitul instituțiilor de educație preșcolară nu se micșorează, calitatea serviciilor oferite de ele lasă de dorit, iar cheltuielile familiilor pentru întreținerea copilului în instituțiile preșcolare se majorează, toate acestea, la fel, influențează deciziile familiilor cu privire la nașterea copiilor.

Un compartiment, care în prezent este foarte dificil de realizat, ține de reconcilierea vieții profesionale și familiale. Pe de o parte, această reconciliere afectează interesele unei părți terțe - angajatorul, pe de altă parte, în condițiile deficitului de locuri de muncă, femeile cu copii sunt necompetitive pe piața muncii. Oricum, reconcilierea vieții profesionale și familiale nu poate fi exclusă de pe agenda politicilor familiale, dat fiind faptul că în societatea contemporană ea reprezintă punctul-cheie în obținerea creșterii natalității. Astfel, pe măsura ameliorării situației socioeconomice, va fi necesar de introdus treptat și măsuri care vor conduce la atenuarea decalajului gender pe piața muncii.

O direcție importantă continuă să fie ameliorarea sănătății reproductive a populației, profilaxia avorturilor și dezvoltarea culturii contraceptive. Problemele în acest domeniu își au originea în nivelul scăzut al culturii contraceptive și menținerea unui nivel înalt al avorturilor, provocând dereglări în sfera reproductivă și chiar infertilitate. Mai puțin de jumătate dintre femeile de vîrsta reproductivă (43%) utilizează contraceptive moderne, o problemă deosebită constă în prevenirea sarcinilor nedorite la femeile tinere în vârstă de până la 18 ani.

Un alt aspect ce ține de sănătatea reproductivă este infertilitatea. Trebuie de menționat că în prezent nu există date exacte cu privire la amploarea acestui fenomen. Se vehiculează că 18% de cupluri conjugale sunt infertile, totodată trebuie să ținem cont de faptul că în conformitate cu datele recensământului populației Republicii Moldova din 2004, ponderea femeilor care n-au născut nici un copil până la finele perioadei reproductive constituie circa 6%. Evaluarea mai scăzută a infertilității nu diminuează, însă, importanța problemei.

Măsurile din blocul 2 urmează să contribuie la creșterea valorilor familiale în general și a copiilor, în particular, care vor include:

- Promovarea valorilor familiale prin intermediul mass media, școlilor, organizațiilor non-guvernamentale, bisericilor și altor actori sociali;
- Dezvoltarea mediului de viață în conformitate cu nevoile copiilor și familiilor cu copii, crearea oportunităților de petrecere a timpului liber și recreere adecvate și accesibile pentru copii și familiile cu copii;
- Pregătirea persoanelor pentru a forma familie și a deveni părinți, sprijinirea acestora prin intermediul programelor respective de dezvoltare a serviciilor de consiliere.
- Crearea condițiilor pentru ca toți copiii să aibă posibilități de obținere a educației în corespundere cu vârsta și abilitățile lor, crearea oportunităților pentru activitățile de hobby, de dezvoltare și susținere a culturii copilului.

Necesitatea de a avea copii, precum și numărul dorit al acestora, depinde de orientările valorice ale oamenilor. Unele și aceleași condiții (venitul și locuința) pot fi apreciate de către diferite persoane ca suficiente sau insuficiente pentru crearea familiei sau nașterea copilului. Percepția de către individ a condițiilor de realizare a necesităților respective este în funcție nu numai de condițiile obiective, ci și de sistemul de valori, de locul valorilor familiale în cadrul acestui sistem, de concurența dintre valorile familiale și extrafamiliale. Totodată, trebuie să se țină cont că în societatea contemporană exigențele față de educația copiilor au crescut foarte mult, majorând „costurile copilului" pentru familii. Astfel, cuplurile refuză să aibă mai mulți copii în favoarea unuia sau cel mult doi copii, cărora le pot da educația potrivită și condiții de start mai bune pentru viața de adult, deși numărul ideal de copii în familie este doi. Prin urmare, există unele rezerve pentru sporirea natalității.

Pentru realizarea obiectivului ce ține de creșterea valorilor familiale și a copiilor (2-3 copii în familie) va fi necesară o perioadă de lungă durată, precum și implementarea tuturor măsurilor menționate în complexitatea lor. După cum am menționat, doar măsurile economice de sprijin pentru familie, contribuind la realizarea deplină a intențiilor reproductive, nu pot încuraja natalitatea, dacă în paralel nu vor fi întreprinse măsuri specifice de creștere a valorilor familiale, în general, și a copiilor, în particular.

Realizarea politicilor de creștere a natalității urmează a fi însoțită de monitorizarea natalității și a comportamentului reproductiv. Monitorizarea este necesară pentru evaluarea schimbărilor în dinamica natalității, identificarea celor mai importante măsuri în funcție de diferite categorii ale familiilor, pentru a contribui la perfecţionarea politicilor demografice. Este important de a utiliza nu numai caracteristicile statistice ale natalității, ci și indicatorii sociologici ai comportamentului reproductiv.

În acest scop este necesar de a organiza sistemul de cercetări sociologice în problemele familiei și natalității, bazate pe metodici standarde, care se vor desfăşura periodic, o dată în 4-5 ani. Un suport important în elaborarea politicilor de creștere a natalității ar constitui realizarea în Republica Moldova a programului „Gender and Generation", implementat în circa 20 de țări europene sub egida UNECE cu participarea principalelor instituții demografice.

Pregătirea cadrelor. În prezent există un deficit de cadre calificate în domeniul populației. Este necesar de a organiza pregătirea demografilor-analiști, precum și recalificarea specialiştilor care în prezent activează în domeniul demografic fără a avea o pregătire specială.

Sensibilizarea opiniei publice cu privire la situația demografică actuală și perspectivele de dezvoltare a acesteia. Considerăm un obiectiv important creșterea culturii demografice a societății, atât a politicienilor și reprezentanților mass media, cât şi a populației în întregime. Cultura demografică presupune înțelegerea felului în care o populație evoluează în timp, care sunt componentele evoluției, cum se produc schimbările structurale, ce implicații socioeconomice și demografice au aceste schimbări și, cel mai important, cum am putea să influențăm tendințele demografice negative.

Ce trebuie să luăm în considerare în elaborarea politicilor de creștere a natalității?

Schimbările ulterioare în efectivul femeilor de vârstă reproductivă. Deși diminuarea numărului de femei în vârstă reproductivă este în plin proces de desfășurare, creșterea numărului de nașteri din ultimii ani se datorează ponderii înalte a femeilor în vârstă de 20-30 de ani, care se caracterizează cu cea mai mare intensitate a natalității (circa 65% din numărul total de nașteri pe an revin anume acestui grup). Începând cu anul 2014, numărul și ponderea femeilor în vârsta de 20-30 de ani va cunoaște

o scădere semnificativă, ceea ce va diminua impactul politicilor de creștere a natalității cu numărul de nașteri și dinamica populației în general. În perioada respectivă politicile de stimulare a natalității trebuie să fie foarte consistente pentru atenuarea unui alt eșec în numărul nașterilor („valul demografic”).

În general, numărul de nașteri variază sinusoidal. Pot fi ani, când fără vreo intervenție specială a statului, numărul de nașteri va fi în creștere și ani, când orice măsuri am întreprinde, numărul de nașteri va fi în descreștere.

Tabelul 2. Dinamica numărului de femei în vîrsta reproductivă, anii 2009-2015

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
15-49 ani	993,9	986,4	979,7	971,9	964,1	956,3	949,4
creștere/scădere în raport cu anul precedent		-7,4	-6,7	-7,7	-7,8	-7,8	-6,9
creștere/scădere în raport cu anul 2010			-6,7	-14,5	-22,3	-30,1	-37,0
20-30 ani	357,4	361,5	364,3	363,9	362,4	358,2	350,3
creștere/scădere în raport cu anul precedent		4,0	2,8	-0,363	-1,5	-4,2	-7,9
creștere/scădere în raport cu anul 2010			2,8	2,4	0,9	-3,3	-11,2

Sursa: Prognoza demografică, 2009-2050. Gagauz O., Penina O.

Luând în vedere specificul situației demografice în Republica Moldova, o direcție prioritară o constituie reducerea dimensiunilor migrației de muncă. Pe parcursul ultimilor ani pierderile anuale în numărul de nașteri din cauza migrației constituie circa 10%, ceea ce a determinat instalarea sporului natural negativ începând cu anul 1999, deși structura populației Republicii Moldova în anii 1990 era relativ tânără, având o inerție pozitivă, care ar fi putut să asigure creșterea numărului populației cel puțin pentru încă un deceniu.

Evident că migrația de muncă nu poate fi stopată complet. Migrația, ca fenomen, a existat de la începuturile omenirii, nu a încetat în timp, însa a înregistrat schimbări și a căpătat noi forme. Procesele migratorii se desfășoară simultan și sunt în creștere în multe țări ale lumii. Pentru cetățenii statelor membre ale UE, libera circulație a lucrătorilor a fost unul dintre primele drepturi recunoscute în cadrul comunitar.

Efectele migrației forței de munca sunt foarte complexe, legate atât de aspectul economic, cât și demografic. Circulația forței de munca favorizează diseminarea cunoștințelor tehnice și a metodelor moderne de lucru între statele afectate de fenomenul migrației, de asemenea,

contribuie la preluarea unui mod de gândire european. Pe de o parte, în Republica Moldova, ca și în alte state afectate de acest fenomen, rata șomajului scade și salariile cresc, migrarea forței de munca reducând dezechilibrele de pe piața muncii. În același timp, apar noi factori de creștere economică: transferul veniturilor migranților și calificările îmbunătățite ale lucrătorilor care se întorc.

Efectele negative ale migrației de muncă din perspectiva socioeconomică sunt determinate de pierderea forței de munca înalt calificate, pregătirea căreia a cerut investiții considerabile din partea statului, dar și de consecințele migrației ilegale, respectiv, nevoia de a-i integra în societate și pe piața muncii pe cei repatriați. Există și un aspect ce ţine de calitatea forței de muncă. Pentru lucrătorii migranți, principalul avantaj îl constituie posibilitatea de a-și găsi un loc de munca, în funcţie de aptitudinile și calificările lor, de cele mai multe ori obținând un salariu mult mai mare decât acasă. Acceptarea unei oferte de angajare în străinătate face incertă evoluția profesională pe termen mediu și lung. Mai mult, lucrătorii imigranți sunt de multe ori dispuși la compromisuri în ceea ce privește tipul de activitate pe care urmează să o desfășoare în străinătate raportat la studiile, calificările și aptitudinile pe care le posedă. Întreruperea activității specializate are un impact negativ asupra continuității profesionale, precum și asupra abilitaților necesare pentru practicarea profesiei respective la reîntoarcerea în țară.

Consecințele demografice ale migrației de muncă țin de două aspecte: primul – pierderile directe în numărul populației, din cauza că în multe cazuri migrația temporară se transformă în una definitivă. Cu părere de rău, în prezent nu există informații statistice exacte cu privire la numărul cetățenilor moldoveni care au plecat în alte țări în rezultatul migrației de muncă. Cel de-al doilea aspect – deteriorarea structurii pe vârste a populației Republicii Moldova, accelerarea procesului de îmbătrânire a populației, dat fiind faptul că, de regulă, migrația este specifică persoanelor tinere, ceea ce în timp va avea un efect semnificativ și de lungă durată.

Evident că menținerea unui decalaj semnificativ în standardele de viață dintre Republica Moldova și alte țări europene, deficitul continuu al locurilor de muncă și în următorii ani vor stimula migrația de muncă. Totuși, reducerea acesteia până la dimensiuni firești urmează să constituie un obiectiv principal al politicilor demografice. Este vorba de migrația ilegală care generează multiple consecințe negative pentru lucrătorii mi-

granți în ceea ce privește drepturile lor de securitate socială și condițiile de munca. O bună parte din cetățenii noștri sunt forțați de circumstanțele socioeconomice ale familiei să ia calea pribegiei în speranța asigurării unui viitor mai bun pentru familie.

În prezent în Republica Moldova este necesară o abordare integrată și comprehensivă pentru o mai bună gestionare a fenomenului migrației, în paralel cu dezvoltarea pieței muncii, atragerea investițiilor, dezvoltarea unor programe speciale de încadrare în câmpul muncii a tinerilor specialiști etc. Este extrem de important de a corela strategiile de dezvoltare socioeconomică a țării cu prognozele funcționale ale pieței muncii, care vor oferi informații relevante cu privire la tendințele generale pe piața muncii, structura forței de muncă, crearea locurilor de muncă și deficitul acestora pe ramuri, în funcție de cerințele de calificare etc.

O altă componentă care determină specificul situației demografice în Republica Moldova ține de ponderea înaltă a populației rurale în ansamblul populației. Nivelul actual al natalității se menține datorită populației rurale (circa 62% din numărul total de nașteri pe an). Există pericolul că depopularea satelor va determina ritmuri mai rapide ale scăderii natalității și, respectiv, ale sporului natural negativ.

După anii 1990 satul moldovenesc parcurge o etapă sinuoasă de redefinire, determinată de o serie de procese socioeconomice și demografice, cum ar fi: privatizarea pământului, restructurarea economiei agricole, refluxul migrațional, destrămarea infrastructurii social-culturale, exodul tinerilor și depopularea. În acest sens, imaginea actuală a satului moldovenesc este esențial diferită de realitățile înregistrate cu 20 de ani în urmă.

Datele privind activitatea economică și condițiile de viață ale populației rurale indică gradul de subdezvoltare pentru mediul rural, pe multe dimensiuni ale vieții socioeconomice, ca fiind uitat de istorie. Starea de subdezvoltare a localităților reflectându-se atât asupra nivelului vieții economice și sociale, asupra nivelului de trai al populației, cât și asupra efectivului numeric și asupra indicatorilor demografici ai populației (populație îmbătrânită și feminizată, mortalitate și morbiditate ridicate etc.). Lipsite de populația tânără și copii, multe sate sunt pe cale de dispariție.

Programul național „Satul moldovenesc" (2005-2015), deocamdată nu a înregistrat rezultatele scontate. Totodată, dezvoltarea socioecono-

mică sustenabilă este posibilă numai în condițiile unei organizări teritoriale a populației în corespundere cu necesitățile economiei naționale, formarea unei astfel de structuri sociale20*, care va asigura progresul socioeconomic. În prezent se creează impresia că acest principiu a fost uitat. Din cauza stagnării sectorului industrial, procesul de urbanizare s-a stopat, caracterul neuniform al dezvoltării regionale și structura socială instabilă au provocat chiar procesul de dezurbanizare. Conform datelor Recensământului populației Republicii Moldova din 2004, populația orașelor Orhei și Soroca s-a redus cu 1/3, iar a or.Ungheni și Cahul – cu circa ¼, a mun.Bălți – cu circa 20%. Dezurbanizarea este alarmantă nu numai prin reducerea ponderii populației urbane, cât prin „ruralizarea" stilului de viață și mediului de trai, în special în orașele mici și mijlocii. Colapsul industriei, degradarea infrastructurii și lipsa oportunităților le-au transformat în zone defavorizate cu deteriorarea substanțială a calității vieții și potențialului de dezvoltare.

La nivel internațional gradul de urbanizare este recunoscut ca factor determinant în asigurarea dezvoltării unei societăți, economia națională și regională fiind bazată în special în orașe. În acest sens, Raportul Global ONU cu privire la orașe din 2001 stipulează o corelare pozitivă și directă între gradul de dezvoltare a unei națiuni și nivelul său de urbanizare și calitatea managementului urban. A devenit deja o axiomă că creșterea economică este o derivată a dezvoltării urbane și organizării regionale a factorilor de producție.

În comparație cu alte țări europene, Republica Moldova este cel mai puțin urbanizat stat, care și-a pierdut polii regionali de dezvoltare, ceea ce a contribuit la reducerea bazei și capacității de promovare a descentralizării și autonomiei locale. Ruralizarea stilului de viață și mediului de trai, degradarea orașelor mici și tendința evidentă de supraconcentrare a resurselor în capitală țării – mun.Chișinău marchează procesul de dezvoltare spațială la etapa actuală.

În contextul menționat, structura sociodemografică a satului contemporan, subdezvoltarea sectorului agrar și sărăcia creează un cerc vicios pentru populația rurală din care nu există altă ieșire decât dezvoltarea micii industrii la sate și restructurarea agriculturii tradiționale.

---

20 *În științele sociale termenul "structura" semnifică cele mai stabile aspecte ale sistemelor sociale, constituind reguli și resurse care contribuie la producerea/reproducerea instituțiilor sociale. Prin efiniție, instituțiile sociale sunt cele mai stabile structuri ale vieții (Giddens A.,2005).

Totodată, până în prezent Republica Moldova nu și-a formulat o strategie clară de dezvoltare din punct de vedere spațial. Deseori se atenționează asupra situației în mediul rural, dezvoltarea urbană lipsind totalmente în cadrul politicilor guvernamentale. Astfel, ae accentuează aprofundarea decalajului în dezvoltare dintre mun.Chișinău și alte unități administrativ-teritoriale, erodarea definitivă a funcțiilor urbane în orașele mici și lipsirea zonelor rurale proxime de centre de gravitație social-economică. Degradarea mediului urban va deteriora și mai mult atractivitatea investițională la nivel regional, capacitatea de dezvoltare a elitelor teritoriale, va înrăutăți condițiile habitatului uman și, în consecință, va stimula și mai mult migrația externă.

În acest context, un obiectiv important al politicilor socioeconomice constituie consolidarea unui sistem optim al așezărilor umane pe baza evaluării indicatorilor mediului natural, situației demografice și necesităților economice, dezvoltarea urbană fiind evidențiată ca direcție prioritară. Amplasarea rațională a obiectelor publice pe teritoriul orașelor și satelor va contribui la echilibrarea condițiilor cu privire la accesibilitatea serviciilor prestate populației urbane și rurale, dezvoltarea continuă a rețelei de străzi magistrale, menținerea rețelelor existente la nivelul care asigură mobilitatea sporită a populației, precum și va preîntâmpină izolarea artificială a zonelor rezidențiale.

Concluzii

Modernizarea demografică și cea familială, care în secolul XX a cuprins toate țările europene economic dezvoltate, iar după anii 1990 s-a extins și în spațiul ex-socialist, inclusiv în Republica Moldova, reprezintă un proces inevitabil, care s-a derulat în funcție de o serie de factori comuni pentru țările europene, precum și de cele specifice numai țărilor care au trecut de la sistemul economiei centralizate la economia de piață. În Republica Moldova se observă impactul pronunțat al factorilor distructivi, specifici societății tranzitive: criza generală ce a cuprins toate sferele vieții sociale (economică, politică, moral-spirituală); dezintegrarea și stratificarea socială, amploarea sărăciei; migrația forței de muncă; anomia socială, ce se manifestă prin amploarea comportamentelor deviante, distrugerea normelor morale etc. În aceste condiții familia s-a pomenit sub influența atât a circumstanțelor vechi, moștenite din deceniile trecute (deficitul locuințelor, subdezvoltarea serviciilor sociale, caracterul paternalist al sistemului de protecție socială etc.), cât și a celor apărute nu demult, acționând asupra comportamentului demografic al populației (liberalizarea și democratizarea vieții sociale, creșterea aspirațiilor educaționale și profesionale ale tinerilor, a mobilității sociale, răspândirea valorilor occidentale etc).

După cum arată studiul prezentat, printre schimbările principale ale familiei succint și într-o ordine aleatorie pot fi menționate următoarele:

- scăderea ratelor de nupțialitate, căsătoria devenind dintr-un fenomen cvasiuniversal în unul cu incidență mult mai redusă;
- modificarea calendarului căsătoriilor, creșterea vârstei medii la prima căsătorie;
- creșterea ratelor de divorțialitate, astfel constatându-se instabilitatea căsătoriilor, fenomen care parțial se explică prin amplificarea traiului separat al soților din cauza migrației de muncă;

- extinderea rapidă a fenomenului uniunilor non-maritale (parteneriatelor) ca formă a primei uniuni, a practicii traiului în cuplu fără înregistrarea căsătoriei, acest lucru fiind valabil atât pentru vârste tinere (persoane celibatare în coabitare premaritală), cât și pentru cele mai în vârstă (persoane divorțate sau văduve în coabitare postmaritală);
- primele uniuni non-maritale nu întotdeauna se transformă în căsătorii înregistrate;
- căsătoriile repetate compensează într-o proporţie tot mai mare disoluția primelor căsătorii;
- începutul vieții în comun a partenerilor, precum și momentul încheierii căsătoriei pierd semnificația unui punct de reper pentru începutul procesului de procreare;
- reducerea bruscă a natalității, rata totală de fertilitate instalându-se sub nivelul de înlocuire a generațiilor, fapt confirmat prin analiza longitudinală;
- modificarea calendarului nașterilor, amânarea acestora spre vârste mai mature, deplasarea treptată a vârstei modale (vârstei intensității maxime a natalității) din grupul de vârstă de 20-24 ani în cel de 25-29 ani; scăderea bruscă a contribuției în indicatorii finali ai natalității a mamelor din cele mai tinere grupuri de vârstă (15-19 ani)
- creșterea semnificativă a proporției copiilor născuți în afara căsătoriei, în paralel cu majorarea vârstei medii a mamei la nașterea copilului extraconjugal, din contul creșterii natalității extraconjugale la femeile de vârstă medie, una dintre cauzele principale ale acestui fenomen fiind răspândirea uniunilor non-maritale;
- majorarea numărului și proporției familiilor monoparentale în urma divorțurilor și natalității extraconjugale.

Astfel, diversificarea formelor de viață familială, posibilitățile, atât pentru bărbați, cât și pentru femei, de a planifica de sine stătător când să-și întemeieze familia, în ce formă, numărul dorit de copii, precum și faptul că multe persoane devin părinți nefiind în relații conjugale, demonstrează că parentalitatea, căsătoria conjugală și familia se distanțează tot mai mult, formând instituții sociale separate. Cu toate acestea, schimbările în comportamentele nupțiale și în modelele familiale nu semnifică nicidecum prăbușirea familiei ca instituție socială. Atașamentul față de familie rămâne foarte ridicat, aceasta ocupând primul loc în ierarhia de valori și fiind domeniul care continuă să ofere indivizilor cea mai mare satisfacție.

Unele transformări ale structurilor și funcțiilor familiale sunt ireversibile și reprezintă un rezultat al procesului de modernizare socială, ce se realizează prin progresul tehnologic, creșterea mobilității sociale, liberalizarea normelor sociale, creșterea independenței economice a femeilor și tinerilor, planificarea familială etc. De aceea, ar fi greșit să considerăm posibilă restabilirea pozițiilor familiei tradiționale. Totodată, din perspectiva dezvoltării demografice, transformarea familiei, trecerea ei de la modelul tradițional la cel modern are consecințe multiple, printre cele mai importante fiind stabilirea regimului îngust de reproducere a populației în urma scăderii natalității.

Creșterea numărului de uniuni libere, modificarea comportamentului premarital și al celui conjugal, reducerea numărului de familii în care soții rămân întreaga viață în uniune conjugală, creșterea uniunilor de parteneriat, a numărului familiilor monoparentale și al căsătoriilor repetate au implicații importante asupra stabilității familiei ca instituție socială și asupra altor aspecte ale vieții de familie, de exemplu, asupra relațiilor intergeneraționale. Schimbările menționate într-o măsură tot mai mare vor genera probleme ce țin de adaptarea sistemului de protecție socială la noile condiții. Reieșind din cele descrise, este important să se ia în considerare de modificarea ciclului de viață a oamenilor în procesul de reevaluare și perfecționare a politicilor familiale existente, precum și în elaborarea unor măsuri noi.

Cât privește ameliorarea situației demografice în Republica Moldova, este necesar de a menționa unele momente importante: evident că numai prin politici familiale de încurajare a natalității va fi imposibil de obținut o dinamică pozitivă. În acest scop este nevoie de o strategie complexă, coerentă și de lungă durată, care va ține cont de diferențele administrativ-teritoriale ale proceselor demografice, va cuprinde toate problemele-cheie în domeniul populației (natalitatea, mortalitatea, migrația) și care, la rândul său, va deveni o parte componentă a strategiei naționale în domeniul dezvoltării sociale și economice. În acest context, aprobarea Programului național strategic în domeniul securității demografice a Republicii Moldova (2011-2025) este un pas înainte. Urmează ca obiectivele în domeniul populației să fie corelate cu prioritățile și obiectivele din sfera economică și socială, cum ar fi piața muncii și ocupația, învățământul, ocrotirea sănătății etc.

Bibliografia

Surse bibliografice în limba română

1. Bolovan I., Mureșan C., Hărăguș, M. (2008), Perspective demografice, istorice și sociologice. Studii de populație. Presa Universitara Clujeană, 458 p.
2. Buciuceanu-Vrabie M. Abordarea factorială a comportamentului reproductiv: aspecte teoretico-metodologice și empirice// Revista de Filozofie, Sociologie și Științe Politice. Chișinău, 2009 nr.2 (150), p.26-36
3. Buciuceanu-Vrabie M. Aspecte de gen ale pieţii muncii în condiţiile transformărilor socioeconomice. // *Evoluţia demografică şi politicile securităţii demografice. Activitatea şi perspectiva.* Chişinău, 2010, p.282-291.
4. Buciuceanu-Vrabie M. Factori determinanţi ai comportamentului reproductiv al femeilor din mun. Chișinău// Procesele socio-demografice în societatea contemporană: de la meditații la acțiuni (Materialele Conferinței științifice internaționale). Chișinău. 2009, p.80-88
5. Buciuceanu-Vrabie M. Ocupația profesională a femeii și comportamentul ei reproductiv. *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe politice,* nr.1, 2010, p.49-58.
6. Buciuceanu-Vrabie M. *Particularități actuale ale comportamentului reproductiv al femeilor de vârstă fertilă din municipiul Chișinău. //* Materialele congresului al V-lea de obstetrică și ginicologie cu participare internațională „Actualități și contraverse în obstetrică " Chișinău, 7-8 octombrie, 2010, p.20-23
7. Buciuceanu-Vrabie M. Particularități actuale ale comportamentului reproductiv al femeilor de vârstă fertilă din municipiul Chișinău. În: *Actualități și controverse în obstetrică.* Chișinău 2010, p.20-23.
8. Chistruga-Sînchevici I. Evoluţii recente ale comportamentului nupţial al tinerilor. În: *Societatea contemporană în viziunea tinerilor cercetători: provocări, contribuţii, perspective.* Chişinău 2010, p.292-297.
9. Chistruga-Sînchevici I. Politici sociale de susţinere a familiei tinere din Republica Moldova. În: *Evoluţia demografică şi politicile securităţii demografice. Activitatea şi perspectiva.* Chişinău, 2010, p.297-304.
10. Educaţia de bază în Republica Moldova din perspectiva şcolii prietenoase copilului: Studiu / Arcadie Barbăroșie, Anatol Gremalschi, Ion Jigău [et al.]; Inst. de Politici Publice, Ch., 2009. – 128 p.
11. Familia: probleme sociale, demografice și psihologice. Chișinău, 2005. – 230 p.
12. Gagauz O. Concubinaj şi naşteri extraconjugale în contextul demografic al Republicii Moldova // Particularităţile şi tendinţele proceselor demografice în Republica Moldova. Materialele.conf.şt din 12 decembrie 2001, Chişinău, 2001, p.60-70.
13. Gagauz O. Comportamentul matrimonial: caracteristici structurale și tendințe prospective. În: *Evoluţia demografică şi politicile securităţii demografice. Activitatea şi perspectiva.* Chişinău, 2010, p.54-61.
14. Gagauz O. Criza reproducerii populației și transformarea familiei.// Chișinău. Revista de Filozofie, Sociologie și Științe Politice. Chișinău, 2009 1(149), p.34-41

15. Gagauz O. *Nașteri extraconjugale și sănătatea reproducerii. //* Materialele congresului al V-lea de obstetrică și ginicologie cu participare internațională „Actualități și contraverse în obstetrică " Chișinău, 7-8 octombrie, 2010, p.130-133
16. Gagauz O. Natalitatea extraconjugală în contextul tendințelor demografice europene. *Revista de filosofie, sociologie și științe politice,* IIEȘP, Chișinău, 2010, nr. 2.
17. Gagauz O. Nupțialitatea în cadrul celei de-a doua tranziții demografice în Republica Moldova. *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe politice,* nr.1, 2010, p. 39-48.
18. Gagauz O. Satul moldovenesc din perspectiva sociodemografică. În: *Creșterea eficienței social-economice și bunăstării populației – cerința prioritară a societății.* Chișinău, 2010, p.127-130.
19. Gagauz O. Unele aspecte ale perfecționării politicilor de protecție socială a familiei// Revista de Filozofie, Sociologie și Științe Politice. Chișinău, 2009 nr.2 (150), p.36-48
20. Gagauz O. Unele aspecte ale perfecționării politicilor de protecție socială a familiei// Chișinău, Revista de Filozofie, Sociologie și Științe Politice, 2009, nr.2 (150). – p.36-48.
21. Gagauz O., Penina O. Dezvoltarea demografică a Republicii Moldova: situația actuală și tendințele viitoare//Procesele socio-demografice în societatea contemporană: de la meditații la acțiuni (Materialele Conferinței științifice internaționale). Chișinău. 2009, p.48-56.
22. Gagauz Olga. Familia în societatea tranzitivă // Familia: probleme sociale, demografice şi psihologice. – Chişinău, 2005, p. 103.
23. Giddens A. Dragoste, angajament si relatie pura , in Transformarea intimitatii.Sexualitatea, dragostea si erotismul in societatile moderne. Bucureşti, 2000.
24. Gîndac, Ilie Doru, V. Gheţău, Tabela de nupţialitate a populaţiei din ţara noastră // Revista de statistică, 1966, nr. 1; Şerban Gheorghiţa, Tabela ide nupţialitate a popu laţiei pe sexe, in anii 1971–1972// Studii de statistică. – Bucureşti: Direcţia Centrală de Statistică, 1975.
25. Mureșan C. Evoluția demografică a României. Tendințe vechi, schimbări recente, perspective (1870-2030). Presa Universitară Clujeană, 1999. 274 p.
26. Mureșan Cornelia (1996), O evaluare a efectelor politicii pronataliste din România. Studii și cercetări din domeniul științelor socio-umane, Academia Română, pp. 77-87
26. Rotariu T. Demografie și sociologia populației. Structuri și procese demografice. Iași: Polirom, 2009. 308 p.
27. Mureșan Cornelia (1997), Schimbări ale comportamentului reproductiv în România. Analele Științifice ale Universității Al.I.Cuza din Iași. Seria Sociologie-Politologie, Tomul I, Editura Universității Al.I.Cuza din Iasi, p. 145-151
28. Mureșan Cornelia (2003), Perspectiva cursului vieţii și analiza demografică a biografiilor în Studia Universitatis Babes-Bolyai, seria Sociologia, XLVIII, nr.1-2, pp. 67-82.
29. Mureșan, C, Hărăguș, M., Hărăguș, P., Oanes, C., Szabo, B., Veres, V. (2005) Ancheta pilot Generații și Gen la Cluj. Diferențe de gen și intergeneraționale în comportamentul reproductiv și de parteneriat familial. Presa Universitara Clujeana, 230 p.
30. Paladi Gh. *Indicatorii principali ai sănătății reproductive și influența lor asupra fenomenului demografic în Republica Moldova. //* Materialele congresului al V-lea de obstetrică și ginicologie cu participare internațională „Actualități și contraverse în obstetrică " Chișinău, 7-8 octombrie, 2010, p.173-179.
31. Paladi GH. Indicatorii principali ai sănătății reproductive și influența lor asupra fenomenului demografic în Republica Moldova. În: *Actualități și controverse în obstetrică.* Chișinău 2010, p.173-179.
32. Paladi Gh., Gagauz O., Penina O. *Îmbătrânirea populației în Republica Moldova: consecințe economice și sociale.* - Chișinău: Inst. Integrare Europeană și Științe Politice. Sector Demografie, 2010. 208 p.

33. Paladi Gh., Gagauz O., Penina O. Prognoza evoluției populației Republicii Moldova în prima jumătate a secolului XXI// Akademos. Revista de Știință, Inovare, Cultură și Artă. Chișinău, 2009 nr.1(12), p.71-76.
34. Politici familiale și de gen în România./C.Briciu, I-A.Mihai, D.Pescaru-Urse și alții. Buzău, 2009. – 69 p. http://www.scribd.com/doc/35835011/Politici-Familiale-Si-de-Gen-in-Romania
35. Raportul Național asupra dezvoltării umane. Republica Moldova /PNUD. Chișinău, 1998. – 90 p.
36. Raportul Național de Dezvoltare Umană 2010/2011: Republica Moldova de la Excluziune Socială la o Dezvoltare Umană Incluzivă / Vaculovschi D., Vremeș M., Craevschi-Toartă V. Chișinău, 2011. – 168 p. http://www.undp.md/presscentre/2011/NHDR2010_2011/NHDReaport_2010_ROM_26-04-11_web.pdf
37. Reconcilierea vieții profesionale cu viața de familie în Republica Moldova. Rezultatele cercetării statistice din 2010// BNS, Chișinău, 2010. – 31 p.
38. Roșca D. Introducere în sociologia populației și demografie / Dan Roșca. – Ed. a IV-a. București: Editura Fundația România Mare, 2007. – 120 p.
39. Rotariu T. Demografie și sociologia populației. Fenomene demografice. Iași, 2003. 308 p.
40. Sînchevici I. Modele de adaptare a familiilor tinere la transformările social-economice din Republica Moldova// Procesele socio-demografice în societatea contemporană: de la meditații la acțiuni (Materialele Conferinței științifice internaționale). Chișinău, 2009, p.213 -218.
41. Sînchevici I. Stabilitatea familiilor tinere în contextul liberalizării valorilor familial// Revista de Filozofie, Sociologie și Științe Politice. Chișinău, 2009 nr.2 (150), p.168-177
42. Sînchevici I.Comportamentul premarital al tinerilor: evoluții și factorii determinanți.// Revista de Filozofie, Sociologie și Științe Politice. Chișinău, 2009 1(149), p.110-115
43. Sînchevici I.Factorii care influențează relațiile din cadrul familiei tinere // USM. Studia Universitas, Seria Științe Socio-umanistice. Chișinău, 2009, p. 214-220.
44. Sleebos J. *Low fertility rates in OECD countries: Facts and policy responses*, OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 15, OECD, Paris, 2003.
45. Șomajul în Moldova: sondaj sociologic, 2001. http://www.cisr-md.org/pdf/0111%20Sondaj%20sociologic%20-%20Somajul%20In%20Modova.pdf
46. The OECD Policy Briefs, 2007. http://www.oecd.org/dataoecd/6/57/39970765.pdf
47. Timuș A. Interesele, binele omului – problema-cheie a reformelor. Sinteze sociologice. Chișinău, 2006.

Surse bibliografice în limba engleză și franceză

1. Andorca R. and Vukovich G. The impact of population policy on fertility in Hungary, 1960-1980 // papers of the International Population Conference. Florence, 1985, Vol.3. – p.403-412.
2. Baizan P. Regional child care availability and fertility decisions in Spain//Demographic research. 2009. Vol. 21. Art. 27, p.803-842.
3. Baizan P., Aassve, A., and Billari, F.C. Institutional arrangements and life course outcomes: the interrelations between cohabitation, marriage and first birth in Germany and Sweden. Rostock, 2002. MPIDR Working Paper WP-2002-026. www.demogr.mpg.de/publications/working.htm.

4. Baizan, P., Aassve, A., and Billari, F.C. Cohabitation, marriage, first birth: the interrelationship of family formation events in Spain". Rostock, 2001 MPIDR Working Paper WP- 001-036. www.demogr.mpg.de/publications/working.htm.
5. Baizan, P., Michielin, F., and Billari, F.C. Political economy and life course patterns: the heterogeneity of occupational, family and household trajectories of young Spaniards // *Demographic Research, 2002*. 6(8), p.191-240.
6. Bauman *Z*. Legislators and Interpreters: On Modernity, Post-Modernity and Intellectuals. Cambridge, Polity Press, 1987
7. Becker G. Theory of the Allocation of Time // Economic Journal. 1965, № 75.
8. Becker G., Lewis G.H. On the interaction between the Quantity and Quality of Children // Journal of Political Economy. Vol 82, № 2. Part II.
9. Berrington, A. and Diamond, I. Marriage and cohabitation: a competing risks analysis of first-partnership formation among the 1958 British birth cohort. *J. R. Statist. Soc., 2001. A* 163(2), p. 127-151.
10. Beshlow H. Population growth and economic development in the Third world / Ed. by Tabah. Liege 17, 1975-1978. Vol. I-II.
11. Billari F.C. and Wilson, C. Convergence towards diversity? Cohort dynamics in the transition to adulthood in contemporary Western Europe.- Rostock, 2001. MPIDR Working Paper WP- 001-039. www.demogr.mpg.de/publications/working.htm.
12. Billingsley S. Second and Third Births in Armenia and Moldova: An Economic Perspective of Recent Behaviour and Current Preferences European Journal of Population, 2011, vol.27 http://www.springerlink.com/content/307784443rr65128/fulltext.pdf accesat 23.03.2011
13. Blum S. A fairytale or reconciliation? Parental leave reforms in Austria and Germany compared // ESPAnet Conference. September 18-20, 2008. Helsinki, Finland.
14. Bongaarts J. Fertility and reproductive preferences in post-transitional societies. //Population and Development Review, 2001, 27(Supplement), p.260–281.
15. Bongaarts, J. and Feeney, G. On the quantum and tempo of fertility: Reply //*Population and Development Review, 2000.* 26(3), p.560-564.
16. Brien M.J., Lillard, L.A., and Waite, L.J. Interrelated family-building behaviours: cohabitation, marriage and non-marital conception // *Demography, 1999*. 36(4), p.535-551.
17. Buber I. The effect of the completion of education on entry into motherhood in Austria. Or the ,real' educational catch-up effect. – Vienna, 2001. -Working Paper no. 22.
18. Butner T. and Lutz W. Estimating fertility responses to policy measures in the German Democratic Republic // Population and development Review,1990, 16 (3). – p. 539-555.
19. Caldwell J.C. A theory of fertility. Population and Development Review. N.Y., 1978
20. Castiglioni M. and Dalla Zuanna, G. Innovation and tradition: reproductive and marital behaviour in Italy in the 1970s and 1980s // *European Journal of Population 2001,* 10(2), p. 107-141.
21. Castles F. G. The world turned upside down: below replacement fertility, changing preferences and family-friendly public policy in 21 OECD countries // Journal of European Social Policy. 2003. Vol. 13(3) P. 209. http://esp.sagepub.com/content/13/3/209.abstract
22. Chesnais J.-C. 1996. Fertility, Family, and Social Policy// Population and Development Review. 1996. Vol. 22. № 4, p.729-739.
23. Cliquet, R.L. The Second Demographic Transition: Fact or Fiction? *Population Studies, 1991,* no. 23.
24. Coale A.J. The decline of fertility in Europe since the eighteenth century as a chapter in demographic history // The decline of fertility in Europe / Ed. by A. Coale, S.C. Watkins. Princeton: Princeton University Press, 1986.

25. Cohen A., Dehejia R., Romanov D. Do financial incentives affect fertility? //NBER Working Paper. 2007. 13700.
26. Coleman J.S. Social theory, social research, and a theory of action". *American Journal of Sociology, 1986* , 91, p.1309-1335.
27. Cook S.L. et Repetto R. The Relevance of the Developing Countries toDemographic Transition Theory : Further Lessons from the Hungarian Experience // Population Studies, 1982, vol. 36, n. 1, p. 105-128.
28. Corijn M. and Klijzing, E., editors (2001). *Transitions to Adulthood in Europe*. Dordrecht, The Netherlands: Kluwer Academic Publishers, 2001. – 364 p.
29. Courgeau D. and Lelievre, E. *Analyse demographique des biographies*. Paris: INED, 1989.
30. Davis K. Wives and Work: the Sex-role Revolution and its Consequences // Population and Development Review, 1984, 10(3), p.397-417.
31. Demographic and Health Surveys, Moldova. Chișinău, 2006. – c.57-58.
32. Dimiter Philipov and Tomaš Sobotka. Estimating tempo effect and adjusted TFR Vienna Institute of Demography, Austrian Academy of Sciences, 2006.
33. Dominguez-Folgueras M., Castro-Martin T. Women's changing socioeconomic position and union formation in Spain and Portugal. Demographic Research, 19 (41), 1513-1550. http://www.demographic-research.org/volumes/vol19/41/19-41.pdf
34. Duvander A.-Z., Andersson G. Gender Equality and Fertility in Sweden: A Study on the Impact of the Father's Uptake of Parental Leave on Continued Childbearing // MPIDR working paper WP. 2005.
35. Dykstra P.A. and van Wissen, L.J.G. Introduction: The life course approach as an interdisciplinary framework for population studies // Van Wissen, L.J.G. and Dykstra, P.A. editors. *Population issues. An Interdisciplinary Focus*. New York, 1999. - P.1-22.
36. Easterlin R. Does Human Fertility Adjust to the Environment // *The American Economic Review, 1976,* 61(2), p.399-407.
37. Easterlin R. The Fertility Revolution: A Sumpply-Demand Analysis. Chicago, 1986.
38. Easterlin R. Towards a socioeconomic theory of fertility: survey of recent research on AnnArbor : University of Michigan Press, 1970.
39. Esping-Andersen G. *The Three Worlds of Capitalism*. Cambridge, 1991.
40. Esping-Andersen G., Duncan, G., Hemerijck, A., and Myles, J.*Why We Need a New Welfare State*. Oxford, 2002.
41. European Commission, Green Paper on *Confronting demographic change: A new solidarity between the generations*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2005.
42. Fagnani J., Letablier M. - T. Work and family life balance: the impact of the 35-hour laws in France // Work Employment Society. 2004. № 18, p. 551.
43. Fialova L., Pavlik Z., and Vereš P. Fertility decline in Czechoslovakia during the last two centuries // *Population Studies, 1991,* 44(1), p. 89-106.
44. Fokkema T. & Liefbroer A.C.: Trends in living arrangements in Europe: Convergence or divergence? Demographic Research, 2008, 19(36), 1351–1418.http://www.demographic-research.org/Volumes/Vol19/36/
45. Freedman R. The sociology of human fertility. - N. Y., 1975
46. Frejka T. Determinants of family formation and childbearing during the societal transition in Central and Eastern Europe. //T. Frejka, T. Sobotka, J. M. Hoem, & L. Toulemon (Eds.), Childbearing trends and policies in Europe (pp. 130–170). Demographic Research, 2008. http://www.demographic-research.org/volumes/vol19/7/19-7.pdf

47. Frejka T., Sobotka T., Hoem J., Toulemon L. Summary and general conclusions: Childbearing Trends and Policies in Europe. Demographic Research, 2008. Vol. 19, Article 2, p.5-14. http://www.demographic-research.org/volumes/vol19/2/19-2.pdf
48. Frejka T. et at. Summary and Conclusions: Childbearing Trends and Policies in Europe // Demographic Research. 2008. Vol. 19. Art. 2. P. 5-14.
49. Frejka, T. and Calot, G. (2001). „L'evolution du calendrier des naissances par generation dans les pays a basse fecondite a la fin du XXe siecle". *Population* 56(3), p. 397-440.
50. Friedman, D., Hechter, M., and Kanazawa, S. A theory of the value of children // 1994 *Demography,* 31(3). – p. 375-401. http://personal.lse.ac.uk/Kanazawa/pdfs/D1994.pdf
51. Gabrielli G., Hoem J. M. Italy's Non-Negligible Cohabitational Unions // European Journal of Population, 2010, 26, p. 33-46
52. Gauthier A. Family policies in industrialized countries: Is there a convergence? // *Population*, 2002, 57(2), p. 447-474.
53. Gauthier A.H. The impact of family policies on fertility in industrialized countries: a review of the literature // Population Research and Policy Review. 2007. № 26, p. 323-346.
54. Goldscheider, F. and Waite, L.J. Nest leaving patterns and transition to marriage for young men and women // *Journal of Marriage and Family, 1987,* 49, p. 507-516.
55. Hajnal J. European marriage patterns in perspective". In: Glass, D.V. and Eversley,.E.C., editors. *Population in History*. London, 1965, p.101-146.
56. Hajnal J. European marriage patterns in perspective. D. V. Glass and D. E. C. Eversley (Eds.). Population in History. London, 1965.
57. Hank K., Kreyenfeld M. A Multilevel Analysis of Child Care and Women's Fertility Decisions in Western Germany // Journal of Marriage and Family, 2003, August. Vol. 65, p. 584-596.
58. Hantrais L. Exploring relationship between social policy and changing union family forms within European Union // *European Journal of Population,* 1997, 13, p. 339-379.
59. Happel S.K., Hill J.K., and Low S.A. An economic analysis of the timing of childbirth // *Population Studies, 1984,* 38(2), p.299-311.
60. Haragus M. Nonmarital Childbearing in România // Romanian Journal of Population Studies, Cluj-Napoca, 2010, nr.2, p.44-64.
61. Haragus M., Oanes C. The Growth in Non-Marital Fertility and Other Related Behaviours in Romania after 1989 // Romanian Journal of Population Studies, Cluj-Napoca, 2009, nr.1, p.45-71.
62. Haskey J. C. Formation and dissolution of unions in the different countries of Europe // Blum A. and Rallu J.-L. (Eds.), European Population, 1993, Vol. 2: Demographic Dynamics, p. 211–229.
63. Hawthorn G. The sociology of fertility - London, 1970
64. Hayforg S., Guzzo K. Age, relationship status, and the planning status of births. Demographic Research, 23 (13), 365-398. http://www.demographic-research.org/volumes/vol23/13/23-13.pdf
65. Heitlinger A. Pro-natalist policies in Czechoslovakia // *Population Studies,* 1976, 30(1), p.123-135.
66. Henry L. *Demographie: Analyse et modeles*. Paris: Edition de l'INED, 1984.
67. Hoem J, Jasilioniene A., Kostova D, and Muresan C. „Traces of the Second Demographic Transition in selected countries in Central and Eastern Europe: union formation as a demographic manifestation."// *European Journal of Population* 2009, 25, p.123-156.

68. Hoem J. M., & Kostova D. Early traces of the Second Demographic Transition in Bulgaria: A joint analysis of marital and non-marital union formation //Population Studies, 2008, 62(3), p. 1–13.
69. Hoem J. M., Jasilioniene A., Kostova, D., & Muresan C. The structure of recent first-union formation in Romania // Romanian Journal of Population Studies, 2009 http://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2009-002.pdf.
70. Hoem J.M. Social policy and recent fertility change in Sweden // *Population and Development Review, 1990,* 16, p.735-748.
71. Hoem J.M. The impact of education on modern family-union initiation // *European Journal of Population*, 1986, nr.2, p.113-133.
72. Hoem, J. M., Jasilioniene, A., Kostova, D., & Muresan, C. Traces of the Second Demographic Transition in selected countries in Central and Eastern Europe: Union formation as a demographic manifestation. European Journal of Population, 2009, 25(3), p.239–255.
73. Hoem J.M, Jasilioniene A., Kostova D., Mureșan C. The Second Demographic Transition in selected countries in Central and Eastern Europe: Union formation as a demographic manifestation. Rostock, WP-2007-026, 9p.,http://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2007-026.pdf
74. Inglehart *R*. The Silent Revolution, Princeton University Press, 1977.
75. Jalovaara M. Socio-economic status and divorce in first marriages in Finland 1991–93// Population Studies, 2001, 55, p. 119–133.
76. Jurajda S. Gender wage gap and segregation in late transition". Prague: CERGE-EI Working Paper, 2001 www.cerge-ei.cz.
77. Kantorova V. and Stašova L. Reproductive behaviour of Czech women: generations in transitions //*Revue Baltique, 2001,* 13, p.169-181.
78. Katus K. et al. First union formation in Estonia, Latvia, and Lithuania: Patterns across countries and gender. *Demographic Research, 2007*. Vol. 17, Article 10. http://www.demographic-research.org/Volumes/Vol17/10/
79. Keyfitz N. *Applied Mathematical Demography*. New York: 1985. http://www.springer.com/social+sciences/population+studies/book/978-0-387-22537-1
80. Kiernan, Kathleen. Unmarried Cohabitation and Parenthood: Here to Stay? European Perspectives. // *The Future of the Family*, edited by D. P.Moynihan, Timothy M. Smeeding, and Lee Rainwater. New York: 2004
81. Klesment M., & Puur A. Effects of education on second births before and after societal transititon: Evidence from the Estonian GGS. // Demographic Research, 20101, 22, p. 891–932.
82. Kohler H. P., Billari F., & Ortega, J. The emergence of lowest-low fertility in Europe //Population and Development Review, 2002, 28(4), p. 641–680.
83. Kohler H.-P. & Kohler, I.Fertility decline in Russia in the early and mid 1990s: the role of economic uncertainty and labour market crises // *European Journal of Population, 2002,* 18, p. 233-262.
84. Kohler H.-P. & Ortega J.A. Tempo-adjusted period parity progression measures: Assesing the implications of delayed childbearing for cohort fertility in Sweden, the Netherlands and Spain //. *Demographic Research, 2002,* 6, p. 146-190.
85. Kotowska I. E., Jozwiak J., Matysiak, A., & Baranowska A. Poland: Fertility decline—a response to profound societal change and transformations in the labour market? // Demographic Research, 2008, S7(22), p. 795–854.
86. Kreyenfeld M. Time squeeze, partner effect or self-selection? An investigation into the positive effect of women's education on second birth risks in West Germany//*Demographic Research,2002,* 7(2), p. 16-48.

87. Kreyenfeld M. Educational attainment and first births: East Germany before and after unification // MPIDR Working Paper WP, 2002. www.demogr.mpg.de/publications/working.htm.
88. Kreyenfeld M. Employment careeers and the timing of first births in east Germany// MPIDR Working Paper WP, 2000.www.demogr.mpg.de/publications/working.htm.
89. Kuijsten A. Changing family patterns in Europe: a case of divergence // *European Journal of Population,* 1996, 12(2), p. 115-143.
90. Le Goff J-M. Cohabiting unions in France and West Germany: Transitions to first birth and first marriage. Demographic Research, 7 (18), 593-624. http://www.demographic-research.org/volumes/vol7/18/7-18.pdf
91. Lesthaeghe R. (1998) On Theory Development: Application to the Study of Family Formation // Population and Development Review. 1998. Vol. 24. P. 1-14
92. Lesthaeghe R. and Neels K. From the first to the second demographic transition: an interpretation of the spatial continuity of demographic innovation in France, Belgium and Switzerland // *European Journal of Population, 2002,* 18(4), p.325-360. http://www.springerlink.com/content/x372418216884088/fulltext.pdf
93. Lesthaeghe R. and Surkyn J. Cultural dynamics and economic theories of fertility change // *Population and Development Review, 1998,* 14(1), p. 1-45.
94. Lesthaeghe R. The second demographic transition in Western countries: an interpretation // Karen O. Mason and Jensen, A.-M., editors. *Gender and family change in industrialized countries*. Oxford 1995, p.17-62.
95. Lesthaeghe R., L. Neidert & J. Surkyn. Household formation and the 'Second demographic transition' in Europe and the U.S. Insights from middle range models. 2006 http://sdt.psc.isr.umich.edu/pubs/online/rl_romantic_unions_paper.pdf
96. Liefbroer A. The choice between married and unmarried first union of young adults: a competing risks analysis //*European Journal of Population, 1991,* 7, p. 273-298.
97. Lillard L.A., Brien M.J., and Waite L.J. Premarital cohabitation and subsequent marital dissolution. A matter of self-selection? // *Demography, 1995,* 32, p. 437-457.
98. Lutz W. Adaptation versus mitigation policies on demographic change in Europe // Vienna Yearbook of Population Research. 2007, p. 19-25.
99. Lutz W. and V. Skirbekk. Policies Addressing the Tempo Effect in Low-Fertility Countries. // Population and Development Review, 2005, № 31(4), c.699-720.
100. Lutz W. and V. Skirbekk. Policies Addressing the Tempo Effect in Low-Fertility Countries. // Population and Development Review, 2005, № 31(4), c.699-720.
101. Manlove J., Ryan S., Wildsmith E., Franzetta K. The relationship context of nonmarital childbearing in the U.S. Demographic Research, 23 (22), 615-654. http://www.demographic-research.org/volumes/vol23/22/23-22.pdf
102. Mayer K.U. & Schoepflin U. The state and the life course // *Annual Review of Sociology, 1989,* 15. – P. 187-209. http://www.annualreviews.org/doi/pdf/10.1146/annurev.so.15.080189.001155
103. McDonald P. An Assessment of Policies that Support Having Children from the Perspectives of Equity, Efficiency and Efficacy // Vienna Yearbook of Population Research, 2006. - P. 213-234.
104. McDonald P. The «Toolbox» of Public Policies to Impact on Fertility — a Global View // Low fertility, families and public policies. Sevilla: European observatory on family Matters, 2000. http://adsri.anu.edu.au/pubs/popfutures/sevilleMcD1.pdf

105. McDonald, P. Gender equity in theories of fertility // *Population and Development Review, 2000,* 26(3), p.427-439.
106. Mc Donald P. & Kippen R. Labor Supply Prospects in 16 Developed Countries, 2000-2050. Population and Development Review, Vol.27. №1, 2001. Population Council New York.
107. Meron M. and Widmer I. Les femmes au chomage retardent l'arrivee du premier enfant. *Population, 2002,* 57(2), p. 327-358.
108. Michael R.T. & Tuma, N.B. Entry into marriage and parenthood by young men and women: The influence of family background". *Demography, 1985,* 22(4), p. 515-544.
109. Mishtal J. Understanding low fertility in Poland: Demographic consequences of gendered discrimination in employment and postsocialist neoliberal restructuring. Demographic Research, 2009. Vol. 21, Article 20 p.599-626 http://www.demographic-research.org/volumes/vol21/20/21-20.pdf
110. Muresan C., & Hoem J. M. The negative educational gradients in Romanian Fertility. Demographic Research, 2009, 22(4), p. 95–114.
111. Mureșan C. Educational attainment and second births in Romania. MPIDR, Rostock, 2007, http://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2007-028.pdf112.
112. Mureșan C. Baisse de la population de la Roumanie // Population et Societé, INED Paris France, 1995, mai, p. 3.
113. Mureșan C. Changements de structures démographiques en Roumanie. Studia Universitatis Napocensis, seria Sociologia-politologia, 1994, XXXIX, 1-2, p. 43-57
114. Mureșan C. Family dynamics in pre- and post-transition Romania: a life-table description, MPIDR, Rostock, WP-2007-018, 70p.,http://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2007-018.pdf
115. Mureșan C. L'évolution démographique en Roumanie: Tendances passées (1948-1994) et perspectives d'avenir (1995-2030). Population, 1996, 4-5, p. 813-845.
116. Mureșan C. How advanced Romania is the Second Demographic Transition? //Romanian Journal of Population Studies, 2007, Vol I, No.1-2, p. 46-60.
117. Mureșan C. Impact of Induced Abortion on Fertility in Romania, European Journal of Population/Revue Européenne de Démographie, 2008.http://dx.doi.org/10.1007/s10680-008-9151-0, 22 p.
118. Musick K. Cohabitation, nonmarital childbearing, and the marriage process. Demographic Research, 16 (9), 249-286. http://www.demographic-research.org/volumes/vol16/9/16-9.pdf
119. Neyer G., & Andersson G. Consequences of family policies on childbearing behaviour: Effects or artifacts? // Population and Development Review, 2008, 34(4), p. 699–724.
120. Neyer G. Consequences of Family Policies on Childbearing Behavior: Effects or Artifacts? // MPIDR working paper. 2007. WP 2007-021.
121. Neyer G. Family policies and low fertility in Western Europe// MPIDR Working Paper WP 2003-021. www.demogr.mpg.de/publications/working.htm.
122. Notestein F.W. Population. The Long View // Food for the World / Ed.by Th.W Schultz. University of Chicago Press, 1945.
123. Oppenheimer, V.K. Women's rising employment and the future of the family in industrial societies // *Population and Development Review, 1994,* 20(2), p. 293-342.
124. Orloff A. S. Gender and the social rights of citizenship: The comparative analysis of gender relations and welfare states // American Sociological Review. 1993. Vol. 58. № 3. R 303—328.
125. Pailhe A. „L'offre de travail des femmes en Europe Centrale dans la periode de la transformation systemique // *Revue d'etudes comparatives Est-Ouest, 1998,* 29(2), p. 11-40.

126. Pailhe A. Gender discrimination in Central Europe during the systemic transition // *The Economics of Transition, 2000,* 8(2), p. 505-535.
127. Perelli-Harris B. Family formation in post-Soviet Ukraine: Changing effects of education in a period of rapid social change // Social Forces, 2008, 87(2), p.767–794.
128. Perelli-Harris B. The influence of informal work and subjective well-being on childbearing in post-Soviet Russia //Population and Development Review, 2006, 32(4), p.729–753.
129. Perelli-Harris B. The path to lowest-low fertility in Ukraine //Population Studies, 2005, 59(1), p. 55-70.
130. Perelli-Harris B., Sigle-Rushton W., Kreyenfeld M. The educational gradient of nonmarital childbearing in Europe: emergence of apattern of disadvantage? http://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2010-004.pdf
131. Perelli-Harris B., Sigle-Rushton W., Lappegard T.Examining nonmarital childbearing in Europe: How does union context differ across countries? MPIDR Working Paper, 2009,http://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2009-021.pdf
132. Philipov D. Fertility in times of discontinuous societal change: the case of Central and Eastern Europe // MPIDR Working Paper WP, 2002-024.
133. Philipov D. Fertility intentions and outcomes: The role of policies to close the gap. // European Journal of Population, 2009, 25, p.355–361.
134. Philipov D. Major trends affecting families in Central and Eastern Europe. http://www.un.org/esa/socdev/family/Publications/mtphilipov.pdf
135. Philipov D., & Jasilioniene A. Union formation and fertility in Bulgaria and Russia: A life table description of recent trends // MPIDR Working Paper, 2007.
136. Philipov D., Speder Z., & Billari F. Soon, later, or ever? The impact of anomie and social capital on fertility intentions in Bulgaria (2002) and Hungary (2001). Population Studies, 2006, 60(3), p. 289–308.
137. Potančokova M., Vaňo B., Pilinska V., Jurčova D. Slovakia: Fertility between tradition and modernity. Demographic research. 2008. Vol. 19. Art. 25. P. 973-1018. http://www.demographic-research.org/volumes/vol19/25/19-25.pdf
138. Perelli-Harris B., Sigle-Rushton W., Lappegard T. Examining nonmarital childbearing in Europe: How does union context differ across countries? http://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2009-021.pdf
139. Ray R., GornickJ. C, SchmittJ. Parental Leave Policies in 21 Countries. Assessing Generosity and Gender Equality // Center for Economic and Policy Research Briefing Paper. — 2009.
140. Regnier-Loilier A., Beaujouan E. Villeneuve-Gokalp C. Neither single, nor in a couple: A study of living apart together in France. Demographic Research, 21 (4), 75-108. http://www.demographic-research.org/volumes/vol21/4/21-4.pdf
141. Reneflot A. A gender perspective on preferences for marriage among cohabitating couples. Demographic Research, 15 (10), 311-328. http://www.demographic-research.org/volumes/vol15/10/15-10.pdf.
142. Ronsen M. Fertility and Public Policies — Evidence from Norway and Finland //Demographic research, 2004, Vol. 10, Art. 6, p.143-170.
143. Rotariu T. Marital and Extramarital Fertility in Latter-Day Romania// Romanian Journal of Population Studies, Cluj-Napoca, Supplement, 2009.
144. Rotariu T. Transition to Parenthood in Europe. Recent Evolutions and Possible Determinants// Romanian Journal of Population Studies, Cluj-Napoca, 2008, nr.2, p.117-120.

145. Rotariu T.Romania and the Second Demographic Transition. The traditional value system and low fertility rates // International Journal of Sociology, 2006, 36(1), p. 10–27.
146. Rychtarikova, J. Recent changes in fertility and families in the Czech Republic [Current changes in the characteristics of reproduction in the Czech Republic and the international situation] // *Demografie, 1995, no* 4, p. 35-46.
147. Scherbov S., van Vianen H. Marital and fertility careers of Russian women born between 1910 and 1934 // Population and Development Review. 1999. Vol. 25. № 1, p.129-143.
148. Schro.der (Lo.ffler) C., Economic insecurity and cohabitation strategies in Italy, MPIDR Working Paper WP 2008-004. http://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2008-004.pdf.
149. Sobotka T. Overview chapter 6: The diverse faces of the Second Demographic Transition in Europe. Demographic Research, 2008, 19(8), p.171–224. http://www.demographic-research.org/volumes/vol19/8/19-8.pdf
150. Sobotka T. „Overview Chapter 6: The diverse faces of the Second. Demographic Transition in Europe." *Demographic Research* . 2008, 19, p. 171-224.
151. Sobotka T., Lutz W. Misleading Policy Messages from the Period TFR: Should We Stop using It // European demographic Research/ Papers 4. Vienna, 2009 http://www.oeaw.ac.at/vid/download/edrp_4_09.pdf
152. Sobotka T., Toulemon L. Overview Chapter 4: Changing family and partnership behaviour: Common trends and persistent diversity across Europe. Demographic Research, 2008. Vol. 19, Article 6 p.85-138. http://www.demographic-research.org/volumes/vol19/6/19-6.pdf
153. Sobotka T., Zeman K., & Kantorova, V. Demographic shifts in the Czech Republic after 1989: a second demographic transition view // *European Journal of Population, 2003,* 19, p. 249-277. http://www.springerlink.com/content/h13677376474q3n5/fulltext.pdf
154. Sobotka, T. Ten years of rapid fertility changes in the European post-communist countries // Population Research Centre Working Paper Series 02-1.
155. Speder Z., Kamaras F. Hungary: Secular fertility decline with distinct period fluctuations. Demographic Research, 2008, 19(18), p.599-664. http://www.demographic-research.org/volumes/vol19/18/19-18.pdf
156. Stankuniene V., & Jasilioniene A. Lithuania: Fertility decline and its determinants. Demographic Research, 2008, 19, p.705–742. http://www.demographic-research.org/volumes/vol19/20/19-20.pdf
157. Stropnik N., Sircelj M. Slovenia: Generous family policy without evidence of any fertility impact // Demographic research. 2008. Vol. 19. Art. 26. P. 1019-1058.
158. Surkyn J., Lesthaeghe R. Value Orientations and the Second Demographic Transition (SDT) în Northern, Western and Southern Europe: An Update. Demographic Research, Special Collection 3(3), 45-86. http://www.demographic-research.org/special/3/3/s3-3.pdf
159. Sztompka P. Society in Action: The Theory of Social Becoming. — Cambridge: Polity Press and the University of Chicago Press, 1991.
160. Sztompka P. The Sociology of Social Change. — Oxford and Cambridge: Blackwell, 1993.
161. Thevenon O. Family Policies in OECD Countries: A Comparative Analysis. *Population and Development Review, 2011, Vol.37* p.37-58 http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1728-4457.2011.00390.x/pdf Accesat 10.03.2011
162. Torkild H. Lyngstad. Does Community Context have Important Bearings on the Divorce Rate? A Fixed- Effects Study of Twenty Norwegian First-Marriage Cohorts/ Vienna Institute of Demography. Austrian Academy of Sciences //Working Papers, 2006, nr.3

163. UN ECE. Fertility decline in the transition economies, 1989-1998: Economic and social factors. Economic Survey of Europe 1, pp. 181-194. Geneve: ECE UN, 1999.
164. UN ECE. Fertility decline in the transition economies, 1989-1998: Economic and social factors revisited. Economic Survey of Europe 1, pp. 189-199. Geneve: ECE UN, 2000.
165. Van de Kaa, D. J. Europe's Second Demographic Transition// Population Buletin, 1989. - Washington: Population Reference Bureau, 42(1)
166. Van de Kaa, D. J. The idea of a Second Demographic Transition in industrialized countries." Paper presented at the Sixth Welfare Policy Seminar of the National Institute of Population and Social Security, Tokyo, Japan, 29 January 2002. http://www.ipss.go.jp/webj-ad/WebJournal.files/population/2003_4/Kaa.pdf
167. Veres V. Transition to Adulthood and the Postponement of Childbearing: the Case of Transylvanian Hungarians from Romania // Romanian Journal of Population Stuadies, Cluj-Napoca, 2010, nr.1, p.5-23.
168. Vimard P. Transition démographique et familial: des theories de la modernization aux modéles de crise. http://dmo.econ.msu.ru/teaching/L2/TrDemo/Transition%20demographique%20et%20familiale.pdf
169. Weimer D.L., Vining A.R. Policy Analysis. Concepts and Practice. Englewood Cliffs (NJ). 1992.

Surse bibliografice în limba rusă

1. Авдеев А.А. Браки и разводы в России // Народонаселение, 1998. №2
2. Авдеева М.А. Государственная поддержка семей с детьми в Европе // Инновационное развитие экономики России: ресурсное обеспечение: Вторая международная конференция; Москва, МГУ им. М.В. Ломоносова, 22-24 апреля 2009 г., Сб., Том 3, М., 2009. – с. 601-616.
3. Андреев Е.М., Дарский Л.Е., Харькова Т.Л. Демографическая история Российской Федерации, 1927-1959. М.: Информатика, 1998
4. Андреев Е.М., Дарский Л.Е., Харькова Т.Л. История населения СССР, 1920-1959 гг. М..: Госкомстат СССР, 1990. (История статистики. Вып. 3/5. Ч.1.
5. Андреев Е.М., Дарский Л.Е., Харькова Т.Л. Население Советского Союза, 1922-1991. М.: Наука, 1993.
6. Анри Л. Нарушения брачности под влиянием войны 1914-1918 гг. // Брак и семья (демографический аспект) : Сборник переводный статей / Под ред. А.Г.Волкова, Л.Е.Дарского. М.: Статистика, 1975. С.78-129.
7. Антонов А.И. Социология рождаемости. М.: Статистика, 1980.
8. Антонов А.И. Эволюция норм детности и типов демографического поведения //Детность семьи: вчера, сегодня, завтра. М.: Мысль, 1986.
9. Антонов А.И., Сорокин С.А.Судьба семьи в России XXI века. Размышления о семейной политике, о возможностях противодействия упадку семьи и депопуляции. М.,2000, 416 с.
10. Бауман З. Мыслить социологически. М.: Аспект Пресс, 1996
11. Белова В. А., Число детей в семье, М. 1975.
12. Белова В.А. Число детей в семье. М.: Статистика, 1975.
13. Белова В.А., Бондарская Г.А., Дарский Л.Е. Современные проблемы и перспективы рождаемости // Методология демографического прогноза / Под ред. А.Г.Волкова. М.: наука, 1988.

14. Белова В.А., Дарский Л.Е. Обследование мнений как метод изучения планирования семьи // Изучение воспроизводства населения. М.: Статистика, 1968.
15. Белова В.А., Дарский Л.Е. Статистика мнений в изучении рождаемости. М.: Статистика, 1972. 145 с.
16. Блажко В. Молодежь Молдовы: особенности социализации в современном обществе /АНМ, Кишинэу, 2003. – 215 с.
17. Блажко В. Ценностные ориентации населения Молдовы в процессе евро интеграции: особенности и тенденции //Dezvoltarea umană: realizări, tendințe, perspective / ANM. Chişinău, 2010. – p.74-94.
18. Бодрова В.В. Демографическая политика в социалистических странах Европы //Демографическая политика в современном мире / Отв. ред. А.Г.Вишневский. М.: Наука, 1989.
19. Бодрова В.В. Репродуктивные установки россиян как барометр социально-экономических процессов //Мониторинг общественного мнения. 1999. № 4(42)
20. Бойко В.В Рождаемость: социально-психологические аспекты. М.: Мысль, 1985. Борисов В.А. Перспективы рождаемости. М.: Статистика, 1976.
21. Бондарская Г.А., Ильина И.П. Этническая дифференциация брачности женщин в СССР: демографический аспект // Демографическое развитие семьи /Под ред. А.Г.Волкова. М.: Статистика, 1979.
22. Борисов В.А. Перспективы рождаемости. М.: Статистика, 1976. 248 с.
23. Борисов В.А. Синельников А.Б. Брачность и рождаемость в России. Демографический анализ. М.: НИИ Семьи Минсоцзащиты России, 1995.
24. Ботев Н. Европа в ловушке низкой рождаемости? // Entre Nous. Европейский журнал по сексуальному и репродуктивному здоровью, 2006, № 63, с. 4-6.
25. Бучучану-Врабие М. Детерминанты низкой рождаемости в столичном городе (на примере г.Кишинева) // *Демография и социальная экономика*, Kiev, 2010, nr.1, pg.124-130.
26. В.Елизаров. Стимулирование рождаемости: от теории к практике, // Низкая рождаемость в Российской Федерации: вызовы и стратегические подходы: Материалы международного семинара. М., 14-15 сентября 2006 г. – с.85-101.
27. Вишневский А. Г. Демографическая революция, М. 1976.
28. Вишневский А. Г. Незавршенная демографическая модернизация в России //SPERO, №10б 2009. – с.55-82. http://demoscope.ru/weekly/2010/0417/analit01.php
29. Вишневский А. Г. Эволюция семьи и семейная политика СССР. М.: Наука, 1992.
30. Вовк Е. Незарегистрированные интимные союзы: разновидности брака или альтернативы ему? (Ч. 1) // Социальная реальность. - 2005. - № 1. (http://bd.fom.ru/report/cat/az/e/vovk/gur050103).
31. Волков А.Г., Савченко Н.И. Брачность мужчин в реальных поколениях // Вестник статистики, 1985, №9.
32. Вострикова А.М. Методы обследования и показатели рождаемости в СССР // Вопросы народонаселения и демографической статистики. М.: Статистика, 1966.
33. Гагауз О. Динамика брачности населения Республики Молдова в конце-XX начале XXI века. // Проблемы народонаселения в зеркале истории. Шестые Валентеевские чтения. Москва, 2010, p.87-99.
34. Гагауз О. Е. Влияние трудовой миграции на брачно-семейные отношения (на материалах Республики Молдова) // Гуманитарные проблемы миграции: социально-правовые аспекты адаптации соотечественников в Тюменской области. Мат. II межд. науч.-практ. конф. 9-11 октября 2006. – Тюмень, 2006. С.233-238.

35. Гагауз О. Рождаемость в Молдове: современное состояние и перспективы развития. // Демография и социальная экономика. Киев, 2010, №1, р. 36-44.
36. Гагауз О.Е. Влияние трудовой миграции на брачно-семейные отношения (на материалах Молдовы) // Гуманитарные проблемы миграции: социально-правовые аспекты адаптации соотечественников в Тюменской области. Мат.конф. Т. 3. Тюмень, 2006, с. 233-239.
37. Гагауз О.Е. Изменение брачно-семейных отношений как адаптивное поведение личности в новых социальных условиях //Формирование личности в условиях социальных перемен: Межвуз. науч. конф.- Кишинев, 2006, с.22-27.
38. Гагауз О.Е. Трудовая миграция и стабильность семьи // Экономика и социология. – Кишинев, 2006, №2, С.105-116.
39. Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структурации. 2-е изд. М.: Академический Проект, 2005. – 528 с.
40. Голод С.И. Стабильность семьи: социологический и демографический аспекты. Л.: Наука (Ленинградское отделение), 1984.
41. Государственная семейная политика европейских стран. Актуальные проблемы Европы. Сборник научных трудов, 2009, Вып. 2. – М., ИНИОН, 2009 -210 с.
42. Гурко Т.А. Родительство: социологические аспекты.- М.: Центр общечеловеческих ценностей, 2003. С. 54-55.
43. Дарский Л.Е. Изучение плодовитости браков // Вопросы демографии. М.: Статистика, 1970.
44. Дарский Л.Е. Проблема изучения факторов рождаемости // Рождаемость. М.: Статистика, 1976. Дарский Л.Е. Рождаемость и репродуктивная функция семьи // Демографическое развитие семьи. М.: Статистика, 1978.
45. Дарский Л.Е., Ильина И.П. Брачность в России. Анализ таблиц брачности /Под ред. А.Г.Волкова.–Москва, 2000. 144 с.
46. Демографическая модернизация России 1900-2000. Под ред. Вишневского А.Г. М., 2006, с.150.
47. Детность семьи: вчера, сегодня, завтра. М.: Мысль, 1986.
48. Долгих Е. Трудовые мигранты из Молдовы в России, в кн. «Трудовая миграция и защита прав гастарбайтеров: практика посткоммунистических стран./ отв.ред. Ж.Зайончковская. – Кишинэу, 2003. – с. 48.
49. Дэвис К., Социология демографического поведения, в кн.: Социология сегодня, [пер. с англ], М. 1965;
50. Захаров С. В. Демографический анализ эффекта мер семейной политики в России в 1980-х гг. // SPERO. Социальная политика: Экспертиза, Рекомендации, Обзоры. 2006. №5. С. 33-69.
51. Захаров С. В. Рождаемость в России: первый и второй демографический переход // Демографическая модернизация, частная жизнь и идентичность в России, 2002 http://demoscope.ru/weekly/knigi/konfer/konfer_08.html
52. Захаров С. В. Российская рождаемость — долгожданный рост? // Демоскоп Weekly. Электронная версия бюллетеня «Население и общество». № 353—354, ноябрь 2008 г.
53. Захаров С. Новейшие тенденции формирования семьи в России. Статья первая. Расширяющиеся границы брака//Демоскоп Weekly. Электронная версия бюллетеня «Население и общество». № 237-238, 2006. http://www.demoscope.ru/weekly/2006/0237/tema05.php;

54. Захаров С. Перспективы рождаемости в России: второй демографический переход // Отечественные записки, 2005, № 3, р. 130.
55. Захаров С. Рост числа рождений в России закончился? http://demoscope.ru/weekly/2011/0453/tema05.php.
56. Захарова О.Д. Эволюция рождаемости в России в XX веке. М.: ИС РАН, 1993.
57. Зиверт Ш., Захаров С., Клингхольц Р. Исчезающая мировая держава. Демографическое будущее России и других союзных государств. Пер. с немецкого Ю.Штраух. Berlin Institute for Population development, 2011. – 150 с
58. Зубченко Л.А. Семейная политика Франции //Актуальные проблемы Европы. Сборник научных трудов / РАН ИНИОН. Ред. Кол.: Т.Г. Пархалина (гл. ред.) и др. -М.: ИНИОН, 2009. №2. – с. 72-92. http://demoscope.ru/weekly/2011/0449/analit03.php
59. Иванов С. Новое лицо брака в развитых странах // Население и общество. Информационный бюллетень ЦДЭЧ ИНП РАН, 2002, № 63.
60. Иванов С. Новое лицо брака в развитых странах//Демоскоп Weekly. Электронная версия бюллетеня «Население и общество». № 67-68, 2002 http://demoscope.ru/weekly/2002/067/tema05.php;
61. Изучение мнений о величине семьи, М. 1971;
62. Кайлова О. В. Семейная политика в странах Европейского Союза (социально-демографические аспекты): Дис.... канд. экон. наук. — М., 2004.
63. Кваша А.Я. Демографическая политика в СССР. М.: Финансы и статистика, 1981.
64. Коулмен Д. Третий демографический переход http://demoscope.ru/weekly/2007/0299/tema01.php
65. Макдональд П. Низкая рождаемость и государство: эффективности политики // Низкая рождаемость в Российской Федерации: вызовы и стратегические подходы: Материалы международного семинара. М., 14-15 сентября 2006 г. – с.27-56.
66. Митрикас А. Семья как ценность: состояние и перспективы изменений ценностного выбора в странах Европы // Социологические исследования, 2004, №5.
67. Мошняга В. Молдавия в системе международных миграций. http://demoscope.ru/weekly/2008/0355/tema01.php
68. Население Молдовы и трудовая миграция: состояние и современные формы. / ред. В.Мошняги. Кишинёв, 2000;
69. Овчарова Л. Н., Пишняк А. И. Новые меры поддержки материнства и детства: стимулирование рождаемости или рост уровня жизни семей с детьми? // SPERO. Социальная политика: Экспертиза, Рекомендации, Обзоры. 2007. №6. С. 5-30.
70. Паладии Г., Гагауз О., Тэуту Л. Особенности развития демографических процессов в Республике Молдова. În: *Проблемы репродукции*. Москва, 2010, с. 26-27. ISSN 1025-7217
71. Парк Р. Изменение структуры домохозяйства и семьи в США // Брак и семья (демографический аспект): Сборник переводный статей / Под ред. А.Г.Волкова, Л.Е.Дарского. М.: Статистика, 1975. С.187-213
72. Переходный период: анализ и уроки первого десятилетия стран Восточной Европы и бывшего Советского Союза. Исследование всемирного банка / пер. с англ. М., 2002, – с.159.

73. Погорельская С.В. Некоторые особенности семейной политики в Германии // Актуальные проблемы Европы. Сб. научных трудов Вып. Государственная семейная политика европейских стран /Ред.-сост. вып. Ю.А. Гусаров, О.А. Жирнов, Э.К. Хижный. М.: ИНИОН РАН, 2009 №2. – с. 112-128. http://demoscope.ru/weekly/2010/0421/analit03.php
74. Полетаев Д. Женщины-мигранты из зарубежных стран в России // Вестник Евразии. – 2005.– № 1. – С.18-31.
75. Родители и дети, мужчины и женщины в семье и обществе. Вып 1. /Под науч. ред. Т.М. Малевой, О.В.Синявской. Независимый институт социальной политики. – М., 2007. – 640 с.
76. Родители и дети, мужчины и женщины в семье и обществе. Вып 2. /Под науч. ред. С.В. Захарова, Т.М. Малевой, О.В.Синявской. Независимый институт социальной политики. – М., 2009. – 336 с.
77. Сакевич В. В глазах молодежи семья сохраняет свою первостепенную ценность http://demoscope.ru/weekly/2008/0345/tema04.php
78. Семья в центре социально-демографической политики? Сб. аналитических статей/ Отв. ред. О. В. Синявская. М.: Независимый институт социальной политики, 2009.
79. Синельников А.Б. Брачность и рождаемость в СССР. /АН СССР Ин-т социологии. М.: Наука, 1989. 101 с.
80. Синельников А.Б. Семья и брак на европейском фоне // Россия в Европе: по материалам международного проекта „Европейское социальное исследование" / Под общей редакцией А.В. Андреенковой и Л.А. Беляевой. М.: „Akademia", 2009. С. 326-346. http://www.demoscope.ru/weekly/2010/0447/analit02.php
81. Синявская О. Социальный капитал и гендерное равенство в объяснении рождаемости в России http://demoscope.ru/weekly/2010/0421/analit02.php
82. Сифман Р.И. Динамика рождаемости в СССР (по материалам выборочных обследований). М.: Статистика, 1974. 183 с.
83. Струмилин С.Г. К проблеме рождаемости в рабочей среде // Струмилин С.Г. Избр. произ. М.: Политиздат 1963-1965. Т.3.
84. Таубер Н.А. Влияние некоторых условий жизни на уровень брачной плодовитости // Проблемы демографической статистики. М.: Статистика, 1966.
85. Тивенон О. Семейная политика в развитых странах: контрастирующие модели. http://demoscope.ru/weekly/2008/0353/analit03.php
86. Тольц М.С. Брачность населения России в конце XIX — начале XX в. // Брачность, рождаемость, смертность в России и в СССР: Сборник статей / Под ред. А.Г. Вишневского. М.: Статистика, 1977.
87. Тындик А.О. Обзор современных мер семейной политики в странах с низкой рождаемостью. //SPERO, № 12, весна-лето 2009 года, – с. 157-176.
88. Тюрюканова Е.В. Женская трудовая миграция. *В кн. Россия: 10 лет реформ. Социально-демографическая ситуация. М.: РИЦ ИСЭПН, 2002, с. 64-80*
89. Урланис Б.Ц. Проблемы динамики населения СССР. М.: Наука, 1974. Урланис Б.Ц. Рождаемость и продолжительность жизни в СССР. М.: Госстатиздат, 1963.
90. Фести П., Приу Ф. Разводы в Европе после 1950 г. // Развод. Демографический аспект. М.б 1979 - с.11-45.
91. Филиппова О.В. Брачность населения в Республике Белоруссии в конце XX века и ее динамика в 1988-1999 годах. http://www.demoscope.ru-weekly/2005/0191/analit03.php

92. Хаджнал Д. Европейский тип брачности в ретроспективе.// Брачность, рождаемость, семья за три века, под ред. А.Г. Вишневского и И.С.Кона (Серия «Новое в зарубежной демографии»). М.,Статистика, 1979
93. Хартманн П. Семейные конфликты в современном обществе. Реф. сборник Академии наук. - М., 1989. - 271 с.
94. Чернова Ж.В. Семейная политика в Европе и России: гендерный анализ. СПб., Норма, 2008, – 328 с.
95. Штомпка П. Социология социальных изменений / Пер. с англ.; под ред. В. А. Ядова. — М.: Аспект-Пресс, 1996. — 416 с.
96. Штомпка, *П.* Социология: анализ современного общества / Пер. с польского С. М. Червонной. — М.: Логос, 2005.
97. Эволюция семьи в Европе: Восток-Запад. Вып 3. /Под науч. ред. С.В. Захарова, Л.М. Прокофьевой, О.В.Синявской. Независимый институт социальной политики. – М., 2010. – 392 с.

Summary

In the monograph "Contemporary family between traditions and modernity" (Gagauz O.E.), the major trends in evolution of the family and marriage in the second half of the XXth and the beginning of the XXIst centuries in the Republic of Moldova and their influence on the social-demographic development of the country are considered.

The first chapter "Theoretical and methodological issues in socio-demographic family research" analyzes the degree of scientific elaboration of the theme under study, the main theoretical approaches to its investigation. The central place is occupied by the theory of demographical transition, which represents the most comprehensive vision of demographical processes, family and birth transformation. Other theoretical paradigms, that allow explaining the changes in matrimonial-family and reproductive behavior, such as economical and socio-cultural theories, gender equality and social hazards, institutional approach, are also considered. Sociological theories (theory of social changes, social theory of postmodernism, structural functionalism, conflict theory), focusing on the social determinism of demographical processes, have also represented the theoretical and methodological basis of the present study.

The second chapter "Evolution of the family and marriage" is devoted to the analysis of the basic changes, affected the modern Moldavian family. The dynamics of the nuptiality, structural changes of the given process, characteristics of the matrimonial behavior, spread of unregistered unions, as well as the problem of stability of the family and marriage are analyzed. The main conclusions stemming from this chapter come to the fact that the nuptiality in the Republic of Moldova corresponds to its modern type, which is characteristic of the most European countries. The intensity of nuptiality decreases while its timing effect changes (the average age at marriage increases), the proportion of unmarried persons ri-

ses, unregistered unions become more and more popular. The observed transformations are determined to a significant extent by those changes occurred in the social, economic and cultural development of the society, in the system of life priorities as well as by the changes in population's value orientations, individualization of the personal life, which blurs the standards of matrimonial relations.

The third chapter «The second demographic transition and long-term trends in fertility» presents the main tendencies of fertility dynamics both in terms of period and real cohorts of women, the change in fertility trends under the influence of the measures of the family police of the 1980th. The contribution of the reproductive behavior and the structural changes of the population to the fertility level as well as the influence of the working migration are analyzed. A special paragraph is devoted to the unmarried natality, to the analysis of its structure by woman's age, order of birth, registration (mother's or both parents' statement). This multisided analysis of the problem let the author conclude that Moldovan fertility undergoes the process of the rapid structural changes. The Eastern-European fertility model existed in the past is still fairly well defined by the curves of age-specific fertility coefficients and the mean age of woman at childbirth. Cohabitation and unregistered unions is getting more and more wide-spread, especially among the youth, and one can expect that this tendency will develop further. A higher fertility level compared to other countries is kept at the expense of the rural population.

The fourth chapter "The family as the object and subject of the demographic policy" examines the main factors, which influence the transformation of the family and marriage since the 1990th. Based on the multisided analysis of the social, economic, political and socio-cultural situation in the Republic of Moldova, one can draw a conclusion that the transformation of the family is an integrated part of a wider socio-economic transition. In this chapter, a comparative analysis of the family policy in the countries with a low fertility level is presented, as well as some recommendations regarding the elaboration of the family policy in the Republic of Moldova are proposed.

In the conclusion, the author ascertains that from the beginning of the mid-90th of the previous century, the second demographic transition in the Republic of Moldova has become a stable process, which is proved

by such indicators as the mean age at marriage and at first childbirth, the spread of unregistered unions and births. These changes in the people's life circle should be taken into account while working out and perfecting the family policy.

The monograph in question is a logical continuation of the author's previously published papers on the family issues, the results of the research studies carried out during the last years are analyzed and generalized.

Аннотация

В монографии „Современная семья между традицией и современностью" (Гагауз О.Е.) рассмотрены основные тенденции эволюции семьи и брака в Республике Молдова во второй половине XX – начале XXI века, а также их влияние на социально-демографическое развитие страны.

В первой главе „Теоретико-методологические основы социально-демографического исследования семьи" анализируется степень научной разработанности исследуемой темы, основные теоретические подходы в ее изучении. Центральное место занимает теория демографического перехода, которая представляет собой наиболее всеохватывающий подход в объяснении демографических процессов, трансформации семьи и рождаемости. Обсуждаются и другие теоретические парадигмы, позволяющие объяснить изменения в брачно-семейном и репродуктивном поведении: экономическая и социокультурная теории, гендерного равенства и социальных рисков, институциональный подход и др. Теоретико-методологическую основу исследования также составили социологические теории (теория социальных изменений, социальная теория постмодернизма, структурный функционализм, теория конфликта), акцентирующие внимание на социальном детерминизме демографических процессов.

Вторая глава „Эволюция семьи и брака" посвящена анализу основных изменений, затронувших современную молдавскую семью. Рассматривается динамика брачности населения, структурные изменения данного процесса, характеристики матримониального поведения, распространение незарегистрированных партнерских союзов, а также проблема стабильности семьи и брака. Основные выводы по этой главе сводятся к тому, что брачность населения Рес-

публики Молдова соответствует современному типу, характерному для большинства европейских стран. Интенсивность брачности снижается, при этом смещается ее календарь (увеличивается возраст вступления в брак), повышается уровень безбрачия, все большее распространение получают незарегистрированные брачные союзы. Наблюдаемые трансформационные процессы во многом обусловлены изменениями, произошедшими в социально-экономическом и культурном развитии общества, в системе жизненных приоритетов, а также изменением ценностных ориентаций населения, индивидуализацией частной жизни, способствующим «размыванию» стандартов брачно-семейных отношений

В третьей главе „Демографический переход и долговременные тенденции рождаемости" представлены основные тенденции в динамике рождаемости как на уровне условных, так и реальных поколений женщин, изменение трендов рождаемости под влиянием мер семейной политики 1980-х годов. Анализируется вклад в уровень рождаемости репродуктивного поведения и структуры население, а также влияние длительной трудовой миграции. Отдельный параграф посвящен внебрачной рождаемости, анализу ее структуры по возрастным группам женщин, очередности рождений, в зависимости от регистрации (по заявлению одной матери или по совместному заявлению родителей). Многосторонний анализ проблемы позволяет автору сделать вывод о том, что рождаемость в Республике Молдова переживает процесс быстрых структурных изменений, существовавшая ранее восточно-европейская модель рождаемости все еще достаточно хорошо определяется как кривой возрастных коэффициентов рождаемости, так и средним возрастом женщин на момент деторождения. Сожительство и проживание в гражданском браке становится все более распространенным, особенно среди молодежи, и ожидается, что в будущем их масштабы увеличатся. Более высокий, по сравнению с другими странами, уровень рождаемости сохраняется за счет сельского населения.

В четвертой главе „Семья как объект и субъект демографической политики" рассматриваются основные факторы, повлиявшие на трансформацию семьи брака в период после 1990г. На основе многостороннего анализа социально-экономической, политической и социокультурной ситуации в Республике Молдова делается заклю-

чение, что трансформация семьи является неотъемлемой частью более широкого социально-экономического перехода. В этой же главе представлен сравнительный анализ семейной политики в странах с низкой рождаемостью, а также сформулированы некоторые предложения по разработке мер семейной политики в Республике Молдова.

В заключение работы делается вывод о том, что, начиная с середины 90-х годов прошлого столетия, в Республике Молдова прочно утвердился процесс второго демографического перехода, о чем свидетельствует рост таких показателей как средний возраст при вступлении в брак и при рождении первого ребенка, распространение внебрачных союзов и внебрачной рождаемости. Эти изменения в жизненном цикле людей необходимо учитывать при разработке и совершенствовании семейной политики.

Настоящая монография является логическим продолжением ранее опубликованных автором работ по семейной проблематике, в которой анализируются и обобщаются результаты исследований, проведенных в последние годы.